

POSTNINA PLAČANA V GOTOVINI

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas.
1972

941/949

119720084, 1/2

COBISS •

ZGODOVINSKI ČASOPIS

ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

HISTORICAL REVIEW

LETNIK XXVI

ZVEZEK 1—2

LETO 1972

LJUBLJANA

IZDAJA

ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO

LJUBLJANA

Zgodovinski časopis je glasilo
Zgodovinskega društva za Slovenijo

Sedež uredništva

Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani
61000 Ljubljana, Aškerčeva cesta 12
Št. žiro računa SDK 501-8-490/1

Zamenjave (обмены, Exchanges):

Zgodovinsko društvo za Slovenijo
Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete
61000 Ljubljana, Aškerčeva cesta 12

Založba in uprava:

Državna založba Slovenije
61000 Ljubljana, Mestni trg 26

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 15. decembra 1971

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji
Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem
uredništva in navedbo vira

Ta zvezek so uredili:

Dr. Stane Gabrovec, dr. Ferdo Gestrin, dr. Bogo Grafenauer, dr. Vasilij Melik,
Bogo Stupan, dr. France Škerl, dr. Jože Šorn, dr. Fran Zwitter

Odgovorni urednik:
dr. Ferdo Gestrin

Zalaga Državna založba Slovenije v Ljubljani
Tisk AERO kemična in grafična industrija Celje 1972

MILKO KOS
(1892—1972)

IN MEMORIAM
AKADEMIKU IN PROFESORJU
DR. MILKU KOSU

V začetku naglo se prebujajoče pomladi je zgodovinarje in vso kulturno javnost presenetila sicer po naravni zakonitosti življenja pričakovana, a vendar za vse, ki smo ga osebno poznali, visoko cenili njegova dela in čutili vse dolžno spoštovanje do njegove osebnosti, žalostna vest o smrti profesorja dr. Milka Kosa. V osemdesetem letu življenja je prenehalo biti srce človeka, ki je globoko pognal korenine v rodni zemlji in slovenski skupnosti; človeka, ki se je z vso odgovornostjo posvetil težkemu poklicu akademskega učitelja, človeka, ki je bil do zadnjih trenutkov svojega nadvse plodnega življenja ves zavzet za zgodovinsko znanost in njen razvoj, za katero se je z vso zrelostjo odločil že ob koncu mladeniških let in s katero je živel do svoje, kljub visoki starosti, prerane smrti.

Nismo daleč od resnice, če trdimo, da so osnove za življenjsko pot in delo pokojnega akademika Milka Kosa vznikle in se rojevale pod neposrednim vplivom okolja in vzgoje, v katerih je rasel in dozoreval iz mladeniča v moža. Rojen je bil 12. decembra 1892. leta v Gorici, v rodbini iz kmečkega okolja zraslega slovenskega intelektualca, gimnazijskega profesorja in zgodovinarja Franca Kosa. Gorica, ki je bila tedaj eno izmed žarišč slovenskega narodnega gibanja in kjer je obiskoval osnovno šolo in gimnazijo, ter narodno zavedni in zelo kulturni rodbinski krog sta mlademu Milku vsadila brez primesi nacionalizma in šovinizma zavest pripadnosti slovenskemu ljudstvu, ki mu je nato kot mož na svoj način služil tudi v njegovih najtežjih zgodovinskih trenutkih. Iz nagibov, ki so ga vodili k spoznavanju in odkrivanju zgodovinske preteklosti rodne zemlje in zgodovinske usode svojega ljudstva, ter pod vplivom očeta, ki je, ne misleč na znanstveno kariero, katero bi mogel napraviti, proučeval slovensko zgodovino, ji dajal poudarek z vidikov slovenske koncepcije in pisal svoja znanstvena dela tudi v cesarsko kraljevi dobi predvsem v materinem jeziku, a nikdar v nemščini, je spoštovani pokojnik že v Gorici še pred zaključkom šolanja na gimnaziji stopil na pot znanstvenega raziskovalca, zgodovinarja. V zadnjem gimnazijskem razredu je namreč napisal svojo prvo znanstveno razpravo, s katero je posegel v zgodovino rojstnega področja svojega očeta, ki ga je neizmerno spoštoval in ljubil. Poslej je polnih šestdeset let, vnet za odkrivanje znanstvenih resnic, vztrajal na ne vedno gladki poti znanstvenika, ki ga je med drugim pripeljala tudi na mesto akademskega učitelja in do

mnogih priznanj ter širokega spoštovanja v znanstvenih krogih doma in na tujem.

Prve, a mogli bi reči zelo pomembne metodološke in konceptijske osnove za svoje poznejše znanstveno delo je profesor Milko Kos dobil ob svojem očetu in njegovem delu, s katerim je Franc Kos kot prvi v veliki meri polagal trdna izhodišča slovenski zgodovinski znanosti. V času univerzitetnega študija in podiplomskega izpopolnjevanja, da tako rečem, si je poleg široke razgledanosti v zgodovinski snovi, v poznavanju virov in literature, pridobil temeljito znanje pglavitnih pomožnih ved (paleografije, diplomatike in kronologije), saj se je šolal na svetovno znanih centrih za to zgodovinsko področje: na Institut für österreichische Geschichtsforschung na Dunaju in na École de chartes v Parizu. Samo iz tako temeljitega in v globino ter širino zastavljenega šolanja ter v povezavi z dobrim znanjem klasičnih in več modernih svetovnih jezikov, s pronicljivostjo duha, z velikim smislom za kritično vrednotenje virov, z uporabljanjem najrazličnejših metodoloških prijemov, ki si jih je pridobil, in z občudovanja vredno sistematičnostjo ter načrtnostjo pri svojem delu je mogla iziti tako široka znanstvena dejavnost profesorja Milka Kosa, da že sama po sebi vzbuja vse občudovanje in nedeljeno spoštovanje. Njegov znanstveni opus zajema namreč vse stopnje raznovrstnega zgodovinskega dela od izdaje virov do sintez, ki so višek znanstvenega dela. Znotraj tega pa je bilo znanstveno delo profesorja Milka Kosa posvečeno mnogim področjem slovenske politične, gospodarske, v njej zlasti agrarne, in kulturne zgodovine pretežno iz srednjeveškega obdobja, čeprav je posegel tudi daleč izven njega, dalje tudi mnogim problemom zgodovinskih pomožnih ved in slovenske historiografije nasploh. Poglavitno področje slovenske zgodovine, ki se mu je desetletja z vso prizadevnostjo posvečal, je bila zgodovina naselitve slovenskega ozemlja in njegova kolonizacija skozi srednji vek, s tem v zvezi pa tudi proučevanje procesa germanizacije slovenskega severnega poselitvenega teritorija in nastanek etnične meje slovenskega ozemlja ob koncu srednjega veka. Tudi zadnje večje objavljeno delo profesorja Milka Kosa je besedilo o kolonizaciji in populaciji v srednjem veku, ki je izšlo v prvi knjigi Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev — Agrarne panoge — leta 1971.

Pri izdajanju virov je razširil temelje, ki jih je polagal Franc Kos in od izdaj listinskega gradiva — uredil je in pripravil peti zvezek Gradiva za zgodovino Slovencev — prešel na izdaje pripovednih, urbarialnih in drugih virov. Z izredno temeljitimi komentarji, s tekstno in drugo analizo je javnosti približal dvoje izmed najvažnejših zgodnjersrednjeveških virov za slovensko zgodovino, spis o spreobrnjenju Bavarcev in Karantancev ter besedilo brižinskih spomenikov. Z. edicijo zbirke Viri za zgodovino Slovencev, v kateri je sam izdal tri knjige srednjeveških urbarjev za Slovenijo in zanje napisal uvode, ki znatno presegajo njihovo običajno vsebino, pa je med drugim dal osnove za znanstveno izdajo virov, po kateri se bodo še dolgo vzgledovali njegovi nadaljevalci.

V vseh svojih izdajah virov je uveljavljal strogo znanstvene principe, kakor jih zahteva moderna zgodovinska veda.

Za delo enega človeka, ki je akumuliralo obsežno poznavanje zgodovinskih dejstev na podlagi zbiranja in proučevanja še neznanih neuporabljenih virov — ne glede na povezavo dejavnosti dveh generacij, očeta in sina — v skóraj neverjetni množini znanstvenih razprav, saj je bibliografija del profesorja Milka Kosa presegla številko 350, je dal celo vrsto novih pogledov na slovensko zgodovino, zlasti za njena starejša obdobja, posredoval premnoge nove ugotovitve, s katerimi je obogatil slovensko zgodovinopisje in razrešil mnoga sporna vprašanja v njej. Na podlagi svojih, predvsem na osnovi virov pisanih razprav je namreč mogel povsem meritorno posegati tudi v probleme slovenske historiografije, ocenjevati njene dosežke in jo usmerjati v bodoče naloge.

Eno njegovih najpomembnejših del pa je nedvomno prva znanstvena sinteza slovenske srednjeveške zgodovine do reformacije (1933), ki je v svoji drugi, izpopolnjeni izdaji z naslovom Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja (1955) s srbskim prevodom (1961) dobila ne samo slovensko marveč tudi širšo jugoslovansko publiciteto. Ta knjiga je postala temeljni kamen za nadaljnje proučevanje slovenske zgodovine tega obdobja.

Toda bolezen, ki ga je mučila zadnji leti življenja, je preprečila, da bi profesor Milko Kos dokončal in napisal tista velika dela, na katerih je delal dolga desetletja. Gre tu zlasti za dokončno izdelavo rokopisa o zgodovini slovenske srednjeveške kolonizacije, za topografski slovar slovenskega ozemlja v srednjem veku, ki je v veliki meri že izdelan za zahodni del slovenskega ozemlja s Primorjem, in za novo knjigo srednjeveških urbarjev na Slovenskem, za urbarje briksenske posesti. Menim, da bi se slovenski zgodovinarji najdostojneje poklonili in se oddolžili spominu pokojnega profesorja Milka Kosa s pripravo teh del.

S kariero akademskega učitelja je profesor Milko Kos začel dobrih trideset let star v Beogradu kot docent (1924) in jo nadaljeval v Zagrebu kot izredni profesor (1925) za historične pomožne vede. Na mlado slovensko univerzo v Ljubljani je prišel že leta 1926 kot izredni profesor za občo zgodovino srednjega veka in za zgodovinske pomožne vede, kjer je nato po osmih letih postal redni profesor za iste predmete. Toda v času, ko ljubljanska univerza ni imela posebne stolice za slovensko zgodovino, je vse do leta 1937 po svoji volji predaval tudi vso in nato do leta 1946 srednjeveško zgodovino Slovencev. Predaval in učil ter uvažal je v znanstveno delo mlade rodove slovenskih zgodovinarjev polnih 42 let. Mnoge svoje študente iz cele vrste generacij je navdušil in pripravil za znanstveno delo. Ni mogoče pozabiti predavanj in seminarjev, v katerih je razdajal iz svoje bogate zakladnice znanja. Prav tako ne bo zbledel spomin na toplo človečnost, ki jo je čutil do svojih študentov in s katero se jim je skušal približati, jim skušal pomagati v času študija in tudi še potem, ko so kot diplomanti stopali v poklice ali se podajali na pot znanstvenega raziskovanja. Za vsakega, ki je prišel

k njemu s takšno ali drugačno željo ali prošnjo, je našel čas kljub svoji veliki zaposlenosti.

S poklicem akademskega učitelja so bile povezane tudi mnoge druge dolžnosti na fakulteti in univerzi. Bil je več kakor poldrugo desetletje predstojnik historičnega seminarja oziroma oddelka za zgodovino in mu dal s svojim delom fiziognomijo, ki po njegovem odhodu s fakultete v zaslužni pokoj še ni zbledela. Kmalu po redni profesuri je bil dekan in prodekan filozofske fakultete (v letih 1935/6 in 1936/7). V letih velike preizkušnje in revolucionarnega boja slovenskega ljudstva je postal rektor univerze in nedvomno je bila tudi njegova zasluga, da ni ta najvišja znanstvena ustanova doživela uničenja pod fašistično okupacijo. Še tri leta po osvoboditvi je ostal prorektor, s čemer mu je bilo dano priznanje za delo, ki ga je opravil kot rektor. Univerza pa mu je dala priznanje za znanstveno in pedagoško delo na fakulteti s podelitvijo častnega doktorata ob proslavi petdesetletnice obstoja.

S svojo znanstveno reputacijo si je še relativno mlad odpiral vrata v številne znanstvene institucije in združbe. V znak priznanja za njegovo znanstveno delo so profesorja Milka Kosa mnoge imenovale za svojega člana. Že leta 1928 je postal redni član Znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani, ki bi ga morda mogli označiti kot nekakega predhodnika akademije. Ko je bila po dolgoletnih naporih leta 1938 končno le ustanovljena SAZU, je bil med prvimi rednimi člani, akademiki, imenovan tudi profesor Milko Kos. Pred tem in tudi pozneje je postal dopisni član JAZU (1937) in SANU (1961) ter mnogih drugih akademij in znanstvenih združb: Poljske akademije znanosti v Krakovu (1948), Královske česke společnosti nauk v Pragi (1937), član Slovanskega instituta v Pragi (1936) in član Instituta für österreichische Geschichtsforschung na Dunaju (1953).

Toda vsa ta priznanja so mu prinesla še nove obremenitve. Na SAZU je bil od ustanovitve instituta za zgodovino leta 1948 dalje njegov upravnik, prav tako pa tudi načelnik sekcije za občo in narodno zgodovino. Največji plod njegovih prizadevanj na tem mestu je veliki načrt o leksikonu slovenske gospodarske in družbene zgodovine in izdelava njenih prvih dveh knjig, Agrarne panoge, od katerih je ena že tudi tiskana. Ko je bil leta 1950 imenovan za glavnega tajnika akademije, kar je ostal do nekaj dni pred smrtjo, si je naložil s to funkcijo še celo vrsto novih obveznosti. V času povezovanja jugoslovanskih akademij je postal član sveta akademij znanosti FLR J in je nato kot zastopnik SAZU sodeloval v medakademijskih odborih sveta akademij FLR J in njihovih široko zasnovanih znanstvenih akcijah za repertorij srednjeveških virov, za besednjaka srednjeveške latinščine, za izdelavo historično-topografskega leksikona in historičnega atlasa Jugoslavije in še posebej za kolonizacijo jugoslovanskih dežel. Odlično poznavanje srednjeveških virov ga je pripeljalo v mednarodni odbor za izdelavo repertorija srednjeveških virov pri Istituto storico italiano per il medio evo v Rimu, to je pri tako imenovanem novem Potthastu, ki je že izšel v dveh zvezkih.

Delo na univerzi in na akademiji pa je bilo povezano tudi z udeležbo na številnih znanstvenih kongresih, zborovanjih, simpozijih in posvetovanjih doma in na tujem, kjer si je tudi s svojimi referati in diskusijskimi prispevki pridobil sloves pomembnega znanstvenika in je tudi tu prišlo do veljave njegovo poznavanje srednjeveške zgodovine. Bil je na mnogih mednarodnih bizantoloških kongresih (Beograd 1927 z referatom, Atenah 1930, Sofiji 1934 z referatom, Ohrid 1961), mednarodnih kongresih za historične vede (Zürich 1938, Rim 1955 z referatom, Stockholm 1960, Dunaj 1965), sodeloval je kot zastopnik Jugoslavije na mednarodnih zborovanjih odbora za študij historičnih virov evropskega srednjega veka in za izdelavo njihovega repertorija (Rim 1953, 1957, 1958, 1959, 1961, 1962, 1963) in še na drugih kongresih in posvetovanjih.

Z veliko vnemo in veseljem je profesor in akademik Milko Kos delal v organizacijah slovenskih in jugoslovanskih zgodovinarjev ter pri njihovih akcijah in jim kot vodilna osebnost ali s svojo besedo in sodelovanjem dajal še večjo veljavo. V času pred osvoboditvijo je bil več kot desetletje (1934—1945) predsednik Muzejskega društva za Slovenijo, a nato dolgoletni podpredsednik Zgodovinskega društva za Slovenijo in član Nacionalnega komiteja za zgodovinske vede. Pomembna je bila njegova vloga pri izdajanju in urejanju glasil slovenskih zgodovinarjev, zlasti Zgodovinskega časopisa (od 1950 dalje). Kot slovenski član uredništva je sourejal tudi vse predvojne letnike JIČ (1935—1939), glasila jugoslovanskih zgodovinarjev. Profesor Milko Kos je bil osrednja osebnost vseh dosedanjih zborovanj slovenskih zgodovinarjev, kjer je imel vrsto referatov in je tudi drugače pripomogel, da je ta oblika dejavnosti slovenskih zgodovinarjev postala značilnost in tradicija v aktivnosti Zgodovinskega društva za Slovenijo. Sodeloval pa je tudi na kongresih zgodovinarjev Jugoslavije. Čeprav ga je vsa ta dejavnost deloma trgala od znanstvenega dela, za katerega je prvenstveno živel, ni odrekel svojega sodelovanja, kjer je menil, da je njegova prisotnost potrebna. Tako je sodeloval tudi pri jugoslovansko-italijanski komisiji, ki je obravnavala skupne jugoslovansko-italijanske probleme v zgodovini 19. stoletja. Vnet za široko zasnovana znanstvena dela, v katerih naj bi prišla do veljave tudi slovenska zgodovina in rezultati slovenskega zgodovinarstva, je sodeloval pri akcijah za študij povezav med deželami na obeh straneh Jadrana in izdajanju virov zanj. Za njegovo požrtvovalno delo, v znak zahvale in spoštovanja ga je Zgodovinsko društvo Slovenije imenovalo za svojega častnega člana.

Vendar tudi s tem delom profesorja Milka Kosa še ni zajeta vsa vsebina njegove dejavnosti. Velika je bila njegova skrb za kulturne ustanove in posebej za arhive, za njihovo delo, za vzgojo strokovnjakov arhivskega področja, za organizacijo arhivov in za usodo arhivskega gradiva doma in v tujini ter njegovo restitucijo. O tem je pisal, predaval, sodeloval v raznih akcijah in v ustanovah v okviru organov družbenega samoupravljanja, delal kot član komisije zunanjega ministrstva FLR J za restitucijo arhivov iz Avstrije v letih 1958/59 in je bil ekspert pri delegaciji FLR J za restitucijo kulturnih dobrin iz Italije leta 1961. Poleg

že omenjenega redakcijskega dela je bilo zelo obsežno in aktivno tudi njegovo redakcijsko delo pri raznih knjižnih publikacijah v okviru SAZU in pri enciklopediji Jugoslavije, kjer so bila v njegovi skrbi vsa gesla o Slovincih in Sloveniji.

Šele bolezen v zadnjih dveh letih je profesorja Milka Kosa trgala vse bolj od njegove široko razpete dejavnosti in tudi, kar je najhuje prenašal, od njegovega znanstvenega dela. V razgovorih z vsemi, ki so mu bili po stroki in delu blizu, se je v tem času neprestano vračal na svoja še nedokončana velika dela in izražal željo, da bi jih rad končal. Zaradi njih se je odrekel posameznim obveznostim in dolžnostim, a velika želja, da bi končal, kar je desetletja ustvarjal, se mu ni izpolnila. Usoda, ki mu je darovala dolgo delovno življenje, mu je ob koncu obrnila hrbet. Izmučen od boleznimi je omahnil v nepovrat 24. marca 1972.

Ko se poslavljamo od profesorja in akademika Milka Kosa, se čustvom globokega spoštovanja do njegove osebnosti pridružuje pristréna hvaležnost za vse, kar je v svojem poklicnem delu in poleg njega storil za rast slovenske kulture in znanosti. Še posebej pa smo mu dolžni zahvalo v imenu slovenske zgodovinske znanosti, ki jo je po očetu Francu Kosu s svojim delom tako odločno dvignil iz njenih temeljev. Za njim je na področju znanstvenega dela v slovenski historiografiji ostala velika praznina, ki je še v nekaj generacijah ne bomo zapolnili. Med nami pa bodo ostali znanstveni rezultati njegovega dolgega življenjskega dela, ob katerih bodo slovenski zgodovinarji še dolgo duhovno bogateli. Ostal bo v srcih sedaj živečih generacij slovenskih zgodovinarjev spomin na priljubljenega akademskega učitelja, velikega zgodovinarja, znanstvenika in človeka.

Slava mu!

Ferdo Gestrin

Bibliografski pregled dela Milka Kosa 1963—1972

Ta bibliografija je nadaljevanje obeh, v katerih sem podal pregled dela Milka Kosa do njegove sedemdesetletnice v Zgodovinskem časopisu; do njegovega šestdesetega leta v »Kosovem zborniku« (ZČ 6—7, 1952—1953), str. 19—29, za naslednje desetletje pa v ZČ 16, 1962, str. 172—174. Tudi v tej bibliografiji na isti način kot v obeh prejšnjih razporejam dela po posameznih letih, tekoče številke pa se nadaljujejo. Bibliografija ne zajema poročil, ki jih je objavljala prof. Kos kot glavni tajnik SAZU v Letopisih SAZU, niti kakih takih kratkih zapiskov, kakršni so izšli včasih v dnevnem tisku (npr. ob izidu prve knjige Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev marca 1971).

Danes še ni mogoče povedati vsega pomena Kosovega dela, ne toliko zaradi tega, ker je še kaka stvar v tisku, kolikor zaradi njegove nenavadno pomembne rokopisne zapuščine. Vsekakor bo treba — tako zaradi nadaljevanja Kosovega lastnega dela, kot zlasti zaradi potreb slovenskega zgodovinskega samega — čim prej preučiti in prikazati Kosovo delo, njegov obseg in rezultate v objavljenem in rokopisnem delu (zlasti v obsežnih rokopisih o zgodovini kolonizacije ter njihovih topografskih, kartografskih in drugih podlagah) bolj temeljito in podrobneje, kot je bilo to storjeno ob njegovih življenjskih jubilejih. Tu naj se omejim le na nekaj opozoril ob objavljenih delih iz zadnjega desetletja Kosovega življenja.

To desetletje je bilo hkrati prvo, v katerem so starost, težave življenja in zlasti bolezen zadnjih let začeli zavirati njegovo delavnost. Vendar pa je treba upoštevati, da kažejo prav v tem desetletju objavljena dela manj popolno ves obseg Kosove delavnosti kot v poprejšnjem času. Po letu 1965 je namreč posvečal prav do februarja 1971 vse večji in večji del delovnega časa dvema deloma, ki sta ostali v rokopisu — objavi briksenških urbarjev (tekstni del je že dokončan) in zlasti historičnemu topografskemu leksikonu osrednjega in zahodnega slovenskega ozemlja do konca srednjega veka.

V objavljenem delu se kažejo še vedno različne smeri Kosovega dela, značilne v prejšnjem razdobju. Vendar v nobenem prejšnjem desetletju ni tako močno prevladovala problematika srednjeveške kolonizacijske zgodovine: če ne upoštevamo ocen in leksikonskih gesel (SBL in EJ), sta ji posvečeni skoraj dve tretjini objavljenih razprav (11 od 17). Gibljejo se od široke sinteze (351, gl. tudi 344) preko splošnega vprašanja pomena toponimičnega para »selo« in »vas« za kolonizacijo na vsem slovenskem ozemlju (352) do vrste za Kosovo delo značilnih ožje omejenih razprav s tega področja (o Primorju 324, 326; o Kranjski 333; o Gorenjskem 350 in predavanje v Kranju maja 1969, ki je še v tisku v AV; o okolici Ljubljane 323, o Novem mestu in okolici 350 in 347; o štajerskem Podravju 340, 349), povezanih delno s Kosovimi starejšimi objavami urbarjev, delno pa s pripravljanjem historičnega topografskega leksikona. Poglavitno delo s tega področja — obsežni rokopisi o zgodovini kolonizacije, dokončani v osnutku že pred tridesetimi leti — bo moralo biti objavljeno pač kot »gradivo« brez zadnje avtorjeve predelave, drugi načrt (historični komentar h karti agrarne naseljenosti slovenskega ozemlja, v slogu komentarjev k »historičnemu atlasu avstrijskih alpskih dežel«), za katerega se je takoj vnel, ko smo mu ga predložili, pa bo žal ostal neuresničen.

S kolonizacijsko zgodovino je ozko povezanih nekaj razprav o agrarni gospodarski zgodovini (324, 326, 348). Dve razpravi se nanašata na problematiko virov (321, 348), podobno pa tudi tri značilne Kosove ocene izdaj virov (322, 329, 358), ki s svojimi popravki kažejo boljše od vsega drugega Kosovo poznanje neobjavljenega listinskega gradiva za slovensko srednjeveško zgodovino. Politično zgodovino je podrobneje obravnaval le v zvezi s »slovensko državo v Karantaniji« (334, gl. tudi 339), kjer je deset let po drugi izdaji svoje Zgodovine (257) povedal svojo sodbo o obravnavah tega vprašanja v vmesnem času. Drugi prispevki te vrste so pretežno informativnega značaja (327, 328, 335—336, 341—346, 352—358). Končno je ob stoletnici Slovenske matice obravnaval pomembno poglavje iz zgodovine našege zgodovinopisja (325), ki se ga je dotaknil še z dvema nekrologoma (331, 327).

1965

321. Gradivo za starejšo zgodovino Slovencev v arhivih izven naših meja. JIČ II, 1965, št. 1., str. 37—42 (Furlanski arhivi), št. 2., str. 59—67 (Arhivi v Avstriji in Nemčiji).

332. Oc.: H. Wiessner, Gurker Urbare; H. Pirchegger, Die Herrschaften des Bistums Gurk in der ehemaligen Südsteiermark. ZC 17, 1965, str. 269—275.

1964

323. Srednjeveška naselitev v območju Ljubljane. Kronika 12, 1964, str. 94—105.

324. S kmečkih domačij v Hrastovljah iz dobe okoli 1300. SE 16/17, 1964, str. 105—107.

325. Splošna zgodovina. V zborniku »Slovenska matica 1864—1964«, Ljubljana 1964, str. 167—177.

1965

326. Gospodarska problematika Bovškega v preteklosti. Geografski zbornik 9, 1965, str. 245—255.

327. Enciklopedija Jugoslavije 6, 1965, str. 612: Pribina.

328. Por.: Začetki evropskih držav. Kolokvij o nastanku evropskih držav v 10. in 11. stoletju. NRazgl. 1965, 9. okt. (str. 386—387).

329. Oc.: M. Gille, Michel Beheims Gedicht »Von der Stadt Triest«. ZČ 18, 1964 (1965), str. 267—268.

330. Začetki Novega mesta. (Nekoliko skrajšan ponatis št. 256.) Dolenjski list 1965, št. 5 do 9.

331. Ivan Grafenauer. In memoriam. JIČ IV, 1965, št. 2, str. 158—159.

1966

332. »Vas« in »selo« v zgodovini slovenske kolonizacije. SAZU, razred za zgodov. in družb. vede, Razprave 5, 1966 (Hauptmannov zbornik), str. 77—98.

333. Doneski k historični topografiji Kranjske v srednjem veku. ZČ 19—20, 1965—1966 (Zwitterjev zbornik), str. 139—147.

334. L'Etat slovène en Carantanie. L'Europe aux IXe—XIe siècles. Varšava 1966, str. 123—132.

1967

335—336. SBL 10. zv., 1967: 335. Semika, str. 285.—336. Spanheim, str. 419—420.

337. Ivan Grafenauer. In memoriam. ZČ 21, 1967, str. 233—235.

338. Oc.: H. Wiessner; Monumenta historica ducatus Carinthiae VII do IX, 1961—1965. ZČ 21, 1967, str. 282—286.

1968

339. Diskusijski prispevek k temi La genèse des peuples et des Etats en Europe centrale aux Moyen Age. XIIe Congrès International des Sciences Historiques, Vienne, 29 Aout — 5 Sept. 1965, V. Actes, Wien 1968, str. 627—628.

340. Kolonizacija med Dravo in Rabo pa krajevna imena na -ci. Svet med Muro in Dravo, Maribor 1968, str. 256—264.

341—346. Enciklopedija Jugoslavije 7, 1968: 341. Salzburška nadškofija, str. 127.—342. Samo, str. 127—128.—343. Savinjska krajina, str. 171.—344.

Slovinci: Ime, etnične granice, str. 229.—345. Slovenska marka, str. 405.—346. Spanheimi, str. 498.

1969

347. Ustanovitev Novega mesta. Novo mesto 1565—1965. Prispevki k zgodovini mesta. Maribor 1969, str. 78—87.

348. Red za Brežice in Sevnico iz leta 1381. ČZN n. v. 5 (XL), 1969 (Bašev zbornik), str. 181—187.

349. Meja proti Ogrski in Hrvatski v štajerskem Podravju. Poetovio — Ptuj 69-1969. Zbornik razprav ob tisočletnici. Maribor 1969, str. 83—91.

350. Nekatera krajevna imena na Gorenjskem. Onomastica Jugoslavica I, 1969, str. 5—9.

1971

351. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. I. zvezek. Agrarno gospodarstvo: Ljubljana 1970 (1971). 2. Kolonizacija in populacija. Viri za srednji vek, str. 31—33, 58—59. Literatura, str. 62, 64—65. Kolonizacija in populacija v srednjem veku, str. 67—88. Zemljevida »Krajevna imena z »vas« in »selo« na Slovenskem« in »Agrarna kolonizacija slovenske zemlje«, v prilogi.

1972

352. SBL, 11. zv., 1971 (1972), str. 492: Stojmir.

353—358. Enciklopedija Jugoslavije 8, 1971 (1972): 353. Stična. — 354. Tolminsko, str. 346.—355. Unrest Jakob, str. 419.—356. Vipava, str. 500.—357. Višnja gora, str. 505.—358. Vitovec Jan, str. 509.

Bogo Grafenauer

Paola Korošec

ZGODN JESREDN JEVEŠKA NEKROPOLA NA PTUJSKEM GRADU

V vrsti katalogov, ki objavljajo starejše in novo raziskano in odkrito gradivo od prazgodovine do srednjega veka, je izražena želja, da se poleg obstoječe monografije na ta način objavi tudi materialna kultura zgodnesrednjeveške nekropole na Ptujskem gradu.¹ Čeprav je nekropola bila obdelana, je z naglim razvojem zgodnesrednjeveške arheologije pri nas in drugod v povojnih časih po dvajsetih letih prišlo do vrste novih momentov in dognanj, ki dovoljujejo posamezne dopolnitve in bolj natančne kulturne in časovne determinacije gradiva ene najbolj zanimivih nekropol v Sloveniji. Tej možnosti so še pripomogle ne samo številne objave in obdelave slovanskega gradiva pri nas in drugod, temveč tudi posamezni novo odkriti elementi pri čiščenju in konserviranju predmetov. Vsi ti momenti so že bili objavljeni;² ker pa niso bili zajeti v splošen okvir kulturne slike celotne nekropole, se je čutila potreba, da se pred objavo kataloga poda v kratkih potezah splošen oris, v katerem bi se istočasno objavile posamezne dopolnitve in posamezni popravki. Ker bo gradivo zaradi obširnosti razdeljeno na dva dela, od katerih bo prvi podal opis samo drobnega gradiva te nekropole, se bo tudi to pomožno delo temu katalogu omejilo samo na omenjeni del materialne kulture. Ostale najdbe tega obdobja se bodo upoštevale samo toliko; kolikor bodo pomagale pri kulturni in časovni problematiki v zvezi z grobnimi najdbami, kot inventar posameznih grobov.

Pri tej ponovni obdelavi gradiva bomo opustili nekdanji sistem splošnega datiranja celotne nekropole in načeli analizo posameznih grobov, oziroma grobnih celot in skupin, ker to zahteva kulturna in časovna nenotnost posameznih najdb.

Nekropola je imela vsega skupaj 377 raziskanih grobov. Od teh je 309 imelo skelete popolnoma in situ, ali pa skelete; od katerih so bile samo posamezne kosti ali lobanje dislocirane, uničene ali zdrobljene.

¹ Josip Korošec, Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu, Dela SAZU 1, Ljubljana 1950 (dalje J. Korošec 1950).

² Paola Korošec, Émájl na nakitnih predmetih v Ptuj, v: J. Korošec 1950, str. 315 sl. (dalje P. Korošec 1950). — Paola Korošec, Problem der grossmährischen Elemente auf dem Gräberfeld auf der Burg von Ptuj, Sbornik Narodního muzea v Praze XX, 1/2 1966, str. 179 sl. (dalje P. Korošec 1966). — Paola Korošec, Tehnika »damasciranja« na slovanskem nožu z nekropole na Ptujskem gradu, Zgod. čas. XIX—XX, Ljubljana 1965—1966, str. 95 sl. (dalje P. Korošec 1965/66). — Paola Korošec, Elementi obdobja preseljevanja narodov na nekropoli na Ptujskem gradu, Arh. Vest. XIX 1968, str. 287 sl. (dalje P. Korošec 1968).

V 19 primerih so se odklirile samo lobanje ali njihove kosti, medtem ko so ostali grobovi imeli samo posamezne dele skeleta nepremaknjene ali pa so vse kosti bile zbrane na enem mestu v grobni jami in podobno.³

Grobovi so bili raztreseni po vsej planoti več ali manj enakomerno, razen na mestih, kjer je stala antična trdnjavica in zgodnj srednjeveški objekt, proglašen za kultno mesto. Največja gostota grobov je bila na južnem in zahodnem delu planote. Na jugovzhodnem odseku grobišča je bilo ugotovljeno, da je bil z mlajšimi gradbenimi dejavnostmi uničen dober del nekropole, ki je vseboval precejšnje število grobov.⁴ Na tem delu je bilo tudi večje število slučajno najdenih predmetov.⁵ Grobišče se je na tem delu širilo tudi po pobočju hriba zunaj današnjega ograjenega prostora. Odkriti grobovi pod omenjenim zidom jugozahodnega dela govore,⁶ da so se širili po pobočju vse južne strani hriba. Da je nekropola uničena tudi na zahodni strani, pričata grobova št. 346 in 364, ki sta delno uničena z zahodnim stolpom.⁷ Verjetno je, da se je širila tudi tu vsaj delno po tem delu pobočja, ker je nedvomno, da je na tem mestu hrib pozneje odsekan. Na podlagi vseh teh momentov je J. Korošec pri obdelavi domneval, da je nekropola lahko vsebovala 450—500 pokopov.⁸ Toda s preoblikovanjem vsega hriba v poznejših časih prav z južne strani, kjer se je razvilo v mlajših periodah mesto, je bil dober del odsekan in s tem je za vedno uničil možnost, da se reši vprašanje razsežnosti grajske nekropole ne samo po številu, temveč tudi po prostoru. Glede njene razsežnosti v smeri severa je za danes ostalo še odprto vprašanje, ki ga bo ravnotako težko rešiti.⁹ Glede na zgodnj srednjeveški razvoj s posebnim ozirom na slovenska obdobja na območju jugozahodnih Alp in predalpskega ozemlja¹⁰ je gradivo razdeljeno časovno v dve skupini, za kateri je osnova slovenska naselitev, in to na 1) predslovansko obdobje in 2) na slovansko obdobje.

1) Predslovansko obdobje

Gradivo zgodnj srednjeveškega značaja na tej nekropoli je v tej dobi nedvomno inventar treh grobov, najdenih na situ. Mednje moramo prišteti poleg že obdelanega groba št. 5¹¹ še grobova št. 86 in 87.¹²

³ J. Korošec 1950. Tabela grobov na str. 130 sl.

⁴ Ibid. str. 11 sl.

⁵ Ibid. str. 212 sl.

⁶ Pri grobu št. 284 so se ohranile samo noge. Tudi lobanje št. 85, 89 in 95 nedvomno pripadajo grobovom, uničenim z gradnjo tega zidu. J. Korošec 1950, glej plan grobišča.

⁷ Ibid. str. 206 in 209.

⁸ Ibid. str. 15.

⁹ Ibid. str. 12 sl.

¹⁰ Paola Korošec, Poskus delitve slovenske materialne kulture na področju Karantanije, Zgod. čas. XV, Ljubljana 1961, str. 157 sl. (dalje P. Korošec 1961). — Paola Korošec, Zgodnj srednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov, Ljubljana 1967, v rokopisu (dalje P. Korošec Zgodnj srednjeveška slika).

¹¹ P. Korošec 1967.

¹² J. Korošec 1950, str. 146 sl., T. sl. 13; 14.

Za prvi grob nimamo podatkov, kateremu spolu je skelet pripadal, druga dva pa pripadata moškima osebama. Oba sta bila v približno enaki globini, pravilno usmerjena Z—V na južnem delu planote, na kateri se razteza tudi največje število grobov te nekropole. Grob št. 5 je bil nekoliko globlji, pri usmeritvi Z—V je imel določen odklon proti jugu in je ležal v vzhodnem delu grobišča. Oba moška groba sta vsebovala poleg fragmentov bojnega noža tudi ovalno železno pasno spono z dokaj zvitim vrhom. Na eni je bil tudi del okovja za pasico.¹³ Ovalne pasne spono so v splošnem značilne za germanske kulturne skupine in se od karpatskega venca daleč na zahod tudi njeni pojavi različno datirajo.¹⁴ Glede na kulturni razvoj, ki ga je doseglo ožje območje Ptuja, se take spono lahko pojavljajo po okroglih sponah z dolgim pravokotnim ali trapezoidnim okovjem za pritrjevanje, ki so značilne za prvo polovico in sredino V. stoletja.¹⁵ Večinoma predstavljajo pridatke moških grobov.¹⁶ Sodeč po spremnem gradivu v grobovih na ozemlju vzhodnih Alp se lahko datirajo že v sredino druge polovice V. in so do prvih decenijev druge polovice VI. stoletja v splošni rabi.¹⁷

Za najstarejše datiranje te skupine grobov bi delno govoril tudi inventar groba št. 5, s katerim oba moška groba lahko sestavljata kulturno celoto. Kljub temu, da se torkves groba št. 5 lahko pripiše elementom, ki se pojavljajo v srednjem Podonavju celo v prvi polovici IV. stoletja,¹⁸ v srednji in zahodni Evropi tudi v sredini V. stoletja,¹⁹ tj., ko prihajajo zahodno od karpatskega planinskega venca tudi uhanj s poliedrom na koncu ter zapestnice s konci rombičnega preseka,²⁰ tega groba ne moremo pripisati tako zgodnjemu času. Sama najdba predstavlja delno zaprto kulturno celoto; toda dejstvo, da je na torkvesu bila poleg omenje-

¹³ V rji so odtisi tkanine (ibid. str. 147).

¹⁴ D. Csallany, *Archäologische Denkmäler der Gepiden in Mitteldonaubcken (454—568 u. Z.)*, Budapest 1961, str. 275 sl. (dalje Csallany D. 1961). — J. Werner je našel na nekropoli Büllach take pasne spono zelo pogosto tudi v ženskih grobovih v spremstvu noža. Taki grobovi se pojavljajo skozi ves čas trajanja te nekropole (Werner J., *Das alamannische Gräberfeld von Büllach*, Basel 1953, str. 22 in str. 67).

¹⁵ I. Mikl-Curk, *Poznoantično grobišče na Zgornjem bregu pri Ptuj*, ČZN 2, 1966.

¹⁶ A. Bolta, Rifnik, *Arh. Vest. XVII*, Ljubljana 1967, grob št. 21, T. 7 (dalje A. Bolta Rifnik). — St. Pahič, *Staroslovanski grobovi v Brezju pri Zrečah*, *Arh. Vest. XVIII*, Ljubljana 1967, grob št. 38, pri katerem avtor ni prinesel glavnika. Grob ne pripada slovanskemu kulturnemu krogu.

¹⁷ Na področju Istre, kjer se slovenska naselitev začenja nekaj kasneje, take pasne spono trajajo še dalje časa. Vzrok, da so se obdržale, je tudi mešanje domorodnega prebivalstva z novo doseljenimi Slovani, kar se kaže tudi v drugi materialni kulturi (B. Marušič, *Nekropole VII i VIII. stoljeća u Istri*) *Arh. Vest. XVIII*, Ljubljana 1967, str. 333 sl. (dalje B. Marušič 1967).

¹⁸ *Intercisa II*, str. 419, sl. 92.

¹⁹ J. Werner, *Beiträge zur Archäologie der Attila-Reiches*, München 1956/A, str. 84 (dalje J. Werner 1956).

²⁰ J. Werner 1956/B, T. 6 A, sl. 1, 2, T. 9, sl. 4, 5.

nih predmetov zapestnica iz konca IV. in začetka V. stoletja,²¹ dovoljuje domnevo, da je del teh predmetov tudi v sekundarni rabi, oziroma da jih je lastnik lahko še za življenja imel za svoje premoženje. Zato tudi to grobno celoto s torkvesom vred lahko pripisujemo nekoliko mlajši dobi, kljub temu da v kulturnem pogledu ni bil več v splošni rabi. Poleg tega za datiranje groba št. 5 lahko upoštevamo čas, ko se začenjajo na vzhodnoalpskem ozemlju uveljaviti uhani s poliedrom na enem koncu ter v moških grobovih v večjem številu železne v manjšem pa bronaste ovalne pasne spošne, kar se na koncu IV. in v začetku V. stoletja ni zgodilo.

Glede na relativno kronologijo, ki jo dajejo gradbene dejavnosti na zahodni planoti grajskega hriba,²² smo grob št. 5 postavili v čas pred zgraditvijo antične trdnjave, oziroma v desetletja po hunskih vdorih v Poetovio in zadnje desetletje V. stoletja, tj. ko je tu po mnenju J. Klemenca IV. gradbena faza bila v ruševinah.²³

V primeri s takim datiranjem elementov groba št. 5 pa ne moremo izključiti možnosti, da sta oba moška groba mogla nastati tudi za časa trajanja trdnjave. Taka domneva bi bila mogoča že zaradi otroškega groba na njenem jugozahodnem oglu, za katerega je gotovo, da je nastal, ko je ta objekt še opravljal svojo funkcijo.²⁴ Po tem elementu bi bilo mogoče mejo njihovega nastanka potegniti celo v prva desetletja druge polovice VI. stoletja, tj. celo do začetka slovanskega obdobja.²⁵

Spričo teh dejstev in ne glede na to, kateri časovni fazi pripadata oba moška groba, je nedvomno, da je zahodna planota grajskega hriba poleg vseh drugih funkcij služila tudi kot pokopališče že v predslavanskem obdobju.

Ali je tej skupini pripadalo določeno število grobov brez pridatkov ali pridatkov v obliki noža, je težko soditi.²⁶ Tak moment se ne da dognati niti z določeno grupacijo grobov, ker so nekdanji red nedvomno porušila pokopavanja, ki so se vrstila v slovanskem obdobju in pri tem celo uničila določeno število grobov. Ali sta dva moška groba pripadala kakoli drugi neslovanski kulturni skupini kot grob št. 5, je težko soditi, ker drugih ženskih grobov niso odkrili. Da so obstajali, lahko samo domnevamo, ker ne smemo pozabiti, da je bilo v navadi ropanje grobov.

²¹ I. Mikl 1964/65, T, sl. 5. — Intercisa II, str. 421.

²² J. Klemenc, Ptujski grad v kasni antiki, Dela SAZU 4, Ljubljana 1950, str. 80 (dalje J. Klemenc, 1950).

²³ Ibid. str. 70 sl.

²⁴ Ibid. T. XII, Risba 27.

²⁵ Do tega časa lahko datiramo nekropole s podobnim inventarjem grobov, kot so tiste na Rifniku, Bled-Pristava I, in podobne.

²⁶ Posebna usmeritev grobov Z—V ne daje oprijemljivih elementov za datacijo, ker se taka usmeritev poleg drugih javlja zelo pogosto. Ni izključeno, da je določeno število grobov, ki je pripadalo predslavanskemu obdobju, bilo uničeno tudi pri izgradnji antičnega kastela, psebno na zahodni strani, kot npr. št. 315, 316, 337, 348 in dr.

2) Slovansko obdobje

Po novi delitvi nekdanje »köttlaške« kulturne skupine se tudi na tej nekropoli izločajo grobovi z zaprtimi grobnimi in kulturnimi celotami.²⁷ Na podlagi tega lahko med grobovi te nekropole ločimo določeno število karantanskih grobov ter grobov skupine s keramičnimi pridatki.²⁸ Poleg tega, da se s svojimi elementi izloča skupina t. im. velikomoravskih grobov, lahko med ostalimi grobovi zasledujemo še grobove s čisto köttlaškim in čisto belobrdskim inventarjem poleg takih, ki imajo elemente ene in druge skupine.

Z analizo posameznih elementov v zaprtih grobnih celotah je bilo mogoče karantanski skupini pripisati štiri grobove (št. 212, 219, 263, 267). Ker so pridatki teh grobov v večini primerov delno uničeni in delno zunaj mesta, kjer bi po pravilu morali biti (št. 219),²⁹ dajo vtis predmetov, ki so dospeli v grob z zasipno zemljo. V posameznih primerih, kjer je celo tak element ostal nedotaknjen na mestu, dajo na podlagi drugih elementov vtis, da niso pravi pridatek tistega groba, v katerem so jih našli (št. 19).³⁰ Toda ne glede na te in podobne momente je razvidno spričo ohranjenih predmetov, da je na tej nekropoli nedvomno bila zastopana karantanska skupina.

Vsi grobovi s karantanskimi pridatki, katerih skelete so več ali manj našli in situ, imajo določen odklon od usmeritve Z—V. Isto usmeritev je imel grob št. 19, čigar skelet je, po vsem sodeč, prišel v to jamo sekundarno ter je zadržal usmeritev prvotnega groba.³¹ Tu sta se poleg elementov drugih kulturnih skupin našla dva obročka iz tenke žice. Njena deformacija in fragmentirana konca bi govorila za domnevo, da sta v grob prišla mogoče slučajno. Toda mesto, kjer so ju našli, govori, da sta ostala pri pospravljanju njihovega skeleta in situ v jami.³² Ta moment kakor tudi ista usmeritev groba govori, da je bila ista jama uporabljena še enkrat za pokop drugega mrliča. Poleg omenjenih elementov so na tej nekropoli odkrili še določeno število slučajno najdenih predmetov, ki sodijo k tej skupini in ki so nedvomno nekdanj pripadali tudi grobnemu inventarju.³³ Da je bilo določeno število karantanskih grobov uničeno, govori med drugim ohranjena glava z uhani skeleta št. 212.³⁴

²⁷ P. Korošec 1961, str. 160.

²⁸ Ibid.

²⁹ Tako je uhan ležal nekoliko oddaljen od mesta, kjer je morala biti glava, verižica obeska pa na kolku (J. Korošec 1950, str. 178).

³⁰ V tem grobu sta bila oba uhana pod glavo skeleta in sta bila pri ponovnem odpiranju groba deformirana (V. Skrabar, Das frühmittelalterliche Gräberfeld auf Schloss Oberpettau, Zeitschr. d. hist. Ver. f. Steiermark VIII/3, Graz 1910, str. 119 sl. (dalje V. Skrabar 1910).

³¹ Usmeritev grobov, odkritih leta 1909, sodimo po planu (ibid. Plan nekropole).

³² J. Korošec, Starslovanska grobišča v severni Sloveniji, Celje 1946, str. 13, sl. 6. Od vseh drugih pridatkov sta samo ta dva uhana deformirana (dalje J. Korošec, 1946).

³³ Ibid. sl. 26 prvi in četrti.

³⁴ J. Korošec 1950, str. 177.

Grobovi te skupine so ležali vzhodno in severno od trdnjavnice. Na tem prostoru so našli tudi njihove sledove. Kljub temu, da so bili grobovi precej daleč drug od drugega, lahko domnevamo, da je težišče nekropole za trajanje karantanske skupine bilo verjetno omejeno v glavnem na ta del planote.

Glede materialne kulture je ta skupina zastopana razen z dvema primeroma navadnega obročka iz tenke žice s kvačicama na koncih tudi še z uhanom na več zank na dnu loka. Res je, da so v enem grobu našli samo ostanke verižastega obeska (št. 263), toda glede na to, da so v grobu našli še na navaden obroček, lahko domnevamo, da je inventar bil bogatejši, oziroma da je verjetno vseboval tudi uhan z več zankami na dnu loka, razen če niso bile verižice vdeté na najdenem obročku.

Zanimivo je, da na tej nekropoli niso našli nobenega drugega elementa te kulturne skupine razen prstana iz groba št. 109. Dasi tudi usmeritev tega groba odstopa od smeri Z—V, ne moremo za sedaj tega groba pripisati naši kulturni skupini zaradi drugega prstana, ki so ga našli v njegovem spremstvu.³⁵

Po splošni dataciji materialne kulture karantanskega kulturnega kroga bi lahko spadali ptujski grobovi v čas trajanja karantanske skupine, oziroma bi jih lahko postavili v čas VII. do sredine ali konca VIII. stoletja.³⁶

V oblikovnem pogledu posameznih elementov je ta skupina tesno povezana s t. im. skupino s keramiko. Tip uhanov, ki je v teh grobovih zelo pogost, je v bistvu varianta uhana z več zankami na dnu loka. Sorodnost izdelave poleg oblikovne sorodnosti s tipom uhana, pri katerem je spodnji del oblikovan v lunulo, dovoljuje domnevo, da sta nastala istočasno po vzoru omenjenega karantanskega uhana ter pod vplivom sorodnih lunulastih uhanov iz plemenite kovine, ki pa niso izdelki tega kulturnega kroga.³⁷ Glede na to, da so take priloge uhanov, narejenih v dovršeni tehniki filigrana in granulacije, tuj element, ter da import, kateremu bi jih lahko pripisali, ne prodira v karantanski kulturni krog, so uhani s keramičnimi pridatki kljub svoji oblikovni sorodnosti s karantanskimi verjetno nastali zunaj njega. Za ta moment nam prepričljivo govori tudi keramika, ki je zelo pogostna v njihovem spremstvu, katere pa karantanski krog ne uporablja.³⁸

Na ptujski nekropoli so našli samo dva groba in situ s celimi keramičnimi posodami. V grobu št. 255 je bila posoda ob levi strani glave skeleta.³⁹ Drugi grob s keramično posodo pa je grob št. 294. Ta grob je bil uničen s pokopom mlajšega groba št. 295 in kosti z lobanjo so zbrane dokaj proti sredini jame, medtem ko je lonček ostal in situ.⁴⁰ Iz tega

³⁵ Ibid. str. 151 sl.

³⁶ P. Korošec 1961, str. 193. — P. Korošec, Zgodnjeresrednjeveška slika, III. Kronologija.

³⁷ P. Korošec 1961, str. 163 in 180.

³⁸ Ibid. str. 160 sl.

³⁹ J. Korošec 1950, str. 189.

⁴⁰ Ibid. str. 195 sl.

vzroka so tudi pripisali tu najdeni lonček skeletu 295. groba.⁴¹ Ker pa je ta bil izkopan v nadaljevanju groba 294 in je bil lonček pomaknjen »kakih 30 cm proti vzhodu«, tj. proti uničenemu grobu 294, je razvidno, da je v resnici pripadal slednjemu.⁴² S tem je ugotovljeno, da je lonček v tem grobu bil ob levi strani glave skeleta, kakor v grobu št. 255. Verjetno je, da je ta skelet imel še eno posodo, ki pa je bila ob tej priliki uničena in katere dno je z zasipno zemljo slučajno prišlo v grob št. 295. Kolikor pa ta fragment ni pripadal temu grobu, je verjetno bil iz nekega uničenega groba v bližini. Z uničenjem groba št. 294 sta bila deformirana tudi uhana, ki sta poleg lončka sestavljala inventar tega groba. Kažeta varianto, pri kateri je spodnji del obvit s tenko prepletено žico.⁴³

Glede na vse te okoliščine lahko domnevamo, da je grobovom skupine s keramiko verjetno pripadal tudi grob 299, pri katerem je bil lonček nekoliko višji od samega groba. Tudi v tem primeru je lonček cel, kakor pri obeh prej omenjenih grobnih primerih. Glede te kulturne skupine moramo omeniti še grob št. 305,⁴⁴ ki je vseboval bojni nož. Tu so našli tudi manjši fragment keramike. Glede na to, da je zelo pogosto v grobovih z orožjem tudi keramika, lahko domnevamo, da je tudi ta grob vseboval kako posodo. Ker pa je grob nepoškodovan, se vsiljuje domneva, da je fragment prišel v grob z zasipno zemljo in da je v bistvu pripadal uničenemu lončku iz groba št. 294, ki leži v njegovi neposredni bližini. Zadnja domneva je videti najbolj verjetna.

Po naštetih grobovih je videti, da je ta kulturna skupina pokopavala svoje mrtve po vsej planoti okoli trdnjave. Splošna odlika te skupine, ki se je lahko dognala na drugih nekropolah, je ta, da ne postavlja grobov v vrste in da razdalja med njimi znaša najmanj 1–1,5 m celo na nekropolah, kjer je zastopana samo ta kulturna skupina. Tako razdaljo med posameznimi grobovi; kjer ni bilo vzroka za to, lahko tolmačimo s tem, da je nad vsakim grobom bila gomila.⁴⁵ V naši nekropoli so tudi ti grobovi lahko imeli gomilo na površini zemlje, ker je bilo dosti razvalinskega gradiva. Te so verjetno odstranili pri pospravljanju določenega števila grobov kot posledico intenzivnejše uporabe planote za pokopališče. Po vsej verjetnosti je ob tej priliki prišlo tudi do nivelacije domnevanih gomil.

Če preidemo na splošno datacijo te kulturne skupine, sta nam za danes na naši nekropoli edini oprijemljivi element za to vprašanje uhana iz groba 294. Glede na to, da predstavljata mlajšo varianto v vrsti razvojnega oblikovanja karantanskih uhanov z več petljami na dnu loka,⁴⁶ je skupina s keramiko v tem grobu na tej nekropoli časovno zastopana s koncem karantanske skupine v splošnem. S tem bi lahko dalje skle-

⁴¹ Ibid. sl. 25.

⁴² Ibid. str. 196.

⁴³ Ibid. T. sl. 95.

⁴⁴ V poročilu ta fragment ni omenjen, ker je bil odkrit pozneje, ko so odprli ohranjeno grudo zemlje iz tega groba.

⁴⁵ P. Korošec, Zgodnjerednjevska slika, poglav. o skupini s keramiko.

⁴⁶ P. Korošec 1961, str. 165.

pali, da grobovi s keramiko v bistvu tudi sledijo za grobovi karantanske skupine. Spričo tega, da niso zastopani elementi te skupine ter da so obstajali tudi grobovi samo z lončkom, je morala skupina s keramiko slediti zelo hitro za karantansko. Celo glede na veliko število najdene keramike kultnega značaja lahko sodimo, da je število grobov te kulturne skupine bilo veliko večje od tistega, ki je bilo v bistvu odkrito. Posamezni elementi, ohranjeni na keramiki, ki so jo našli zunaj grobov in ki je nedvomno grobnega značaja, kot so vrezani križi na stenah posode,⁴⁷ govore, da je trajala navada o dajanju keramike v grobove zelo dolgo na tej nekropoli. Pri tem moramo upoštevati tudi to, da je belobrdška skupina, ki je v določenem, toda dolgem času, imela svoje grobove na grajski planoti in da je v splošnem ves čas svojega trajanja glede grobnega inventarja imela isto navado.⁴⁸ Toda glede na odkrite grobne celote je videti, da se tu ni uporabljala tako ne v spremstvu belobrdskih kot ne z elementi köttlaške skupine, temveč samo z elementi, ki se vežejo v karantanskem kulturnem krogu na prehodni čas med karantansko in köttlaško skupino. Zanimivo je, da so takih grobnih celot v splošnem do danes našli zelo malo in to na Gorenjskem,⁴⁹ v Slavoniji⁵⁰ in Spodnji Avstriji.⁵¹

Med drugim je s tem momentom dokazana tudi istočasnost obeh kulturnih skupin na tej nekropoli. Uporaba keramike kot grobni pridelek je zelo pogosta, toda omejena delno samo na določena območja. Zahodno od karpatskega planinskega venca zajema v precejšnjem številu območje srednjega Podonavja in severno od tod⁵² ter področje Dalmacije.⁵³ Glede našega ozemlja Dalmacija ne pride v poštev, ker grede povezave v materialni kulturi s tem ozemljem v nasprotni smeri.⁵⁴ Toda če pri tem upoštevamo širjenje grobov z uporabo keramike ter smer najdb uhanov z obvitim spodnjim delom loka, je povezava s severom najbolj verjetna. Tudi v srednjem Podonavju imajo v bistvu starejše predloge za

⁴⁷ J. Korošec 1950, sl. 4 na str. 231, sl. 12 na str. 243.

⁴⁸ Tako se keramika na nekropoli Halimba razen z drugimi elementi pojavlja z denarji kralja Salamona (Török Gy., Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert, Arh. Hung. XXXIX, Budapest 1962) kot v grobu 274 (ibid. str. 102) itd. (dalje Török Gy. 1962).

⁴⁹ Verjetno sta oba uhana tega tipa na nekropoli Bled »Brdo« najdena s keramičnimi posodami, odkritimi na tej nekropoli, W. Smid, Altslovenische Gräber Krains, Carniola 1908, str. 28 (dalje W. Smid 1908). — Tak uhan so našli v grobu št. 4 na nekropoli Bled »Suvobor«, odkritem med vojno.

⁵⁰ Vinski K. Gasparini — Sl. Ercegović, Ranosrednjevjekovno groblje u Brodskom Drenovcu, Vj. Arh. M. u Zagrebu I, 1958, str. 138, T. XVII, sl. 7.8 (dalje Vinski — Ercegović 1958).

⁵¹ H. Mitscha-Märheim, Das karolingische Gräberfeld von Sighartskirchen, N.-Ö., und seine Bedeutung für die mittelalterliche Siedlungsgeschichte, Arch. Austriaca 13, 1953, sl. 14.

⁵² R. Pittioni, Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Köttlach, Sonderchriften d. Zweigstelle d. deutsch. arch. Institut, Wien 1943.

⁵³ D. Jelovina, Ranosrednjevjekovna nekropola na »Razbojinama« u selu Kašiću kod Zadra, Magistersko delo, Split 1965.

⁵⁴ Paola Korošec, Problem »karantanskoköttlaških« elementov, odkritih na zgodnesrednjeveških nekropolah zahodne Dalmacije, v rokopisu.

lunulasto oblikovanje spodnjega dela uhana⁵⁵ pa tudi za verižičaste priveske na njih.⁵⁶ Za povezavo med tema področjema bi govoril delno enak keramični razvoj t. im. »gradiščanskega« tipa ter nekatere keramične oblike med ptujskograjskim gradivom, ki se veže s področji severno od srednje Donave.⁵⁷

Po številu elementov in grobov pripada največji del gradiva köttlaški in belobrdski kulturni skupini, vendar glede čistih zaprtih kulturnih celot prištevamo köttlaški skupini le relativno majhno število (št. 19, 115, 236, 295, 325). V teh grobovih so v glavnem zastopani obročki s konusi na konceh, v manjši meri pa gravirani in emajlirani uhani. Poleg teh grobov obstoji še določeno število zaprtih grobnih celot, ki vsebujejo poleg köttlaških tudi posamezne belobrdske elemente, kot so S obročki. Za obročke tega tipa tako za zahodno kot za vzhodno varianto je danes ugotovljena splošna kronologija, ki datira njihove pojave na posameznih področjih v krogu posameznih skupin.⁵⁸ Glede na to kronologijo bi bilo zanimivo za naše ozemlje dognati,⁵⁹ kdaj in v kateri kulturni skupini je prišlo do sprejetja S obročka zunaj karantanskega kroga in kdaj je nastal vzhodni tip tega obročka. Glede na to, da je köttlaška skupina v svoji starejši razvojni oblikovni fazi poleg drugih karantanskih elementov obdržala na uhanih petljo in kvačico, katere pa pod vplivom ali s prevzemanjem kulturnih elementov vzhodnega kroga opušča, se odpira vprašanje, ali predstavljajo S obročki brez kvačice, ki so v prehodni fazi karantanskega kulturnega kroga imeli ta element v zaprtih köttlaških najdbah, belobrdski ali köttlaški element. Domnevati moramo že glede na preoblikovanje luničastega uhana v zvezi s temi elementi, da je te istočasno tudi navaden obroček izgubil ter da nekateri primeri tega tipa obročka ne pomenijo vedno belobrdskega elementa, temveč čisto köttlaškega. Na naši nekropoli se S obroček pojavlja v nekaj variantah. Poleg tiste s petljo, pri kateri je žica obroča zvita v S obliko, obstoji še varianta, v kateri je žica s kovanjem samo delno sploščena in je petlja zvita iz široko skovanega konca. Razlike med posameznimi obročki ni samo v načinu oblikovanja petlje, temveč tudi v njeni

⁵⁵ Par uhanov iz groba št. 83, ki nedvomno poleg drugih elementov sodita v periodo VII. stoletja in predstavljata delo »bizantinskih« obrtnikov (Ladenbauer — H. Orel, Das bairische Gräberfeld an der Traumündung, Wien — München 1960, str. 46, T. 7, grob 83/9, T. 22, 44.

⁵⁶ Ti se na tem območju pojavljajo že v prvi polovici V. stoletja in tudi v slovanskem obdobju.

⁵⁷ Posebno majhna skodelica (J. Korošec 1950, sl. 16 na str. 251, T. sl. 14, str. 236) se lahko veže na zahodnoslovansko keramično skupino.

⁵⁸ Izčrpno o tem vprašanju prinaša vso literaturo N. Miletić, Slovenska nekropola v Gomjenici kot Prijedora. GZM XXI/XXII, Sarajevo 1967, str. 118 sl. (dalje Miletić N. 1967). — Poleg tega moramo omeniti, da se tudi v Halimbi z S obročki pojavljajo v III. fazi naselitve, ki je datirana z novci, kot so grobovi št. 412 iz tretje četrtine XI. stoletja (Török Gy. 1962, str. 108).

⁵⁹ Zanimiv je pojav takih obročkov v grobu št. 4 na nekropoli na Blejskem gradu, ki — po vsem sodeč — gre v starejšo fazo te nekropole. A. Valič, Staroslovansko grobišče na Blejskem gradu, Situla 7, 1964.

velikosti in obroča samega. Glede datiranja teh elementov obstaja veliko mnenj, ravno tako kot za določanje lokalnih variant.⁶⁰

Naše grobišče ima v tem pogledu nekaj zelo zanimivih momentov ne glede na to, da na vse te variacije razen široko kovane petlje naletimo pri analognih obročkih zahodnega tipa, oziroma pri tistih, ki imajo poleg S petlje še kvačico. Tako so v posameznih grobovih, kjer so v zaprtih najdbah elementi obeh skupin, npr. v spremstvu luničastih emajliranih uhanov, poleg S obroča z navadno petljo še obročki s spiralno petljo in kvačico (grob št. 143, 338)⁶¹ ali pa S obroček in samo obročki s konusi na konceh (grob št. 122)⁶² ali obroček z nekoliko širšo S petljo s prstanom, ki kaže na starejšo tradicijo (grob št. 323)⁶³ in podobno.

Spričo takih momentov kaže, da skupini, ki naj bi pripadala čisti köttlaški kulturi, lahko pripišemo še nekaj grobov s takimi elementi, ki so značilni ne samo za belobrdski, temveč tudi za širok krog raznih slovanskih kultur, med njimi tudi v köttlaškega.

Poleg skupine grobov, ki jo prištevamo köttlaški skupini, je določeno število grobov, katerih inventar nasprotno kaže čiste elemente belobrdске skupine. Taki grobovi vsebujejo poleg S obročkov še grozdaste uhanе, torkvese in velike ogrlice biserov in dvodelnih bronastih priveskov.

Uhani z grozdastim priveskom so vsi liti v bolj ali manj dobri zlitini bakra z drugimi kovinami. Samo litje je bolj ali manj precizno narejeno ter na podlagi tega z bolj ali manj jasno ohranjenimi primarnimi oblikami svojih predlog.⁶⁴ Na mnogih primerih je videti, da je litje sekundarno, tj. da so narejeni po kalupu, odtisnjenem že po odlitku. Po dveh različno oblikovanih predlogah razlikujemo tudi dve varianti in to z enim in z dvema okrasnima venčkoma na spodnjem loku uhana. Posebni varianti sestavljata pri tem uhanu tip s spodnjim delom v obliki perforirane lunule ter tip z razčlenjenim zgornjim delom vertikalnega priveska z dvema krakoma.⁶⁵

Na grajski nekropoli se v zaprtih grobnih celotah pojavljajo ti elementi v spremstvu bronastega torkvesa, pri katerem po številu žic, iz katerih je narejen, razlikujemo več variant, od köttlaških elementov pa v spremstvu obročkov s konusi na konceh, luničastih graviranih in emajliranih uhanov ter emajliranih fibul. Vse našete variante posameznih elementov, ki so bistvene za belobrdski kulturni krog, so v splošnem časovno zajete v razdobje X. in XI. stoletja,⁶⁶ köttlaški pa v IX. in prvi polovici X. stoletja.⁶⁷ Če tako kronološko delitev uporabimo za zgoraj našete najdbe obeh kulturnih skupin, je jasno, da sodijo v drugo polovico IX. stoletja čisti köttlaški grobovi.⁶⁸ Sem bi lahko prišteli še tiste

⁶⁰ J. Korošec 1950, str. 56.

⁶¹ Ibid. T. sl. 28, 102.

⁶² Ibid. T. sl. 24.

⁶³ Ibid. T. sl. 100.

⁶⁴ Ibid. str. 65 sl.

⁶⁵ Ibid. T. sl. 19.

⁶⁶ J. Korošec 1946, str. 110 sl. — J. Korošec 1950, str. 119 sl.

⁶⁷ L. Niederle, Rukovět slovanské archeologie, V Praze 1931, str. 166.

⁶⁸ P. Korošec 1961, str. 192 sl.

grobne celote, ki vsebujejo poleg köttlaških elementov še obročke z S petljo, čemur ne bi nasprotovali, tudi če bi bili ti sprejeti iz vzhodnega območja.⁶⁹ V nadaljnjem razdobju pa z oblikovanjem elementov belobrdskega kroga ti počasi prodirajo s svojimi vodilnimi elementi v krog köttlaške skupine, kot so uhan z grozdastim priveskom, torkves in podobno. Dognano je, da v mnogih lokalnih kulturnih podskupinah belobrdskega kroga niso vedno zastopani vsi njeni elementi.⁷⁰ Tako tudi med ptujskograjskim gradivom ni zapestnic, celo niti ne v grobovih s čistim belobrdskim inventarjem. Za te grobne celote imajo nedvomno kronološki pomen pojavi velikih, bogatih ogrlic z dvodelnimi priveski. V zaprtih kulturnih celotah te vrste pa ni več sledu köttlaških elementov (grob št. 181, 208). Spričo dejstva, da se taki priveski postavljajo v konec X. stoletja kot element, ki ga je belobrdska skupina sprejela iz sklada materialne kulture, ki so ga na zahodu od karpatskega planinskega venca prinesli Madžari,⁷¹ je razvidno, da s pojavom teh elementov nehajo biti v rabi köttlaški pridatki.

Poleg omenjenih kulturnih skupin, ki so zastopane na nekropoli Ptujskega gradu, zbuja posebno pozornost s svojo fakturo, z bogatimi oblikami in dragocenimi kovinami, iz katerih so ti predmeti izdelani, nedvomno skupina, ki jo po njenem značaju imenujemo velikomoravsko.⁷² Grobovi te skupine sestavljajo zaprte kulturne celote in ves čas svojega trajanja nimajo v svojem inventarju drugih elementov. Ta mala skupina grobov (št. 341, 350, 355 in 367) v glavnem zavzema del grobišča na zahodu od trdnjave, z izjemo nekaterih izmed njih (grob št. 32) jo nahajamo tudi na vzhodnem delu. Vsi ti grobovi se odlikujejo z določenim številom predmetov, ki so kulturno med seboj povezani. Med njimi so poleg znanih nakitnih elementov tudi majhni noži; ti istočasno kažejo na povezavo z drugimi elementi, ki pa ne sodijo samo v to kulturno skupino, oziroma imajo lastnosti belobrdske kulturne skupine.⁷³ To so v glavnem elementi, ki se lahko stavijo, kot smo videli, v čas pred X. stoletjem. Tipi uhanov, ki so značilni za to moravsko skupino grobov, so analogni tistim z ozemlja severno od srednje Donave. Tu so opredeljeni kot bizantinski in se po grobovih sodeč na tem območju obdržijo dosti dolgo.⁷⁴ Glede na datacijo posameznih grobnih celot tega ozemlja pa se vežejo z inventarjem, datiranim s časom med zadnjo tretjino IX. in začetkom X. stoletja.⁷⁵ V teh grobovih so tudi bakreni pozlačeni gumbi

⁶⁹ Pri tem moramo upoštevati obroč z večkrat zvitimi petljami v S obliki, ki v bistvu predstavljajo eno varianto obroča z navadno S petljo. Glede na te momente ter glede na datiranje tega obroča na velikomoravskih nekropolah od sredine IX. stoletja dalje (V. Hruby Staré Mesto — velikomoravské pohřebiště »na Valah«, Praha 1955, str. 229). (dalje V. Hruby 1955).

⁷⁰ N. Miletić 1967, str. 141.

⁷¹ Z. Liptáková, Dve pohrabiska z X. storočja na juhozápadnom Slovensku, Studijné Zvesti AUSA V 14, Nitra 1964, str. 237 sl.

⁷² P. Koročec 1966, str. 179 sl.

⁷³ Ibid. tu omenjeni grob 239.

⁷⁴ V. Hruby 1955, Tabela za oblike uhanov na str. 229.

⁷⁵ Ibid. str. 238.

z rastlinskimi in drugimi stiliziranimi motivi, ki ne glede na datacijo madžarskih najdb spadajo v isti čas.⁷⁶

Če na koncu vzoredimo kronologijo drugih kulturnih skupin, zastopanih na naši nekropoli, se pojavi ta skupina v istem času kot köttlaška oziroma se je köttlaška lahko pojavila celo pred moravsko skupino. S tem bi lahko prekinila obstoj köttlaške. Sodeč po köttlaških elementih v mlajših fazah pa je nedvomno živela vzporedno z njo.

Vsi doslej obravnavani kulturni in kronološki momenti v zvezi z materialno kulturo ptujskograjske nekropole, razen skupine s keramiko, so vezani izključno na pridatke v ženskih grobovih. V moških grobovih, kolikor ne vsebujejo kakega prstana ali podobnega predmeta, se glavni inventar omejuje samo na pridatek v obliki noža. Ne glede na njegovo delitev na navaden in bojni nož, ki pri najdbah v naših grobovih ni tako izrazita, v splošnem ti grobovi ne dajejo dovolj elementov, na podlagi katerih bi se lahko na tej nekropoli kulturno in s tem tudi kronološko opredelili. Edini primer te vrste na naši nekropoli, ki odstopa od drugih, je damasciran nož iz groba št. 155. Glede na rabo te tehnike, ki se običajno uporablja samo za meče, ter glede na možnost daljše tradicije nož kronološko lahko postavimo v starejšo časovno fazo karantanskega kulturnega kroga, s tem da ne izključujemo možnosti, da je lahko bil v rabi še v prehodnem času, tj. do prve polovice IX. stoletja.⁷⁷

Večje število damasciranih nožev in stiletov je znano iz poljskih in ruskih najdb. Na teh področjih se pojavljajo v naselbinskih plasteh, večinoma v mestih, in so datirani z X. do XII. stoletjem.⁷⁸ Moravska skupina se v splošnem s svojimi elementi veže na krog sekanega srebra, ki zajema tudi poljska in ruska področja. Po tem bi lahko sklepali, da tudi ta grob pripada skupini, ki je na naši nekropoli v ženskih grobovih povezana z moravskimi elementi. Temu pa nasprotuje dejstvo, da damasciranih nožev niso odkrili v velikomoravskem kulturnem krogu, pa tudi njegova oblika. Tako npr. pri analizi vseh oblikovnih elementov opazimo, da se razlikuje od poljskih in da se razen vzdolžnih kanelur na obeh straneh rezila tesno veže z drugimi noži naše nekropole. Od vzhodnih primerkov ga posebno loči veliko krajši trn za ročaj ter ozek trn in rezilo. Ne glede na pojav takih nožev na omenjenih območjih je naš damasciran nož lahko nastal drugod, mogoče celo na območju Ptuja, kar pa je danes še odprto vprašanje.^{78a}

⁷⁶ Ibid. str. 208 sl.

⁷⁷ P. Korošec 1965/66, str. 96 sl.

⁷⁸ Wl. Holuhowiez, Opole w wekach X—XII, Katowice 1956, str. 151 sl., sl. 58.

^{78a} Glede oblike je naš primer identičen nožu, odkrtem v grobu št. 1 na nekropoli Wien XIII, Unter St. Veit v spremstvu kresila, dveh spon, jajčasto ovalnega lončka, ornamentiranega z valovnico ter manjšega bodala — noža, ki je označen kot britev. Čeprav avtor poročila ne omenja nekih posebnosti na nožu, je na fotografiji videti, kot da bi bil damasciran (Neumann A., Zu dem frühgeschichtlichen Gräberfeld in Wien XIII, Unter St. Veit, Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege XVII/4, Wien 1963, str. 145 sl., sl. 181 e).

Med moškimi grobovi so odkrili tudi štiri grobove (št. 123, 149, 163 in 297), katerih pridatki so bile ostroge.⁷⁹

Nekaj ostrog je bilo tudi med slučajnimi najdbami, po čemer lahko sodimo, da je te vrste grobov moralo biti več. Po bojnih nožih ter po posameznih momentih na osteološkem gradivu lahko sodimo, da so ti grobovi pripadali bojnikom in da se lahko povežejo z grobovi, ki so vsebovali samo bojne nože.⁸⁰ Glede prostora, na katerem so jih odkrili, se ta več ali manj ujema s tistim, na katerem so grobovi z bojnimi noži, tj. zavzemajo prostor, ki je večinoma južno, manj pa severovzhodno od trdnjave.

Naši primeri ostrog sodijo med variante, ki so bile verjetno pritrjene na obuvale in ne posebej z jermenčki, ker v njihovem spremstvu niso našli nobene spone ali podobnega predmeta. Pripisujejo se glede na pritrjevalno deščico dvema tipoma.

Bogato ornamentirane ostroge v naših krajih so našli na ozemlju Dalmacije in na področjih, ki so bolj ali manj kulturno povezana z njo zunaj tega ozemlja.⁸¹ Posebno veliko število ostrog je znano iz velikomoravskih grobov, ki so glede na posamezne elemente našim najbolj podobne.⁸² Casovno spadajo naši tipi ostrog v IX. stoletje.⁸³

Posebno pomembno za kulturno opredelitev naših grobov te vrste je dejstvo, da se na grobiščih karantanskega kulturnega kroga niso doslej pojavile najdbe te vrste. Ravno tako jih tudi ne pozna belobrdska

E. Salin, zahvaljujoč analizam, ki so naredili CNRS, La Chambre syndicale de la Sidérurgie, Univerza Nancya, ter Arh. društvo Lorrainea idr., je prišel do sklepa, da je damasciranje značilno že za latensko obdobje na področju Porenja in Podonavja posebno pa v Noriku, kjer so bogata najdišča železnega minerala z velikim odstotkom mangana. Ve se, da so se v teh krajih okoli leta 200. posamezni kovači — romanizirani Kelti — podpisovali na damasciranih mečih, ki so bili exportirani v skandinavske dežele. Rimljani so v pokrajinah noričkih Alp imeli svoje kovačnice v IV. stoletju. Izdelovale so za konjenico damascirane meče in sekiro tipa fraciska (ena je najdena tudi na Magdalenski gori v Koroški), za pehoto pa damascirane bojne nože (Archeologia — Jan./Feb. 1967, No. 14). Čeprav za danes samo domnevamo, da alpski Slovenci niso uporabljali tako predelavo železa, ne moremo popolnoma izključiti domnevo, da niso v Karantaniji taki kovači obstajali, posebno ker ne vemo ali naš bojni nož predstavlja osamljen primer. Končno, če je res unikat, ni izključeno, da predstavlja bojni plen ali da je na drug način pridobljen predmet.

⁷⁹ J. Korošec 1950, str. 100 sl.

⁸⁰ Posebno zanimiva sta grob št. 162, ki je imel skelet z zaceljeno veliko rano na lobanji, in grob št. 125, čigar skelet je imel zaceljene frakture na dolgih kosteh udov (ibid. str. 160, 154).

⁸¹ V zadnjem času je S. Pahič objavil par ostog iz Starega grada pri Slovenjem Gradcu (Naši kraji v zgodnjem srednjem veku, v 720 let Ravne na Koroškem. Mestna konferenca SZDL Ravne na Koroškem 1968, str. 39) iz groba št. 45, ki ga pripisuje fevdalni dobi. Tu moramo omeniti, da je grob usmerjen, sodeč po planu, z glavo na sever, po čemer bi spadal v skupino grobov, ki po avtorju sodijo v pozno antiko.

⁸² D. Bialeková, Vel'komorovský hrob z Hornych Motešic, Studijné Zvesti AUSA V 6, Nitra 1961, str. 284, sl. 1 in tam vsa omenjena najdišča za komparacijo. — J. Korošec 1950, str. 102.

⁸³ V. Hrubý 1955, str. 182 sl.

skupina. Glede tipološke povezave in posebno glede kronološkega momenta bi prisodili te grobove grobovom z nakitom, ki vsebujejo že omejenjene velikomoravske elemente.^{83a}

Analize posameznih elementov so pokazale, da tu raziskani grobovi pripadajo ne samo večjemu številu kulturnih temveč tudi raznim časovnim horizontom, ki istočasno dovoljujejo tudi bolj precizno kronologijo o uporabi zahodne planote grajskega hriba v pokopališčne namene. Upoštevajoč determinacijo posameznih grobnih celot so prvič začeli na planoti pokopavati že sredi druge polovice V. stoletja. Po vsej verjetnosti niso pokopi na tem prostoru v tej fazi mogli biti številni in tudi glede dejavnosti, ki so jih tu dognali, planota v tem času ni bila določena v izrazito pokopališčne namene. Tudi pokopi, ki jih pripisujemo času obstoja in uporabe trdnjave, so verjetno bili čisto slučajni, tj. nastali so po potrebi. Moramo pa domnevati, da so lahko nastali tudi s tem namenom, tj. da je bilo mesto na tej planoti že tedaj določeno za pokopališče, kar bi bilo odvisno od časa, ki naj bi pretekel med uničenjem trdnjave in začetkom slovanske naselitve.

Po materialni kulturi grobov, ki smo jih pripisali predslovanski naselitvi, je mogoče soditi, da so njihovi nosilci lahko pripadali germanskim plemenom, ki so prodirala s Huni preko Panonije tudi v druge pokrajine. Tako npr. starejši elementi groba št. 5 kažejo na elemente germanskih ljudstev, ki so v tem času lahko bila celo romanizirana. Ravno tako lahko tudi skirske elemente tega groba, ki jih zasledujemo že v IV. stoletju na srednji Donavi⁸⁴ ali v prvi polovici V. v južnih ruskih stepah, od koder jih končno od sredine istega stoletja⁸⁵ spremljamo daleč na zahod, štejemo med starejše elemente poleg tistih, za katere se sodi, da so gotski. Že ta različnost elementov enega samega groba najbolj nazorno priča o sestavu ljudstev, ki so s hunskimi prodori izzvali premike različnih plemen tudi na vzhodnoalpsko ozemlje, vključno Ptuj in njegovo najbližje okolico. Da je tudi mnoge elemente, ki so jih prinesla razna ljudstva z vzhoda v času prve polovice in okoli sredine V. stoletja,⁸⁶ v drugi polovici istega in v prvi polovici naslednjega stoletja prevzelo celo prebivalstvo, ki je bilo ali se je že štelo za domorodno, nam najbolj priča dokaj enotna materialna kultura drugih nekropol tega časa. Da je tako prebivalstvo naseljevalo kot vsa druga antična mesta tudi Ptuj, je nedvomno.

Slovanska naselitev je prinesla v materialno kulturo nove elemente, ki so grobnim inventarjem dali popolnoma drugačen videz. Toda ta

^{83a} V grobu št. 357 so najdeni ob desnem kolku fragmenti železne zaponke (Inv. št. 359), ki je popolnoma razjedena od rje, ob levem pa fragmenti neznanega »železnega predmeta« (J. Korošec 1950, str. 209, sl. 111). Pri natančnem pregledu železnih fragmentov, najdenih z leve strani skeleta, se lahko slutiti, da je predmet imel majhno cevčico. Ni izključeno, da je fragment pripadal majhnemu enkolpionu, podobnemu primerom iz velikomoravskih grobov.

⁸⁴ M. Alföldi Intercisa II, XI. Schmucksachen str.

⁸⁵ P. Korošec 1968 str. 290 sl.

⁸⁶ I. Mikl-Curk, 1966.

sprememba se na grajski planoti ne odraža v enotni materialni kulturi. Pri tem je najbolj zanimivo, da niti en grob ne kaže elementov neke prehodne faze ali prehodnih oblik, ki bi vezale čas pred slovansko naselitvijo in po njej.

Najstarejša slovanska naselitev se kaže z materialno kulturo dveh istočasnih skupin, ki po svojih elementih nedvomno govorita o obstoju dveh plemenskih skupin. Ali so se nosilci karantanske skupine hitreje umaknili s tega področja in ali so se stopili z nosilci skupine s keramiko, danes lahko samo ugibamo. Verjetno, da je prišlo do zlitja, za kar bi sicer samo delno govorili elementi skupine s keramiko, delno pa to, da so na tem ozemlju bili močnejši od karantanskih nosilcev. Za to bi govorilo veliko število kulturne keramike neglede na to, ali je vsa predstavljala grobni inventar, ali pa je služila v druge kulturne namene. Tudi to, da ni pridatkov razvitejših oblik karantanske skupine, nam govori,⁸⁷ da v tem času ptujsko ozemlje ni bilo zajeto ves čas njenega trajanja v njeno kulturno območje. Zato tudi ponovni pojav elementov tega istega kroga v obliki köttlaških pridatkov sili k domnevi o ponovni zasedbi te naselbine z nosilci karantanskega kulturnega kroga. Veliko večje število zaprtih grobnih najdb te kulturne skupine, posebno pa nadaljnji dotok njegovih elementov v materialno kulturo novih nosilcev na tem področju ne samo da potrjujejo, da se ti pojavi morajo povezati z doselitvijo, temveč tudi, da so zveze z ozemljem karantanskega kulturnega kroga ostale še kasneje zelo močne in žive, kljub že delno medsebojnemu zlitju nosilcev obeh kulturnih krogov. V nasprotju s tem pojavom pa köttlaška ne sprejema od skupine s keramiko nobenih elementov. Ravno tako ostane zaprta za elemente velikomoravske skupine, s katero je živela istočasno. Toda videti je, da je tudi velikomoravska skupina ostala zaprta za sprejemanje elementov köttlaške kulturne skupine. Po številu grobov in datacije elementov grobnih pridatkov so pripadali njeni nosilci samo eni generaciji. Ker ni bila še naprej povezana s svojim kulturnim krogom, ni bilo priliva niti te vrste kulturnih elementov.

Ceprav se elementi velikomoravskega kroga vežejo, kot smo že omenili, na kulturni krog, ki se je širil severno od srednje Donave, moramo domnevati, da na ozemlje Ptuja prihajajo z območja Panonije ne glede na to, da so tam take najdbe odkrili v relativno majhnem številu. Te najdbe datirajo v IX. stoletje. Da so na ptujsko ozemlje te grobne najdbe prišle s panonskim posredovanjem, nam govore zaprte grobne celote, ki vsebujejo elemente moravskega značaja, in tiste, ki so vezani za belobrdski kulturni krog. Tako npr. v grobu št. 225 v spremstvu prstana, ornamentiranega s prepletom in s tremi granulami ob vsaki strani rozete, je grozdast uhan značilen za panonsko ozemlje. V grobu št. 239 poleg okovja in nožka, ki nedvomno sodi med elemente z moravskega ozemlja, vsebuje še S obročke ter zvončast privesek.⁸⁸ Ta zadnji ele-

⁸⁷ Med te lahko štejemo uhane z vertikalno vdeto jagodo, okrogle, ploščate fibule in podobno.

⁸⁸ P. Korošec 1966, str. 182; sl. 11.

ment, ki je datiran z 8. stoletjem, je posebno značilen za nekropole Panonije.⁸⁹

Že sama ta dva groba zbudjata domnevo, da so moravski elementi bili v stiku s kulturno skupino Panonije preden so dosegli območje Ptuja. Poleg dejstva, da večji del grobov te nekropole pripada določeni varianti belobrdskega kroga, ki vsebuje vrsto elementov, katerih izvor je moč povezati samo s sodelovanjem elementov moravskega kroga, ter odsotnost zapestnice v nakitnem inventarju izpričuje, da je to ozemlje, ki je posredovalo te elemente v 10. stoletju, bilo zunaj ožjega območja moravske skupine. Tako ozemlje je lahko bilo samo tisto, na katerem so se posamezni moravski elementi dalje razvijali in oblikovali poseben kulturni habitus.

Če sprejmemo domnevo nekaterih arheologov glede nastanka posameznih elementov, ki so značilni za vzhodne predele, je nedvomno, da so belobrdski elementi dela grobov naše nekropole v tesni povezavi s kulturno skupino, ki je na začetku X. stoletja oblikovala svoje elemente na zahodnem delu Panonije. Ker pa se specifični velikomoravski elementi niso dalje razvijali na ptujskem ozemlju, menimo, da so v bistvu nadaljevanje te skupine prav ti »belobrdski« grobovi, ne glede na to, da so s posredovanjem panonskega ozemlja tu sekundarnega izvora.⁹⁰ Čeprav se ti elementi na naši nekropoli vlečejo vse do konca obstoja tega kulturnega habitusa, pojav elementov v njegovi mlajši fazi, ki ima madžarski izvor, nakazuje stalen in nepretrgan kulturni dotok z ozemlja Panonije na naše območje. Da so nosilci te kulturne skupine kljub prisotnosti omenjenih elementov in kljub domnevi o integracijskem procesu znotraj tega panonskega kroga, je pa pomembna odsotnost drugih elementov madžarskega kroga, ki so značilni za njegove najdbe v karpatškem bazenu v X. stoletju.

Iz vsega, kar se je lahko doslej ugotovilo v zvezi z nekropolo na grajskem hribu v Ptuj, je bilo razvidno, da se je zahodna planota uporabljala za pokope že v predsllovanskem obdobju. Glede na število ohranjenih grobov bi lahko sklepali, kot smo že omenili, da so ti bili samo slučajni. Toda glede na dejstvo, da danes ne vemo, do kam je segala antična nekropola tega dela Poetovia v smeri hriba, zlasti pa po njegovem pobočju, ostane to vprašanje odprto. Za problem nastanka nekropole na zahodni grajski planoti mogoče vnaša nekaj več jasnosti izmed antičnih nekropol z območja Poetovia tista, ki se je širila vzdolž Prešernove ceste. Njene najbolj zahodne najdbe so ugotovili že na začetku te ceste pod grajskim hribom. Tako je po vsej verjetnosti temu delu nekropole pripadal nagrobnik nekega vojaka ali veterana XIII. Gemine legije, ki so ga izkopali iz Drave pod današnjim zaporom.⁹¹

⁸⁹ Agnes Sós, Újabb avarkori leletek Csepel-Szigetröl, Különlenyomat az Arch. Ért. 1961, str. 51, sl. 19/11, 20/7.

⁹⁰ B. Dostál, Das Vordringen der grossmährichen materialen Kultur in die Nachbarländer; Magna Moravia, Sborník k 1100. výročí příchodu byzantske mise na Mórave, Praha 1955, str. 382 sl.

⁹¹ Blatt Ptuj, str. 31.

Posamezne najdbe, odkrite pod hribom na tem mestu⁹² dajejo slutiti, da se je z nekaterimi grobovi ta nekropola širila v višini omenjene ceste tudi po južnem pobočju navzgor.⁹³ Glede na najdbe grobov iz mlajše antične faze v neposredni bližini hriba lahko domnevamo, da omenjeni grobovi na zahodni planoti niso posamezni pojavi v splošnem na tem kraju, temveč da so samo del antične nekropole, ki se je raztezala in je bila ugotovljena na tem delu Poetovia.

Glede na indicije, ki govorijo, kot smo že na začetku omenili, da se je nekropola nedvomno širila tudi zunaj danes omejenega prostora na planoti in po južnem pobočju navzdol, je nedvomno, da pokopi na tej grajski terasi prostorno predstavljajo v bistvu samo mlajši odsek omenjene antične nekropole. Načeto pokopavanje pod hribom se je kontinuirano nadaljevalo po hribu navzgor in na njegovi planoti skozi vse naslednje periode in faze do XI. stoletja.

Taka kontinuirana prostorna uporaba istega pokopališčnega mesta je nedvomno povezana več ali manj tudi s kontinuiranim naselbinskim prostorom. Na vprašanje, kje so ležale naselbine, katerih prebivalci so pokopavali svoje mrtve na tem delu grobišča, bi lahko brez tveganja odgovorili, čeprav ni v tej smeri še nič raziskanega, da je lahko bila če ne na mestu, kjer je bila antična, vsaj v njeni neposredni bližini. Glede na mnenje prof. Klemenca, da je grajski hrib bil po vsej verjetnosti v nemirnih časih preseljevanja narodov refugij,⁹⁴ in je del naselbine če že ne prej zanesljivo v slovanski fazi bil tudi na njegovem vrhu.

Omenili smo že, da predсловanskim grobovom ne moremo določiti etnične pripadnosti, zato se moramo zadovoljiti s trditvijo, da so tu bili pokopani tudi pripadniki tistih ljudstev, ki so v času selitve narodov ali že živeli ali se od drugod pojavili na ozemlju Poetovia.⁹⁵

Nasprotno temu obdobju je najstarejša slovanska naselitev na tem območju povezana s karantanskimi Slovani. Čeprav v svoji začetni fazi ni bila tako močna, je poleg pojava drugih slovanskih nosilcev prisotna do konca trajanja njenega kulturnega kroga. Ta dejstva govorijo o povezavi Poetovia s Karantanijo v zgodnjem srednjem veku. Istočasno ne moremo zanikati tudi njegove povezave v tem času, ki jo kaže gradivo z vzhodom. Pot prodiranja teh vzhodnih elementov, ki jo je pripravila v najstarejši slovanski fazi skupina s keramiko, je bila tako ukoreninjena in tako izrazito močna, da tudi v naslednjem obdobju ni bilo ovire za impulze s te strani, ki niso bili samo kratkotrajni pojavi, temveč so, kot smo videli, dali osnovo za nadaljnje kulturno oblikovanje Ptuja. V primerjavi z njimi moramo pojav velikomoravske države na tem

⁹² Ibid. str. 40.

⁹³ Ibid. str. 32 sl.

⁹⁴ J. Klemenc 1950, str. 78 sl.

⁹⁵ Nedvomno so zelo ozko povezani s prebivalstvom, ki nam je zapustilo svoje grobove na Rifniku, posamezni grobovi tudi na nekropoli pri farni cerkvi v Kranju, na nekropoli Bled-Pristavi I itd.

ozemlju,⁹⁶ od koder se je del prebivalstva predvsem iz krogov višjih družbenih plasti razselil in med drugim priselil tudi v Ptuj. Nadaljnji dotok s te strani je nedvomno povezan z nevarnimi časi, ki so nastali z vdiranjem madžarskih čet v karpatsko kotlino. Da je tedaj veliko slovanskega prebivalstva zbežalo v razne dežele celo na vzhodnem delu balkanskega polotoka, govore pojavi posameznih elementov kulturnih skupin, ki so se oblikovali po razpadu avaroslovanske državne tvorbe na ozemlju karpatskega bazena.

Resumée

LA NÉCROPOLE DU MOYEN AGE DE PTUJSKI GRAD

Ce matériel trouvé à Ptujski Grad dans la vaste nécropole du Haut Moyen Age fait partie de celui, destiné à paraître prochainement sous forme de catalogue. L'ensemble des travaux effectués dans notre pays et à l'étranger et portant sur certaines trouvailles qui révèlent de nouveaux aspects culturels et chronologiques du Haut Moyen Age autorise une nouvelle analyse du matériel de Ptujski Grad. Cette dernière mis à jour quelques divergences par rapport à la première monographie consacrée à ce sujet. Il semble donc utile avant la parution du catalogue d'examiner quelques points particuliers qui ne pouvaient apparaître lors de la première publication. Un certain nombre de sépultures (No. 5, 86, 87) semblent appartenir, si l'on en juge d'après leur inventaire, à la période pré-slave. Elles sont équipées d'offrandes, dataient de la fin de l'intrusion des Huns, et durent jusqu'à la fin de la deuxième moitié du VIème siècle. Certaines d'entreselles ont été découvertes sur la pente sud de la colline, ce qui justifie l'idée de l'auteur d'une nécropole représentant en fait la prolongation le cimetière antique qui se situe le long de l'actuelle rue Prešernova. La période slave se divise en plusieurs groupes culturels. L'auteur en différencie d'abord une qui appartient à la Grande Moravie et qui, apparemment, n'est pas tochtone. Le reste du matériel provient du cercle culturel de Carinthie — c'est-à-dire du groupe carinthien et du groupe köttlach — du groupe avec céramique et de la culture Belobrdó. La plate-forme qui coupe la pente de la colline et la pente elle-même ont été soumises à certaines modifications et aplatissements au cours desquels les ensevelissements anciens ont été partiellement détruits. Il est par exemple certain que le squelette trouvé dans la tombe No. 19 a été enterré immédiatement au-dessus d'une tombe plus ancienne. Parmi le matériel de cette dernière on trouve également deux boucles d'oreilles déformées. On peut recourir à une explication de cette nature pour la tombe 294 qui appartient au groupe avec céramique. Elle aussi a été détruite par un enterrement plus récent qui correspond à la tombe No. 295 du groupe köttlach. Un petit vase trouvé dans cet ensemble de tombes semblait appartenir à la sépulture No. 295. L'auteur attribue aussi la tombe No. 299 au groupe avec céramique et pense que le vase trouvé à cet endroit n'a été que déplacé, ce qui explique sa présence dans la couche supérieure. La distance entre les tombes et leur disposition dans les différentes nécropoles permet à l'auteur de conclure que les sépultures

⁹⁶ Ágn. Sós, Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár, Arch. Hung. XLI, Budapest 1963, str. 59, T. XLVII. Ág. Cs. Sós, Wykopalska w Zalavár, Slavia Antiqua VII, 1960, str. 235, sl. 17.

de ce groupe étaient surmontées d'un petit tertre. Du point de vue chronologique, ce groupe a probablement duré relativement longtemps sous l'influence du groupe slave oriental — comme c'est le cas en Panonie, etc... — et ceci en dépit du fait qu'il suit immédiatement le groupe carinthien et qu'il n'apparaît pas avec les éléments Belobrd. Le groupe köttlach apparaît en même temps que le groupe avec la céramique après le groupe carinthien. Il se mêle assez vite à celui de Belobrd. C'est la raison pour laquelle la question reste ouverte de savoir auquel des deux groupes appartient la boucle en S. Chronologiquement, le groupe köttlach englobe la période de la deuxième moitié du IXème siècle jusqu'au moment où, dans le groupe Belobrd apparaissent les colliers à double pendentif. En ce qui concerne la datation des éléments de la Grande Moravie, l'auteur conclut qu'ils sont contemporains du groupe köttlach. C'est à ce groupe de Grande Moravie qu'appartiennent en principe les tombes qui ont parmi leur matériel les éperons. Toutefois il est difficile de déterminer auquel des groupes culturels cités jusqu'à présent appartiennent les sépultures d'hommes caractérisées par la présence d'un couteau. Enfin l'auteur résume l'ensemble de ces données compte tenu des analyses de différentes éléments ainsi que des entités formées par les tombes et arrive à la conclusion que la plate forme du Château de Ptuj était utilisée à partir de la deuxième moitié du Vème siècle comme nécropole pour la population romanisée. D'après les sépultures, l'installation slave peut être attribuée aux porteurs de deux cercles culturels — carinthien et oriental. — L'auteur traite alors de problèmes concernant les autres cultures découvertes sur ce site car le développement culturel et l'origine du cercle carinthien même ont déjà été traités par ailleurs. Selon lui, les trouvailles de la culture de Grande Moravie arrivent dans la région de Ptuj par la Panonie sous la forme d'un habitus particulier avec des éléments originaux appartenant spécifiquement à la Grande Moravie. Les éléments de ce groupe culturel n'ayant pas évolué dans la région de Ptuj, l'auteur est d'avis que les tombes de la variante de Belobrd sont la continuation de ce groupe. Les éléments hongrois nous montrent que les contacts culturels avec la Panonie ont été ininterrompus. La région de Ptuj étant périphérique par rapport au cercle carinthien, elle n'avait pas les moyens de résister à cette forte poussée venant de l'est. L'apparition des éléments de la Grande Moravie est liée selon l'auteur à la disparition de l'état dans la Panonie, et les éléments Belobrd à l'incertitude des temps correspondant à la venue des Hongrois dans la vallée des Carpathes.

FREISINŠKI TRG OTOK (GUTENWERTH)

Ferdo Gestrin

OTOK (GUTENWERTH)

Zgodovinski oris

Ozemlje jugovzhodno od spódnje Krke, torej na vzhodu takratnega slovenskega poselitvenega prostora, je od druge polovice 11. stoletja, ko so na Dolenjskem prvič omenjene tudi freisinške posesti,¹ postajalo vedno bolj pomembno.² Prav zaradi tega so se tod utrjevale ali pa so se skušale uveljaviti najmočnejše fevdalne rodbine na Slovenskem. Taki so bili npr. Spanheimi in Višnjegorci, ki so okoli srede 12. stoletja in dalje širili meje slovenskega ozemlja onstran spodnje Krke in Gorjancev na škodo sosednje Hrvatske, in še drugi fevdalci vse do Habsburžanov, ki so se nazadnje kot deželni knezi tod za stolétja utrdili.³ Vsem tem fevdalnim rodbinam je bilo skupno zlasti hotenje: čim bolj se na tem pomembnem področju politično, vojaško, posestno in gospodarsko okreptiti. V zvezi s tem so nastajale tudi mestne in tržne naselbine. Tako so Spanheimi ustanovili Kostanjevico, pozneje Habsburžani Novo mesto, na freisinški posesti pa je nastal trg Otok (Gutenwerd, Guetenwerd, Gutenwerth).⁴ Vse tri meščanske naselbine so se izoblikovale v vsakem izmed treh velikih okljukih spodnje Krke, s čemer je bila prometna in strateška pomembnost teh naselbin še posebej poudarjena.

¹ P. Blaznik, Zemljiška gospodstva v območju freisinške dolenjske posesti. SAZU I, Razprave IV/6, 1958, str. 5 sl.

² F. Schumi, Die Herren von Krain und der Windischen Mark, Archiv für Heimatkunde 1 (1882/3). A. Mell, Die historische und territoriale Entwicklung Krains vom X. ins XIII. Jahrhundert, 1888. M. Kos, Postanek in razvoj Kranjske, GMS 10 (1929), str. 21 sl. L. Hauptmann, Entstehung und Entwicklung Krains, 1929; isti, Grofovi Višnjegorski, Rad 250 (1935), str. 215 sl. M. Miklavčič, Premik Kranjske meje ob spodnji Krki v 12. stoletju, SAZU, I. razred, Razprave V, Hauptmannov zbornik, 1966, str. 131–141.

³ P. Blaznik, Zemljiška gospodstva, o. c., str. 5 sl.; isti, Urbarji freisinške škofije, 1963, str. 50 sl.

⁴ Prim. M. Kos, S kmetiskih domačij okoli Kostanjevice pred šest stoletji. V zborniku Kostanjevica na Krki. Ob sedemstoletnici mestnega obstoja. Kostanjevica 1953, str. 53 sl. J. Likar, O nastanku mesta in mestnega prava Kostanjevice, prav tam, str. 25 sl. M. Kos, Ustanovitev Novega mesta. V zborniku Novo mesto 1364–1965. Prispevki za zgodovino mesta. Maribor–Novo mesto. 1969, str. 78 sl. F. Gestrin, Trgovsko prometni položaj Novega mesta, prav tam, str. 130 sl. Za Otok prim. P. Blaznik, Zemljiška gospodstva, o. c. in Urbarji, o. c.

Nastanek Otoka je seveda posredno in na svoj način povezan tudi s predhodnim zgodovinskim razvojem. Dolenjska (in torej tudi okolje Otoka) sodi že v predсловenski dobi med najbolj naseljena področja slovanskega ozemlja in je bilo tudi neposredna okolica Otoka staro kulturno ozemlje. Že v prazgodovini je bila tod gosta mreža selišč in potov, v rimskem času pa vrsta važnih naselbin (Drnovo, Groblje) in tudi na samem Otoku je obstajala rimska naselbina oziroma postojanka. Ozemlje pa je tedaj poleg plovne Krke sekala rimska »magistrala«⁵ prek Trebnjega in Drnovega na Sisak. V pobočjih Gorjancev so iz starih časov številni ostanki razvitega železarstva, ki se je po vsej verjetnosti nadaljevalo tudi še v slovansko obdobje. Vsekakor je bila poselitev slovanskega življa tod dovolj intenzivna.⁵ Po končanih madžarskih navalih so z nastankom utrjene obrambne mejne črte od druge polovice 10. stoletja dalje, s potiskanjem politične in etnične meje prek Gorjancev do Kolpe ter s kolonizacijo tega ozemlja in utrditvijo fevdalnih rodbin na tem prostoru zrasli pogoji za nastanek trga na Otoku.⁶

Prvič se Otok v listinskem gradivu kot trg (forum Gutenwerde) omenja šele 1251. leta, torej skoraj 200 let pozneje, ko je na Dolenjskem začela nastajati freišinska posest. Ker so škofje to svojo dolensko posest zaporedoma podeljevali raznim fevdalnim gospodom ali pa so si jo ti nasilno prillašali (od Višnjegorcev prek Andeških in Babenberžanov do Spanheimov),⁸ je bilo nemogoče ugotoviti, kdo je bil ustanovitelj trga.⁹ Tudi začetek Otoka in prav tako njegova lokacija sta bila do arheoloških izkopavanj nejasna oziroma neznana.¹⁰ Danes pa bi že mogli trditi, da je začetek Otoka postavljati vsaj v 12. stoletje in ga je kot tržno naselbino mogoče vezati tudi na same lastnike, freišinske škofo.

Otok je bil eden izmed upravnih središč freišinske posesti,¹¹ tu je obstajal freišinski grad (1261) in v njem je verjetno sedel kaštelan in je bila vojaška posadka.¹² Prav tako je na Otoku že od okoli srede 13. stoletja sedež sodne oblasti, krvnega sodstva.¹³ Tu je bila že za Ando-

⁵ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Ljubljana 1970: M. Kos, Kolonizacija in populacija v srednjem veku, str. 69, glej tudi karto Agrarna kolonizacija slovenske zemlje, v prilogi.

⁶ Prim. P. Blaznik, Urbarji, str. 54.

⁷ Schumi, UB II, 142; Jaksch, MC IV, 398; FRA II 31, 154; P. Blaznik, Zemljiška gospostva, str. 5 sl.

⁸ MHK 17, str. 67; F. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Ljubljana 1929, str. 12; P. Blaznik, Urbarji, str. 50 sl.

⁹ Prim. F. Zwitter, Mesta, o. c., str. 12.

¹⁰ Večinoma so ga istovetili s Hrvatskim brodom, prim. F. Zwitter, Mesta o. c., str. 12; S. Jug, Turški napadi na Kranjskem in Primorskem do prve tretjine 16. stoletja, GMS 24 (1943), str. 16. P. Blaznik, Zemljiška gospostva, str. 23, ga je že postavljaj na Otok, a jasno je pokazal, da je Otok locirati na Otok I. Pirkovič, K topologiji freišinskih posesti na Dolenjskem, Kronika 9 (1961), str. 176 sl., prim. še I. Pirkovič, Freišinski urbarji, Problemi 2 (1964), str. 253 sl.

¹¹ P. Blaznik, Zemljiška gospostva, str. 11.

¹² Schumi, UB II, 220; P. Blaznik, Urbarji, str. 50.

¹³ P. Blaznik, Urbarji, str. 51, 262 (v letu 1395/6 je bil dohodek sodišča na Otoku 14 mark denárjev).

ških kovnica denarja in njeni novci, kovani po breških in verjetno tudi oglejskih vzorcih, so v 13. stoletju krožili kot plačilno sredstvo tudi na Hrvaškem in južnem Ogrskem.¹⁴ Na Otoku je obstajala že v času babenberskega urbarja (torej pred prvo omembo Otoka kot trga) mitnica, ki se našteva hkrati z mitnicami v Višji gori, Mehovem in Krškem. V prvih dveh desetletjih 14. stoletja je mitnica, ki jo je upravljal tudi kaštelan s Prežeka, prinašala lastniku precejšnje dohodke; ti se niso bistveno razlikovali od dohodkov drugih zgoraj omenjenih mitnic.¹⁵ Na Otoku je bila župnija z župnijsko cerkvijo sv. Katarine v središču trga.¹⁶ Poleg nje pa sta bili v trgu vsaj še dve drugi cerkvi, cerkev sv. Nikolaja ob trškem pristanišču na severu naselbine,¹⁷ verjetno do konca 13. stoletja pa je bila v trgu še tretja cerkev neznanega patrona (morda sv. Mihaela) ob južnem vhodu v trg tik ob takratni strugi Krke, ki jo poznamo šele po izkopavanjih.¹⁸

Tržna naselbina je imela lastno upravo s sodnikom, ki ga je vsekakor postavljala trški gospod; sodniki se omenjajo že od okoli srede 13. stoletja dalje. V zadnjem obdobju obstoja je trg zelo verjetno imel avtonomijo s trškim sodnikom na čelu.¹⁹ Velikost trga je zaenkrat še nemogoče ugotoviti, čeprav njegov širši teritorij ni bil manjši od okoli 10 hektarjev. Tudi približnega števila prebivalstva, ki je bilo sprva precej tuje — nemško, bavarsko — a pozneje vsekakor povsem slovensko,²⁰ kar kažejo posamezni ohranjeni priimki tržanov, ne poznamo. Vendar lahko trdimo, da sodi naselbina med najpomembnejše trške naselbine na Slovenskem v srednjem veku.²¹

Višek je trg Otok doživljal konec 13. in večji del 14. stoletja, ko je tedaj v nekem smislu bil protiutež tedaj edinemu mestu na Dolenjskem. Gospodarska dejavnost tržanov ni bila toliko vezana na kmetijstvo, čeprav so imeli posamezne kose zemljiške posesti in cele kmetije ter jemali

¹⁴ V. Travner-E. Baumgartner, Naši srednjeveški novci, ČZN 25 (1930), str. 146 sl.; J. Klemenc, Breški denarji na Hrvaškem, GMS 20 (1939), str. 271.

¹⁵ Schumi, Archiv II, 253; FRA II 35, 443 in 36, 53 in 151. F. Zwitter, Mesta, o. c., str. 12; P. Blaznik, Zemljiška gospodarstva, o. c., str. 11, P. Blaznik, Urbarji, str. 73, 117.

¹⁶ Prim. I. Pirkovič, K topografiji, o. c., str. 177; P. Blaznik, Urbarji, o. c., str. 245: 1318 — »... gelegen in Gutenwerder pfarr.« AS, listine — 1467 april 20 (»... alles in Gutenwerdter pharr gelegen.«). Faro so po propadu Otoka prenesli v Skocjan.

¹⁷ Prim. AS, RDA — Bekantnuss Tabellen, 57.

¹⁸ Izkopavanja v letih 1969 in 1970, prim. V. Šlibar, Odkrili smo srednjeveški freisinški trg Gutenwerth, Dolenjski razgledi n° 3, 1968 dec. 3, str. 23 do 30; isti, Arheološki projekt Mihovo v letu 1969, prav tam n° 7, 1969 dec. 4, str. 86—88.

¹⁹ Prim. P. Blaznik, Urbarji, o. c., str. 51; AS, listine — 1321 avg. 24, 1322 sept. 29.

²⁰ Prim. AS, listine — 1322 sept. 29; 1320 marec 20; ca 1400 s. d. (meščan Peter Pečnik).

²¹ Prim. I. Pirkovič, Rojstvo in smrt Gutenwertha, Dolenjski razgledi n° 3, 1968 dec. 5, str. 17—22; isti, Nova zgodovinska obzorja na Otoku, prav tam n° 8, 1969 dec. 18, str. 89—92.

in obrtno proizvodnjo. Trg je namreč ležal ne samo sredi rodovitne nižine, marveč tudi na pomembni prometni smeri, kopni in deloma vodni po Krki, ki je povezovala Panonsko nižino z zgornjim Jadranom oziroma Italijo. Skozi trg pa je šla tudi pot v smeri jug—sever preko Kronovega, ki je bil verjetno neko dobo tudi trg, proti Savi. Sodeč po splošnem razvoju trgovine na Slovenskem in po arheoloških preostankih na Otoku se je tudi Otok močno vključeval v trgovino proti primorskim mestom in Italiji ter v obratni smeri proti Panonski nižini. Saj je tudi kovnica denarja že zgodaj v 13. stoletju nastala zaradi takrat že zelo cvetoče trgovine s Hrvaško in Ogrsko. V prvi smeri je ta trgovina posredovala zlasti živino, kože, usnje, kožuhovino, vsekakor tudi žito in verjetno kovinske proizvode, v drugo pa mediteranske proizvode in lavantinsko blago. Čeprav je bila to predvsem posredovalna trgovina med dvema različnima področjema — o čemer priča tudi dovolj veliko trško pristanišče ob Krki, je vendar trgovina deloma slonela tudi na trški obrtni proizvod v fevd zemljo in desetino v posameznih vaseh,²² kakor pa na trgovino vodnji. Ta se je po oblikah in kakovosti v času trškega viška povsem vezala na srednjeevropske rokodelske izdelke. Izkopavanja so ugotovila zlasti tri obrti širše dejavnosti: usnjarstvo, ki je imelo tod svoje korenine že od prvih faz nastajanja trga, kolikor morda tudi ne že prej, lončarsko obrt s širokim izborom izdelkov in ornamentov in kovinske, zlasti železarske proizvodnje z izredno bogato serijo potrošnih in vojaških izdelkov. Sodeč po množinah najdb izdelki teh obrti vsekakor niso služili samo za lokalne potrebe, temveč tudi za širšo trgovino. Delu trškega prebivalstva sta dajala življenjske osnove ali pa vsaj dodatni zaslužek tudi tovarništvo in brodarstvo ter ribištvo.

Moremo torej reči, da je bil trg ob svojem višku pomembno trgovsko in obrtno središče ne samo lokalnega, ampak celo širšega pomena.²³

V drugi polovici 14. stoletja je začel trg iz različnih vzrokov upadati. Pri tem niso bili toliko pomembni niti agrarna kriza freisinške posesti, ki se kaže v prvi polovici stoletja, kajti ob koncu istega stoletja je ne opazimo več, niti ne vedno večji razkroj freisinške posesti na desnem bregu Krke, zaradi česar je Otok izgubljal pomen ene osnovnih postojank te posesti, niti vedno novo prilaščanje oziroma podeljevanje freisinške dolenske posesti drugim fevdalcem (Habsburžani so si jo lastili v letih 1335—1365, Celjani so jih dobili v zastavo v začetku 15. stoletja).²⁴ Poglavitni vzrok za upad Otoka je vsekakor gledati zlasti v politični, vojaški in gospodarski utrditvi Habsburžanov v tem prostoru in ustanovitvi njihove mestne naselbine, Novega mesta, ki so ga vseskozi podpirali in obdarili s pomembnimi trgovsko prometnimi pravicami. Zaradi naglo rastoče vloge Novega mesta ni upadal samo freisinški Otok, mar-

²² Prim. AS, listine — 1321 avg. 24, 1367 dec. 29, 1373 jan. 23, ca 1400 s. d., 1459 dec. 21.

²³ Prim. op. 18 in 21.

²⁴ Prim. P. Blaznik, Zemljiška gospodstva, o. c., str. 11; isti, Urbarji, o. c., str. 50, 54.

več tudi tedaj že deželnoknežja Kostanjevica.²⁵ Svoje so k upadanju Otoka prispevali tudi turški vpadi in druge vojne. Turški vpad leta 1473 pa je pomenil konec trga.²⁶ Tedaj so Turki Otok, v katerega se je za-teklo okolno prebivalstvo, obkolili in ga v tretjem naskoku osvojili, po- vsem požgali, prebivalstvo pa deloma pobili, deloma odpeljali s seboj. Po tem udarcu se trg ni več obnovil, usahnili so sokovi življenja, ki so ga prej napajali. Njegove ostanke pa je prekrila trava.

Vinko Šribar

POROČILO O ARHEOLOŠKEM ODKRIVANJU FREISINŠKEGA TRGA OTOK PRI DOBRAVI (GUTENWERTH)

Na pobudo stolice za občo zgodovino srednjega veka pri Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani je Center za zgodnj srednjeveške in staroslovanske študije pri Narodnem muzeju v Ljubljani vključil v svoj terensko raziskovalni projekt odkrivanje freisinškega trga Otok (Gutenwerth).

Potem, ko smo leta 1967 opravili topografska in prva sondažna dela, s katerimi smo locirali Otok (Gutenwerth) in določili njegovo velikost, smo v letih 1968, 1969, 1970 in 1971 sistematsko izkopavali na dveh večjih arealih znotraj naselitvenega kompleksa. Gradivo, ki je v času sistematičnega izkopavanja prišlo na dan, je bilo v večini visoko- in poznosrednjeveško in le deloma zgodnj srednjeveško in antično. Značaj naselja je v celoti visoko in poznosrednjeveški. Tako se je zgodilo, da smo z arheološko metodo izkopali in sedaj izkopavamo gradivo, ki je po normativih arheološkega društva Slovenije iz nearheološkega delovnega območja. Kljub temu, da zanima zgodovinarje le končni izsledek arheološkega vrednotenja, nas v tem primeru metoda izkopavanja sili tudi k sistematični arheološki obravnavi oziroma poročanju ne samo o končnih izsledkih, ampak se mora ukvarjati tudi s posredovanjem dokumentacije in šele nato preiti k vrednotenju. V pričujočem tekstu bomo posredovali dokumentacijo in izsledke vsakoletne terenske akcije za leti 1967 in 1968, na koncu delnega poročila iz leta 1968 pa bomo poskušali strniti izkopavanja do leta 1971 v enotno podobo. Pri izkopavanju na Otoku je prišlo na dan veliko število železnih predmetov, fragmentov keramičnih posod pa je več tisoč. Sistematske obdelave tega gradiva

²⁵ Prim. F. Gestrin, Trgovsko prometni položaj Novega mesta, o. c., str. 150 sl.

²⁶ Glej K. Kovač, Beiträge zur Geschichte Krains, Carniola 1911, str. 166 sl.; S. Jug, Turški vpadi, o. c., str. 16; P. Blaznik, Zemljiška gospostva, o. c., str. 13. Prej so mislili, da se je Otok že v prvi polovici 14. stoletja izgubil iz zgodovine (Prim. F. Zwitter, Mesta, o. c., str. 12).

v okviru pričujočega poročila ne moremo opraviti. Zadovoljili se bomo samo s sumaričnim pregledom. Keramiko in železne predmete pa bomo obravnavali v dveh ločenih poročilih.

PROJEKT MIHOVO

M 1:75 000

Začasno poročilo o sondiranjih v letu 1967

Namen raziskovanja:

1. S sondiranjem ugotoviti lokacijo in razprostranjenost poznosrednjeveškega trga Otok (Gutenwerth).
2. Opraviti mikrotopografijo desnega brega Krke nasproti vasi Dobrava v pasu, ki meri okoli 800×700 m. To je prostor južno od vasi Drama med sotočjem Šentjernejskega potoka in Mihovice.

Mikrotopografija

Na obdelovalnih površinah pravkar omenjenega prostora so prišle do sedaj na dan najdbe le vzhodno od ceste Dobrava—Šentjernej. To je prostor, ki je splošno znan pod krajevnim imenom »Otok«. Proti vzhodu ga omejuje potok Mihovica. Je ravan, ki visi od zahoda proti vzhodu in ima dve rahlo poudarjeni manjši površini: obzidano pokopališče s cerkvijo sv. Miklavža v sredi in nizko gomilo z grebenom v smeri sever-jug, okoli 250 m južno od Miklavževe cerkve. To je na njivi parcelne št. 2670, zadnji v smeri proti vasi Drama.

Severno od cerkve, v smeri vzhod-zahod, teče širok in plitev jarek, ki zahodno od cerkve v blagem loku zavije proti severu oziroma današnji strugi Krke. S tem je ta površina razdeljena na dva neenaka dela: manjši je med Krko in cerkvijo oziroma omenjenim jarkom, večji pa med cerkvijo in Dramo. Prvemu oziroma manjšemu pravijo domačini »Irgel«. Tu so travniki in njive. Od cerkve oziroma od pokopališča teče premočrtno proti Drami poljska pot, ki drugo, večjo površino, deli na vzhodni in zahodni del. Na zahodnem delu so večinoma njive, na vzhodnem pa travniki in nekaj njiv, ki so tesno ob poti. Cerkev je z utrjenim kolovozom povezana s šentjernejsko cesto. Levo in desno od njega je sadovnjak. Pokopališče ima nepravilno peterokotno obliko ter ga omejuje dokaj dobro grajen zid iz kamna. Na sredi pokopališča stoji cerkev sv. Miklavža. V severozahodnem vogalu pokopališča je mežnarja ki še danes nosi hišno številko »Otok 1«. Za parcele jugozahodno od cerkve, kat. št. 2689 in 2690, je vezano krajevno ime »Oštat«.

Po izjavi lastnikov in drugih domačinov, so na »Otoku« prišle na dan različne najdbe na naslednjih parcelah:

1. V sadovnjaku, na levi in desni strani šentjernejske ceste, v neposredni bližini pokopališkega zidu, na parcelah kat. št. 2690 in 2730 so ostanki temeljev stavb. Ivan Selak iz Dobrave trdi, da je v sadovnjaku na parceli kat. št. 2730 v času ko je živel njegov stari oče, še stala stanovalska hiša.

2. Na »Oštat«, zlasti na srednjem in vzhodnem delu že prej omenjenih parcel prihajata na dan pri oranju gradbeni material in keramika. Po pričevanju lastnika Ivana Selaka je njegov oče tu izkopal železen meč in neke druge kovinske predmete.

3. Na meji med parcelama 2688 in 2689 je lastnik parcele 2688 Ivan Selak iz Dobrave odkril zid iz kamna, vezan z malto. Lastnik trdi, da

na tem območju orjejo plitveje zaradi trde podlage, ki ni naravna. Na parceli 2676 pa naj bi v globini brazde naleteli na tlak iz »betona« — estrih.

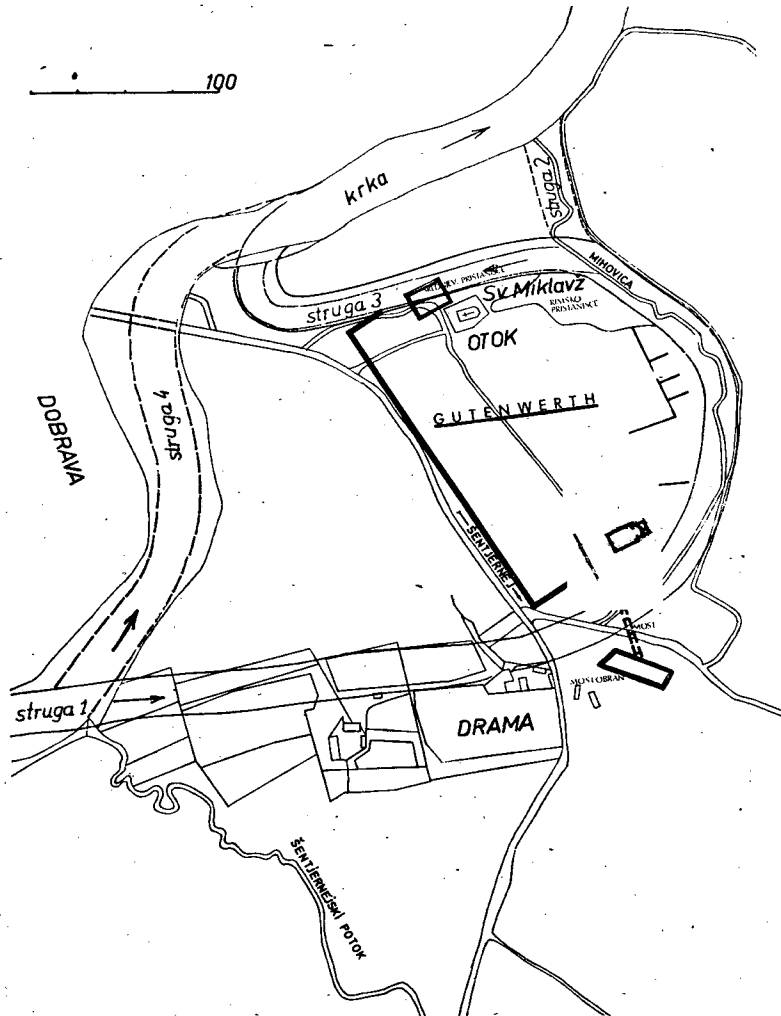
4. V globini brazde so na vzhodnem koncu njiv kat. št. 2672 in 2673 zadeli na zidove iz velikih obdelanih blokov — kamna.

5. Pri obhodu omenjenega prostora smo dobili na njivah številne fragmente keramike in drobce gradbenega materiala-malte, kamnov z ostanki malte ter kosov opeke. Fragmenti keramike so poznosrednjeveški. Najdbe so omejene na parcele 2690, 2689, 2688, 2687, 2686 in 2676. To so njive zahodno od poti, ki vodi od Miklavževe cerkve proti Drami. Najdbe na parcelah št. 2673 in 2672 so na zahodni polovici njiv.

Ugotovitve pod točkami 1 do 5 so dale neposreden povod, da smo začeli s sondiranjem prav na tem prostoru. Za kriterij, kam naj bi postavili sonde, smo morali upoštevati ne samo topografske elemente (prostor, poudarjene višine, bližina vode itd.) temveč tudi poplavljanje. Po izkušnjah domačinov, še posebej lastnikov parcel na Otoku, je ves ta prostor, razen pokopališča, poplavljen skoraj pri vsakem zvišanju vodostaja Krke. To se dogaja enkrat ali dvakrat vsako leto. Ko smo iskali prostor za sonde, še nismo poznali prejšnjih odnosov višin med Krko in tem prostorom, zato smo sondirali nepoplavljen ali malo poplavljen mesta.

Ob upoštevanju teze, da je bil ta prostor nekoč otok in da je bila v poznem srednjem veku in deloma v novi dobi Krka plovna, sledi, da je za rekonstrukcijo srednjeveške situacije območja potrebno ugotoviti tudi tedanji potek Krke. Elementi rekonstrukcije so naslednja dejstva: popolnoma jasno, v obliki nižje terase je ohranjen desni breg nekdanje struge Krke ob desnem bregu potoka Mihovica (ob vasi Drama) do njegovega izliva v Krko. Od Drame proti zahodu je ozek pas travnikov vse do izliva Šentjernejskega potoka v Krko. Menimo, da je to naravno nadaljevanje izrazitega dela stare struge ob potoku Mihovica. Dno in najbrž cela širina stare struge sta dovolj izrazita tudi pri Drami ter ob Šentjernejskem potoku do njegovega izliva v Krko. Na ta način smo prišli do starega korita Krke, ki je potekalo od izliva Šentjernejskega potoka proti Drami ter v mogočem loku ob potoku Mihovica do prostora vzhodno od Miklavževe cerkve. Tu je razširjeno vozlišče, ki kaže ostanke najmanj treh tokov: prvi je nadaljevanje glavnega toka, ki smo mu sledili do Miklavževe cerkve. Tu spremeni smer ter zavije skoraj pod pravim kotom proti zahodu. Od tega dela struge so ohranjeni ostanki obeh bregov severno od pokopališča. Po približno 200 m zavije zopet v ostrem loku proti severu. Ustje tega korita je zelo izrazito, ima deltoidno obliko ter pada v dveh terasah proti današnjemu toku Krke. Oblika ustja in terase ne govorijo o prekinjeni stari strugi, temveč o pravem ustju v neki drugi tok. Imejmo za sedaj to za najstarejši tok Krke v tem delu doline in ga imenujmo »struga 1«. Ustje nasprotuje takemu tolmačenju, toda kot bomo videli pri nadaljnji obravnavi, je nastalo kasneje.

SITUACIJA OTOKA

SPREMINJANJE REČNIH TOKOV

Za strugo 2 opredeljujemo kasnejši tok, ki se iz vozlišča vzhodno od cerkve odcepi naravnost proti severu oziroma proti današnji strugi Krke.

Struga 3: v času struge 2 predpostavljamo delno oživljanje struge 1 (na prostoru severno od cerkve). K strugi 3 sodi tudi deltoиду podobno

ustje z dvema terasama. Tako tolmačenje tokov tudi terja, da predpostavimo umetno ali naravno korito, ki se popolnoma ujema z današnjim tokom Krke med izlivoma Šentjernejskega potoka in Mihovice. Imenujmo ga poslej struga 4.

Če postavimo v čas Otoka (Gutenwertha) strugo 4, smo s tem omejili velikost, obliko in način formiranja otoka, na katerem naj bi trg stal. Tu so potem tudi elementi za datacijo ostalih starejših tokov.

Situacija v času »otoka« naj bi torej bila: iz struge 2, tj. iz vozlišča vzhodno od cerkve, je izkopan »kanal«, ki vodi po levem delu zapuščenega meandra iz struge 1. V tem času pa je že moral obstajati tok med današnjim ustjem Šentjernejskega potoka in Mihovice. Ker je izključen vsak dvom o obstoju struge 1, gre za umeten prekop ali za naraven rokav Krke ali kakega potoka, ki je danes izginil ali spremenil smer. Terasa ob izlivu »kanala« pričajo, da je bila struga 4, kakor smo jo imenovali uvodoma, globlja od »kanala«. Na ta način smo dobili otok, ki obsega ves prostor med Krko in sotočjem Šentjernejskega potoka in Mihovice do vasi Drama, tj. med strugama 1 in 4. Ker je »kanal« za formiranje otoka nepomemben, ker omejuje samo »irgel«, je treba odgovor za nastanek iskati v njegovi uporabnosti; ta je v rečnem pristanišču, ki naj bi stalo na levem bregu kanala v podaljšku poljske poti pod meznarijo. Sledi logičen sklep, da je struga 1 nastala pred poznim srednjim vekom, današnji potok pa je nastal, ko ta kraj ni bil več naseljen.

Navedena spoznanja in hipoteze smo oblikovali v kriterije za naslednjih 6 sond:

Sonda 1 je na poti med cerkvijo sv. Miklavža in vasjo Drama. Sonda leži v smeri *SV-JZ* ter prečka že omenjeni kolovoz. Poteka iz *SZ* roba Selakove njive, kat. št. 2681, ter se izteče na *JZ* vogalu travnika, kat. št. 2691. Sonda je dolga 14,65 in široka 1 m. Površina sonde na prostoru Selakove njive je danes obdelana in zasejana z ajdo. Površina kolovoza je trdo steptana, s sledovi koles, poraščena s srednje visoko travo. Med izkopavanjem je bila površina sonde na travniku obrasla z nizko travo. Sonda pada proti zahodu in vzhodu. Ker je pot v uporabi, smo izkopavali ločeno zahodni in vzhodni del sonde. Zahodni je bil dolg 6,5, vzhodni pa 3,8 m.

Sonda 1, severni profil od 0,00 do 5,8 m

Gornja črta profila se dviga od *Z* proti *V*. Pri 5,8 m je za okoli 20 cm višja kot pri izhodiščnici na *Z* robu sonde. Humus sega do 50 cm pod površino, sledi subhumus, ki je pomešan z lomljenci, fragmenti poznosrednjeveške keramike in kosi živalskih kosti. V globini okoli 90 cm pod današnjo površino začenja svetlorjava ilovica, ki jo štejemo že za sterilno plast.

Sonda 1, severni profil od 10,85 do 14,7 m

Gornja črta profila pada od 10,85 do 13,2 m za 20 cm, nakar se do 14,7 m dvigne za 10 cm. Obdelovalni humus, ki je redko pomešan z drobnimi lomljenci, je debel do 0 cm. Plast subhumus a je debela okoli 70 do 80 cm in je močno pomešana z lomljenci; med 11. in 12. m so fragmenti poznosrednjeveške

keramike, okoli 14. m pa večji kosi moljenca. V globini 90 cm do 1 m pod današnjo površino začena sterilna plast svetlorjave ilovice.

Ob severnem profilu med 12 in 15 m smo vrtali z ročnim geološkim svetrom. Vrtina je bila globoka 1,5 m (pod dnom sonde). Tudi v tej globini je bila še plast ilovice.

Sonda 1a, zahodni profil

Gornja črta profila pada neenakomerno od *J* proti *S*. Na dolžini 5,8 m meri nagib okoli 20 cm. Obdelovalnega humusa ni mogoče ločiti od subhumusa. Enota plast sega v globino do 60 cm pod današnjo površino. Od 0,00 do 1,00 ter od 2,8 do 3,2 m je mešana z lomljenci velikosti do 10×10 cm, fragmenti poznosrednjeveške keramike in kosi oglja. V globini 50 do 60 cm, z nagibom od *S* proti *J*, je 10 cm debela plast srednje rjavega subhumusa, ki je gosto pomešan z lomljenci velikosti do $2 \times$ cm.

Od 2 do 5 m pokriva planum svetlo rjava ilovica, pomešana s svetlo rjavim subhumusom, lomljenci velikosti do 5×5 cm in drobnimi koščki oglja. Pri poglobljanju te površine, med planumoma 3 in 4, so bile živalske kosti in fragmenti poznosrednjeveške keramike.

Od 10,7 do 14,6 m je na planumu 3 humus, ki je pomešan z lomljenci velikosti do 10×15 cm in številnimi keramičnimi fragmenti, ki ležijo v glavnem sredi tega dela sonde. Na površini planuma od 10,7 do 11,7 m leži nekaj večjih kamenitih blokov velikosti od 20×30 do 40×50 cm. Od 13,4 do 14,6 m so v vrsto položene plošče, na katerih so ležali fragmenti poznosrednjeveške keramike. Plošče merijo od 20×30 do 25×60 cm. Na opisani površini razlikujemo tri območja in sicer: od 10,8 do 11,9 m ležijo trije veliki lomljenci velikosti 50×20 , 36×18 in 25×15 cm. Prva dva sta tesno drug ob drugem. Stikata se ob daljših oseh. Ležita v temno rjavem humusu. Od 11,9 do 13,6 m je srednje rjav humus, v katerem je bilo veliko fragmentov poznosrednjeveške keramike. Od 13,6 do konca sonde je tlak iz lepo zloženih plošč, ki ležijo na temno rjavem humusu.

Tolmačenje stratigrafskih izsledkov v sondi 1 in 1a

Na drugem planumu sonde 1, med 5 in 6,75 m, pokriva površino droben lomljenec, ki bi bil lahko hodna površina oziroma pot. To je 47 cm pod današnjo površino. Isti položaj je v vzhodnem podaljšku sonde. V globini 50 cm pod današnjo površino, med 11 in 11,6 m, je zopet droben lomljenec, ki tudi daje videz hodne površine. Čeprav nismo raziskali prostora pod potjo med obema krakoma sonde 1, domnevamo, da se oba ostanka hodnih površin vežeta v eno hodno površino.

Okoli 80 cm pod današnjo površino, na severnem podaljšku sonde 1, med 10,8 in 11,70 m ter med 13,5 in 14,7 m sta dve skupini plošč, ki ju lahko imamo za hodni površini znotraj ali zunaj enega ali dveh stavbnih objektov. Tako tolmačeno situacijo po planumih dopolnjujejo tudi profili: izrazita hodna površina v zahodnem profilu sonde 1a, ki smo jo označili kot plast 2 je okoli 50 cm pod današnjo površino. Ta horizont zasledujemo tudi med 10,85 in 12 m in sicer v sklenjeni črti lomjenca, debeli do 10 cm, ki se navzdol nagloma redči. V globini 80 cm, med 11,4 in 12,20 m ter med 13,5 in 14,7 m sta poudarjeni ravni vrsti srednje velikih kamnitih blokov. To sta dve novi hodni površini, verjetno nepovezani. Najstarejša hodna površina iz plasti subhumusa v ilovico v globini 1,10 m pod današnjo površino, med 12 in 13 m, kjer so bili fragmenti keramike različni od tistih na zahodnem ali vzhodnem delu sonde 1.

Vzhodni del severnega profila v sondi 1 kaže naslednje hodne površine: 1. današnja, 2. pot oziroma cesto v globini 50 cm pod današnjo površino, 3. hodno površino oziroma tlak v globini okoli 80 cm pod današnjo površino, 4. hodno površino v globini okoli 1,10 m pod današnjo površino.

V vzhodnem delu sonde 1, smo ugotovili izrazito hodno površino ali »cesto« v globini 50 cm in jo lahko povezujemo s hodno površino v isti globini v vzhodnem delu sonde 1.

Sonda 2 je na parceli kat. št. 2670, last posestnika Mencina Jožeta iz Drame. Danes je to njiva, ki je bila med izkopavanjem zasajena z repo in korenjem. Njiva ima obliko ozkega in dolgega pravokotnika, ki teče tesno ob vzhodni strani kolovoza. Južna polovica njive je napeta v nizek kopast »hribček« z zelo položnim pobočjem. Izročilo, tako pripoveduje lastnik Mencin, trdi, da je na tem mestu nekoč stala cerkev. Pri detajlnem ogledu površine njive smo našli številne fragmente poznosrednjeveške keramike. Meritev pa je pokazala, da prej omenjeni »hribček« izraža iz skoraj ravnega okolja ter že na prvi pogled deluje kot umetna tvorba. Sonda seka vrh »hribčka«, prečno njivo od njenega zahodnega do vzhodnega roba, dolga je 10 in široka 1 m. Površina sonde je svetlo rjav in fino zrnat humus.

Sonda 2, severni profil

Severni profil sonde 2 kaže naslednje zaporedje plastenja: objektu, čigar zid smo odkopali med 5,2 in 5,8 m, imenujemo ga poslej objekt 1 (sem spada še tlak, ki smo ga ugotovili v globini 95 cm), sledi zasip iz temno rjavega humusa, ki je v profilu označen z zaporedno številko 11. V tega je izkopana gradbena jama za zid med 2,7 in 3,7 m. Poslej ga bomo označevali kot objekt 2. Objekta 1 in 2 zasuje plast 10, tj. srednje rjav humus, pomešan s peskom itd. Na tej osnovi se nadaljuje kopasto plastenje. Izmenoma si sledijo plast 9 (lomljenec itd.), plast 8 (humus, pomešan z lomlencem) in končno plasti 6 in 7 (pesek, pomešan s humusom). V vzhodju tako nastale tvorbe je bila vkopana gradbena jama za zid (med 0,5 in 0,9 m). Poslej zid 5. Ko je bil porušen tudi ta objekt, se je nadaljeval proces kopastega zasipanja. Sledijo: plast 5 (gradbeni material), plast 4 (droben lomljenec), plast 2 (srednje rjav humus, pomešan s peskom). Zasipne plasti od 1 do 9 so bile praviloma skupne za drugi in tretji objekt in šele nato je celo kopo pokrtil humus, ki so ga začeli obdelovati.¹

Tolmačenje značaja objektov v sondi 2

Notranji oz. zahodni rob zidu 1 kaže zavijanje v lok, 0,5 m pod današnjo krono tega zidu. Okoli 10 cm nad tlakom iz mačjih glav je plast žgane ilovice, ki smo jo obravnavali pri opisu planuma 4. Ta je brez nadaljnjega ostanek površine, na kateri je bilo večkrat kurjeno. Nad tem »kuriščem«, tesno ob notranji steni zidu 1, so v višini 10 do 20 cm ohranjeni sledovi žganega humusa in ilovice. Od tlaku navzgor, skozi vse plasti, so bili poleg keramičnih fragmentov še kosi žindre. Tesno ob zunanji oziroma vzhodni strani zidu je tenka plast humusa, ki je pomešan s svetlo rumeno ilovico. To gradivo pokriva temelje zidu od njegovega nastanka, kar dokazuje štirikratno plastenje svetlo rumene ilovice, pomešane s kvarcitnim peskom. Tej mešanici domačini pravijo

¹ Situacijo sond in podrobno dokumentacijo poteka raziskovanja (planumi in profili) v vseh sondah bomo objavili v posebnem zvezku.

vareš ter jo kovači uporabljajo pri varjenju železa. Kjer je bil vareš gosto mešan z velikimi kosi oglja, so plasti do 5 cm debele. To so časovne cezure med ponovnimi nalaganji gradiva. V »varešu«, en meter od zidu, je bilo več kosov železne žilindre. Med odkrivanjem je bil kup »vareša« visok do 70 cm in v osnovi dolg 2,5 m. Opisani ostanki in situacija nam vsiljujejo domnevo, da ostanki zidu 1 predstavljajo sestavni del nekega objekta-peči, v katerem so talili železo in zelo verjetno tudi druge kovine, recimo srebro. Po prenehanju obratovanja »peči« so zgradili objekt, od katerega smo v sondi odkrili del zidu, ki smo ga označili s številko 2. Zaradi statigrafskega odnosa, tj., da je zid 2 mlajši od zidu 1, moramo sklepati, da nista v neposredni povezavi. Isto lahko trdimo za objekt 3 v odnosu na objekta 2 in 1. Pri detajlnjšem čiščenju in poglobljanju smo ugotovili, da je monolitni peščenec, vgrajen v zid 3, obdelan in sekundarno vgrajen kot gradbeni material.

Sonda 3 je za okoli 60 m severno od sonde 2 in še vedno na isti njivi. Teče med njenim vzhodnim in zahodnim robom, usmerjena SSV—JJZ, dolga 12 in široka 1 m. Izkopali smo jo v treh planumih.

Sonda 3, severni profil

Gornja linija profila je usločena, tako da doseže višinska razlika med sredino in obema koncema profila 20 cm.

1. Sledi plast obdelovalnega srednje rjavega humusa, ki je ob konceh profila debel do 50 in v sredi 25 cm.

2. Na zahodnem koncu profila je pod obdelovalnim plast temno rjavega humusa, ki je močno pomešan z lomljencem velikosti do 10×5 cm, s fragmenti visoko in poznosrednjeveške keramike in velikimi kosi oglja. V tej plasti je suhi zid na 1. in 4. m, ki smo ga obravnavali pri opisu planuma 2.

3. Vzhodno od suhega zidu, od 4,2 m do 9. m, od konca obdelovalnega humusa do sterilne plasti, tj. do 1,5 pod današnjo površino, je do 1,2 m debela plast »vareša« — ilovica močno pomešana s srednje rjavim humusom, fragmenti poznosrednjeveške keramike in ogljem.

4. Na vzhodnem podaljšku profila, pod obdelovalnim humusom in koncem sonde, je temno rjav humus, močno pomešan z lomljenci 5×10 cm, fragmenti poznosrednjeveške keramike, ogljem, ilovico in srednje sivim peskom.

Tolmačenje severnega profila v sondi 3

Na zahodnem delu sonde, v globini 2. planuma vidimo ostanke ene ali dveh stavb, ki pa sta bili istočasni. Tlak do prvega suhega zidu bi utegnil biti hodna površina zunaj objekta oziroma del poti, ki smo jo bili opazovali že pri sondi 1. »Vareš« vzhodno od suhega zidu na 4. m je bil vsekakor zunaj stavbe in sega do hodne površine. Ostanke vidimo v planumu 2 kot ploskvi 4 in 10. Od 10 m naprej vidimo v sežganih tramih ostanke pogorele stavbe, ki je mlajša od objekta, ki je na zahodnem koncu sonde. To dokazuje tlak iz oblic, ki smo ga odkrili 20 cm globlje na tem mestu in ga postavljamo v isti čas kakor tlak na zahodnem koncu sonde. Gmota »vareša«, ki je v profilu označena z zaporedno številko 3, je najbrž istočasno s požganim objektom in ju deloma pokriva plast srednje rjave gline. Slednja je v profilu označena s številko 4.

Izsledek v sondi 3

Planum 2 odkriva najmanj 2 neistočasni hodni površini: starejšo, ki je v globini nad 1 m izdelana iz oblic in lomljenca ter mlajšo okoli 80 do 90 cm pod današnjo površino. Je iz ilovice oziroma humusa, ki je žgan. Mlajši površini lahko pripisujemo objekt, ki ga je uničil ogenj, in »vareš«; starejši pa arhitekturo, ki je stala na zahodnem delu sonde. »Vareš«, oglje in žgana tla pričajo o kovaško-talilniški dejavnosti.

Sonda 4 je na podaljšku Selakove njive, na kateri smo izkopali sondo št. 1 oziroma na parceli št. 2698, last Kralja Franca iz Dobrave. Sonda teče v smeri V—Z, dolga 9 in široka 1 m. Površina sonde je skoraj na idealno ravnem terenu, toda s komaj zaznavnim nagibom v obeh smereh širjenja sonde. Sonda leži na robu njive, ki je poraščena s srednje visoko travo. Izkopali smo jo v treh planumih.

Sonda 4, opis južnega profila

V profilu razlikujemo v glavnem dve površini in sicer nad in pod plastjo kamnov, ki so bili v globini okoli 90 cm pod današnjo površino. Nad kamni je srednje rjav subhumus, pomešan z drobnim lomljencem velikosti do 2×2 cm in številnimi fragmenti poznosrednjeveške keramike. Pod kamni je srednje siva glina, pomešana s subhumusom. V spodnjem zahodnem vogalu južnega profila je srednje rjava ilovica, ki se zdi sterilna.

Izsledek v sondi 4

Površina planuma 2 odgovarja približno višini hodne površine v času, ko je na tem mestu stal objekt, čigar ostanke domnevamo v kamnih v globini 90 cm pod današnjo površino. Visoka in poznosrednjeveška keramika, ki smo jo našli neposredno na kamnih in med njimi, jasno kaže, da gre za visoko in poznosrednjeveške ostaline. Fragmenti rimske keramike so bili na zahodnem koncu sonde in sicer pod horizontom plasti s kamni in med gradivom, v katerem sicer ni bilo nobenih visoko in pozno-srednjeveških ostalin. V srednjem in vzhodnem delu sonde ni bilo rimskih najdb. To nam dovoljuje domnevo, da smo z zahodnim koncem sonde, pod horizontom poznosrednjeveške hodne površine, zadeli na rimsko plast.

Sonda 5 je na parceli kat. št. 2690. To je del sadovnjaka južno od poti, ki vodi od cerkve sv. Miklavža proti cesti za Št. Jernej, last gostilničarja in posestnika Ivana Selaka iz Dobrave, št. 20. Izkopali smo jo v dveh planumih.

Tolmačenje situacije v sondi 5

Površini 1 in 3, ki ju pokriva lomljenec, imamo za tlak oziroma za hodni površini. Ni pa treba izključiti možnosti, da sta oba tlaka istočasna. Odgovor bo dala detajlna analiza keramičnega gradiva. Po strukturi in splošnem videzu se zdi, da imamo v obeh primerih opraviti s tlakom, ki je bil zunaj stavb. Znotraj je lahko bilo le »kurišče«, ki smo ga ugotovili ob severnem profilu sonde med 9. in 10. m, ter 50 cm pod današnjo površino. Čeprav pričujočih najdb nismo mogli zanesljivo opredeliti, izkopano gradivo jasno govori o zazidalno poselitvenem ob-

močju. V severnem profilu sonde 5 je stratigrafija revna oziroma nerazgibana: do globine enega metra, kjer se pojavlja sterilna glina, je plast srednje rjavega humusa, ki je pomešan z lomljenci. Na tem opazovanju sloni tudi domneva o istočasnosti zasipanja tlakov, ki ne ležijo v isti globini.

Sonda 6 je na severnem delu parcele kat. 2697, okoli 20 m vzhodno od pokopališkega zidu. Sondo smo postavili prečno čez kanal podobno poglobitev, ki teče vzporedno z robom parcele; dolga je 13,1 in široka 1 m.

Zaradi prevelike vlažnosti nismo mogli poravnati planumov in še manj razlikovali barvne posebnosti. Zato smo tu izkopavali po pravilu izkopa po plasteh. Za planum 2 imamo situacijo, ki je nastala po zaključenem izkopu.

Zahodni profil sonde 6. (Plast 1) Do globine enega metra sega srednje rjava ilovica, pomešana z drobnim lomljencem velikosti do 5×10 cm. (Plast 2) Do globine 2,4 sledi temno siva glina, pomešana z drobnim lomljencem velikosti do 5×10 cm ter mestoma z manjšimi svetlimi površinami gline, ki merijo 20×30 cm. Skozi vso debelino plasti je bilo veliko fragmentov poznosrednjeveške keramike. S spodnjim robom zadeva ta plast (4) na čisto temno ilovico, ki pada prek dveh manjših teras proti osrednjemu delu sonde. Ta prehod je na severni strani profila kratek in bolj strm. Pri 5,9. ter 9,2. m sta robova, ob katerih začne plast ilovice strmo padati. Na severni strani smo temu padcu sledili z izkopom v globino še za 1,7 m ter s svedom za geološka vrtenja še naslednjih 1,8 m. To je vdor v ilovico, širok 3,5 in globok 3,3 m. (Plast 5). Prva v tem vdoru je plast zelo vlažne srednje sive gline, ki je močno pomešana z rastlinskimi ostanki — karboniziranimi vejicami, koščki oglja ter svedrastimi polžki. Debelina plasti je 80 cm in sega v globino do 3,2 m pod današnjo površino v osrednjem delu sonde. Ta plast leži na 40 cm debeli plasti svetlo sive mivke, v kateri je veliko karboniziranih ostankov trav. (Plast 5) Svetlo siva mivka prehaja v temno sivo, v kateri je še več rastlinskih ostankov, svedrasti polžki in tudi celi kosi vej. Vkop v to plast je bil globok le 20 cm; zaradi vode, ki je vdrla, smo morali prekiniti z izkopom. Z geološkim svedom smo iz dna tega vkopa vrtali še 1,8 m: do konca vrtine je gradivo popolnoma enako, tj. temno siva mivka, pomešana z rastlinskimi ostanki. Komaj na koncu se je pojavila čista mivka. Skozi vrtino je bruhala voda ter prinašala s seboj material iz dna vrtine. V 10 minutah je bil izkop poln vode in sicer 2 m pod današnjo površino. To je bil stalen vodostaj, ki smo ga lahko preverjali tudi po večdnevni odprtosti sonde.

Tolmačenje stratigrafije v sondi 6

Spodnji rob plasti 2 je hodna površina, ki ima za osnovo zelo temno rdečo plast ilovice, v katero je bil vkopan kanal, globok okoli 3,5 m. Ker je mivka zanesljivo znamenje za tekočo vodo, lahko tudi v tem primeru trdimo, da je bila plast mivke (4 in 5) primešana tekoči vodi. Plasti (4 in 5) sta debeli okoli 2,2 do 2,5 m; to je tipično gradivo iz dna struge, ki priča o postopnem zasipanju oziroma višanju dna struge od 3,5 do 1,2 m pod rob hodne površine, ki je, menimo ob spodnjem robu plasti št. 2. Med zasipanjem plasti 3 in tudi neposredno po tem pa je bilo to območje le še zamočvirjeno. Z zasipavanjem plasti 1 in 2 postane to najbrž obdelovalna površina. Na današnji površini, nad nekdanjim »kanalom«, je ohranjena oblika bregov nekdanje obale, ki je pa širša okoli 3 m in s tem nakazuje, da je proces zasipanja tekел enakomerno in postopno z obeh strani proti sredini. Tako kot danes, je bil tudi v času »kanala« severni breg krajši in bolj strm.

Casovni okvir. Pri opisu plasti št. 2 smo omenjali najdbo številnih fragmentov poznosrednjeveške keramike, ki jih je bilo največ v spodnjih delih omenjene plasti. Najnižje, že na prehodu iz plasti 2 v plast 3, v sredi »kanala«, je bil popolnoma ohranjen lonček, ki ga imamo po dosedanjem poznavanju tipologije lončarstva za eno od najstarejših oblik našega visoko in poznosrednjeveškega lončarstva oziroma za obliko, ki je nastala neposredno po vzoru naše zgodnjerednjeveške staroslovanske keramike. V tem višinskem horizontu in neposredno nad njim so številni fragmenti keramike, ki jo lahko delimo v dve skupini: pokončna navzven zavihana in neprofilirana, debela, prstanasto oblikovana ustja, ter skupina ustij, ki so tanjša, zavihana navzven ter močno profilirana. Na nekaterih je tudi pet kanelur. Prva skupina je številčno močnejša. Keramični profili si sledijo s sledečim stratigrafskim zaporedjem: lonec in nekaj fragmentov z neprofiliranim ustjem, višje neprofilirana ter profilirana ustja, skupaj in najvišje samo profilirana ustja. Najvažnejši prispevek k relativni kronologiji je vsekakor najdba lonca. Ko je lonec prišel v vodo, »kanala« ni bilo več, bila je le še luža. Po že datiranih analogijah sodeč, je lonček lahko kvečjemu iz 12. stoletja. V nobenem primeru ne bi mogel biti starejši, kvečjemu nekaj mlajši.

K funkciji in značaju kanala. »Kanal« je podaljšek že tako razširjene Krkine struge, ki je v nekem, še ne popolnoma definiranem času, tekla na tem mestu v smeri današnjega potoka Mihovice. Ako smo pri opisu sonde 6 sprejeli tezo, da je tudi na današnji površini videti korito »kanala«, moramo zaključiti, da kanal ni dosegel vzhodnega zidu na pokopališču. V primeru, da bi peljal še naprej proti zahodu, bi našli njegove sledove na prostoru zahodno od cerkve oziroma pokopališča. To spoznanje nas sili v sklep, da imamo opraviti z mrtvim rokavom Krke, ki je bil po obliki struge sodeč zanesljivo umetno izkopan. Torej gre za neko vrsto rečnega pristana, ki ga v času Otoka (Gutenwertha) ni bilo več. Razen visoko in poznosrednjeveških so bile edine doslej že ugotovljene najdbe, kot smo to videli v sondah 4 in 5, zgodnje rimske. Zato bi se v tej fazi raziskav lahko zadovoljili z začasnim odgovorom, da je bil »pristan« rimski. Pričujoča rekonstrukcija situacije rimskega pristana oziroma pristanišča ima le deskriptivni značaj, kajti v tem trenutku manjkajo še topografske meritve in odgovarjajoči načrti ter dokončna arheološka raziskava. Toda kljub manjkajoči dokumentaciji je treba pritrditi verjetnosti podane rekonstrukcije.

Začasni pregled izsledkov pri sondiranju na Otoku pri Dobravi

Najdbe v sondah na Otoku (Gutenwerthu) delimo v dve skupini: rimske in visoko ter poznosrednjeveške. Med rimskimi najdbami je treba omeniti fragment keramične posode z antropomorfno masko, ki je bil najden v sondi 4; fragment zgodnje antične samostrelne fibule iz sonde 5, najbrž rimski fragment keramike iz dna sonde 1, obdelani blok kamna iz sonde 2 in končno, domneven rimski pristan. Te najdbe in okoliščine,

v katerih smo jih našli, nam dovoljujejo naslednji sklep: prostor med sondami 4, 1 in 5 ter deloma tudi predel v smeri proti sondi 6 sta bila v zgodnji antiki poseljena. Obdelani blok iz sonde 2 in pristanišče pa nam kažeta značaj naselbine. Rimska hodna površina je bila najmanj en meter pod današnjo, dno struge Krke oziroma kanala pa je bilo okoli 5 m nad hodno površino v sondi, kar je najbrž izključevalo stalne poplave, kakršne so danes na tem kraju.

Razen rimskih so v sondah visoko in poznosrednjeveške najdbe praviloma naselbinskega značaja: keramika za dnevno uporabo v gospodinjstvu ter ostanki arhitekture. V sondi 1 so ostanki najmanj dveh hodnih površin ob objektih ter cestišče. V sondi 2 je osno zaporedje treh objektov: dve stavbi s tlakom ter topilniška peč. V sondi 3 sta najmanj dve stavbi s pripadajočim tlakom in ostanki topilniške in najbrž še predelovalne dejavnosti. Zadnjo oziroma mlajšo stavbno fazo je uničil ogenj. V sondi 4 smo rezali objekt, ki smo ga označili kot omejitven naselbine proti zahodu. V sondi 5 sta bili dve neistočasni hodni površini in najbrž notranjščina nekega stavbnega objekta. V sondi 6 vidimo najnižji in zamočvirjen del, že zunaj naselbine, ki je služil za odpadno jamo.²

Če povzetke izsledkov v sondah strnemo, bomo dobili naslednjo podobo: na prostoru med Miklavževo cerkvico in Dramo, od današnje poti Dobrava—Šentjernej do zamočvirjenega dela ob levem bregu nekdanjega toka Krke, oziroma današnjega potoka Mihovica, je bila v visokem in poznem srednjem veku strnjena naselbina, ki je imela mestni značaj. Za gradnjo so uporabljali lomljenec in oblice, ki so jih vezali z malto. Pri objektu v sondi 2 pa so uporabili tudi rimski obdelani blok. Časovni razpon naselbine je izpričan s trojnim zaporedjem stavb in dvema tlakoma v sondi 2 ter najmanj dvojnimi zaporedjem stavb in hodnih površin v drugih sondah. Vse to govori o daljšem časovnem obdobju.

Tipološki pregled keramike

Število keramičnih fragmentov, ki smo jih našli v sondah na Otoku, doseže skoraj tisoč, od tega je skoraj 500 kosov z izdiferenciranim značajem. Do tega trenutka smo opravili le sortiranje tipov ustij in dna kot najbolj karakterističnih delov posod. Zdi se, da smo v sondi 1 našli odpadno jamo, napolnjeno s keramičnimi fragmenti, ki segajo med obe neistočasni hodni površini. Kljub številnosti in neenakosti oblik gre za dosledno ponavljanje iste oblike: lonček z manj ali bolj navzven zavihanim ustjem z visokim robom, ki je od dva do štirikrat profiliran. Izvedba in oblika profilacije sta zelo bogati in različni. Izvedbe so zelo različne in bodo terjale detajlno analizo. Malo je ustij, ki kažejo na neposreden prehod iz prvotne zgodnje srednjeveške oblike domače staroslovanske keramike. Oblike dna so v glavnem tri: z naglim, bolj počasnim ali zelo postopnim prehodom v obod. Prehod iz dna v obod je

² O keramiki, ki smo jo odkopali v sondah 1—6/67, je v pripravi posebna študija. Objavil jo bo Zgodovinski časopis. Zatem sledi študija kovinskih najdb na Otoku.

zelo oster. Obod je skoraj praviloma usločen. To so torej manjša ali večja izvedba lonca z bikoničnim obodom in skledi podobne izvedbe. Število keramičnih fragmentov je zelo majhno, oblike pa se gibljejo v okviru, ki smo ga že zarisali pri sondi I. V osnovi velja isto za sondi 4 in 5. Če bi brez nadaljnega detajlnejšega razčlenjevanja primerjali forme z Otoka s tipologijo profilov, ki jo je za staroslovansko in srednjeveško lončarstvo dognal R. Ložar, je naša prva skupina odgovarjala njegovemu tipu I in II ter naši skupini 2 in 3 Ložarjevemu tipu III in IV. Čas Ložarjevih tipov se giblje v 12. in 14. stoletju. Lonček tipa I pa postavlja še v 14. stoletje. Pri iskanju pobud in primerjalnega gradiva za vse štiri tipe se Ložar ozira proti slovanskemu in germanskemu severu. Takšna primerjava je preveč sumarična, služi nam mogoče le za orientacijo in sicer v času, ko še nismo opravili detajlne analize otoške keramike. Ob primerjanju z Ložarjevimi tipi ugotavljamo, da imamo na Otoku večje število do sedaj še neidentificiranih tipov in variacij, da lonček tipa I leži stratigrafsko najnižje, da so oblike z zelo razčlenjenim ustjem skoraj izključna oblika. Če se pri sklepu oslonimo na Ložarjeve ugotovitve, prevladuje na Otoku keramično gradivo v glavnem tujega izvora, ki ga časovno ne bi mogli postaviti v čas pred 12. ali 13. stoletjem in ne čez meje 15. stoletja. Pričujoči poizkus poiskati provizoričen kulturni in časovni oris gradiva je načel številne probleme in nakazal, da je za reševanje potrebna sistematska znanstvena obdelava.³

Sistematsko raziskovanje v letu 1968

Po programu, ki smo si ga zastavili za leto 1968, bi morali na terenu opraviti naslednja dela:

1. Sistematski izkop na južnem koncu Mencinove njive, kat. št. 2670, kjer bi spremenili sondo 2/67 v izkopno polje.
2. Sondiranje na »Oštatu«.
3. Sondiranje na »Irgelcu«.
4. Sondiranje (prečni prerez) v stari strugi Krke pri Miklavževi cerkvi.
5. Sondiranje na območju zahodno od ceste Šentjernej—Dobrava, med Šentjernejskim potokom in Mihovico.

Z raziskovanjem oziroma izkopavanjem smo začeli na parceli št. 2670. Odkrili smo 18 kvadrantov. V okviru koordinatnega sistema smo dodatno izkopali še eno sondo, dolgo 11 in široko 1 m. Objekt, ki smo ga začeli odkrivati na območju nekdanje sonde 2/67, je po obsegu tak, da smo morali zanj angažirati vsa razpoložljiva finančna sredstva in tudi več delovni čas. Površina, ki smo jo odkrili, meri okoli 300 m², izkopanih pa je bilo okoli 400 m³ zemlje in drugega zasipnega gradiva (glej situacijo z vrisanim IP ali izkopnim poljem).

Izkopavali smo po principu planumov ter v okviru meja kvadrantov. Na vsakem 8. metru smo po celi dolžini X-osi puščali profile — pregraje, ki so praviloma široke 0,5 m. Kot sledi iz priložene dokumen-

³ Rajko Ložar, GMDS 20, 1959, 214, 215.

tacije, smo dokumentirali vsak planum posebej in sicer z risbo v merilu 1:20, s tekstovnim opisom ter s fotografijo. Isti postopek dokumentacije smo opravili pri profilih. Med slednjimi smo dokumentirali praviloma tiste, ki so na mejah IP.

Zaradi važnosti izsledkov na IP, na prostoru nekdanje sonde 2/67, smo se namenoma odpovedali delu pod t. 2—5, in sicer v korist izkopa na IP. Nerealizirani del programa iz leta 1968 bi reševali postopno v naslednjih letih. Vrednotenje izsledkov sledi po obravnavi vsakega planuma oziroma vrednotenje celote po izloženi dokumentaciji. To površino smo izkópali v petih planumih.

Planum 3, kv. 1—4, 9—12

Površina tega planuma je za 20 cm globlja od planuma 2 oziroma 40 do 50 cm pod današnjo površino. Tu je prišlo že do močne redukcije barvnih površin s planuma 2. Na površini celega planuma že vidimo različne objekte, ki se ločijo med seboj po značaju: poleg skupine kamnov v kv. 10, ki smo jih pri opazovanjih na površini pl. 2 označili kot »suh zid«, so se pojavile še tri skupine kamnov, ki bi jih lahko označili kot »suh zid«. Te so v kv. 9 in 10. Pri oštevilčenju površin na pl. 3 smo uporabljali za materiale, ki se nadaljujejo iz pl. 2, tudi iste številke.⁴

Opis površin:

Površina 1: Temno siv subhumus, močno pomešan z mivko, koščki oglja, fragmenti keramike, opeke ter lomljencev velikosti do 5×5 cm. Vse najdbe so prepojene s pepelom in zelo drobnim ogljem. Brez dvoma gre za ostanke kurišča in njegovo bližje okolje.

Površina 2: »Vareš«, ki je mestoma pomešan z enakim gradivom kakor na površini 1. Na sredi površine sta dva večja lomljenca velikosti 10×10 cm.

Površina 3: Čist »vareš«, mestoma pomešan s temno rjavim subhumusom in ogljem. Na osrednjem delu te površine sta bila večji kos žindre ter lomljenec velikosti 5×10 cm.

Površina 4: Temno rjav subhumus, gosto pomešan z drobci oglja, keramike, opeke, ter mestoma z manjšimi površinami prepečene ilovce. Ta površina pokriva skoraj v celoti kv. 2. Tu so tudi sledi zidov, ki smo jih opisali že uvodoma.

Površina 5: Srednje rjav subhumus, pomešan z drobnim lomljencem. Ta površina ima pravokotno obliko, ki prehaja postopoma v površino 3. Na površini 5 smo zadeli na vzhodni konec sonde 2/67.

Površina 6: Gradivo, ki smo ga označili s to številko v predhodnem planumu, izgine v plasti med planumoma 2 in 3.

Površina 7: To je gradbena zasipna plast oz. srednje rjav subhumus, ki je na celi površini pomešan z malto, opeko, drobnimi koščki oglja in lomljencem velikosti do 10×20 cm. Na J meji kv. 10 prihaja na dan krona zidu iz lomljencev, ki so vezani s srednje sivo malto.

Površina 8: je izginila v plasti med planumoma 2 in 3.

Površina 9: Rjavkast subhumus, ki je močno pomešan z drobnim lomljencem velikosti do 2×2 cm. Barvni ton te površine se zelo razlikuje od ostalih površin. V JV vogalu kv. 9 se pojavlja zid, ki teče vzporedno z zahodnim vogalom Mencinove njive.

Planum 4, kv. 13—16

Plast med planumoma 3 in 4 je debela okoli 50 cm, kar priča o počasnem procesu spreminjanja. Istočasno, pri istih globinah na površini kv. 9—12, 1—4,

⁴ Zaradi obsežnosti sistematične dokumentacije, objavljamo po nasvetu uredništva Z. Č. le najbolj značilna planuma 3 in 4.

smo morali kopati planume na globini 25 cm. Razlika v intenzivnosti dogajanja na obeh površinah je s tem dokaj jasno dokazana.

Na površini planuma 4 razlikujemo v glavnem tri površine: »vareš«, subhumus ter gradbeno zasipno plast na Z robu izkopanega polja.

Opis površin:

Površina 1: popolnoma čist »vareš«.

Površina 2: »vareš«, ki je ob robovih močnejše pomešan z večjimi kosi oglja.

Površina 3: »vareš«, ki je gosto pomešan s pepelom, ogljem in drobnejšimi kosi žlindre. Meja proti J, V in Z je zelo ostra.

Površina 4: temno siv subhumus, gosto pomešan s pepelom, ogljem, drobnejšimi lomljenci velikosti do 3×5 cm, koščki prepečene ilovice ter ob meji s površino 2 z manjšimi površinami »vareša«.

Površina 5: Temno siv subhumus, ki je gosto pomešan z dolomitnim peskom, zelo drobnimi kosi lomljenca ter koščki oglja. Površina 5 meji na Z na zid, ki smo mu sledili ob zahodni meji kv. 3—9. Tu je tudi vogal najstarejše gradbene faze, ki teče pod Z izkopno mejo kv. 1—4, 9—12. Mlajši zid, o katerem smo govorili uvodoma, se nadaljuje pod J izkopno mejo kv. 12—16.

V 50 cm debeli plasti med planumoma 3 in 4 so bili številni fragmenti poznosrednjeveške keramike ter nekaj železnih žbljev.

Opis situacije v kv. 11—14 bomo na tem načrtu opravili pri opisu cele situacije na izkopnem polju po zaključenem izkopavanju v l. 1968 (glej Opis situacije).

Kontrolni vkopi:

Opis vdora na ($x=0$, $y=8$ osi), prehod iz kv. 2 v 5.

Na planumu 6 smo ugotovili starejši vkop, ki je širok 80 in globok 60 cm. Gre za kanal, ki poteka v smeri V—Z. Naš izkop pa je rezal »kanal« prečno, tj. v smeri S—J. Vdor je bil napolnjen s temno sivim subhumusom, v katerem je bilo veliko fragmentov prepečene ilovice, oglja in koščkov žlindre. Tu je bila tudi živalska kost in nekaj fragmentov poznosrednjeveške keramike. V profilu nad pl. 6 je subhumus pomešan z večjimi kosi lomljenca, oglja in opeke. Nad tem je plast gradbenega šuta, v katerem so koščki ometa in drugega gradbenega materiala. Nad plastjo, ki smo jo pravkar opisali, je hodna površina, v kateri je gradbeni material, ki mu sledi humus.

Vkop na p. 5, kv. 16

Tesno ob J meji kv. 16 je vkop dolg 70 in širok 40 cm in doseže globino do 60 cm pod pl. 5. Izkop ima ovalno obliko in je bil zapolnjen s temno sivim subhumusom, v katerem poleg oglja ni bilo drugih najdb. V dnu izkopa je bilo dno rdeče pečene rimske keramične posode.

V SZ vogalu kv. 16, na pl. 5, med obema krakoma površine 26, je vkop v obliki kanala, ki je širok 50 in globok 20 cm, dolg 65 cm. Kanal se nadaljuje pod profilom na SZ. V vkopu sta bila glina in subhumus, v katerem je bilo veliko kosov oglja. Ob robu dna izkopa je bilo veliko ostankov prepečene ilovice. Nekateri kosi so debeli do 5 cm. Ni dvoma, da gre za ostanke kurišča. Do 45 cm pod kuriščem poteka v profilu plast žganine, v kateri so oglje, prepečena ilovica ter redki kosi žlindre.

V JV vogalu kv. 15 je poglobitev (25 cm), v kateri je bila plast žganine ter koščki prepečene ilovice. Ta vkop se nadaljuje še naprej od J in V profil. Funkcije tega vkopa še ne bi mogli opredeliti.

Profili:

(Opis profilov ob mejah IP kv. 1—4; 9—12 in 14—16)

Profil 1: začenja pri $x=4$, $y=4$, tj. v JZ vogalu kv. 12 ter sega do vzhodne meje tega kvadranta. Nad prehodom v sterilno plast, po x osi ugotavljamo

prerez skozi dva nasipa »vareša«. Temu sledi enkratni zasip ter prehod v subhumus oz. humus. Profil je dolg 4 in visok 1,2 m. Gornja črta profila rahlo pada od Z proti V.

Profil 2: poteka ob vzhodni meji IP, teče skozi kv. 1 in 12. Izraziti sta dve hodni površini. Starejša ob prehodu v sterilno plast in mlajša okoli 20 do 25 cm višje. Obe polovici profila, tj. severna in južna, se med seboj zelo razlikujeta po strukturi. Deli ju ostra cezura, ki deli profil na tretjine: v J tretjini si sledijo tri plasti »vareša«. Med njimi so subhumus, oglje ter pepel. Zadnja plast »vareša« sega neposredno pod humus.

V prvi cezuri (oziroma presledku plastenja) so humus, subhumus, vareš, gradbeni material ter fragmenti keramike. Vse gradivo je med seboj pomešano. Gre za kasnejši vdor, ki je bil zasut z mešanico izkopanega gradiva. Druga tretjina, v smeri od J proti S, kaže nadaljevanje plastenja iz prve tretjine, tj. menjava plasti »vareša«, na katerem se je nabiralo oglje, pepel ter koščki žlindre. Določena razlika nastane komaj v zadnji fazi zasipanja.

Presledek med zadnjima tretjinama sega od današnje hodne površine do dna izkopa. Tudi ta zasip je nastal z mešanjem vseh plasti v profilu. Zadnja tretjina: glini, ki sega do 20 cm nad dnom profila, sledi mogočna, zelo temna plast, ki jo sestavlja temno siv subhumus, ki je prepojen s pepelom, ogljem in rumenkastim »varešem«. Tu so še kosi prepečene zemlje in koščki žlindre. V najnižji legi te površine je veliko kosov drobne žlindre. Pred prehodom v subhumus in humus, 30 cm pod površino, si sledita dva manjša hlebčasto oblikovana kupa »vareša«. Na obeh je do 10 cm debela plast žganine.

Za ta profil je značilen mogočen nasip »vareša«, ki obsega dve tretjini profila, v katerem ugotavljamo najmanj dvakratno nasipanje. Enaka plast »vareša« je v severni tretjini, toda na tej je plast žganine močnejša. Cel profil pa kaže skoraj enakomeren ritem izmenjave plasti od prve do današnje hodne površine.

Profil 3: predstavlja severno mejo IP ter poteka ob S robu kv. 1—4. Tudi ta profil, enako kot prejšnjega, delimo na tretjine in sicer od zahoda proti vzhodu. V vzhodnem vogalu profila je vdor, ki sega do 70 cm pod današnjo površino, širok do 70 cm.

Prva tretjina profila kaže enako strukturo kot vzhodni del: izmenjava »vareša« in temnih plasti na njem. V temni plasti sta dva velika lomljenca velikosti do 20 × 30 cm. V naslednji tretjini, tj. v sredi profila, je kasnejši vkop za apno jamo. Plastenje v zasipu apnene jame kaže najmanj dvakratno oz. postopno zasipanje. Zahodna tretjina ima popolnoma drugačno strukturo od vzhodne: drugi hodni površini sledi subhumus, ki ima kopasto obliko. Komaj nato sledi prehod v humusno plast pod današnjo hodno površino.

Profil 4: teče ob zahodni meji izkopnega polja, tj. ob Z meji kv. 4 in 9. Po strukturi je zelo enostaven. V njem sledimo najmanj trem hodnim površinam: prva nad najmanjšo gradbeno fazo, druga nad srednjo gradbeno fazo in tretja nad prehodom v subhumus.

Profil 5: teče ob južni meji kv. 9—12. Delimo ga na tretjine. V prvi je vdor, ki je nastal kot gradbena jama za drugo gradbeno fazo. V drugi tretjini je izrazita gradbena zasipna plast, ki kaže večkratno plastenje nad prvo gradbeno fazo. V sredi profila opazamo naslednjo strukturo: hodna površina, ki odgovarja 3. gradbeni fazi; zasipna plast nad omenjeno hodno površino ter zasipno gradivo nad 1. gradbeno fazo.

Profil 6: Poteka vzporedno z Z mejo kv. 2 in 11. To je istočasno Z stran zidu, ki sodi k naši 1. gradbeni fazi. Na tem profilu razlikujemo tri osnovne površine: prva je neposredno pod najstarejšo hodno površino, druga je subhumus, ki je močno pomešan s pepelom, drobnejšim ogljem, žlindro in redkimi kosi lomljenca. Po sredi profila teče debela plast žgane ilovice. To plast imamo lahko brez nadaljnega za ostanek kurišča. Nad tem je subhumus. V zidu prve gradbene faze so uporabljali gradbeni material, ki v tej globini ni bil povezan z malto.

Profil 7: je vzhodna stran zidu iz prve gradbene faze. Pod višino zidu so sledovi trikratnega kopičenja »vareša« in sicer v smeri S—J. Prva plast »va-

reša« se pojavi 80 cm nad najstarejšo hodno površino. Vsako kopičenje kaže 5 do 5 × plastenje. Čez plasti »vareša« pride subhumus in komaj nato temelji za prvo gradbeno fazo.

Profil 8 in 9: sta nastala ob V in J strani stebrička za količek $x = 0$, $y = 4$, ki kaže prerez skozi zelo izrazit kup »vareša«. Slednji je nastal najmanj s 5-kratnim dodajanjem gradiva. V presledku do novega nanašanja »vareša« se je nabrala na prejšnji površini plast oglja, pepela in žindre.

Profil 13: je nastal pod stebričkom na $x = 0$, $y = -8$ in sicer na njegovi S strani.

Profil 10: teče ob vzhodni meji kv. 16 in predstavlja nadaljevanje S podaljška profila v kv. 1 in 12. Tudi v tem profilu vidimo jasno nakazano kopičenje vareša najmanj v 4-kratnem zaporedju in to ob S in J delu profila.

Profil 11: poteka ob J meji kv. 13–16. Delimo ga na tretjine: na V se zaključuje kopičenje »vareša«, ki se v svoji vrhni plasti že začenja mešati s subhumusom. Srednji del predstavlja hodno površino, na kateri je žganina-požig, ki mu sledi trojno plastenje subhumusa. Na Z tretjini sta nad hodno površino subhumus in zasip nad tretjo gradbeno fazo.

Profil 12: je podaljšek Z meje IP (1–4) (9–12) in teče naprej proti J ter predstavlja le zasipno plast nad drugo gradbeno fazo.

Izsledok analize vseh profilov na IP 1–4, 9–12, 13–16

Glede na podobo, ki nam jo posredujejo profili, delimo zgoraj omenjeno IP na dve polovici in sicer na Z in V del od prve gradbene faze. Na prostoru V od omenjenega zidu do roba izkopne meje opažamo večkratno kopičenje »vareša« in sicer v treh ali štirih kupih. Vsak od teh kaže večkratno plastenje. Severni del te polovice kaže mogočno plasteenje oglja, pepela, žindre in železnih izdelkov.

Zahodno od zidu prve faze nam kažejo profili le zaporedje ene hodne površine in 4 gradbenih faz.

Pregled situacije po izkopu na IP kv. 1–4, 9–12 in 14–16

Med kv. 14–16 in ostalimi, ki smo jih našli v naslovu, poteka 30 cm širok profil, ki sega od današnje površine do sterilne plasti. Globina izkopa se giblje med 100 in 140 cm. Plitvejši vkop je na J polovici IP, kjer začenja površina naglo padati.

Po dosedanjih ugotovitvah razlikujemo na izkopani površini 5 stavbnih horizontov oz. hodnih površin. Najstarejša hodna površina se ujema z dnom izkopa, tj. pl. 6 na kv. 1–4; 9–12 ter pl. 5 pri kv. 14–16. To hodno površino dokumentira neposreden prehod v sterilno plast spodaj ter v plast »vareša« navzgor. Hodna površina je steptana ter polna drobnejšega oglja, pepela in kosov prepečene ilovice. To prihaja še posebno do izraza ob V meji IP. Za to hodno površino domnevamo, da je bila znotraj z zidovi omejenega prostora, kar naj bi dokazovale bogate ostaline življenja in dela, ki se je razvijalo na tem prostoru. V tej fazi raziskovanja še manjka popolna omejitev tega prostora. Hodno površino, ki smo jo pravkar opisali, pokriva 20 cm debela plast temneje barvanega gradiva. Na tej hodni površini leži tudi zid, ki teče vzporedno z Z mejo IP, prekinjen je v kv. 14 in se ponovno javlja v kv. 4, od koder teče še naprej proti S. V tej fazi raziskav še ne bi mogli reči, ali je zid mlajši

ali istočasen z omenjenim tlakom. Zdi se, da sta bila zid in tlak istočasna, kajti v plasti pod zidom v kv. 14 ni nadaljevanja hodne površine, ki smo jo ugotovili v dnu gradbene faze (oštevilčili smo jo z rimsko III) v severnih kvadrantih. V kakem časovnem odnosu je faza III s fazo II, tj. z zidom, ki leži nad prej omenjeno prvo hodno površino, še ne vemo, čeprav sloni faza II najbrž neposredno na fazi III. Vsekakor pa lahko imamo že sedaj fazo III za drugo po času nastajanja. Prištevamo ji še skupine kamnov v SV vogalu ter ob S profilu IP. Te površine nakazujejo nekako dvojno razčlenitev prostora v gradbeni fazi III. Kot posebno gradbeno fazo označujemo zid, ki teče v smeri S—J skozi J del kv. 2, kv. 11 ter skozi S del kv. 15. Poslej ga bomo označevali kot gradbeno fazo (rimsko) I. Po strukturi se ta zid zelo razlikuje od prejšnjih: je osamljen, brez povezave s površinami, ki smo jih odkrili v V delu IP in je nastal na vrsti zaporedno stoječih kupov »vareša«. Profila z obeh strani zidu I sta zelo neenotna, kar je spričo enotnosti profilov pri ostalih zidovih dokaj presenetljivo. To lahko tolmačimo le tako, da je zid I postavljen na neko starejšo razmejitveno črto, ki nam danes diferencira dogajanja na prostoru V in Z od zidu I. Ta analiza nas sili k posebni pozornosti na starostno razliko in funkcijo zidu I in profila pod njim.

Zid I začenja v kvadrantu 2 in konča v kvadrantu 15 ter je vzporeden z zidom III. Razčlenitev na meji kvadrantov 15 in 16, ki predstavlja naravno nadaljevanje zidu I, najbrž le ni z njim v nobeni neposredni zvezi. To bomo dognali le ob detajlni raziskavi stičnega prostora med obema objektoma. Ker objekta na meji med kv. 15 in 16 še ne moremo opredeliti k nobeni drugi gradbeni fazi, ga bomo opazovali skupno z zidom I.

Na kompleksu med zidovoma II in III na eni strani in zidom I na drugi, stojita dve skupini materiala (gradbenega): ena ob J meji kv. 15 in druga v SZ vogalu kv. 11. To sta dve najvišje ohranjeni točki oz. površini, v katerih je gradbeni material. Med obema površinama ni nobene vidne povezave, razen enake višine in smeri razprostiranja. Ni brez pomena tudi dejstvo, da so profili pod obema površinama skoraj popolnoma enaki. Te ostanke označimo kot zid IV.

Na temelju dosedanjih analiz smo ugotovili:

1. Hodno površino v globini 1,4 m (1. hodna površina).
2. Časovno naj bi tej hodni površini sledil zid III, za katerega smo skoraj na celem IP ugotovili tudi orgovarjajočo hodno površino.
3. Zid II, za katerega še nismo določili časovnega zaporedja.
4. Zid I.
5. »Zid IV«, ki ga ne moremo povezovati z nobeno dosedanjo gradbeno fazo oziroma zidom.

O časovnem zaporedju posameznih gradbenih faz oziroma zidov bi lahko govorili le po detajlni analizi profilov.

Čeprav smo izkopno polje delili s prečnim profilom, kaže do danes izkopana površina popolno enotnost poselitvenega prostora. Z navedenimi izvajanji in dokumentacijo smo prikazali prvo fazo izkopavanja na Otoku pri Dobravi, ki smo jo zaključili v začetku avgusta 1968. V na-

daljevanju izkopavanj, tj. v jeseni, smo odkrili še naslednje kvadrante: 12—14, 17, 18, 19, 22, 23 in 26. Skupno devet kvadrantov in še sondo 7/68, ki je bila dolga 11 in široka 1 m. Izkopno polje smo razširili proti J z izkopom kv. 26 in 17—19 ter še dodatno s kv. 22 in 23, proti Z z izkopom še neodkritih delov kv. 11 in 14 ter s celima kv. 12 in 13. Ob zaključku sistematskega izkopavanja smo izkopali že omenjeno sondo 7/68, s katero smo hoteli preveriti širino in smer razprostiranja osrednje ceste skozi naselbino.

Splošni izsledek zadnje faze izkopavanja

Pri zidu, ki smo mu že sledili pri izkopu kv. 4, 3, 11 in 14, ter smo ga označili kot zid II, smo prišli do južnega konca z izkopom kv. 14 in 18. Razširitev oz. ruševinska plast, ki smo jo opazili ob njegovem V licu v kv. 15, se nadaljuje še do srede kv. 18. Zahodno od tega zidu leži na dnu izkopa cestišče iz oblic in lomljenca različnih velikosti. Največji meri okoli 40×40 cm. Cestišče se nadaljuje po širini še naprej, pod zahodno mejo IP. Na zahodni polovici cestišča sledimo neki večji korekturi oz. razširitvi cestišča. Pred razširitvijo je bilo cestišče široko 4 m. Zahodna meja prvotnega cestišča je bila iz večjih kosov lomljenca in oblic, ki ležijo skoraj v premi črti. Bili so veliki do 40×40 cm. Karsnejša razširitev je iz kamnov, ki merijo do 20×20 cm. Proti J se nadaljuje cestišče še naprej v kv. 22 in 23. Tu je cestišče široko do 4 m in sicer v dveh različnih višinskih horizontih: višji poteka ob Z meji kv. 23, širok do 1 m ter do 30 cm nad tlakom v kv. 22. Ta tlak je sestavljen iz lomljenec velikosti do 10×10 cm, ki ležijo tesno drug ob drugem.

V kv. 26 ter v V delu kv. 17 je situacija popolnoma enaka kakor v kv. 16: v globini enega metra smo zadeli na sterilno plast ilovice. Od današnje hodne površine do dna izkopa sledimo postopnemu prehodu iz humusa v subhumus in nato v »vareš«, ki sega vse do najstarejše hodne površine. Ta je zelo izrazita in poudarjena, saj jo identificiramo kot 5 cm debelo črno črto, v kateri ločimo oglje, pepel, drobce prepečene zemlje ter drobne koščke lomljenca. Dno izkopa v kv. 17 je 30 cm globlje kot pri ostalih kvadrantih. Vzhodna in severna meja te poglobitve tečeta v loku od severozahodnega do jugovzhodnega vogala kv. 17. Dno izkopa pada naglo od S proti J. Severni del poglobitve je tlakovan z drobnimi lomljenci in oblicami velikosti od 5×5 do 10×15 cm.

Opis situacije v posameznih kvadrantih:

Kvadrant 26: dno izkopa je 1 m pod današnjo hodno površino, kjer začenja sterilna plast srednje rjave ilovice.

Vzhodni profil: plast humusa je debela do 20 cm in prehaja neposredno v subhumus, ki je debel do 20 cm. Med obema plastema je 5 cm debel sloj mešanice med humusom in drobnimi lomljenci velikosti do 1×1 cm. Verjetno je to sled neke zelo pozne hodne površine. Subhumusu sledi 40 cm debela plast »vareša«, ki leži na skoraj ravni črti prvotne oz. najstarejše hodne površine. Na tej so številni kosi oglja, droben lomljenec ter kosi prepečene ilovice. Južni profil v tem kvadrantu kaže nekoliko drugačno strukturo: humus in subhumus sta debela skupaj le okoli 20 cm. Od tega odpade do 10 cm na subhumus, ki je

močno pomešan z drobnim lomljencem velikosti do 1×1 cm. Sledita dva koptasto oblikovana kupa »vareša«, med katerim prodira subhumus skoraj vse do najstarejše hodne površine. Na meji med subhumusom in »varešem« je nekaj večjih kosov lomljenca-apnenca. Tudi hodna površina je tu enaka kakor na V meji tega kvadranta. Iz navedenega orisa sledi nujen sklep, da imata tudi kv. 17 in 26 enak značaj kot kv. 9 in 16, tj. da je celoten prostor služil za deponiranje oziroma začasno vskladiščevanje »vareša«.

Opis kv. 17: Dno izkopa je na dveh različnih višinskih horizontih in sicer na globini 1,2 in 1,5 m. Višji horizont predstavlja nadaljevanje hodne površine iz kvadrantov, ki ležijo severno in vzhodno od kv. 17. Ta se končuje v napetem loku med SZ in JV vogalom kv. 17. Dno poglobljenega dela pokriva tlak iz drobnega lomljenca in apnenčevih oblic velikosti do 15×20 cm. Dno izkopa naglo pada od S proti J.

Opis južnega profila kv. 17: Profil je visok 1 m, toda zelo neizrazit: 20 cm debeli plasti humusa sledi 50 cm debela plast subhumusa, ki je pri vrhu močno pomešan z lomljenci velikosti do 1×1 cm. Celotna plast subhumusa je pomešana z zelo drobnimi fragmenti opeke, oglja in lomljencev. Nato sledi do 50 cm debela plast skoraj popolnoma čistega subhumusa, ki je svetlejši in le na nekaj mestih pomešan s koščki lomljenca, oglja in prepečene ilovice.

Nad tlakom, ki smo ga opisali v poglobljenem delu kv. 17, je 20 cm debela plast temnejšega gradiva, ki se veže s plastjo subhumusa nad »varešem« v J profilu kv. 26.

V dnu J profila in po vsej površini poglobljenega dela kv. 17 je bilo veliko ostankov oglja.

Sonda 7/68

Izkopali smo jo na $x = +8$ osi, začeli pri $y = -16$, tj. ob ordinati med kv. 5 in 31. Dolga je 11 in široka 1 m. Povod za sondo nam je dala situacija cestišča, ki smo ga odkrili na kv. 11—14 ter 19, 22 in 23. Ker zaradi izkopanega in nasutega gradiva nismo kopali čez Z mejo kv. 12 in 13, nismo mogli na tem kraju preveriti širine cestišča. To smo storili nekoliko severneje, kot je to vidno iz priloženih koordinat za sondo 7/68. Sonda nam je istočasno potrdila pravilnost teze o cestišču, saj smo ga našli na območju, ki sega že čez mejo stavbnega kompleksa, ki smo ga letos raziskovali in je s tem izključena možnost tolmačenja tlaku kot »tlakovanega dvorišča«. V dnu izkopa, ki je okoli enega metra pod današnjo hodno površino, je tlak iz lomljencev in oblic velikosti od 5×5 do 20×30 cm. Tlak visi rahlo od V proti Z. Kamni so postavljeni tesno drug ob drugega; na tlaku in v posameznih primerih tudi med kamni v tlaku so bili kosi žindre ter drobni kosi opeke. Tlak se končuje na 9 m, merjeno od vzhodnega začetka sonde. Zahodni konec tlaka je zaključen v odnosu na os sonde pod topim kotom. Struktura površine tlaka je zelo različna: v dolžini 1,5 m od vzhodnega roba je tlak gostejši in iz večjih kosov kot na ostali površini sonde. Pri 1,5 m je poudarjena meja, ne samo z gostoto, temveč tudi z nekaj višjim horizontom. Na ostali površini so kamni v tlaku daleč manjši. Grupacije večjih kamnov opažamo samo na osrednjem Z robu tlaku. Manjši kamni merijo do 5×5 cm, večji pa do 15×30 cm.

Opis površin:

1. Tlak iz manjših ali večjih lomljencev, med katere je pomešan temno rjav humus.
2. Temno rjava ilovica.

Opis južnega profila v sondi 7/68:

Struktura profila je zelo enostavna: ugotavljamo le humus in subhumus, ki sta skoraj čista. Obe plasti kažeta na skoraj enkratni zasip. Samo na Z koncu sonde opažamo v plasti subhumusa debelejšo oziroma daljšo čezuro. Gornja črta se rahlo nagiba od V proti Z. Nekoliko bolj razgiban je prehod iz humusa v subhumus. Plast humusa je debela do 80 cm.

Opis površin:

1. Temno rjav humus, ki je v Z vogalu profila pomešan z drobci oglja ter mestoma z drobnimi lomljenci.
2. V dnu profila so lomljenci različnih velikosti.
3. Drobeci rdeče žgane ilovice.
4. Pas temno rjavega humusa.
5. Svetlo rjava ilovica.

Splošni izsledki v sondi 7/68

V sondi smo ugotovili tlak, ki se razprostira po dolžini od J proti S in je širok 8 m. Na V strani sonde se nadaljuje tlak še naprej proti V, toda po splošni situaciji sodeč, ne več kakor za 1 m. To stanje dovoljuje sklep, da smo s sondo prerezali tlak cestišča, ki smo ga odkrili pri sistematskem izkopu IP nekaj južneje od sonde.

Značaj drobnih najdb

Letošnje drobne najdbe delimo v dve veliki skupini: keramične in kovinske oz. praviloma železne.

Pri keramiki gre praviloma za visoko in poznosrednjeveške fragmente, ki se še vedno gibljejo v istem tipološkem okviru, kot smo to spoznali na keramiki, ki smo jo izkopali v sondah v l. 1967. Poudariti je treba, da pri sistematskem izkopavanju na IP v l. 1968 nismo dobili skoraj nobenega kosa keramike, ki bi kazal na povezavo z zgodnejšo oz. zgod. srednjeveško keramiko.

Izbor železnih predmetov je zelo bogat: žblji, rezila, orodje (okovje za hišno uporabo, podkve, ostroge, deli oglavne opreme za konja itd.). Med pomembnejše najdbe moramo vsekakor všeti veliko število kosov železne žilindre ter več kupov »vareša.«

V tem trenutku bi bilo še prezgodaj lotiti se kulturno historičnega opredelovanja najdb, ker za ta čas, tj. za visoki in pozni srednji vek, še nimamo izdelane tipologije, ter ker nismo še do konca odkrili objekta, v katerem smo našli do sedaj neštete predmete. Šele potem bomo lahko na temelju horizontalne in vertikalne stratigrafije, začeli z nadgradnjo lokalne kronologije in tipologije.

Topografska dela v letu 1968

V jeseni, ko so bila opravljena že vsa poljedelska opravila ter polja in travniki prazni oziroma očiščeni, smo lahko začeli z opazovanjem mikroreliefa. Do posebnih izsledkov smo prišli pri opazovanju nekdanjega levega brega Krke na prostoru med cerkvijo sv. Miklavža in Dramo. Ugotovili smo namreč, da se »rimsko« pristanišče, ki smo ga ugotovili s sondiranjem v letu 1967, sonda 6, podaljšuje v vrsto boksov v smeri proti Drami. Boksi so bili najmanj 4, imeli so po eno skupno steno in so merili do 15×20 m. Zdi se, vsaj po današnji zunanji konfiguraciji sodeč, da so bili zgrajeni z delnim vklopom v levi breg in z delno

graditvijo nasipa v strugo. Nasipi, ki delijo posamezne bokse, so pravokotni na »obalo«. Kaj več o vlogi ali gradnji boksov brez sondiranja ali pa sistematskega izkopa ne bi mogli povedati. Teorija o podaljšanem pristanišču za trgovske ali v času Rima tudi za bojne rečne ladje, ali pa teza o bazenih za namakanje kož ali konoplje, sta za sedaj več kot tvegani in preuranjeni. S topografskim ogledom nismo mogli dognati, v katerem času in kako so boksi nastali.

Mostobran — Okoli 500 m od mostu čez Krko se odcepi od ceste Dobrava—Šetjerneje kolovozna pot, ob kateri stoji večji, vzhodni del vasi Drama. Okoli 100 m od odcepa, zahodno od omenjenega kolovoza skozi Dramo, je parcela kt. št. 2819, ki ima skoraj pravilno pravokotno obliko, velikosti 100×50 m. Vogali so zaokroženi. Površina te parcele je skoraj popolnoma ravna ter se dviga do višine 1 m nad okolico. Ob vzhodnem in južnem ter deloma severnem robu parcele teče potoček, v nadaljevanju severne strani je kolovoz, ob zahodni pa močvirje. Dostop na njivo, ki je na tej parceli, vodi čez brv na potoku ob južni strani. Pri najmanjši poplavi, ki so pa tukaj skoraj praviloma najmanj dvakrat letno, tj. v jeseni in spomladi, pa je ta površina nepoplavljena in ločena od okolice. Ze prvi pogled na opisano površino in bližnjo okolico priča o nenaravni situaciji. Potoček ob južni, vzhodni in deloma severni strani je umetno izkopan kanal, zaobljenost vogalov parcele je prav tako delo človeških rok. S tem pa že trdimo, da je površina te parcele le nadaljevanje parcel na prostoru južno od tega kompleksa. Podoba tega okolja dopolnjuje še bolj rekonstrukcija nekdanjega toka Krke pri Drami, ki danes ni več sporna: pred vhodom v Dramo cesta Dobrava—Šetjerneje vodi prek nasipa čez nekdanje korito Krke. Tu je tudi odcep za kolovoz v Dramo, ki smo ga omenjali že uvodoma. Desni breg stare struge je vodil neposredno ob zahodni in deloma severni stranici objekta, ki ga vidimo v parceli 2819. V podaljšku severne stranice je treba videti najbrž izliv potoka v Krko, ki še danes teče na istem mestu. Na ta način smo dobili ob desnem bregu Krke umetni otok, deljen od kopnega samo z ozkim kanalom. Daljša, severna stranica objekta predstavlja del desnega brega Krke, ki je pač nekoliko globlje pomaknjen v strugo Krke. Iz tega stanja ne moremo še ničesar reči o starosti objekta. Ugotovimo lahko le, da je Krka tu tekla najbrž še koncem poznega srednjega veka in da izročilo ni zabeležilo časa, ko je ta objekt nastal. To pa že samo po sebi priča, da je kot čas nastanka treba izključiti recentno dobo in predpostavljamo, da sega v čas, ko je tu še stal Otok (Gutenwerth). Na povezavo med Gutenwerthom in objektom na parceli 2819 kaže še nekaj drugega: pri izkopavanju v letu 1968 smo na kv. 11—14 ter 19, 22 in 23 odkrili cestišče, pri katerem smo lahko ugotovili tudi os in južni zaključek, ki je neposredno na levem bregu stare struge Krke. Če os podaljšamo na desni breg Krke, zadenemo z njo v sredo severne stranice pravokotnika na parceli št. 2819. Kot neposreden sklep je sledila misel o mostu ali vsaj brodu, na katerega se je z juga prišlo prek mostobrana. Za tako rešitev pa je v poznem srednjem veku veliko neposrednih paralel, tako da bi veljal do nadaljnjega, tj. dokler izkopavanje ne bi dalo dru-

gačnih rezultatov, za objekt na parceli št. 2819 delovni naziv »mostobran«. Ta topografski podatek je našo megleno predstavo o vlogi in urbanistični zasnovi Otoka (Gutenwertha) še bolj dopolnil in postavil v natančnejše determiniran kulturni krog.

Podoba o rečnih tokovih ter o položaju »mostobrana« v odnosu na staro strugo Krke, ki smo si jo ustvarili le na temelju topografskih opazovanj, smo lahko preverili in dopolnili ob povodnji, ko je Krka sredi marca l. 1968 prestopila bregove skoraj v vsem srednjem toku. Pri najvišji gladini je voda pokrila ves prostor, ki ga omejujemo z nazivom »otok«, razen ozkega kompleksa ob kolovozu od Miklavževe cerkve do stare struge pri Drami. Po trodnevnem upadanju, ki je pa praviloma rapidno, je voda stopila v staro strugo in v popolnosti obnovila situacijo, ki jo je moral imeti Otok (Gutenwerth). Razlika je bila le v odnosih višin med današnjim in tedanjim stanjem. Pri »mostobranu« je bilo videti njegov izoliran položaj z ozirom na okolje, neposredno oziroma premočrtno povezanost z levim bregom stare struge, ter da je »mostobran« nastal v neki zajedi desnega brega stare struge, ki po vsej verjetnosti predstavlja izliv potoka.

Prispevek raziskav v l. 1968 k podobi Otoka (Gutenwertha)

Pod sedanjo potjo od Miklavževe cerkvice do Drame je vodila osrednja cesta, široka 9 m ter tlakovana z oblicami in lomljencem. Tesno ob vzhodnem robu cestišča smo odkrili 16 m dolg zid, ki ga proti S še nismo odkrili do konca. Zid predstavlja po vsej verjetnosti fasado nekega objekta. Širina izkopa je 16 m. Rekonstrukcija situacije tega prostora, z ozirom na najdbe, ki smo jih že obravnavali, bi utegnila biti naslednja: v velikem, dvorani podobnem prostoru, za katerega še ne vemo dimenzij, je bila notranjost razdeljena s podolžnim zidom na dva neenaka dela. V zahodnem delu se je vršila talilniška, v vzhodnem pa predelovalna dejavnost. Objekt je stal s fasado tesno ob cesti, z J zidom pa ob levem bregu Krke. Objekt je stal na kraju, kjer je ves dim nosil veter naprej proti Krki in nenaseljenemu despemu bregu. Predelovalno kovinarska dejavnost se je zadržala na istem prostoru skozi ves čas obstoja Otoka (Gutenwertha). Kupa »vareša« in zelo različno orodje in izdelki, ki smo jih našli v V delu IP, kažejo na zelo diferencirano dejavnost. To tezo potrjuje najdba najmanj dveh delovnih mest v SV vogalu IP.

S koprnim je bil Otok (Gutenwerth) povezan najbrž z mostom pri Drami, na katerega pa se je lahko prišlo z J strani le prek »mostobrana«.

Rekonstrukcija urbanistične sheme pa bi utegnila biti naslednja: na osrednjem prostoru, V od šentjernejske ceste, je bil širok trg, ob katerem je stala cerkev ter druge upravne stavbe. Trg je rezala v smeri SJ osrednja tlakovana cesta. Ob cesti so stale tesno ena ob drugi hiše, ob katerih so mestoma proti V in Z vodile kratke in tesne uličice. Na S je cesta končala v pristanišču. Tu je po vsej verjetnosti stala tudi mestna

četrt, ki je bila na kakršen koli način povezana s pristaniščem: delavci, trgovci, brodarji, ribiči itd. S tem so povezana stanovanja, trgovine, skladišča itd. Na J naselbine je bila »industrija« in stanovanja mojstrov in delavcev. Domnevamo, da je bila na zahodu naselbine posadka, ki je skrbela za varnost. Ob robovih naselja so bili najbrž vrtovi in gospodarska poslopja. Vzdolž osrednje oz. glavne ulice so stale verjetno trgovine in razne obrtne delavnice.

Izkopavanja v letih 1967 in 1968, za katera tu objavljamo poročilo, lahko strnemo v naslednje ugotovitve:

1. Leta 1967 smo opravili arheološko-mikrotopografska opazovanja na vsem območju Otoka tj. prostor med Šentjernejskim potokom in Mihovico kot vzhodno in zahodno mejo ter vasjo Drama na jugu in Krko kot severno mejo. Prostor zahodno od ceste Dobrava—Šentjernej, ki deli Otok na dva neenaka dela, je lahko v nasprotju z bogatimi najdbami na površini vzhodnega dela, bil takorekoč sterilen. Zato smo na vzhodnem delu izkopali šest sond, ki so dale naslednje izsledke:

- a) določili smo mejo naselbinskega območja,
- b) ugotovili smo najmanj štiri hodne površine: tri poznosrednjeveške in najnižja antična,
- c) postavili smo tezo o spremembah rečnih korit Krke v zadnjih dveh tisočletjih in
- d) našli najbrž rimsko rečno pristanišče.

Pri izkopu sond so prišli na dan številni rimski in predvsem visoko in poznosrednjeveški keramični fragmenti in nekoliko kovinskih najdb. Že to je zadostovalo, da smo morali zavreči staro tezo o Otoku na sterilnih tleh in preiti k sistemu stratigrafskega izkopavanja. Ta način dela nam je omogočil izdelavo kataloga srednjeveške keramike, v katerem vidimo popoln razvoj od prvih še zgodnesrednjeveških prvin do vseh enačic oblikovnega zaklada v drugi polovici 15. stoletja.

2. Leta 1968 smo prišli k sistematskemu izkopavanju na prostoru sonde 2/1967, ki je bila ob nekdanjem levem bregu Krke pri Drami, na njivi Mencin Jožeta iz Drame. Raziskovali smo površino 16 kvadrantov in odkrili: cestišče široko 8 m pokrito z oblicami, ki teče v smeri skoraj S—J oziroma se ujema s smerjo današnje poljske poti, ki vodi od Miklavževe cerkve proti Drami. Ob vzhodnem robu cestišča je zid, v katerem je bilo vgrajenih tudi nekaj rimskodobnih arhitekturnih elementov. Nato sledi najprej proti vzhodu delavniški kompleks za železarsko predelovalno dejavnost. Ta se je obnavljala vse do propada naselbine. V časovnem in statigrafskem zaporedju kakor v letu 1967 sledi poznosrednjeveška keramika in popoln pregled tipološkega izbora železnih izdelkov, ki je po svojem asortimanu enak nekaterim iz že znanih poznosrednjeveških delavnic srednje Evrope. Pri mikrotopografiji Drame smo ugotovili na desnem bregu nekdanjega korita Krke najbrž mostobran, na levem bregu pa zaporedje »boksov« oz. prekatov, za katere še ne vemo, čemu so služili.

Dosledno uveljavljanje arheološke metode izkopavanja po planumih ter arh. topografija sta dali v letu 1968 naslednje izsledke:

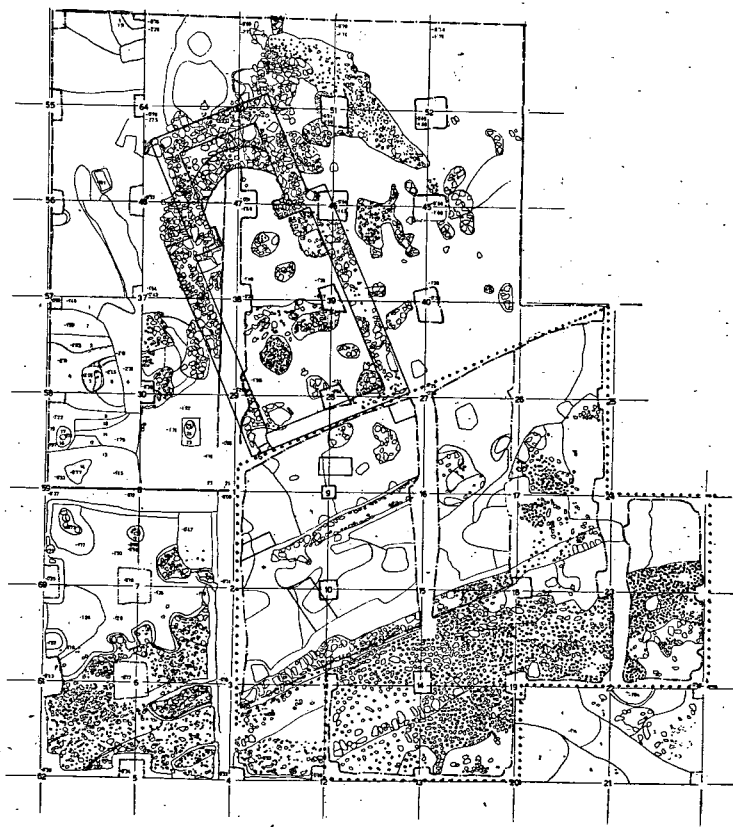
a) Tipološko in kronološko zaporedje domačih izdelkov za čas od nastanka do uničenja Otoka (Gutenwertha).

b) Pred nami se je začela oblikovati podoba urbane sheme urejenega civilnega naselja z visoko razvito obrtjo.

c) Keramične najdbe potrjujejo sheme izoblikovane pri izdelavi kataloga keramike iz sond v letu 1967.

Oris izkopavanj v letih 1967—1971

Arheološka ekipa centra za zgodnje srednjeveške študije pri Narodnem muzeju v Ljubljani je delala na Otoku pri Dobravi (Gutenwerth) v letih 1967—1971. V pričujočem poročilu smo obravnavali le sistematsko dokumentacijo in izsledke naših izkopavanj v letih 1967—1968. Poročilo iz let 1969 in 1970 bo objavljeno v naslednji številki Zgodovinskega časopisa. Po terenski akciji v letu 1972 pa sledi še poročilo o letih 1971—1972. Čeprav objavljamo vsakoletne izsledke o našem delu

v »Varstvu spomenikov«, glasilo spomeniškega varstva SRS, menimo, da je prav, da tu v strnjeni obliki posredujemo izsledke vsega našega dela v obdobju 1967—1971. Na ta način bomo namreč povečali vrednost dokumentarnih poročil za leti 1967 in 1968 ter olajšali čakanje na sistematska poročila o delu v letih 1969—1971 tistim, ki se zanimajo za izsledke, ki prihajajo na dan pri odkrivanju Otoka (Gutenwerth).

Na vzhodnem območju Otoka pri Dobravi smo v letih 1967—1971 sistematično raziskali okoli 500 m² površine srednjeveškega trga Otok (Gutenwerth), ki je propadel v času turških vpadov koncem 15. stoletja. Najpomembnejše odkritje so temelji cerkve, ki meri 7,2×14 m, od tega prezbiterij 4,6×5 m. Cerkev ima dve fazi: s pravokotnim in s polkrožnim prezbiterijem. Oba zunanja vogala prezbiterija pravokotne oblike sta podprla z opornikoma. Severno od ladje ter meter globlje od njenih temeljev je bil kanalu podoben vkop s kuriščem v sredini. Kanal se nadaljuje pod temeljem cerkve, na severu pa izgine pod profilom neraziskanega dela površine. Pri kurišču ugotavljamo daljšo uporabo, oziroma najmanj trikratno obnavljanje. Skozi vse tri faze kurišča zasledimo številne kose žlindre. Kanal s kuriščem je na jugu povezan s hodno površino, ki je starejša od prve cerkve. Na njej znotraj tlorisa cerkvenih temeljev smo našli manjša kurišča ter nek ovalni vkop, v katerem je bilo več kosov žlindre. Na isti hodni površini sta dva podobna kurišča tudi zahodno od kanala s kuriščem. Vkop za veliko kurišče je postopen in v terasah. Na zadnji zahodni terasi sta dva okrogla vkopa s premerom do 20 cm. Okoli vseh kurišč in vkopov je približno meter širok pas hodne površine, ki je bolj utrjen in temnejši kot ostala hodna površina. Na teh mestih je bilo tudi največ železnih in keramičnih najdb. Verjetno je opravičljiva hipoteza, da imamo opraviti z večjim številom delovnih mest, na katerih so izdelovali železne predmete, za katere je bil material pripravljen na velikem kurišču, ki smo mu dali naslov »peč«. Vsa ta dejavnost je starejša od prve cerkve. V isti čas sodi tudi »strojarska jama«, ki začinja zahodno od pravokotnega prezbiterija in se nadaljuje vse pod lok polkrožne apside. Pri jami razlikujemo manjši okrogli vkop s premerom enega metra, globok le 0,3 m ter večji, ki je dolg okoli 6 m in širok do 3 m. Stene jame se zožujejo proti dnu do 1,5 m pod tedanjo hodno površino. Stene obeh jam so na nek način utrjene in so bile nepropustne za vodo. V sredi manjše jame smo dobili celo manjšo keramično posodo. V večji jami je bila temnosiva kašasta masa, v kateri so bili kosi kož, nekaj živalskih kosti in nekaj kosov keramike.

Plast nad ruševinami cerkve je debela do 80 cm in kaže še zelo razgibano podobo. Mimo številnih fragmentov keramike in raznih železnih predmetov sodijo v ta čas tudi nekatera »delovna mesta«, ki smo jih ugotovili znotraj cerkvenega tlorisa. Tu je »peč« za taljenje bron, ki smo jo našli v severozahodnem delu ladje, ki istočasno prekriva tudi del temeljev južnega zidu ladje itd. Izven cerkvenega objekta pa sodi v ta čas tudi suhi zid z velikim kuriščem in žlindro ob njem. Ta zid je vzporeden z zidom ob cestišču in se nahaja na polovici razdalje do zahodnega cerkvenega zidu. Število najdb je zelo veliko: tu so železni

predmeti (žebliji, ključi, ključavnice, klešče, svedri, noži, podkve, puščice, ostroge, žel. žice, verige itd.) in pa keramika. Pri opredljevanju najdb nam pomaga izrazita stratigrafija in jasen tipološki razvoj keramike in železnih predmetov. Tu je npr. popoln razvoj ključev od primitivnih predromanskih oblik prek romanskih do raznih inačic gotških.

K časovni opredelitvi: v najnižji plasti kurišča v kanalu in enako v okroglem vkopu severozahodno od kurišča so bili fragmenti zgodnje-srednjeveške keramike z valovnico. V globini temeljev cerkve začnejo najprimitivnejše oblike ključev. Kulturno plast zaključijo najbolj razvite oblike gotskega ključa. Razprava o zaporedju obeh cerkvenih faz še ni dokončana in naš problem je trenutno le v tem, ali je zgornja časovna meja najstarejšega horizonta 11. ali 12. stoletje. Prva datacija velja, če je pravokotni prezbiterij starejši in ga moramo opredeliti kot predromanskega. Druga datacija pa pride v poštev, če je zaporedje obrnjeno in je polkrožna apsida oz. romanska cerkev starejša, pravokotni prezbiterij pa predstavlja le povečanje romanske cerkve. Arheološki argumenti, da je polkrožna apsida vzdana, govorijo za prvo, logika povečanja pa za drugo možnost. Nad ruševinami obeh cerkva je bogat kulturni sloj, za katerega so najbolj značilni gotški ključi, predmeti obožitve in pa konjska oprema.

Na temelju gornje analize si lahko dovolimo naslednjo rekonstrukcijo: na levem bregu srednjeveškega toka Krke pri Drami je v času prehoda iz zgornjega v pozni srednji vek stal nek večji delavniški kompleks za predelovanje železa, v neposredni sosesčini pa tudi strojarska delavnica. Ta dejavnost iz neznanih vzrokov usahne in na istem mestu postavijo cerkev, ki doživi dve spremembi. S pojavom gotike ali kmalu po tem je cerkev porušena in na istih krajih kot v času pred prvo cerkvijo nadaljujejo s predelavo železa. Zahodna cesta nam pojasnjuje, da vse kar smo opisali sodi v okvir nekega večjega naselitvenega kompleksa. Sonde, ki smo jih izkopali na vzhodnem delu Otoka, geografske raziskave in pa podrobna arheološka topografska dela, ki smo jih opravili na celi površini Otoka zelo dopolnjujejo to podobo. Pet sond, ki smo jih izkopali v osi odkritega cestišča kažejo, da je cesta potekala od Miklavževe cerkve na severnem koncu Otoka, pa do levega brega Krke pri Drami. V štirih naslednjih sondah smo našli stavbne komplekse na osrednjem in severnem delu Otoka. Povsod smo naleteli najmanj na trikratno obnavljanje stavb. V sondi ob šentjernejski cesti pa smo dobili prečni prerez skozi kamnit nasip, ki spominja na porušeno obzidje. V sondi vzhodno od pokopališča okoli Miklavževe cerkve pa smo dobili globok predsrednjeveški vkop — kanal, ki vodi iz nekdanje struge naravnost proti vzhodu in se končuje v bližini vzhodnega zidu današnjega pokopališča.

Stavbni ostanki v sondah in enako drobne najdbe, tj. keramika in železni predmeti, so visoko in poznosrednjeveški. V sondah pa so slučajno prišle na dan tudi rimske najdbe: fragmenti dveh zgodnjericimskih fibul, kosi stekla, keramike in opek. Tu je tudi gradbeni material v zidu ob cestišču pri cerkvi. Sem verjetno sodita tudi dva okrogla temelja v ladji in pa kanalu podoben izkop vzhodno od Miklavževe cerkve. Frag-

menti keramike namreč pričajo, da kanal v poznem srednjem veku ni bil več v uporabi. Če k vsem omenjenim ugotovitvam dodamo topografski podatek, da so vse dosedanje najdbe iz vzhodnega dela Otoka in da so obstojali vsi pogoji, da se z manjšimi posegi oblikuje umetni otok, potem moramo pritrditi prof. dr. Ferdu Gestrinu in Ivu Pirkoviču, ki na Otoku vidita freisinški Gutenwerth.

V letu 1971 smo po programu iz leta 1970 razširili izkopno polje za eno vrsto kvadrantov proti severu in sicer od zaporedne številke 65 do zaporedne številke 72. Poleg tega smo nadaljevali s podrobnim raziskovanjem »peči« v kvadrantu 30 in 29. To delo nam je bilo omogočeno zato, ker je zmrzal porušila plast nad »pečjo«. Temu je sledil še odkop znotraj temeljev cerkve v kvadrantu 29. S tem smo definitivno zaključili z izkopom izkopnega polja na južnem delu otroškega kompleksa. Na tem prostoru smo sistematsko raziskali še naslednjih sedem kvadrantov (65—72) ter dodatno še tri (30, 29, 28).

Sistematsko smo odkopali še nadaljnjih dvanajst kvadrantov (501—503, 511—513, 521—523). To izkopno polje je na osrednjem prostoru otoške površine v neposredni bližini sond 1 in 1a iz leta 1967.

Z izkopom vrste kvadrantov od 65—72 je v glavnem zaključena podoba delavniških kompleksov, ki smo jih odkrivali v prejšnjih letih. S situacijo v kvadrantu 68 in 69 smo odkrili tudi v celoti objekt, ki smo mu dali delovni naziv »peč«, čigar osrednji oziroma najgloblji del je bil v kvadrantih 58 in 30. V tej novo nastali situaciji se je pojavil pred nami cel objekt, ki smo ga do sedaj označevali kot »peč«, vendar s popolnoma drugimi značilnostmi, v drugi obliki in dimenzijah. To kar smo doslej označevali kot »peč«, je le osrednji in najnižji del tega objekta, ki ima naslednje značilnosti: Na površini kvadrantov 68, 69, 57 in 58 ter na površini kvadrantov 37 in 30 je približno 10 m dolg stopničast ukop z najglobljim delom ob zahodni meji kvadrantov 69, 58 in 30. Najnižji del tega ukopa je v južni polovici kvadranta 58 in v severni polovici kvadranta 30. Dolg je približno 4 m, širok do 1,20 m. Do dna tega ukopa zaradi talne vode nismo mogli priti. Najnižji del ukopa, kakor tudi najširši, ki je dolg približno 10 m, širok do 8 m ima ovalno obliko. V SV vogalu kvadranta 69 in v SZ vogalu kvadranta 68 ter ob južnem robu kvadranta 8, so večji popolnoma okrogli ukopi, ki dajejo vtis o pravilnem oziroma pravokotnem tlorisu okoli že opisanega stopničastega ukopa. Še posebej je zanimiv oris stratigrafije posameznih najdb v okviru tega objekta. Tako smo npr. v okrogli jami SV kvadranta 58 dobili, čeprav fragmentirano, skoraj celo keramično posodo večjega tipa. Po brežini in terasah ob zahodnem delu ukopa tj. v kvadrantih 58 in 30, smo na sterilni osnovi dobili strnjeno površino žlindre, kosov litega železa in nekaj kosov železne rude. Žlindro smo našli tudi v dnu najnižjega dela opisanega ukopa in sicer po celi njegovi površini. Nad horizontom žlindre v dolžini okoli 3 m in širini okoli 1 m je bila 40 cm debela plast rastlinskih ostalin, med katerimi smo našli fragmente keramike in usnja. To plast smo označili za čreslovino. Če pravilno presojava situacijo, potem je pred nami ukop, ki je bil v svoji najstarejši fazi povezan že z

železarsko predelovalno dejavnostjo in komaj po odmiranju slednje prihaja do sekundarne uporabe, za katero je značilna »čreslovina«. Ukop, ki smo ga morali zaključiti ob južni meji kvadranta 37, tj. po severnih zidovih ladje, se nadaljuje še naprej proti osrednjemu delu kvadranta 38, kjer se zopet zaključi s popolnoma okroglim ukopom s premerom 1 m, ki sega tudi do 1 m pod najstarejšo hodno površino. Ukop v kvadrantih severno od cerkve z okroglim ukopom v kvadrantu 38 je povezan s plitvejšim, kanalu podobnim ukopom, ter je dolg okoli 2 m. Tudi v okroglem ukopu v kvadrantu 38 smo dobili žlindro. V sedanjem stanju poznavanja tega objekta moramo zaključiti z naslednjo ugotovitvijo, da je pred nami objekt, pri katerem razlikujemo najmanj dve fazi: starejša, ki je povezana z železarsko predelovalno in druga, najbrž s strojarsko dejavnostjo. Objekt je starejši od cerkve, kar kaže statigrafski odnos med severnim zidom ladje in opisanim objektom.

V dvanajstih kvadrantih, ki smo jih odkrili v osrednjem delu otoške (gutenwerške) površine (501—503, 511—513, 521—523, 531—533), smo prišli do naslednjih izsledkov:

Odkrili smo cestišče, ki je bilo izdelano iz oblic in lomljencev.

Cestišče sestavljajo večji kamni, prostor med njimi pa je izpolnjen z manjšimi kamni, ki ležijo v svetlordečkasti malti. Vse skupaj pokriva do 10 cm debela plast sadre z granulacijo do 2×1 cm pomešane z zemljo. Oba roba cestišča sta zelo izrazita oziroma izdelana iz večjih kamnov. Cestišče je v osi tistega dela ceste, ki smo jo odkrili na južnem delu otoške površine in se skoraj praviloma ujema s smerjo današnjega kolo-voza od Miklavževe cerkve do Drame. Cestišče je tu široko 6 m. Zahodno od cestišča v kvadrantu 512 je cestišče razširjeno v dolžini okoli 4 m in v širini okoli 2 m. V kvadrantu 513 in 523 je ruševinska plast, ki jo sestavljajo praviloma kamni, za katere domnevamo, da so sestavni del neke arhitekture. V kvadrantih 521, 522 ter 531, 533 so ostanki kurišč ob katerih je bilo veliko keramike. Na vzhodni polovici kvadranta 503 se je pojavil del zidu, ki je izdelan iz velikih kosov lomljenca in oblic, ki jih moremo definirati kot kamnite bloke, ki so položeni tako, da dajejo videz vogala z lepo prirejenim notranjim in zunanjim licem. Kamni so postavljeni zelo na gosto in zid dosega širino do 1,2 m. Obe smeri zidu se izgubljata kot neizkopana profila tega kvadranta.

Zdi se, da se objekt nadaljuje tudi proti vzhodu. Glede na lokacijo in izročilo ne gre izključiti možnosti, da smo zadeli na cerkev sv. Katarine.

Na cestišču smo našli številne živalske kosti in enako veliko število železnih najdb, med katerimi je treba še posebno poudariti puščice ter dele konjske in konjeniške opreme; npr.: podkev, uzde, ostroge. Vsa ta oprema je po svojem značaju neenotna in bi jo lahko delili na dve skupini. Med podkvami razlikujemo velike in zelo majhne. Isto velja za železne ostroge.⁵

⁵ O našem delu na Otoku pri Dobravi ter o freisinski posesti na Dolenjskem so pisali: Ferdo Gestrin, Otok. Objavljeno v ciklostiranem vodniku: Razstava zgornji srednji vek Slovenije v »Arkadah« od 1—30. IX. 1971, Ljubljana 1971, 29. — Ivo Pirkovič, K topologiji freisinske posesti na Dolenjskem, Kronika X, 1961, 174, z navedbo starejše literature. — V. Sribar, Varstvo spomenikov 13—14, 1970, 29—38, 197—200.

Zusammenfassung

BERICHT ÜBER DIE ARCHAEOLOGISCHE FREILEGUNG DES FREISING'SCHEN MARKTES GUTENWERTH

Die in den Jahren 1967 und 1968 durchgeführten Ausgrabungen, auf die sich die hier veröffentlichten Berichte beziehen, können mit folgenden Tatsachen umrissen werden:

1. Im Jahre 1967 führten wir die archäologisch-mikrotopographischen Beobachtungen im Bereiche von Otok durch. Der Raum wird im Osten von den Bächen Sentjernej und Mihovica, im Süden von dem Dorf Drama und im Norden von dem Fluss Krka begrenzt. Das Bereich westlich der Strasse Dobrava—Sentjernej, von der Otok in zwei ungleiche Teile geteilt wird, ist im Gegensatz zu den reichen Funden im östlich gelegenen Teil sozusagen steril. Deshalb gruben wir im östlichen Teil und zwar sechs Sonden, die uns folgende Ergebnisse boten:

- a. Bestimmung der Grenzen des Siedlungsbereiches,
- b. Feststellung von mindestens vier Oberflächen und zwar dreier spätmittelalterlichen und einer der tiefsten antiken,
- c. Aufstellung der These für Flussbettverlagerungen der Krka in den letzten zwei Jahrtausenden,
- d. Auffindung der Spuren einer (wahrscheinlich) römischen Lände.

Bei den Sondergrabungen wurden zahlreiche römische vor allem aber spätmittelalterliche keramische Fragmente und einige Metallfunde zutage gefördert. Schon diese genügten, dass wir die bisher geltende Annahme, Otok (Gutenwerth) wäre auf sterilen Boden gestanden, verwarfen und dass wir zur Plangrabung übergangen. Diese Arbeitsweise ermöglichte uns die Aufstellung eines Katalogs der spätmittelalterlichen Keramik, aus dem wir zur Gänze die Entwicklung von den ersten noch frühmittelalterlichen Elementen bis zu allen Varianten des Formenguts in der zweiten Hälfte der 15. Jahrhundert ersehen können.

2. Im Jahre 1968 führten wir die planmässigen Grabungen im Bereich der Sonde 2/1967 (am einstigen linken Ufer der Krka bei Drama auf dem Acker des Jože Mencin aus Drama) durch.

Wir untersuchten die Fläche von 16 Quadraten und fanden einen acht Meter breiten Strassenkörper mit Katzenkopfpflaster, fast korrekt in der Richtung N-S verlaufend oder besser, die mit der Richtung des von der Nikolauskirche nach Drama führenden Feldwegs überein stimmend. Am östliche Strassenrand stellten wir eine Mauer fest, in die einige aus der Römerzeit stammenden Bauelemente eingelassen sind. Noch weiter östlich liegt eine Gruppe von Werkstätten in denen Eisen verarbeitet wurde, und die bis zum Verfall des Ortes stets erneuert wurden. In der gleichen zeitlichen und stratigraphischen Abfolge, die wir bereits bei den Funden aus dem Grabungsjahr 1967 festgestellt hatten, legten wir auch hier spätmittelalterliche Keramik und eine typologische lückenlose Auswahl von Eisenwaaren, die mit solchen aus bereits bekannten spätmittelalterlichen mitteleuropäischen Werkstätten übereinstimmen.

Bei den mikrotopographischen Untersuchungen im Bereich von Drama fanden wir am rechten Ufer des einstigen Flussbettes der Krka (wahrscheinlich) einen Brückenkopf, am gegenüberliegenden Ufer stellten wir eine Reihe von Boxen oder Abteilungen fest, deren Zweck wir vorläufig noch nicht erkannt haben (Siehe Situationsplan).

Die konsequent angewandte Freilegungsmethode nach Plana und die archäologische Topographie gaben im Jahre 1968 folgende Ergebnisse:

- a. Eine zeitlich und Typenmässig reiche Serie von heimischen Erzeugnissen für den gesamten Zeitraum vom Entstehen bis zum Verfall Gutenwerths;
- b. Das urbane Schema einer zivilen befestigten Ansiedlung mit stark entwickelten Gewerbetätigkeit gewinnt allmählich an Gestalt;
- c. Die gefundene Keramik bestätigt uns das schon bei der Ausarbeitung des Katalogs für das Jahr 1967 angenommene Schema.

Jože Pierazzi

VINCENC FERRERI KLUN IN BENEŠKA REVOLUCIJA 1848—1849

Dunajska marčna revolucija je močno odjeknila tudi v italijanskih provincah habsburškega cesarstva. 17. marca 1848 so Benečani prisilili avstrijske oblasti, da izpuste na svobodo Manina in Tommasea, ki sta bila od januarja istega leta zaprta zaradi svojega javnega nastopa proti vladi. V naslednjih dneh se je med milanskim prebivalstvom in četami maršala Radetzkega vnel silovit boj, ki se je zaključil z umikom avstrijske vojske v »četverokotnik« med Mantovo, Peschiero, Verono in Legnago. V Lombardiji in Benečiji so mesta eno za drugim posnemala milanski vzgled. V Benetkah vojaški guverner Zichy ni imel energije in odločnosti starega Radetzkega. Brez boja je klonil zahtevam upornikov in odredil umik avstrijskih čet. Še istega dne — 22. marca — je Manin oklical »Republiko sv. Marka« in ustanovil začasno vlado, ki ji je sam predsedoval.¹

Med redkimi tujci, ki so po 22. marcu ostali v Benetkah, je bil tudi mlad Slovenec: Dr. Vincenc Ferreri Klun. Zadržal se je v uporniškem mestu do 10. junija 1849 in je bil torej priča vsem pomembnim trenutkom beneške revolucije razen predaji avstrijskim oblastem 26. avgusta leta 1849. Klun je bil v stiku z nekaterimi vidnimi političnimi osebnostmi, z dalmatinskim pisateljem Tommaseom, s poveljnikom generalnega štaba narodne straže Giuratijem² in s samim predsednikom začasne vlade ter poznejšim diktatorjem Maninom. Ta znanstva so mu dajala vpogled v zakulisje dogodkov, kar je Klun, kot beneški dopisnik augsburške »Allgemeine Zeitung«, znal spretno izrabiti.³ Vendar ga pri tem ni vodila samo časnikarska dolžnost, temveč tudi vnema zgodovinarja, ki se zaveda, da mu je dano prisostvovati odločilnim dogodkom. Klun je tik pred revolucijo promoviral na padovanski univerzi, kjer se je posvetil historičnemu študiju,⁴ zato je nedvomno imel potrebno »formo mentis« za dosledno zbiranje pomembnih dokumentov. Pri tem mu je šel na roko Tommaseo,⁵ ki je v vrvežu političnega življenja sam našel dovolj časa,

¹ Vincenzo Marchesi, *Storia documentata della rivoluzione e della difesa di Venezia negli anni 1848-49*, Benetke, 1916, str. 107—125.

² Vincenc Klun, *Der zweiundzwanzigste März*, v *Laibacher Zeitung*, št. 97, (1850), str. 98.

³ Constant Wurzbach, *Biographisches Lexikon*, Dunaj, 1864, knj. XII, str. 126.

⁴ Frant. Lad. Rieger, *Slovník naučný*, Praga, 1865, knj. IV, str. 707.

⁵ Wurzbach, str. 126.

da je vestno hranil svoja pisma in listine.⁶ Že pred odhodom iz obleganega mesta je Klun začel snovati svojo zgodovino beneške revolucije. Komaj teden dni po vrnitvi v Ljubljano je namreč objavil v časopisu »Illyrisches Blatt« vrsto člankov pod skupnim naslovom »Venedigs Gegenwart«, ki so, kot avtor opozarja v opombi, samo »odlomek moje ‚Zgodovine beneške revolucije‘, ki jo končujem«.⁷

Vincenc Klun se je rodil v Ljubljani 13. aprila leta 1823. Njegov oče se je v dobi Ilirskih provinc iz Istre preselil na Kranjsko in je bil potomec tistih Srbov, ki so po bitki na Kosovem našli zatočišče v Istri. Mati pa je bila v rodu z znanim matematikom Vego. Klun je kmalu osirotel in preživel zato dokaj težko mladost. V gimnazijskih letih se je vzdrževal s privatnim poučevanjem, nato pa se je zaposlil pri pokrajinskem državnem računovodstvu v Ljubljani. Delo ga ni zadovoljevalo, zato je izrabil ugodno priliko, ko so mu ponudili mesto vzgojitelja (najbrž pri Rothschildovih)⁸ in se preselil v Benetke.⁹

Klun je bil v tistih letih svobodomislec. V svojem poročilu o beneški revoluciji, ki je izšlo v pomembni leipziški reviji »Die Gegenwart«, z navdušenjem opisuje, kako so Tržačani na večer 18. marca z Lloydovim parnikom pripluli v Benetke in prinesli novico, da je cesar proglasil ustavo. »Naslednji dan so proslavili kot narodni praznik. Saj je to bilo tudi najlepše jutro Avstrije, jutro vstajenja nove dobe, ki so ga vsi iz srca pozdravljali! ... To je bilo najlepše jutro mojega življenja«.¹⁰ Od navdušenja za ustavno Avstrijo do odobravanja beneškega upora je dokaj velik korak. Vendar se zdi, da ga je Vinko Klun tvegval brez večjega oklevanja, saj bi sicer lahko že marca zapustil Benetke, kakor so storili številni drugi tujci.¹¹

O simpatiji, s katero je spremljal dogodke v Benetkah, priča pismo, ki ga hranijo med Maninovimi papirji v muzeju Correr. Pismo, ki sta ga poleg Kluna podpisala še dva tujca, Stieglitz in Tempel, nosi pomemben datum: »Venezia il 3/4 Luglio 1848 dopo mezzanotte«.¹²

V Benetkah je v začetku julija divjal boj na nož med privrženci sardinskega kralja Karla Alberta in republikanci, ki sta jim načelovala Manin in Tommaseo. Karel Albert je že meseca aprila, takoj po vstopu v Piemont, vzbudil sum italijanskih republi-

⁶ Muzej Correr, Benetke, Niccolò Tommaseo, Venezia, l'Italia, l'Europa negli anni 1848 e '49, rokopis.

⁷ »Bruchstück meiner, der Beendigung nahen »Geschichte der Venetianischen Revolution«. Vincenc Klun, Venedigs Gegenwart, v Illyrisches Blatt, št. 49, (1849), str. 193.

⁸ Illyrisches Blatt, 1849, št. 55.

⁹ Wurzbach, str. 125, Rieger, str. 707, Slovenski biografski leksikon, I (3. zv., Ljubljana 1928), str. 466.

¹⁰ »Der kommende Tag wurde als Nationalfest gefeiert. Es war ja der schönste Morgen Oesterreichs, der Auferstehungsmorgen einer neuen Zeit, dem alle Herzen freudig entgegenschlugen! ... Es war der schönste Morgen meines Lebens!« V. Klun, Die Revolution in Venedig, v Die Gegenwart, Leipzig 1850, knj. IV, str. 731.

¹¹ Ibidem, str. 732.

¹² Muzej Correr, Mss. Manin 4140.

kancev, da namerava nadaljevati tradicionalno politiko svoje hiše, ki so ji pravili »del carciofo«- («artičoke«, to je, priključevanja pokrajin druge za drugo). Njegovi agentje in pristaši so namreč prav kmalu, kljub dogovoru, da bo politična ureditev severne Italije odločena šele po koncu vojne, začeli živahno delovati za priključitev Lombardije in Benečije k Piemontu. Ker je položaj teh pokrajin postajal vedno težji, saj je bila že konec aprila vsa Furlanija zasedena od avstrijskih čet, ki so pod Nugentovim vodstvom hitele na pomoč Radetzkiemu, so se lombardska in beneška mesta pod pritiskom razmer eno za drugo odločila za pristop k sardinskemu kraljestvu. Dne 29. junija je parlament v Turinu tudi formalno potrdil te priključitve. Samo Benetke še niso klonile piemontskemu pritisku. Začasna vlada je, da reši republiko, razpisala volitve za skupščino, ki naj odloči za priključitev ali proti njej. Skupščina se je sestala 3. julija 1848. Tommaseova zahteva, naj poslanci odlože razpravo o priključitvi do konca vojne, je bila zaman. Sam Manin je uvidel, da je avstrijska nevarnost prevelika. Zato je na seji 4. julija povabil republikansko stranko, naj žrtvuje svoje ideale, obenem pa je podčrtal svojo vero v bodočnost: »Vse, kar je bilo storjenega in kar delamo, je začasno. Odločila bo italijanska skupščina v Rimu«. Še istega dne je skupščina odločila priključitev Benetk k Piemontu.¹³

Klunovo pismo, v katerem se podpisniki predstavljajo kot »tujci po rodu, a po srcu najboljši Italijani«¹⁴, je bilo odposlano, preden je padla dokončna odločitev o ustavni usodi Benetk. V njem opozarjajo Manina na članek v »Allgemeine Zeitung« od 26. junija, ki jim je pravkar prišel v roke. Časopis iz Augsburga poroča o odnosu francoskega tiska do načrtov Karla Alberta, da razširi svojo oblast nad vso severno Italijo. Lamartinov list »Le bien public« zaskrbljeno opozarja na možnost združitve Lombardije s Piemontom, ker bi v tem primeru avstrijskemu vplivu v Italiji sledil vpliv sardinskega kralja. »National«, pravi »Allgemeine Zeitung«, »nasprotuje načrtom Karla Alberta iz razloga, ki je še bližji italijanskim koristim, saj bi kraljestvo v severni Italiji bilo prava ovira za združitev celega polotoka.

Očitno želi Klun s tovarišema obvestiti Manina, da je po najnovejših novicah francoski tisk nasproten piemontski politiki, in ga tako opogumiti za bližnjo razpravo v skupščini. Maninovo zagotovilo republikancem »prihodnost je naša«¹⁵ zveni kot odjek zaključnega stavka v Klunovem pismu, da je združitev Italije možna samo pod republiko.

Ime enega od podpisnikov omenjenega pisma Maninu, Heinricha Stieglitz, je dober napotek za določitev družbe, v katero je Klun zahajal. Stieglitz je značilen primer romantičnega bohema. Po rodu iz Hannovera se je še zelo mlad udeležil revolucionarnega gibanja v Weimarju. Poskusil se je v pesništvu, bolj pa je bil znan zaradi samomora žene, ki

¹³ »Tutto quello che si è fatto e si fa è provvisorio. Deciderà la dieta italiana a Roma«. V. Marchesi, cit. delo, str. 236—240.

¹⁴ »Forestieri di nascita, ma Italianissimi di cuore«; M. Correr, Mss. Manin 4140.

¹⁵ Nostro è l'avvenire; Marchesi, cit. delo, str. 239

se je ubila zato, da bi ga s svojo smrtjo pretresla in ga iztrgala iz malodušja, v katerega je zabredel zaradi pomanjkanja uspeha. Dosti je potoval, obiskal je tudi Črno Goro in Dalmacijo ter napisal knjigo o svojih doživetjih na Balkanu. Navduševal se je za italijansko revolucijo in bil celo član narodne straže v Tommaseovi četi.¹⁶

Stieglitz je bil dolgoletni dopisnik ugledne augsburške »Allgemeine Zeitung«. Verjetno se je imel Klun zahvaliti njegovemu priporočilu, da so ga sprejeli med sodelavce tega časopisa.¹⁷ Prvi njegov prispevek je od 27. junija 1848. V njem poroča o pogajanjih med Avstrijci in Benečani glede prevoza ujetnikov v Benetke.¹⁸ Zanimivejši in obširnejši so članki, napisani v dneh, ko se je sestala narodna skupščina. Klun podrobno opisuje dogodke v mestu in v doževi palači, kjer je bil sedež skupščine, ter zaskrbljeno ugotavlja naglo spremembo beneškega javnega mnenja: »Pred nekaj dnevi je bilo zločin govoriti o Karlu Albertu ... sedaj gorje tistemu, ki govori o republiki.«¹⁹ Z odkritim zadoščenjem pa čez nekaj dni poroča o hladnem sprejemu, ki so ga bile deležne v Benetkah sardinske čete, češ: »Lev sv. Marka ima vsekakor dosti več privrženecv kot si morda nekateri domišljajo.«²⁰

V istem članku se na široko razpiše o vlogi Avstrije v Italiji in na Balkanu. Na Apeninskem polotoku je Avstrija izgubila svoje prvenstvo. Namesto da tu troši svoje moči v brezsmiselni vojni, naj se zave svojih resničnih koristi, ki leže med slovanskimi narodi ob Donavi. Njihova osamosvojitvev izpod turškega jarma je neizbežna: Avstrija naj ji bo truje z liberalnimi institucijami in odločnim nastopom, toliko bolj, ker ima v Rusiji nevarnega tekmeča, ki bi se znal tudi delno odpovedati svojim absolutističnim nazorom, le da razširi svoje gospodstvo od Istre do Carigrada. Avstrija se mora zavesti svojega zgodovinskega poslanstva, saj je bila že od nekdaj poklicana »biti mejni nasip Evrope proti Vzhodu in ščit Nemčije.«²¹

Predlog Cesara Balba, naj se Avstrija umakne iz Italije in si poišče odškodnino na Balkanu, Klun spretno spoji z zahtevo nekaterih slovanskih politikov, naj se Avstrija postavi na čelo njihovega preporeda in se prelevi v slovansko državo. Sam Jelačić je leta 1848, kakor zagotavlja njegov pariški odposlanec A. T. Brlić, nameraval spremeniti Avstrijo v

¹⁶ N. Tommaseo, Venezia negli anni 1848 e 1849, Firenze, 1931, knj. I, str. 226, 227.

¹⁷ Članki v »Allgemeine Zeitung« navadno niso podpisani. Sodelavci so označeni z znaki, na primer z zvezdico, križcem, krogom ali z grškimi črkami. V Benetkah je v letih 1848-49 »Allgemeine Zeitung« imela več poročevalcev. Klunove prispevke je mogoče določiti zaradi biografskih podatkov, ki jih navaja v svojem zadnjem dopisu iz Benetk, All. Zeit., št. 179, 28. junij 1849, str. 2764. Njegov znak sta dve zvezdici, ob katerih stojita paralelni črti.

¹⁸ Allgemeine Zeitung, št. 188, 6. julij 1848, str. 3000.

¹⁹ »Vor ein paar Tagen war es Verbrechen von Karl Albert zu sprechen ... jetzt wehe, wer von Republik spricht«; ibidem, št. 193, 11. julij 1848, str. 3079, 3080; št. 193, Beilage, str. 3083, 3084.

²⁰ »der Löwe des St. Marcus hat jedenfalls bei weitem mehr Anhänger als man sich vielleicht einbildet«; ibidem, št. 206, 24. julij 1848, str. 3287, 3288.

²¹ Allgemeine Zeitung, št. 206, 24. julij 1848, str. 3287, 3288.

slovensko cesarstvo in bil pripravljen se odpovedati italijanskim provincam, če bi v zameno od Turčije dobil Bosno.²²

Klun je v drugi polovici leta 1848 dokaj redno pošiljal svoje dopise v Augsburg. S Stieglitzom je v tej dobi najpomembnejši dopisnik »Allgemeine Zeitung«.²³ S pozornostjo in simpatijo je spremljal politično življenje v Benetkah, ki je bilo v tem času posebno živahno. Po avstrijski zmagi pri Custozzi je bilo v nekaj tednih zveze s Piemontom konec. Manin je z dvema tovarišema prevzel vso oblast, medtem ko se je razmahnilo podtalno rovarjenje Mazzinijevih pristašev. Poleg teh pomembnih dogodkov zabeleži Klun pogosto tudi drobne vsakdanje prizore z beneških cest, ki neposredno osvetlijo razpoloženje prebivalstva v drugi polovici 1848. leta.

O Klunovem radikalnem pogledu na revolucionarno dogajanje priča dva proglasa, ki ju je konec oktobra in prve dni decembra 1848 objavila »Gazzetta di Venezia«.^{23a} Oba nosita njegov podpis in sta naslovljena »Dunajskemu ljudstvu« ter »Dunajskim prostovoljcem v avstrijski armadi v Italiji«. Uredništvo beneškega uradnega lista pripominja o prvem v opombi, da so nemški izvirnik poslali na Dunaj. V tem proglasu Klun vabi Dunajčane, naj se odločno postavijo po robu aristokratski kamarili, ki z Windischgrätzom na čelu spletkari, da bi potepala njihovo svobodo. Latour, vojni minister, ki ga je množica 6. oktobra linčala, ker je nameraval poslati dunajske čete na pomoč Jelačićevi armadi na Madžarskem, je Klunu simbol aristokratskih spletk. Njegov umor je delo vseh svobodnih ljudi. Dunajčani naj ne puste nedovršeno to, kar so začeli, ampak naj se zavedajo, da so predstavniki tiste svobode, za katero so tekli ob Nadiži, Seini, Donavi in Dravi potoki krvi. V drugem proglasu Klun povzema iste misli in obsoja dunajske prostovoljce, ki se bore v Italiji, kajti »vsaka Radetzkijeva zmaga v Italiji je poraz za svobodo vseh«.^{23b}

Redkejši so njegovi dopisi iz zadnjega polletja, ki ga je preživel v Benetkah.²⁴ Zadnji članek je Klun napisal 7. junija 1849. V njem je korenito spremenil svoje gledanje na beneško revolucijo. Z zasmehom, ki ga pri njem nismo bili vajeni, komentira Maninov razglas in Pepejevo pojasnilo ob izgubi trdnjave Marghera. Beneško »drhal« obtožuje, da se

²² A. T. Brlić kao banov emisar u Parizu, Dnevnik od 1. prosinca 1848 do 5. svibnja 1849, Zagreb, 1935, str. 22; Arhiv Brlić v Brodu, Listi A. T. Brlića, fasc. 8, Brličevo poročilo papežu iz leta 1848.

²³ Allgemeine Zeitung, št. 210, 28. julij 1848, Beilage, str. 3355, 3356; št. 235, 20. avgust 1848, str. 3718, 3719; št. 240, 27. avgust 1848, str. 3828, 3829, 3830; št. 256, 12. september 1848, Beilage, str. 4070; št. 272, 28. september 1848, Beilage, str. 4509, 4510; št. 316, 11. november 1848, Beilage, str. 4991, 4992; št. 322, 17. november 1848, str. 5080, 5081; št. 346, 11. december 1848, Beilage, str. 5460, 5461; št. 27, 27. januar 1849, Beilage, str. 412.

^{23a} Gazzetta die Venezia, Supplemento al Nr. 283, 30. oktober 1848, str. 1588; nr. 322, 8. december 1848, str. 1539.

^{23b} Ogni trionfo di Radetzky in Italia è una sconfitta per la libertà di tutti.

²⁴ Allgemeine Zeitung, št. 31, 31. januar 1849, Beilage, str. 474; št. 68, 9. marec 1849, str. 1039; št. 70, 11. marec 1849, str. 1077, 1078.

v svoji nevednosti in lahkovernosti pusti zapeljati od najbolj nemogočih novic, medtem ko morajo trezni ljudje molčati, če jim je kaj za osebno varnost. Uredništvu časopisa sporoča, tudi, da namerava s pomočjo francoskega konzula zapustiti Benetke, kjer je »zaradi velike draginje, nape-
tosti in čemerne razpoloženja bivanje skoraj nevzdržno«. ²⁵

Heinrich Stieglitz je seznanil Kluna tudi s Tommaseom in ga vpeljal v krog, ki se je zbiral okoli slavnega Splitčana. Med vidnimi osebnostmi, ki so se shajale pri Tommaseu, izstopa videmski časniki Pacifico Valussi. Po izbruhu revolucije se je Valussi iz Trsta, kjer je dolgo deloval, preselil v Benetke. Tu ga meseca junija najdemo med utanovitelji časopisa »Fatti e Parole«, ki je vodil oster boj proti Karlu Albertu. Nekaj časa je bil ta list tudi organ mazzinijevcev, pozneje pa, ko so ti začeli rovariti proti Maninu, se je diskretno ločil od najhujših skrajnežev. ²⁶ Odjek diskusije iz tega obdobja (september-oktober 1848) je najbrž tudi precej ostra sodba, ki jo Klun v svoji zgodovini izrazi o Mazzinijevih »italijanskih krožkih«.

Valussi se je, v razliki od mazzinijevcev, ki so imeli oči le za notranje italijanske spore, zavedal, da je italijansko narodno vprašanje le del širšega evropskega problema. Že v svojem tržaškem listu »La Favilla« je z zanimanjem sledil rasti kulturne in narodne zavesti med Južnimi Slovani. ²⁷ V Benetkah si je posebno na straneh tednika »Il Precursore«, ki je začel izhajati 5. novembra 1848 in bil namenjen bolj izbranim občinstvu, večkrat zastavil vprašanje odnosov med Italijani in Slovani. »Med narodi, ki se bojujejo v Avstriji, je slovanski tisti, ki more postati najpomembnejši«, ²⁸ pravi že v drugi številki svojega tednika. V nasprotju z večino italijanskega javnega mnenja, ki je podpiralo zvezo s Kossuthovo Madžarsko, je Valussi prevzel Cavourjevo tezo: »Če bi morali izbirati glede na korist zvezo med obema narodoma, ki se sedaj borita na Ogrskem, med madžarskim in slovanskim, bi morali brez obotavljanja dati prednost slednjemu, kajti taka zveza bi se bolj splačala«. ²⁹ Valussi se zaveda, da načnja v času, ko beseda »Hrvatje« pomeni »vse najhujše, kar je tuja tiranija storila in počne proti nam«, ³⁰ kočljivo vprašanje. Vendar ga njegova politična treznost, ki je podkovana tudi z dobrim ekonomskim znanjem, pripelje do sklepa, da je osamosvojitvev jugoslovanskih narodov neizbežna in celo potrebna Evropi, saj bodo tako

²⁵ »da die grosse Theuerung, die Spannung und die düstere Stimmung den Aufenthalt fast unerträglich machen«, Allg. Zeit., št. 179, 28. junij 1849, str. 2763, 2764.

²⁶ Francesco Fattorello, Pacifico Valussi, Videm 1031, passim.

²⁷ B. Stulli, Trščanska »Favilla« i Južni Slaveni, Anali Jadranskog Instituta JAZU I, Zagreb-Rijeka, 1956.

²⁸ »Delle nazionalità, che sono in lotta nell'Austria, quella che può avere maggiore importanza è quella slava«; Il Precursore, št. II, str. 30.

²⁹ »Che se noi avessimo a scegliere un'alleanza d'interessi fra le due nazionalità che ora si combattono in Ungheria, fra la magiara e la slava, dovremo senza punto esitare dar la preferenza a quest'ultima, che sarebbe più vantaggiosa«; Il Precursore, št. III, str. 34.

³⁰ »Tutto quel di paggio che la straniera tirannide fece e fa contro di noi«; ibidem, str. 33.

prekrižani ruski hegemonistični načrti.³¹ Ne gre mu torej samo za zvezo tlačanih narodov v boju proti Avstriji, temveč za širši problem, ki je bil proti polovici stoletja predmet razprave v vsej zapadni Evropi: kako namreč preprečiti združitev Slovanov z Rusijo in tako odvrniti nevarnost ruske nadvlade vsej celini. Italija, pravi Valussi, bi morala v svojo korist podpreti jugoslovanski boj za svobodo. Jadranska obala od Devina do Drača, kjer živi mešano italijansko in slovansko prebivalstvo, naj postane »zvezni člen« med narodi, nekakšno skupno tržišče in prosta luka.³²

Nedvomno je o teh problemih pogosto tekla beseda v Tommaseovem krožku. Na dnevnem redu je bilo vprašanje panslavizma, ki je postal, kakor pravilno ugotavlja Valussi, zaradi svoje nedoločnosti »strašilo, kot vsi strahovi, ki nimajo določenih oblik«.³³

Odkar je Napoleon v svojih spominih prerokoval, da bo sredi stoletja Evropa republikanska ali ruska,³⁴ je panslavizem kot Bankov duh v Macbethu strašil po vsem zapadu. V pozni jeseni in na zimo leta 1848, ko so bili vtisi o Jelačićevem pohodu na Dunaj še sveži in so Slovani v očeh liberalnih in demokratičnih krogov, po Engelsovih besedah, igrali vlogo »izdajalcev revolucije«,³⁵ je bil problem posebno pereč. Valussi je zato povabil Kluna, naj za tednik »Il Precursore« napiše vrsto člankov o panslavizmu. »Il Precursore« prinaša v dvajseti številki članek dr. Kluna (Slovana, ki živi med nami, pozna slovanska ljudstva, jezike in literature ter veruje v bratstvo med svobodnimi narodi) o pomembnem vprašanju panslavizma.³⁶

Klun ni imel priložnosti srečati Jana Kollárja, ki je leta 1841 obiskal Benetke in Padovo in tu prišel v stik s Tommaseom ter številnimi slovanskimi študenti, ki so bili vpisani na padovski univerzi. Slovaški pesnik in preporoditelj je takrat mladini svetoval, naj ustanovi slovansko knjižnico.³⁷ Navdušeni študentje pa se niso omejili na literaturo. Nekateri so stopili v stik z italijanskimi patrioti, ki so v Trstu izdajali »Favillo« (Valussi, Dall'Ongaro) in so z njihovo pomočjo skušali organizirati revolucionarno gibanje med Južnimi Slovani.³⁸ Kollárjev obisk je tako preko Tommasea in Valussija (ki v opombi h Klunovemu članku omenja Pucićeve in Kaznačićeve študije v »Favilli«, opozarja na pozornost, s katero jih je sprejela italijanska publika in na politične posledice, ki

³¹ Ibidem, str. 37.

³² Ibidem, str. 36.

³³ »Uno spauracchio, come tutti i fantasmi, che non hanno forme definite«; Il Precursore, št. 110, str. 37.

³⁴ Fatti e Parole, št. 206, str. 821.

³⁵ Robert A. Kann, Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie, Graz-Köln, 1964, knj. II, str. 54.

³⁶ Il dodicesimo numero del Precursore contiene un articolo del dottor Klun (Slavo dimorante fra noi, conoscitore delle genti, delle lingue e delle letterature slave e credente nella fratellanza dei Popoli liberi) sulla questione importante del Panslavismo«; Fatti e Parole, št. 223, str. 892.

³⁷ Jan Kollár, Cestopis, Budapest, 1843, str. 117-118.

³⁸ Franjo Marković, Knez Medo Pucić, Rad JAZU, knjiga LXVII, Zagreb, 1883, str. 138-147.

so jih imela tedanja zgolj literarna vprašanja)³⁹ odjeknil do Kluna, ki je po vsej verjetnosti šele v Benetkah in Padovi spoznal Kollárjeva dela. Vsekakor si Klun glavno tezo svojih člankov sposoja pri Kollárju. Zavrača namreč politični panslavizem, ki je samo orodje v rokah carizma, zagovarja pa literarni in kulturni panslavizem, ki sta ga oznanjala Kollár in Šafařík.⁴⁰ Klun sicer polemizira z obema in z vso »trumo čeških literatov«, ki mislijo, da so odkrili kamen modrosti v slovanski »vzajemnosti«. Pri tem ima seveda v mislih Kollárjevo glavno znanstveno delo *Über die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation*«, kjer slovaški pesnik zagovarja obstoj velike slovanske skupnosti, ki se cepi na posamezna plemena.⁴¹ Klun slovanski vzajemnosti ne zanika koristi in veljave, trdi pa, ne da bi pri tem svojo misel jasneje razčlenil: »Način, kako jo razumejo, me nikakor ne prepriča.«⁴² Vsekakor namerava v svojih člankih raziskati ovire, ki preprečujejo zблиžanje slovanskih narodov, ter poiskati sredstva za njih premostitev.

Razlika med cirilico in latinico, ki preprečuje plodno izmenjavo na literarnem področju, mu je ena najpomembnejših ovir. Zato predlaga, naj se povsod uvede novi »ilirski črkopis«, ki bi bil z nekaterimi spremembami primeren za vse slovanske jezike. On sam, pripominja v opombi, se že nekaj let bavi s tem vprašanjem in vabi slovanske filologe, naj mu priskočijo na pomoč.

Druga ovira za združitev slovanskih kultur je politika avstrijske vlade, ki sloni na starem načelu »divide et impera«. Že tu pa je njegovega naštevanja konec. Naslanjajoč se na potopise francoskega slavista Cypriena Roberta navaja dalje celo vrsto podatkov, ki naj podčrtajo enotnost slovanskega življenja in navad. Klun poziva slovanske narode, naj se zavedajo svojega »velikega poslanstva« ter naj zasedejo mesto, ki jim pritiče med drugimi civiliziranimi ljudstvi.

Enotnost bo mogoče doseči na novem slovanskem kongresu v Zagrebu, ki ga Klun v svojem zadnjem članku predlaga. V nasprotju s Prago, ki jo od vseh strani obkoljujejo Nemci, vidi v Zagrebu prave slovanske Atene, saj se je najbolj kleno slovanstvo ohranilo prav med Ilirci.⁴³ Že v prvem članku, ko predstavi bralcu štiri velike jezikovne skupine, ki jih po njegovem govore Slovani: poljščino, češčino, ruščino in ilirščino, zagotavlja, da leži v Ilircih največje upanje za slovansko bodočnost. Poljščina je malo razširjena, čeprav ima njena literatura, ki je sicer že v zatonu, še vedno pomemben vpliv. Češčini škodi razcepljenost med Čehi, Moravci in Slovaki. Ruščino govore sicer v Moskvi, Peterburgu, Sibiriji in Severni Ameriki, a v natančnosti in jedrnatosti jo prekaša ilirščina: Razlike med njenimi tremi narečji, srbskim, hrvatskim in

³⁹ Il Precursore, št. 12, str. 180.

⁴⁰ Kann, cit. delo, knj. I, str. 278.

⁴¹ Ibidem, str. 408.

⁴² »Il modo, come la intendono non mi persuade giammai«; Il Precursore, št. XIV, str. 215, 216.

⁴³ Il Precursore, št. XVII, str. 258.

vendskim, izginjajo iz dneva v dan. Osem milijonov Južnih Slovanov je že sprejelo srbohrvaščino kot knjižni jezik. Te Slovane naj Evropa podpre, da bodo služili kot protiutež kozaškemu absolutizmu.⁴⁴ Zagreb naj postane »sonce, ki naj pošlje svoje blagodejne žarke civilizacije, kulture in nacionalnosti vse do večnih sibirskih ledov!«⁴⁵

Intelektualnemu zblizanju bo sledila politična svoboda, ki bo »naravna posledica skupnega globokega prepričanja.«⁴⁶ Iz literarnega panslavizma se torej kot nujna posledica poraja tudi politični panslavizem, ki si ga Klun razlaga kot konfederacijo štirih slovanskih narodov, ki bo slonela na literarnih, ekonomskih in političnih stikih.⁴⁷ Kdo naj uresniči tu upe? »Rusija je neodvisna; a Rusi? Upajmo, da bodo evropski duh, velike evropske ideje napravile tudi nje same neodvisne! Poljaki« — pravi dalje s posrečeno metaforo — »so vojni ujetniki.«⁴⁸ Preostanejo le avstrijski Slovani. Intelektualna gibanja teh Slovanov, trdi Klun, koreninijo v ljudstvu, kar pomeni, da sta v Avstriji slavizem in demokracija identična pojma. Treba bo le hoteti in ta slavizem se bo osvobodil, saj ima za edinega nasprotnika nekakšno »avstrijsko nacionalnost«, ki pa obstaja samo v koledarjih. Avstrijski Slovani naj se torej osamosvojijo, saj so v veliki večini. Okoli njih se bodo zbrali ostali slovanski bratje. Vse to bo mogoče doseči po mirni poti na slovanskem kongresu.⁴⁹

Očitno je, da zabrede mladi Klun iz informativnega članka o slovanskem svetu v utopijo, ki jo povrh precej megleno izrazi. Ne da bi se ozrl v stvarno politično situacijo, predlaga nemogoče rešitve in jih podpira s tezami, ki jih je zbral od vsepovsod. Od Kollárjevega kulturnega panslavizma preide k Mazzinijevi ideji o poslanstvu narodov, popolnem človeštvu in osvobojevalni moči kulture. Ne manjka ilirskih tez o potrebi skupnega knjižnega jezika za Južne Slovane. Na koncu pa se pojavi še romantično pobarvan avstroslavizem, ki nima seveda nič skupnega s trezno Palackijevo trditvijo, da bi bilo treba Avstrijo ustvariti, če bi je ne bilo.

V tej seriji člankov so posebno zanimivi podatki, ki jih Klun prinaša o Slovencih. Tega imena sicer ne uporablja, saj govori le o vendskem narečju. Ko pripoveduje o slovanskem življenju, ne pozabi žanrske slike starega in slepega popotnega pevca, ki da ga je mogoče srečati ne samo v Iliriji, temveč tudi na Češkem in ob Donavi. »Sam sem na Gorenjskem poznal nekega Andreaša, starega slepega kmeta, ki je imel zares pesniške misli in je znal peti z navdušenjem, ki je spominjalo na stare grške

⁴⁴ Ibidem, št. XII, str. 179, 180.

⁴⁵ »Il sole, il quale mandi i suoi raggi benefici della civilizzazione, della cultura, della nazionalità fino agli eterni ghiacci della Siberia!«; Il Precursore, št. XVII, str. 259.

⁴⁶ »Una conseguenza naturale della intima persuasione reciproca«; ibidem, str. 259.

⁴⁷ Ibidem, str. 179, 259.

⁴⁸ »La Russia è uno stato indipendente; ma i Russi? Speriamo che lo spirito europeo, le grandi idee d'Europa li faranno anch'essi indipendenti! I Polacchi sono prigionieri di guerra«; ibidem, str. 259.

⁴⁹ Ibidem, str. 260.

rapsođe. Njegove pesmi so zbrane in se lahko merijo s poezijami Vodnika in Prešerna, ki sta prva (največja) kranjska pesnika.⁵⁰

Andreaš je bil koroški bukovnik. Njegove pesmi so izšle leta 1833 v zbirki Pesme po Koroškem in Stajerskem znane, ki jih je skoraj vse zbral Slomšek (Lino Legiša, Romantika, Zgodovina slovenskega slovstva, II, Ljubljana, 1959, str. 44, 63).

Klunovi članki o panslavizmu so vzbudili precejšnjo pozornost. V Trstu so bili znani tudi širši javnosti in so seveda potrdili sume policijskega nadzorništva, da ima Klun »prevratna načela proti avstrijski vladi«.⁵¹ Ves čas svojega bivanja v Benetkah Klun ni skrival tega revolucionarnega mišljenja. V začetku aprila 1849 stoji njegovo ime med italijanskimi in tujimi sodelavci v prvi številki časopisa, ki ga je začel izdati Tommaseo po svoji vrnitvi iz Pariza, kjer je predstavljal beneško republiko. Svojemu listu je dal pomemben naslov: »La Fratellanza de' Popoli« in v podnaslovu zapisal, da časopis izhaja »v oskrbi pobratenih Italijanov in tujcev«. Obenem je ustanovil tudi istoimensko društvo, ki je imelo za cilj »pobratiti narode, da si medsebojno pomagajo za pridobitev svoje svobode«. Podobne organizacije je treba ustanoviti, tako pravi programski tekst, tudi v tujini, posebno med Slovani.⁵² Čeprav je ustanovitev časopisa in društva odjeknila tudi zunaj Benetk (zagrebški Slavenski Jug je ponatisnil Tommaseov manifest, Cyprien Robert pa je v svojem časopisu La Pologne poročal o ustanovitvi Tommaseovega društva »avec la satisfaction la plus vive«)⁵³ in vzbudila zaskrbljenost pri osrednjih avstrijskih oblasteh,⁵⁴ dosežki niso odgovarjali Tommaseovim načrtom. O delovanju društva ni več novic, razen iz omenjenega avstrijskega dokumenta, kjer je govor o 200 agentih, ki da jih ima Tommaseo na razpolago. Časopis pa je postal nekakšen Tommaseov javni dnevnik, kjer je dalmatinski pisatelj objavljal svoje dopisovanje s pomembnimi tujimi osebnostmi (knezom Czartoryskim, Mickiewiczem, patriarhom Rajačićem, Gajem, banom Jelačićem) ter svoja religiozno obarvana moralna razmišljanja.

V zgodnji pomladi leta 1849 je bila usoda beneške republike že odločena. Piemoñt je 20. marca preklical premirje, ki ga je avgusta prejšnjega leta sklenil z Avstrijo, toda že 23. marca je doživela sardinska vojska hud poraz pri Novari. Radetzkijeve čete so celo prekoračile

⁵⁰ »Io conoscevo nella Carniola superiore un certo Andraz«, pravi, »vecchio, cieco contadino, che aveva delle idee veramente poetiche, e che sapeva cantare con un entusiasmo, che rammentava gli antichi rapsodi di Grecia. Le sue canzoni furono raccolte, e possono degnamente essere messe al fianco delle poesie di Vödnik o di Preshèren, i primi poeti della Carniola«. Precursore, št. XIV, str. 217.

⁵¹ »Principi sovvertivi di rimpetto al Governo Austriaco«; Arhiv Slovenije, Ljubljana, Illyrisches Gubernium, fasc. 55—148.

⁵² La Fratellanza de' Popoli, št. I, str. 2, 3: »per cura d'Italiani ed esteri affratellati«; »... affratellare i popoli, che mutuamente s'ajutino all'acquisto delle proprie liberta«.

⁵³ Vaso Bogdanov, Hrvatska ljevica u godinama revolucije 1848-49, Zagreb 1949, str. 138, 139; La Fratellanza de' Popoli, št. 15, str. 115.

⁵⁴ Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Dunaj, Inf. Büro, Kart. 1, 1849/51, 195/A.

Tessin in vkorakale na piemontsko ozemlje. Italijanska revolucija je s tem bila obsojena na smrt. Eno za drugim so padala uporniška središča: najprej Brescia, nato vsa Toskana. V začetku poletja je bila poražena tudi rimska republika, ki jo je ustanovil Mazzini. Najdalje so vztrajale Benetke, ki so bile zaradi svojega geografskega položaja skoraj nezavzetne. Šele 26. avgusta se je mesto, v katerem sta v zadnjih mesecih divjali lakota in kolera, predalo avstrijski vojski.⁵⁵

Novica o porazu pri Novari se je razvedela v Benetkah šele šest dni pozneje. Premožnejši sloji, poroča Klun v svoji zgodovini, ki so pripadali zmerni stranki, so bili mnenja, da je položaj izgubljen. Voditelji upora in ljudstvo, ki jim je slepo sledilo, niso pripisovali porazu odločilnega pomena. Še vedno so upali na pomoč Francije in Madžarske.⁵⁶ Tudi Tommaseo je bil zagovornik »odpora za vsako ceno«, ker je računal, da bo še mogoče prepričati Južne Slované, naj se povežejo z Madžari in skupno udarijo po Avstriji. Pariški pogovori s knezom Czartoryskim in z madžarskim odposlancem Telekijem, novice o hrvaški opoziciji Jelačiću,⁵⁷ vesti iz Piemonta, ki je v Beogradu odprl svoj konzulat,⁵⁸ so krepili njegove upe. Novica o Novari je še podžgala njegovo dejavnost, ki je bila v veliki meri usmerjena k iskanju zvez z Južnimi Slovani. Zato je podprl Kluna, ki se je konec marca ponudil, da stopi v stik s slovanskimi ujetniki, »da jim vlije kakšno resničnejše čustvo o italijanskih razmerah in o skupnih koristih dveh ljudstev, ki sta si do sedaj bili sovražni«.⁵⁹ Ujetniki, med katerimi je nameraval delovati Klun, so bili v Benetkah od 27. oktobra prejšnjega leta. Tega dne so Benečani napadli avstrijske čete, ki so bile na svojih položajih pri Mestrah, iztrgali sovražniku osem topov in odvedli po hudem boju v ujetništvo 557 vojakov.⁶⁰

Načrt o politični propagandi med ujetimi slovanskimi vojaki ni nov. Spomladi leta 1848 ga je Mickiewicz brez uspeha predlagal milanski vladi.⁶¹ V Turinu je približno v istem času Giovenale Vegezzi-Ruscalla, dober poznavalec slovanskega sveta, dal podobne predloge.⁶² Valussi je v tedniku »Il Precursore« napisal v zvezi s Klunovim člankom, naj oblasti začnejo s politično propagando med ujetniki in naj jih nato pošljejo

⁵⁵ V. Marchesi, cit. delo, str. 395—497, passim.

⁵⁶ Klun, Die Revolution..., cit. delo, str. 749.

⁵⁷ M. Correr, N. Tommaseo, Venezia, l'Italia..., citirana knjiga, IV, stran 111—116.

⁵⁸ Biblioteca Nazionale, Firenze, Tomm., 107, 6.

⁵⁹ »Per infondere in essi qualche sentimento più vero intorno alle cose italiane e le comuni utilità delle due stirpi finora nemiche.« G. Gambarin, Gli ultimi mesi del Tommaseo a Venezia, Archivio storico per la Dalmazia, XXV (1938), str. 15.

⁶⁰ Klun, Die Revolution..., cit. delo, str. 747.

⁶¹ H. Batowski, Mickiewicz prema Južnim Slavenima, Historijski zbornik, IX, Zagreb 1956, str. 76.

⁶² Teodor Onciulescu, Vegezzi-Ruscalla, Rassegna storica del Risorgimento, 1940, str. 261.

domov, da obveste svoje narode o »skupnih interesih«, ki jih imajo Slovani in Italijani.⁶³

Tommaseovo priporočilo je imelo uspeh. Neapeljski general Pepe, ki je od začetka vstaje poveljeval beneški vojski, je Klunu, ki ga je Tommaseo predstavil kot človeka, »che ama l'Italia e conosce qualche dialetto slavo«, dal potrebno dovoljenje. V mestu, ki je vedno huje čutilo posledice obleganja na kopnem in na morju, saj je bilo živil vedno manj,⁶⁴ je bil položaj vojnih ujetnikov zelo težak. Zapri so jih v lazaret, ki je bil posebno nezdrav in vlažen, oskrba je bila slaba, zato je bil njihov odnos do beneških revolucionarjev dokaj sovražen.⁶⁵ Vsekakor je Klun z obljubo, da bodo kmalu oproščeni, imel nekaj uspeha pri prostakih, ne pa pri častnikih. Tommaseo je zato že 10. aprila obvestil triumvira Cavedalisa, da je treba ločiti ene od drugih. Zaradi pomanjkanja hrane je bilo že odločeno, da bodo ujetnike izpustili, vendar Tommaseo svetuje, naj dovolijo iti najprej prostakom, ne da bi častniki vedeli, katero pot bodo le-ti ubrali. Čehe in Vlahe, pravi dalje, bi bilo primerno ločiti od Poljakov in krajišnikov, ki da so manj razdraženi. Slednjim bi bilo primerno izročiti kratke spise v ilirščini, da jih ponesejo domov. »Če en sam med njimi pride skozi,« zaključuje svoje pismo, »je boljše kakor nič.«⁶⁶ Sam je hrvaškim vojakom poslal proglas, v katerem jih s preprostimi besedami, ki so tako daleč od njegovega baročnega pisanja, prepričuje, naj ne zaupajo Avstriji, ki jih bo, potem ko jih bo izrabila, zaničevala in opeharila.⁶⁷

Razpoloženje ujetih častnikov je bilo tako sovražno, da se je oblastem zdelo primerno zadržati jih v zaporu.⁶⁸ Prostake pa so začeli izpuščati že sredi aprila, kakor potrjuje Tommaseovo pismo vojnemu ministru Calucciju, v katerem še protestira proti slabemu ravnanju z ujetniki.⁶⁹ Ni znano, ali so jim izročili spise, o katerih je govoril Tommaseo. Vsekakor je konec aprila Gaj dobil njegovo pismo s hrvaškim izvodom letaka, ki smo ga zgoraj omenili.⁷⁰ Tudi Jelačiću je Tommaseo v tistem času poslal razglas, v katerem poziva Hrvate, naj se združijo z Madžari in naj prepuste Avstrijo pogubi.⁷¹

S tem propagandnim poizkusom se je zaključilo Klunovo delovanje v Benetkah. Pod zaščito francoskega konzula in z dovoljenjemčasne vlade se je 10. junija vkrcal na francoski parnik »Pluton«. Še istega dne je bil v Trstu. Tu je bil, kot smo povedali, zaradi svojega delovanja v

⁶³ Il Precursore, št. XII, str. 181.

⁶⁴ Klun, Die Revolution..., cit. delo, str. 750.

⁶⁵ N. Tommaseo, Venezia negli anni..., cit. delo, knj. II, str. 157.

⁶⁶ G. Gambarin, cit. delo, str. 21: »Se uno solo ne penetra, è meglio che nulla«.

⁶⁷ Velimir Deželić, Pisma pisana Dru Ljudevitu Gaju i neki negovi sastavci, Zagreb, 1909, str. 226, 227.

⁶⁸ N. Tommaseo, Venezia negli anni..., cit. delo, knj. III, str. 157.

⁶⁹ M. Correr, Tommaseo, Venezia, l'Italia, l'Europa..., cit. delo, IV. str. 245, 246.

⁷⁰ V. Deželić, cit. delo, str. 226, 227.

⁷¹ Raffaele Ciampini, Vita di Niccolò Tommaseo, Firenze, 1945, str. 428.

Benetkah osumljen od policije. Tržaško javno mnenje mu je bilo iz istega vzroka, kakor trdi poročilo Uhrerju, šefu ljubljanske policije, nenaklonjeno. Zato so ga oblasti pozvale, naj takoj nadaljuje svojo pot v Ljubljano.⁷²

Klun je bil v tem trenutku v materialni stiski, saj si je takoj iskal zaslužka. Že 19. junija je v prilogi »Laibacher Zeitung«, »Illyrisches Blatt«, ki ga je urejal Janez Hladnik, izšel prvi del odlomka njegove zgodovine, pod naslovom »Venedigs Gegenwart«, kjer opisuje dobo od aprila 1849, ko je beneška skupščina odločila »odpor za vsako ceno«, do konca maja, ko se je začelo težko bombardiranje Benetk, ki ga Klun prikaže z živahno neposrednostjo očitveca.⁷³ V začetku naslednjega leta je v podlistku »Laibacher Zeitung« — Illyrisches Blatt« je bil ukinjen — izšla njegova »zgodovinska skica« o 22. marcu 1848, torej o dnevu, ko je z avstrijskim umikom zmagala revolucija v Benetkah. Ti članki so vzbudili zanimanje tudi izven Ljubljane, saj je še isto leto leipziška revija »Die Gegenwart«, ki je bila posvečena sodobni zgodovini, objavila v celoti Klunovo študijo z naslovom »Die Revolution in Venedig«.⁷⁴

Klunu je tako uspelo, da se je uvrstil med prve zgodovinarje beneške vstaje, saj je prehitel celo tiste italijanske patriote, ki so takoj po propadu revolucije začeli izdajati svoje spomine in komentarje.⁷⁵ Ti spisi so povečini zelo subjektivni,⁷⁶ čemur se je skušal Klun izogniti. Zanimivo je v tem smislu primerjati tekste, ki so izšli v Ljubljani še pod vtisom dogodkov, z poznejšim tekstom iz Leipziga. Ta ni samo jezikovno, temveč tudi vsebinsko bolj izpiljen, saj avtor črta več opomb, kjer je njegov opis bliže pamfletu kot zgodovinskemu prikazu.⁷⁷ Na dogodke v Benetkah gleda vsekakor z ortodoksnega avstrijskega stališča, kar pa ni prepričalo opreznih ljubljanskih oblasti, ki so mu še decembra 1849 iz političnih razlogov odklonile mesto profesorja na normalki.⁷⁸

Klun je odlično dokumentiran. Pri branju njegove zgodovine je takoj očitno, da je od vsega začetka revolucionarnega gibanja z vnemo zbiral dokumente, ki jih je izdajala začasna vlada,⁷⁹ številne časopise, ki so izhajali v Benetkah, in najrazličnejše letake, ki so jih politične stranke tiskale in širile po mestu. Ker je bil v stiku z vodilnimi krogi, je najbrž zabeležil tudi njihovo pričevanje. Pogajanje med odvetnikom Avesanijem in avstrijskima guvernerjema Palffyjem in Zichyjem 22. marca 1848, ki se je končalo s popolno zmago Benečanov, je opisano tako plastično, da se vsiljuje misel, da je Tommaseo, ki je bil pri pogovoru prisoten, Klunu o tem pripovedoval. Naspluh je pri prikazovanju in pre-

⁷² Državni arhiv v Ljubljani, Illyrisches Gubernium, Fasc. 55—148.

⁷³ Illyrisches Blatt, 1849, št. 49—56.

⁷⁴ Laibacher Zeitung, 1850, 8, 22, 38, 68, 97. Die Gegenwart, Leipzig, 1850, knj. IV, str. 725—758.

⁷⁵ V. Marchesi, cit. delo, str. 537—545.

⁷⁶ Npr. Dall'Ongaro, Venezia l'11 agosto 1848, Capolago 1850; Guglielmo Pepe, Histoire des révolutions et des guerres d'Italie, Paris, 1850.

⁷⁷ Glej »Illyrisches Blatt«, št. 49, 50.

⁷⁸ Državni arhiv v Ljubljani, Illyrisches Gubernium, Fasc. 55—148.

⁷⁹ Raccolta Andreola, Benetke, 1848—49.

sojanju dogodkov Klun pod močnim Tommaseovim vplivom, kar primerjava med njegovo zgodovino in Tommaseovo knjigo »Venezia negli anni 1848 e 1849« zelo jasno potrди. Najbolj zanimiv je isti odnos, ki ga zavzameta do vodilnih beneških politikov. V obeh delih je Daniele Manin tarča najhujših obtožb. Prikazan je kot častihlepen in hladnokrven politik, ki zna spretno izrabiti svojo priljubljenost pri širokih ljudskih slojih, da se z njihovo pomočjo prerine v ospredje.⁸⁰ Giurati, eden od pobudnikov revolucije, ki je bil pozneje potisnjen na bolj častno mesto poveljnika narodne straže in je organiziral Mazzinijev »italijanski krožek«, se obema zdi puhla glava, nezmožen vodilnega položaja.⁸¹ Avesanija, ki ga smatrata za možnega Maninovega tekmeca, ko bi užival podporo množice, pokazeta v kar se da ugodni luči.⁸² Po vrnitvi iz Pariza Tommaseo ni izgubil prilike, da ne bi polemično nastopil proti Maninu, ki ga je nato zlobno in genialno obenem očrnil v svojih spominih o beneški vstaji. Klun, ki je bil v marcu in aprilu leta 1849 v stiku s Tommaseom, je njegovo sodbo o voditelju revolucije, ki je slonela predvsem na osebni mržnji, nekritično sprejel, saj mu je prišla prav, da pokaže v negativni luči celotno beneško revolucionarno gibanje. Edina politična osebnost, ki je Klun v svoji zgodovini ne napade, je seveda Tommaseo. Zanimiv je opis osvoboditve Manina in Tommasea, ko je množica 17. marca 1848 navalila na ječo, v kateri sta bila oba zaprta »Manina so nato z viharnim navdušenjem odnesli na trg sv. Marka. Tommaseo pa je po ozkih uličicah peš odšel v svoje bližnje, skromno stanovanje.«⁸³ Slika skromnega Tommasea, ki mu ni do posvetnih časti, a se zna postaviti s pravim »ciceronskim« govorom po robu avstrijskim oblastem za svobodo tiska,⁸⁴ ki sam nasprotuje združitvi s Piemontom⁸⁵ in pozneje kljubuje tudi zahtevam nahujskane množice ter sklepu skupščine, da se podeli Maninu diktatorska oblast,⁸⁶ se tako sklada z mnenjem, ki ga je slavni Dalmatinec imel o samem sebi, da bi se z njo gotovo strinjal.

Klun se oddaljuje od Tommasea v ostrejši obsodbi Mazzinijevih pristašev, ki so po priključitvi Benetk Piemontu ustanovili dva politična kluba in do konca vstaje rovarili najprej proti pristašem Karla Alberta, potem pa proti Maninu samemu. Tommaseo se sicer z mazzinijevci ni strinjal, vendar mu je »caritas patriae« preprečevala, da bi proti njim nastopil tako ostro kot Klun. V Klunovem spisu so člani »italijanskega krožka« prikazani kot radikalni skrajneži, ki se za dosego svojih ciljev

⁸⁰ N. Tommaseo, Venezia negli anni ..., cit. delo, knj. I, str. 122, 124.
V. Klun, Die Revolution ..., cit. delo, str. 738, 745.

⁸¹ N. Tommaseo, ibidem, str. 34; V. Klun, ibidem, str. 738.

⁸² N. Tommaseo, ibidem, str. 12, 13; V. Klun, ibidem, str. 738.

⁸³ »Nun wurde Manin unter stürmischen Jubel nach dem St. Markusplatze getragen«, poroča Klun, »Tommaseo hingegen ging zu Fuss durch die engen Gässchen in seine nahegelegene, bescheidene Wohnung«; V. Klun, ibidem, str. 727.

⁸⁴ V. Klun, ibidem, str. 725.

⁸⁵ V. Klun, Die Revolution ..., cit. delo, str. 741.

⁸⁶ Ibidem, str. 748.

poslužujejo vseh sredstev.⁸⁷ Obtožuje jih, da so »rdečega« političnega prepričanja,⁸⁸ čeprav je sam sodeloval pri časopisu, kjer je skupno z njegovim »Panslavizmom« izšel anonimen članek naslovljen »Comunismo, Socialismo«, v katerem je komunizem kot nasilen preobrat družbe sicer zavrnjen, socializem pa kot postopen razvoj k pravičnejšim odnosom med ljudmi v celoti sprejet.⁸⁹

Tommaso in Klun se popolnoma strinjata v presojanju vzrokov beneške revolucije. Obema je vstaja od 17. do 22. marca sad slepe avstrijske politike in spletk majhne skupine demagoških odvetnikov, ki so potegnili za seboj v avanturo nevedno ljudstvo. V Tommasovi knjigi je v skladu z njegovim romantičnim demokratizmom beneško ljudstvo povečano. Klun je seveda bolj kritičen, češ da je vročekrvni italijanski značaj prepogosto tiral prebivalce iz ene skrajnosti v drugo,⁹⁰ kar je, po njegovem, že v kali obsodilo revolucijo na poraz.⁹¹ Vendar tudi on omenja dobrohotnost Benečanov, ki se ji je zahvaliti, da v mestu ni prišlo skoraj nikoli do prelivanja krvi.⁹²

Za povzetek bi lahko rekli, da je odlika Klunove zgodovine v prvi vrsti skrbna in vestna dokumentacija. Manjka ji seveda potrebne objektivnosti, kar je pripisati časovni bližini opisanih dogodkov, odločilnemu vplivu močne Tommasove osebnosti, saj Klun skozi njegova očala presoja voditelje upora, obenem pa presenetljivo hitri prelevitvi mladega Kluna iz simpatizerja beneške revolucije v prepričanega in lojalnega avstrijskega podložnika.

Riassunto

VINCENC FERRERI KLUN E LA RIVOLUZIONE VENEZIANA (1848)

Vincenc Ferreri Klun (Ljubljana 1823-Karlovy Vary 1875) fu uno dei pochi stranieri a essere testimone diretto delle vicende della Repubblica di Venezia negli anni 1848/49. Insieme al poeta romantico tedesco Heinrich Stieglitz egli fu corrispondente da Venezia della autorevole »Allgemeine Zeitung«. I suoi numerosi articoli sono improntati ad una calda simpatia per gli insorti riconfermata pure da due appelli indirizzati dal Klun tra ottobre e dicembre 1848 al popolo viennese e ai volontari viennesi dell'esercito di Radetzky. Già durante gli ultimi mesi del suo soggiorno veneziano il Klun si accinse a scrivere la storia della rivoluzione, che in seguito pubblicò nei giornali di Lubiana e nella rivista tedesca »Die Gegenwart«. Egli comunque non fu soltanto cronista della vita politica veneziana, ma si inserì anche nella lotta tra i partiti appoggiando nel luglio 1848 gli autonomisti contro coloro che auspicavano l'unione col Piemonte. In marzo '49 il Klun si offrì di svolgere propaganda

⁸⁷ Ibidem, str. 743.

⁸⁸ Ibidem, str. 741.

⁸⁹ Il Precursore, št. XV, str. 231—237.

⁹⁰ V. Klun, Die Revolution..., cit. delo, str. 723.

⁹¹ V. Klun, Die Revolution..., cit. delo, str. 723.

⁹² Ibidem, passim.

politica tra i prigionieri slavi che le truppe veneziane avevano fatto qualche mese prima. Tommaseo lo appoggiò presso le autorità militari, sottolineando la sua dedizione alla causa della libertà dei popoli, dedizione che il Klun aveva espresso anche in una serie di articoli pubblicati sotto il titolo »Il Panславismo« da Pacifico Valussi nella rivista settimanale »Il Precursore«. Le raccomandazioni del Tommaseo provano sufficientemente che il Klun ebbe modo di frequentare il grande Dalmata. L'influenza che ne subì risulta chiara nel confronto tra gli scritti sulla rivoluzione del Klun e del Tommaseo. Il Klun, convertitosi dopo la partenza da Venezia nel giugno 1849 al lealismo austriaco, assume un atteggiamento assai critico nei confronti della rivoluzione e concorda col Tommaseo nel imputarne il fallimento all'ambizione del Manin, agli intrighi del »gruppo degli avvocati« che s'erano impadroniti del potere e alle mene del Circolo italiano, fondato dai più accesi mazziniani.

Vasilij Melik

RAZCEP MED STAROSLOVENCIM IN MLADOSLOVENCIM

Deloma že v Schmerlingovi dobi, zlasti pa od leta 1867 naprej je nastopila v Avstriji močna liberalna ofenziva proti konkordatu in dotedanji vlogi katoliške cerkve v državnem življenju ter ustvarila z večino v državnem zboru v drugi polovici šestdesetih let in prvi polovici sedemdesetih let vrsto liberalnih zakonov. Proti njej so se organizirale katoliške vrste, začele ustanavljati katoliške družbe, politična in tiskovna društva in leta 1870 je prišlo tudi do prvega dokaj uspešnega nastopa pri deželnih volitvah.

Ta boj je zajel seveda tudi naše dežele, ki so doživljale v tem času prvi vzpon slovenskega političnega narodnega gibanja. To se je do leta 1867 izogibalo verskih vprašanj, sprejelo tega leta formalno katoliško etiketo, ki pa je v času vodilne mladoslovenske aktivnosti 1868—1871 le deloma prišla do izraza, na taborih na primer sploh ne. V mnenju, da narodnega in verskega boja obenem Slovenci ne morejo še prenesti, je bila prvotna težnja mladoslovenskih liberalcev, izogibati se versko-političnih problemov in, če ne gre drugače, pristajati na splošno katoliške deklaracije. Kolikor bolj so se liberalno-klerikalna nasprotja ostrila, toliko težje je uspevala taka politika.

Klerikalno-liberalni konflikti so od leta 1870 naprej neprestano naraščali. Na Štajerskem je že ob deželnih volitvah septembra 1871 prešel brežiški volilni okraj zaradi sporov med slovenskima strujama v nemške roke: uradni slovenski kandidat je bil duhovnik Kosar, liberalci so proti njemu skrivaj agitirali za Lenčka, izvoljen pa je bil nemško usmerjeni Janežič¹. S temnimi barvami je slikal Kosar v svoji knjižici o katoliški cerkvi stanje na Slovenskem: »Gotovo že dolga leta ni bilo med Slovenci toliko ravsa in kavsa, in toliko srditih strank, ki druga drugo strastno spodjeda, kakor ravno dan današnji. Začnejo duhovniki v blagor naroda kaj delati, se svetovni černo proč obrnejo, rekoč: vi ste mračnjaki; z vami nočemo. Začnejo zopet svetovni kaj, jim odvrnejo duhovniki: vi ste liberalci; z vami nočemo. V laséh so si stari in mladi Slovenci; — v laséh so si naši politikarji. Na Dunaj pojdemo! kličejo eni: — doma osfanimo! odvrtaajo drugi. In iz tacih plev naj bi zrastle zedinjena Slovenija?! Pa dokler Slovenije ni, smemo vsaj biti in se imenovati Slovenci. Pa, moj Bog, zdaj nam že tudi to lepo imé preseda! Zmirom bolj pogosto namreč se zopet slišijo odurne besede: Kranjec, Štajerc itd.

¹ Prim. Slovenski gospodar 28. septembra 1871.

Na Kranjskem pisano gledajo štajerske Slovence rekoč: kaj hočete tu? nazaj se spravite na Štajersko. Mi Štajerci pa zopet Kranjcem z enako petico plačujemo, rekoč: tiho denite, vi niste naši; le nazaj unkraj Save!² Od slovenskih deželnih poslancev se je Herman vedno bolj povezoval z nemškimi konservativnimi katoliškimi poslanci, ostali štirje (Adamovič, Dominkuš, Sernec in Vošnjak) pa so bili proti takemu sodelovanju; zelo pogosto so torej nastopali v deželnem zboru ločeno.³ Maja 1873 je dal Slovenski gospodar, ki je bil prešel leta 1871 v last Katoliškega tiskovnega društva in uredništvo dr. Jožefa Ulage, naslednji opis slovenske politične dejavnosti v Mariboru: »Imamo sicer katoliško politično društvo, katero tudi narodne pravice zagovarja in brani; ali njemu so nekteri svetni narodnjaki, ki sploh med bolj delalne in bolj gibčne domoljube spadajo, slovo dali zato, ker društvo tudi katoliške pravice poudarja in brani, kakor vsa enaka društva; drugi, ki le vedno kritikujejo, ne delajo pa nič, niso tudi temu društvu pristopili. Brez združenih moči se pa ničesar opraviti ne dá, najmanj pa tukaj, kder nasproti stojimo mnogobrojni nemškutarski stranki v mestu... Razen v Ljutomeru ni tudi po drugod nikjer sledú kake delalnosti pri izključivno narodni stranki; če se v kateri čitalnici kaka veselica napravi, ni to v nijedni razmeri z zahtevami sedanjega časa. Delajo le kat.-politična društva, katerih se pa ogibljejo oni, ki hoté pred svetom za »omikance« veljati, kateri se strašansko bojé, blišč liberalnosti v očéh svetá zgubiti!«⁴

Na Goriškem se je sredi leta 1872 začelo ustanavljati katoliško politično društvo, ki se mu je ustanovitev močno zavlekla.⁵ Poleg Soče je začel izhajati poseben katoliški slovenski tednik Glas, ki si je zapisal za program katoliško cerkev, federalizem in narodnost z Zedinjeno Slovenijo.⁶ Pred novim letom 1873 so na bojnih volitvah konservativci osvojili goriško čitalnico, v društvu Soča pa so bili poraženi.⁷

Za občni zbor Slovenske matice 15. februarja 1872 so nastopili liberalci s svojimi kandidati, ki jih sicer niso javno razglašali, so pa zanje po pismih agitirali.⁸ Cigale, Pleteršnik, Šolar in Žakelj so bili izvoljeni soglasno (830—823 glasov); proti Einspielérju, Costi, Marnu, Lesarju, Praprotniku in Grabrijanu, ki so dobili 712—703 glasove, pa so glasovali mladoslovenci za Zarnika (137 glasov), Mencingerja (136), Samca (123), Ogrinca (114), Gršaka (112) in Klavžarja (85).⁹ Precejšen spor med starioslovenci in mladoslovenci je bil okrog vprašanja, ali naj začne Matica s svojo tiskarno; to namero so občutili mladoslovenci kot konkurenco svoji Narodni tiskarni, ki so jo zasnovali novembra 1871. Korespondenca med Vošnjakom in Jurčičem, ki se tiče urejevanja Slovenskega naroda,

² Citirano po Novicah 1872, str. 142.

³ Slovenski narod 17. oktobra 1871.

⁴ Citirano po Novicah 1873, str. 156.

⁵ Novice 1872, str. 190, Zgodnja danica 1873, str. 5.

⁶ Novice 1872, str. 206.

⁷ Zgodnja danica 1873, str. 5.

⁸ Novice 1872, str. 73, 74. Vošnjakovo pismo Jurčiču 29, 31. januarja 1872.

⁹ Novice 1872, str. 65.

nam v letu 1872 lepo kaže to stanje razcepa na Slovenskem. Govori se o naši in nasprotni stranki. Razpoloženje in navodila pa se menjavajo: tako npr. piše Vošnjak sredi februarja, da ne kaže začeti boja, dokler ne bo Narod začel izhajati v Ljubljani. 3. marca piše, da »v tem trenutku, v katerem nas tepó Nemci z železno šibo, se mi ne zdi politično, da bi se med seboj kavsali«, že 7. marca pa nasvetuje: zdaj pa le nesusmiljeno po njih.¹⁰ Dayorin Trstenjak je proti Slovenski matici zasnoval Društvo slovenskih pisateljev. Že poleti 1872 je bil napravljen načrt učiteljskega lista, ki bi imel liberalno stališče in zagovarjal šolsko reformo; pred koncem leta ga je začel izdajati Lapajne.

Posebno mesto v teh konfliktnih gre občnemu zboru Slovenske matice 26. septembra 1872. Znova je vsaka stranka nastopila s svojo listo, toda mladoslovensci so zdaj vodili mnogo večjo in bolj javno agitacijo. Skupna kandidata sta bila dr. Vončina in dr. Razlag, staroslovenski kandidati poleg teh dveh dr. Poklukar, Souvan starejši, dr. Strbenc, Ivan Tomšič ter od izvenljubljskih Herman, Kosar, Šavnik, Tonkli in Winkler, mladoslovenski pa Peter Grasselli, dr. Vošnjak, dr. Pogačar, poznejši ljubljanski škof, Mat. Vodušek, od izvenljubljskih pa dr. Gršak, Josip Jurčič, dr. Mencinger, dr. Samec in Ivan Žuža. Staroslovenski kandidati so zmagali. Dobili so 820—777 glasov, mladoslovenski 691—651.¹¹ Toda pomembna nista bila toliko spor in bojno glasovanje, saj je do časa takega prišlo že večkrat, pač pa odkrit nastop liberalne struje, ki je v predvolilnem boju in polemikah postavila geslo »vse za domovino, omiko in svobodo.«¹² Svetec in Razlag sta na občnem zboru nastopila proti staroslovincem. Razlag je pri tem izjavil: »Jaz v geslu »vse za domovino, omiko in svobodo« ne vidim nobene nevarnosti; kajti mislim si omiko in svobodo na podlagi in v duhu katoliške vere, ktere se morajo Slovenci držati v bistvenih rečéh; kar pa ni bistveno, o tem je misel prosta. Jaz vedno stojim na katoliškem stališču ter sem za napredujoč katolicizem, zvesti veri in nramnosti, in za omiko in moralno svobodo.«¹³

Liberalna stranka se je zdaj torej javno pojavila. Od septembra do novembra je prinašal Slovenski narod različne članke o geslu »vse za domovino, omiko in svobodo« ter o usmeritvi, ki jo to pomeni. »Svobodomiselni pravec« lista je bil potrjen ob preselitvi iz Maribora v Ljubljano.¹² Novo geslo se je uveljavilo tudi v Soči.

Na zasedanju kranjskega deželnega zbora novembra in decembra 1872 je prišlo do novih konfliktov. Ti so se kazali pri problemu verifikacij ljubljanskih volitev, pri adresi, pri šolskem zakonu in še drugod. Proti večini so nastopili Razlag, Svetec, Peter Kozler, dolenski kmet Zagorec in predsednik trgovsko-obrtné zbornice V. C. Supan. Ko so

¹⁰ Pisma v rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani.

¹¹ Novice 1872, str. 296, 302, 318.

¹² Več podatkov glej v članku Vasilij Melik: Klerikalno-liberalna trenja in konec taborov (Časopis za zgodovino in narodopisje, 40, 1969, Bašev zbornik, str. 524).

¹³ Novice 1872, str. 344.

Novice napadale to skupino, so očitale Razlagu, da je »odstopil od starodavne naše zastave Kranjske dežele« in se pridružil Vošnjakovi.¹⁴ Toda tudi Slovenski narod zdaj Razlaga ni podprl, obsojal je opozicijo, zagovarjal disciplino ter enotnost in izjavljal, da priznava samo eno politično stranko in ta je narodna.¹⁵ Liberalni Valentin Zarnik je bil v vseh teh deželnozborskih debatah celo eden glavnih govornikov večine. Razlag je, očitvidno ogorčen nad pisanjem Slovenskega naroda, odložil predsedstvo Narodne tiskarne.

Sestanek Slovenije 25. januarja 1873 je potekel v slogi. Vošnjak je nasvetoval prošnjo cesarju s protestom zoper direktne volitve v državni zbor, kar je bilo tudi sprejeto. Za sestavo prošnje so bili izvoljeni Bleiweis, Vošnjak, Poklukar, Potočnik in Jurčič.¹⁶ Do sporov je prišlo ob vprašanju udeležbe pri mestnih volitvah v Ljubljani. Na sestanku Slovenije 5. marca 1873 je bil Costa za abstinenco, Bleiweis nekako nevtralen, Vošnjak in Zarnik za udeležbo — in udeležba je bila z veliko večino tudi sprejeta.¹⁷ Pri postavljanju kandidatur 8. marca in pozneje pa je prišlo do sporov in predlagani kandidati so se drug za drugim odpovedovali. Zarnik in Vošnjak menda nista hotela kandidirati obenem z Regaljem, ki je bil zelo dejaven v Katoliškem društvu in ki sta mu odrekala moralne kvalifikacije.¹⁸

Do konca se je razširil razpor ob pripravi na volitve v državni zbor. Tu so hoteli mladoslovenci, kakor se zdi, presenetiti svoje nasprotnike z naglo akcijo in prevzeti na ta način vodstvo v svoje roke. Nenadoma so prišli na dan z idejo o centralnem volilnem odboru »za vso Slovensko«, ki se je pojavila v Slovenskem narodu 13. aprila. Že 20. aprila je bil v Ljubljani shod rodoljubov, ki so ga sklicali mladoslovenci Grasselli, Vošnjak in Zarnik, in izvolil centralni volilni odbor iz sedmih ljubljanskih in 54 zunanjih članov z Vošnjakom kot predsednikom. Na shod so bili vabljeni tudi staroslovenci Bleiweis, Costa in Poklukar, ki pa niso prišli.¹⁹ Ideja centralnega volilnega odbora je našla podporo v Soči, odklonjena pa je bila v dunajskem Vaterlandu, kjer jo je napadel ljubljanski dopisnik Karel Klun, v Novicah in v Slovenskem gospodarju. Novice so pisale, da tak odbor ni potreben, »ker vsaka dežela izvršuje svoj posel najlože in na najkrajši poti« sama, in da na Kranjskem ni nobenga vzroka za spremembo načina, ki »s sijajnim vspehom« deluje že pri vseh volitvah od leta 1867 naprej.²⁰ Slovenski gospodar je najprej odklonil centralni odbor le kot določevalca kandidatov, sprejemal pa ga je kot koordinacijsko in tehnično organizacijsko telo.²¹ Kmalu nato pa se je odločil za najožje sodelovanje z državnopravno stranko »nemških

¹⁴ Novice 1872, str. 410.

¹⁵ Slovenski narod 17. decembra 1872.

¹⁶ Novice 1873, str. 59.

¹⁷ Novice 1873, str. 87, Slovenski narod 7. in 8. marca 1873.

¹⁸ Novice 1873, str. 95, 96, Slovenski narod 13. in 14. marca 1873.

¹⁹ Slovenski narod 25. aprila, 8. maja 1873.

²⁰ Novice 1873, str. 135 (23. aprila).

²¹ Slovenski gospodar 24. aprila 1873, ponatisnjeno v Novicah str. 140.

sodeželanov, ki bodo v Gradcu osnovali volilni odbor za Štajersko, ki nam bo pomagal s tiskovinami v slovenskem jeziku brez vseh posebnih stroškov.«²² Za Kranjsko je prišlo 6. maja do konference, na katero so bili vabljeni deželni poslanci, odborniki Slovenije, zastopniki centralnega volilnega odbora in katoliških političnih društev. Na njej je bil izvoljen dvanajstčlanski izvrševalni volilni odbor, za Kranjsko, v katerem so bili predstavniki vsake skupine: Grasselli, Petričič in Zarnik za centralni volilni odbor, Jeran, Klun in Pirnat za katoliško politično društvo, Bleiweis, Costa, Murnik, Pakič, Perme in Poklukar pa za Slovenijo in deželne poslance.²³ Prišlo je torej do sporazuma, toda mladoslovinci so bili v novem odboru v taki manjšini, da ne bi mogli prodreti z nobeno svojo zamisljivo, zato tudi »dosežena edinost« ni dala nobenih rezultatov. Odbor je začel z delom, toda mladoslovinci v njem, kakor kaže, niso dolgo sodelovali, ampak so ga zapustili.²⁴ Kandidati, ki jih je izvrševalni volilni odbor za Kranjsko predlagal v svojem volilnem proglasu 23. septembra, so bili staroslovenski kandidati.²⁵

Maja so se začeli posamezni volilni shodi s postavljanjem kandidatov. Tako je bil na primer na Štajerskem prvi volilni shod 11. maja za ptujski volilni okraj; postavil je za kandidata Hermana.²⁶ Liberalci so sklicali 25. maja shod v Celju; ta se je odločil za narodni program, nastopil proti programu pravne stranke ter postavil kandidature Vošnjaka, Ploja (če bi Herman ne prevzel kandidature) in Prusa.²⁷ Nato so zborovali 12. junija konservativci, prav tako v Celju, sprejeli program pravne stranke, češ da narodnemu ne nasprotuje, in postavili za kandidata Kosarja (če Vošnjak programa pravne stranke ne bi sprejel).²⁸ Volilni shodi so torej razen prvega v ptujskem okraju že nastopali pod različnimi programi: eni pod takoimenovanim narodnim programom, drugi pod programom pravne ali državnopravne stranke. Ta je bila ustanovljena na Dunaju oktobra 1872. Kljub poskusom, da bi postala zbirališče čim večjega dela opozicije, je ostala omejena (če ne govorimo o Slovencih) v bistvu na nemško-avstrijske federalistične konservativce. Njen program se je zavzemal za samostojnost in zgodovinske pravice posameznih dežel, za razvoj državne in deželne ustave na krščanski podlagi, za verske osnovne šole, za enakopravnost vseh narodov ter za posebne zakone za zaščito narodnih manjšin.²⁹

Liberalni Slovenci so začeli očitati klerikalnim, da so zapustili narodni program, ki so se zanj borili leta 1848, na taborih in v deželnih

²² Slovenski gospodar 8. maja 1873, ponatisnjeno v Novicah str. 156.

²³ Slovenski narod 8. maja. Novice str. 152, Zgodnja danica str. 195.

²⁴ Očividno napak so na občnem zboru Slovenije leto dni pozneje poročali, da se je izvrševalni odbor volil maja, »pa — razšel brez daljšega delovanja« (Novice 1874, str. 113). O njegovih sejah poroča Zgodnja danica (1873, str. 195), pred volitvami pa proglašaja kandidate.

²⁵ Novice 1873, str. 317-318.

²⁶ Novice 1873, str. 163.

²⁷ Slovenski narod 13. maja 1873. Novice str. 183.

²⁸ Novice 1873, str. 204.

²⁹ Novice 1872, str. 358-359. Glej tudi Novice 1873, str. 84-85.

zborih, program Zedinjene Slovenije. Prav tako so klerikalni Slovenci očitali liberalnim, da so zapustili starodavno geslo »vse za vero, dom, cesarja«. Pri volitvah sta si torej stali obe struji sovražno nasproti. Kaj je bil glavni vzrok za ta spor? Morebiti opustitev programa Zedinjene Slovenije s konservativne strani? Prav gotovo ne. Liberalni mladoslovinci so bili že leta 1871, ko so naprimer za Štajersko formulirali svoje želje Hohenwartu, upoštevali dejanski položaj in sicer omenjali Zedinjeno Slovenijo kot svojo glavno, najvažnejšo zahtevo, vendar pa so ob prepričanju, da bo težave zedinjenja le postopoma mogoče premagati, našli »naše najnujnejše želje« brez njih, z drugimi, bolj uresničljivimi točkami.³⁰ Prav tako bi nedvomno popustili tudi tukaj, če bi bilo vprašanje Zedinjene Slovenije edina sporna točka. Temu pa ni bilo tako.

Glavni vzrok razcepa je bil v klerikalno-liberalnih nasprotjih. S klerikalne strani so se vedno manj zadovoljevali z načelnimi izjavami katoliškega stališča, kakor so jih bili liberalci že dostikrat dali, vedno bolj so zahtevali aktivno sodelovanje v boju za katoliške interese ter povezavo z nemškimi katoliškimi konservativnimi krogi. Liberalcem se je nenaravno pretvarjanje tudi vedno bolj upiralo, zlasti še, ker je bil to čas ofenzive svobodomiselnih načel, ki je zajemala domala vso Evropo. Vedno težje je bilo stati ob strani, vedno težje je bilo tudi poslušati trditve nacionalnih nasprotnikov, da so vsi Slovenci klerikalni in reakcionarni. Te trditve so naše liberalce vedno bolj bolele in jim nalagale dolžnost, dokazati, da ni tako. Pri tem pa ni šlo le za abstraktna načela, ampak tudi za praktičen, konkreten problem: ohraniti slovenskemu narodnemu gibanju one pristaše, ki so se odvrčali od njega zaradi konservativnosti. Posebej se mi še zdi, da je treba v sklopu teh nasprotij poudariti šolsko vprašanje. Kakor v celi Avstriji je tudi pri nas v tem času divjal s katoliške strani oster boj proti novi šoli, ki so jo imenovali brezversko, proti celotni reformni šolski zakonodaji. Nobena zadeva ni bila tako na široko pomembna za vse ljudi kakor ta. Kako naj bi slovenski liberalci nastopali zoper novo šolo, ki je odgovarjala njihovim težnjam in nazorom?

Kakor smo videli, je bila ločitev v dve stranki (da uporabimo izraz, ki so ga rabili tudi takrat, čeprav seveda ne pomeni pravno konstituiranih strank) na Štajerskem, Kranjskem in Goriškem že leta 1872 gotova stvar. Tega leta je liberalni tabor postavil v javnost tudi svoje geslo »za domovino, omiko in svobodo«. Seveda taka ločitev še ni zahtevala povsod povsem ločenega nastopanja: manjši in večji spori in spopadi so se menjavali s složnim nastopanjem in sporazumi, dokler ni pri volitvah, najvažnejšem in najpomembnejšem dogodku naslednjega leta 1873 prišlo do končnega in popolnega razcepa.

Klerikalci so bili, kakor vse kaže, trdno odločeni, da gredo na volitve v znamenju obrambe vere in narodnosti, pod geslom »za vero, dom, cesarja«, in da terjajo od vsakega kandidata ne le priznanje, da je

³⁰ Tekst spomenice v Novicah 1871, str. 167-168.

³¹ Novice 26. marca 1873 (str. 103), 9. aprila (str. 110), 23. aprila (str. 135).

vera važen faktor državnega obstanka, ampak tudi zagotovilo, da bo v verskih vprašanjih glasoval s konservativno stranko.³¹ Kaže pa tudi, da liberalci to pot niso bili več pripravljeni popuščati. Bili so za slogo, za enoten nastop pri volitvah, toda na podlagi »edinstva vseh frakcij pod narodno, od nas vseh priznano zastavo«,³² to se pravi, na podlagi obrambe narodnosti kot skupne točke, s svobodo v verskih zadevah. Prijateljevemu mnenju, da so mladoslovenci tudi zdaj iz želje po poslanskih mestih bili dolgo časa spravljivi,³³ ne bi mogel pritrditi.

Jasno je, da za razpor nihče ni hotel biti kriv. Odcep od narodne enotnosti, ki je na splošno veljala za dobrino, očita vsaka stranka drugi. Veliko majsko polemiko med Slovenskim narodom in Slovenskim gospodarjem glede volilnega programa je treba brati z razumevanjem položaja in taktike. Slovenski gospodar se je 8. maja zavzemal za državno-pravno stranko posebej »iz prepričanja, da brez krščanstva ni sreče in blagra ne v državi, ne v srenjah, ne v rodbinah«. Slovenski narod 10. maja ni odgovarjal s pomisleki glede te verske strani — taktika, ki je za liberalce tega časa zelo značilna — ampak se je lotil popularnega vprašanja Zedinjene Slovenije. Očital je Slovenskemu gospodarju, da prinaša Slovincem nov program, program državno-pravne stranke, ki v nasprotju s starim slovenskim programom brani deželne meje. Slovenski gospodar je v svojih odgovorih 15. in 22. maja posebej opozoril na to, da je Narod kar tiho o cerkveno-verskih zadevah, ki pa se jim politik ne more ogniti, in da ponavlja izključno narodno stališče. Celjski šooh, ki ga je sklical Vošnjak kot predsednik centralnega volilnega odbora, je 25. maja že kritiziral program državno-pravne stranke tudi kot nasprotnega »človeškemu napredku in svobodnim načelom«, zlasti glede šolstva.³⁴ Junija in v naslednjih mesecih je Slovenski narod že nastopal povsem iskreno in odkrito: o Zedinjeni Sloveniji je zdaj manj govoril, glavni poudarek pa je dajal svobodomiselnosti, liberalizmu in napredku. Poudarjal je reakcionarnost pravne stranke.³⁵ Z velikim zadoščanjem je pisal Slovenski narod, da so imeli Nemci Slovence doslej za klerikalce, reakcionarje in fevdalce, da pa zdaj presenečeni vidijo, da se bore za narodnost, »poleg tega pa tudi za svobodo in napredek«. Pisal je, da smo izbili nemškutarjem glavno orožje »z rok, ko smo odločno liberalno-narodno zastavo ... razvili«, tako da morejo zdaj nastopati le še z nemškega, ne pa več liberalnega stališča.³⁷ Pozival je bralce, naj pokažejo pri volitvah, da smo Slovenci, a da smo tudi svobodomiselni.³⁸ Skratka,

Slovenski gospodar 22. maja 1873, pismo Žige Bučarja Poklukarju z dne 28. septembra 1873 (Naši zapiski 7, 1910, str. 79).

³² Slovenski narod 30. marca 1873.

³³ Ivan Prijatelj: Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, Tretja knjiga, Ljubljana 1958, str. 352, 353.

³⁴ Slovenski narod 29. maja 1873.

³⁵ Slovenski narod 17., 28. junija, 6., 15. julija 1873 itd.

³⁶ Slovenski narod 26. julija 1873.

³⁷ Slovenski narod 5. avgusta 1873 (glej tudi 31. avgusta).

³⁸ Slovenski narod 12. septembra 1873.

slovenski liberalizem, dolgo zatajevan in prikrivan, se je pokazal v vsej svoji podobi.

Na volitvah so kandidirali Slovenci v 16 volilnih okrajih,³⁹ to je, v vseh 8 kmečkih in mestnih okrajih na Kranjskem, 3 kmečkih in enem mestnem na Štajerskem, 2 kmečkih na Koroškem, enem kmečkem na Goriškem ter v III. volilnem kolegiju v Trstu. Od teh 16 volilnih okrajev so zmagali nemški ustavoverni kandidati v osmih, to je, v vseh štirih mestnih na Kranjskem in Štajerskem, od kmečkih pa v kočevskem, mariborskem in obeh koroških. Posebej negativen je bil pri tem za Slovence poraz v kočevskem kmečkem volilnem okraju, saj je imel tri četrtine slovenskega prebivalstva, pa so tudi volišča v Trebnjem in v Radčeah dala nemško večino. Prav tako strahotna sta bila poraza v gorenjskih, dolenjskih in notranjskih mestih, kjer so od 17 krajev imeli Slovenci večino glasov samo v treh (v Ložu, Ribnici in Metliki). Vse to je pomenilo izdatno poslabšanje slovenskih volilnih rezultatov od zadnjih volitev v letu 1871, ko so Slovenci zmagali v vseh mestnih volilnih okrajih na Kranjskem razen v ljubljanskem in kočevskem. Kranjska je dobila na teh prvih direktnih volitvah v državni zbor nemško večino (6:4). Kljub porazu je bil sorazmerno ugoden rezultat le na Koroškem, kjer so Slovenci, kar se tiče števila glasov, precej napredovali.

Zmagali so Slovenci torej le v osmih volilnih okrajih. Posebej dragocena je bila zmaga v tržaškem III. kolegiju, ki je združeval volilce okolice z najnižjim in najštevilnejšim mestnim volilnim razredom. Slovenska zmaga je bila tu omogočena zaradi prevlade okoliških volilnih upravičencev nad mestnimi (2338:1400) ter močne abstinence italijanskih volilcev. V parlament so prišli 4 mladoslovenci (dr. Jože Vošnjak, dr. Radoslav Razlag, Ivan Nabergoj in Viljem Pfeifer), 3 staroslovenski kandidati (grof Jože Barbo, Mihael Herman in grof Karl Hohenwart) ter vladni kandidat Slovenec Andrej Winkler. Slovenskih poslancev je bilo torej, če štejemo Hohenwarta zraven, osem, toliko kot leta 1867, ob prvem slovenskem organiziranem volilnem nastopu. Toda leta 1867 je to pomenilo 4% vseh poslancev, zdaj, leta 1873 pa samo nekaj nad 2%. Tako slabega rezultata niso imeli Slovenci pozneje nikdar več; število njihovih poslancev v dunajskem državnem zboru je bilo pozneje najmanj 13 (1879, 1887).

Od slovenskih kandidatur je bilo 13 konservativnih, povezanih z državnopravno stranko, 11 pa liberalnih. Samo konservativne kandidature so bile na Koroškem, kjer je slovensko politično društvo Trdnjava nastopalo pod katoliško etiketo, kandidaturi pa sta bili kompromisni, saj je bil en kandidat konservativno (Einspieler), drugi pa liberalno (Vigele) usmerjen, to se pravi, da se je nadaljevala sloga v stari obliki s povezavo vere in narodnosti. Samo konservativne kandidature so bile nadalje na Gorenjskem, v kočevskem okraju (vse v kmečki kuriji) ter v dolenjskih mestih, kjer je bil liberalni kandidat odstopil. Samo liberalne kandida-

³⁹ Kandidature in volilne rezultate glej v delu Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem 1861—1918, Ljubljana 1965.

ture so bile v Trstu, v mariborskem kmečkem in v celjskem mestnem volilnem okraju. V osmih okrajih so se borili mladoslovenski in staroslovenski kandidati med seboj. Na kmetih so zmagali konservativci v ljubljanskem in ptujskem okraju. Relativno večino, ne pa absolutne, so dosegli v goriškem in celjskem okraju, a so v ožjih volitvah na obeh bojiščih podlegli, v Gorici Winklerju, ki so zanj glasovali mladoslovenski, v Celju pa Vošnjaku, ki so zanj glasovali nemški volilni možje. V dveh kmečkih okrajih, v postojnskem in novomeškem, so zmagali liberalci takoj v prvih volitvah. V kranjskih mestih so zmagali Nemci, staroslovenski kandidati pa so nabrali mnogo več glasov kot mladoslovenski.

Volilni rezultati so bili torej, zlasti če jih primerjamo s poznejšimi, zelo presenetljivi. Mladoslovenska stranka je dosegla lepe uspehe na kmetih (409 glasov proti 791 staroslovenskim), dobro tretjino vseh slovenskih glasov, kar se tiče poslanskih mest pa celo večino (3:2; štejemo le okraje z obojno kandidaturo). V mestih je zbrala prav tako tretjino slovenskih glasov (115:238), toda za liberalno stranko, od katere bi pričakovali ravno v mestih večino, je bilo to prav gotovo zelo malo. Le v Idriji in Ložu so dobili mladoslovenski več glasov kakor staroslovenski. Kako naj si to razlagamo? Slovenske posvetne inteligence je bilo še malo, kar je bilo uradništva, se v tem času najhujšega nemškega pritiska za slovenske kandidate ni upalo glasovati, mestni in trški bogataši, ki so se v dobi nemškoliberalne vlade priključili nemškemu taboru, niso imeli nobenega vzroka za to, da bi zdaj glasovali za slovenske liberalce, od katerih si zaenkrat niso mogli obetati še nobene koristi. Spor v mladem slovenskem narodnem gibanju jih je od njega bolj odvrčal kakor pa pritegoval. Nemška stranka se je zdaj zdela varnejša in povrh še koristnejša od sprte slovenske. Kdor je hotel liberalizem, je imel že nemškega — mladoslovenski leta 1873 še niso mogli najti tistih plasti, ki so bile pozneje glavna opora slovenskega liberalnega tabora. Domnevati bi mogli tudi, da je imelo staroslovensko vodstvo na Kranjskem (koalicija »prvakov« in klerikalcev) s svojo previdno, do vseh skrajnosti in pretresov nerazpoloženo, konservativno politiko v prebivalstvu kranjskih mest in trgov ta čas večjo oporo kot pa slovenski liberalizem, preračunalen za ta mirni in oprezni svet. V nekaterih krajih pa je verjetno marsikdo glasoval za nemško stranko enostavno zato, da se ne bi zameril ne mladi ne stari slovenski stranki, morebiti tudi iz ogorčenja nad obema.

Treba je namreč povedati, da razcep in z njim povezano smešenje, obrekovanje in dokaj umazano napadanje nasprotnikov, brez mere in prizanašanja, ni bilo preveč popularno. Levstik je pač svoje čase govoril, naj ne bo slovenske mladine »strah sentimentalnega zdihovanja po zlati slogi, miru in spravi, po blagi edinosti« — toda predstavljal si je, da bi bili »v glavnih stvaréh: v ljubezni do naroda in domovine, v poštenosti, v resnicoljubji, v boji zoper svoje nasprotnike« vsi složni, v drugih rečeh pa vsi svobodni.⁴⁰ Marsikdo bi sprejel dve stranki, ki bi bili druga do druge tolerantni in ki bi se proti nacionalnemu nasprotniku

⁴⁰ Prijatelj, v op. 33 cit. delo, str. 270.

vselej podpirale. Toda domači spori so kar hitro stopili na prvo mesto in marsikje zatemnili vse drugo. Dvoje sodb se mi zdi za medsebojni odnos obeh strani zelo značilnih, čeprav jih seveda ne smemo posploševati. Slovenski gospodar je v polemiki proti Slovenskemu narodu zapisal, da štajerski Slovenci (mišljeni so pač konservativci) ne čutijo posebne želje, priti v zedinjeni Sloveniji z narodovci v ožjo dotiko, »kajti bi — pridši pod oblast *tacih* ljudi — zares prišli iz deža pod kap«. ⁴¹ Naslednje leto pa je Razlag govoril v parlamentu v korist države zoper avtonomijo malih dežel, češ da bi se v takih avtonomijah zelo lahko oblast zlorabljala; inteligenca bi se morala izseljevati, ker v takih malih deželah ne bi mogla več živeti, »ako bi se pravó in svoboda z nogami teptala«, »duševno okovan bi se narod pustil«. ⁴² S klerikalne strani torej nekateri rajši ne bi imeli Zedinjene Slovenije, če bi bila pod liberalno vlado — in z liberalne strani nekateri rajši ne bi imeli deželne avtonomije, če bi bila pod klerikalno vlado.

Razdor in medsebojna mržnja sta naletela na kritiko z marsikatere strani. Naj tu za primer navedem samo Janeza Trdino, čigar pisma iz leta 1873 nam zelo lepó kažejo njegovo razpoloženje tega leta. »Naš razdor obžaloval je iz cele duše, ne pa da bi ga bil smatral za kako srečo ali napredek, kakor nam trobijo nektere politične avše« ⁴³ — te besede, ki jih je sicer zapisal za nekoga drugega, se prav tako nanašajo tudi nanj. Trdina, sam po svojih nazorih povsem svobodomiseln, se je jezil na Slovenski narod, ki je začel »mlatiti po temeljnih naukih katoliške cerkve, dela se norca iz papeževih odpustkov, iz molitve za dež etc. Take reči so sicer abotne, ali so *dogme*; za politika morale bi ostati: Noli me tangere!« ⁴⁴ »Za glavni znak svobode velja zdaj žaljenje celega duhovskega *stanu* in katol. cerkve, psovanje in napadanje na farje, farško vladohlepe, klerikalce, klerikalno stanovsko politiko in druge take bedarije in grdobije, ki še te slave nimajo, da bi bile originalne, kajti pritekajo v Slovenijo iz okuženih mlakuž švabske žurnalistike«. ⁴⁵ Ob takem razpoloženju je bila Trdini najljubša misel, »da se ustroji srednja stranka, stranka miru in sprave, ki bo zbrala pod svojo zastavo vse dobre in poštene borce enega in drugega tabora«. ⁴⁵

V državnem zboru so stopili staroslovenski poslanci v Hohenwartov klub, klub desnega centra. Hohenwart se je udeleževal parlamentarnega življenja kot avstrijski državnik in šef kluba, ne pa kot zastopnik Slovencev. Glavni staroslovenski govornik je bil Herman. Njegovi govori so bili slikovite, strastne, pretirane, uničujoče kritike vladnega sistema, liberalizma in narodnostnega zatiranja.

⁴¹ Slovenski gospodar 22. maja 1873.

⁴² Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten, 1873—1879, str. 1458; brošura Slovenci in drž. zbor l. 1873 in 1874, Ljubljana 1874, str. 82.

⁴³ Neznancu 17. novembra 1873 (Janez Trdina: Zbrano delo, Dvanajsta knjiga, Ljubljana 1959, str. 49).

⁴⁴ Viljemu Pfeiferju 14. septembra 1873 (Prav tam str. 52).

⁴⁵ Viljemu Pfeiferju ok. 19. oktobra 1873 (Prav tam str. 62).

Mladoslavenci poslanci so se v parlamentu sicer pridružili federalistični opoziciji, toda v njenem okviru niso stopili v noben klub. Enako so napravili tudi istrski in dalmatinski hrvaški in srbski poslanci. Že v adresni debati je nastopil Razlag 18. novembra 1873 v imenu mladoslavencev proti nazorom Hohenwartovega kluba. Izjavil je, da stojijo tudi mladoslavenci na stališču zakona (Hohenwartov klub je namreč gledal v uvedbi direktnih volitev protizakonito kršenje pravic posameznih kraljestev in dežel), za pravico in svobodo, da je v adresi več stavkov, s katerimi se strinjajo, naštel pa je razloge, zaradi katerih bodo vendarle glasovali proti adresi: centralizem, napačna politika do narodnosti, pa tudi do cerkve.⁴⁶ Poročevalec Herbst je v svojem odgovoru posvetil Razlagovim izvajanjem (iz nekaterih se je sicer malo norčeval) sorazmerno precej prostora ter je v njih zlasti pozdravil priznanje volilne reforme ter svobodomiselnost.⁴⁷

Glavna govornika mladoslavenske skupine sta bila Razlag in Vošnjak. Razlag se je posebej oglašal ob cerkvenih problemih. Kakor Hohenwart in Pražák je bil tudi on kot zastopnik opozicije izvoljen 29. januarja 1874 v odbor za verske zadeve. 7. marca 1874 je govoril v korist osnutka zakona o ureditvi zunanjega pravnega položaja katoliške cerkve. Njegov govor sta leviča in center močno pozdravila. Začel ga je z besedami: »Tu smo odposlanci tako imenovane slovenske politične napredne stranke, in sicer smo njeni člani tu iz Štajerske, Kranjske in Primorske.«⁴⁸ Pozneje je rekel tudi: »mi katoliki, ki spadamo k napredni stranki.«⁴⁹ Ob razpravi o osnutku zakona o ureditvi zunanjega pravnega položaja samostanskih skupnosti je bil Razlag poročevalec odbora za verske zadeve. Njegova zaključna beseda k splošni debati aprila 1874 je bila svojevrstna izpoved liberalnega gledanja, »razsvetljenega katolicizma«, kakor je sam dejal, občudovanja Jožefa II, slovanske in slovenske zavesti.⁵⁰ Vošnjak je v govoru o premogovnikih na Štajerskem 2. maja 1874 govoril tudi o grozotnih delavskih razmerah in predlagal izdajo delavskega reda za vso državo; vendar ta del njegovega predloga niti ni podprlo zadostno število poslancev.⁵¹

Že pred volitvami v državni zbor so mladoslavenci mislili na tirolske Italijane kot na naravne zaveznike z zelo podobnim položajem; enim in drugim bi mogel pomagati samo državni zbor.⁵² Podobno so mislili tudi na Ukrajince.⁵³ Oboji, tirolski Italijani in Ukrajinci so stopili v tabor vladne večine. 23. marca 1874 je predlagal baron Prato s tovariši, da se osnuje samostojen deželni zbor za italijanski del Tirolske. Ob predlogu je poudarjal, da izhaja od ustavovernih volilcev, ter hvalil vlado

⁴⁶ V op. 42 cit. Sten. Protokolle, str. 89, 90.

⁴⁷ Prav tam str. 115.

⁴⁸ Prav tam str. 921.

⁴⁹ Prav tam str. 923.

⁵⁰ Prav tam str. 1997–2004.

⁵¹ Prav tam str. 2159.

⁵² Slovenski narod 2. in 15. avgusta 1873.

⁵³ Slovenski narod 1. oktobra 1873.

in parlament.⁵⁴ Izredno ostro je ta predlog napadel Pražák, voditelj moravskih Čehov. Kategorično je izjavil »ne«, češ da državni zbor glede teritorialnih sprememb deželá nima nikakršne kompetence.⁵⁵ Mladoslavenci so glasovali tako kot Italijani, Ukrajinci in nemški liberalci, da se da predlog posebnemu odboru v précres, medtem ko so Poljaki, moravski Čehi, konservativni Nemci in staroslavenci glasovali proti. Slovenski narod je pisal o neizmerni užaljenosti nad zavzemanjem pravne stranke in moravskih Čehov za neločljivost dežel in proti samoodločbi narodov.⁵⁶

Kakor so bili mladoslavenci v parlamentu pozdravljeni kot liberalni zaveznik vladne večine, tako so vse njihove nacionalne težnje in zahteve ostale neupoštevane. V tem oziru je bil zelo poučen že začetek državnega zbora. Po že omenjenem Razlagovem govoru v adresni debati so se zaporedoma oglasili Foregger (poslanec celjskega mestnega volilnega okraja), Coronini (poslanec goriških mest) in Schaffer (poslanec Ljubljane): vsi so se predstavili kot poslanci, ki so jih volili tudi Slovenci. Foregger je posebej poudaril, da je večina njegovih volilcev Slovencev, da ga ti niso volili zaradi liberalnosti — kajti da je imel mladoslavenski kandidat Prus mnogo liberalnejše zahteve od njega, namreč splošno volilno pravico in odpravo kurij — ampak da so ga volili zaradi »kulture, nemške kulture«, ki jih bo napredneje vodila naprej kakor slovenska. Ti volilci spoznavajo, je dejal, da »morajo še piti na materinskih prsih nemške kulture, dokler ne bo njihov narod tako razvit, da bo lahko upravičeno zahteval avtonomijo«, zato ne zahtevajo ne slovenskega kraljestva ali slovenskega ministrstva, ne večanja avtonomije posameznih dežel ali naroda.⁵⁷ Schaffer je naglašal, da je prebivalstvo Kranjske po pretežni večini odločno ustavoverno.⁵⁸ Skratka, hoteli so pokazati mladoslavencem, da jih ni treba kaj dosti upoštevati. Vladna večina je bagatelizirala in odklanjala vse slovenske narodnostne zahteve. Zaradi tega so bili mladoslavenci seveda še toliko bolj v opoziciji; zdi se, da je bila ta poznejše ostrejša kakor v začetku.

Kaj je bilo v tem času z Zedinjeno Slovenijo? Nedvomno že leta 1872 ni bila več v ospredju politične misli na Slovenskem — v ospredju so bila liberalno-klerikalna trenja. Leta 1873 smo videli ob razdoru polemiko o Zedinjeni Sloveniji: liberalci so jo poudarjali, utemeljevali z njo svojo idejo centralnega volilnega odbora, se izjavljali zanjo na predvolilnih zborovanjih ter v volilnih proglaših. Na liberalne očitke, da izdajajo narodni program, so odgovarjali klerikalci, da program državno-pravne stranke ni proti Zedinjeni Sloveniji.⁵⁹ Pri tem pa so (eni v milejši, drugi v ostrejši obliki) ugotavljali, da je trenutno Zedinjena Slo-

⁵⁴ V op. 42 cit. Sten. Protokolle, str. 1362—1363.

⁵⁵ Prav tam str. 1364.

⁵⁶ Slovenski narod 27. marca 1874.

⁵⁷ V op. 42 cit. Sten. Protokolle, str. 93-94.

⁵⁸ Prav tam str. 97.

⁵⁹ Slovenski gospodar 22. maja, 26. junija 1873, volilni proglas v Novicah 1873, str. 318, itd.

venija neuresničljiva, da je najprej treba s pomočjo pravne stranke doseči enakopravnost, nato pa bo mogoče graditi naprej — in v tem smislu program pravne stranke programa Zedinjene Slovenije »ne odbija... marveč ga še pospešuje«. ⁶⁰ Vsekakor je bila Zedinjena Slovenija, ali iskreno ali iz taktičnih razlogov, tako v staroslovenskih volilnih proglaših kot v programu Slovenca, ki je začel izhajati 14. oktobra 1873. Zdi se mi gotovo, da je vsaj znaten del konservativnega tabora bil popolnoma iskreno za Zedinjeno Slovenijo. Seveda je bil pa tudi drugi del tega tabora, ki mu že iz načelnih razlogov ni bilo za Zedinjeno Slovenijo. Ta tabor je bil ob vsesplošnem navdušenju taborske dobe v javnosti obmolknil, zdaj pa se je začel ob razcepu spet oglašati. Vendar njegove veljave ne smemo pretiravati.

Mladoslavenci so si bili seveda trenutne neuresničljivosti Zedinjene Slovenije prav tako svesti kakor staroslavenci. Volilni poraz slovenskega tabora v celoti je tudi po svoje hromil uspešnost kakšne akcije. Tako je Vošnjak v adresni debati v državnem zboru sicer omenil Zedinjeno Slovenijo — rekel je, da Slovence neupoštevanje njihovih pravic še posebej boli, ker so neomajno zvesti Avstriji in ker tudi njih zahteva, »da bi bili vsi Slovenci združeni v eni sami upravni skupini«, pomeni le krepitev skupne domovine Avstrije. ⁶¹ Vendar pa o kakem delu za Zedinjeno Slovenijo ni več slišati.

V času razcepa med mladoslavenci in staroslavenci je prišlo leta 1874 še do izgube dveh kmečkih deželnozborskih volilnih okrajev na Štajerskem (Slovenjgradec, Brežice). Razcep je zbujal med Slovenci vedno večje nezadovoljstvo. Najbrž je odtod izviralā težnja po prenehanju bojev, potreba po spravi in ponovni združitvi. Razpor je bil najhujši v letih 1873/74, blažil se je že proti koncu leta 1874, likvidiral pa v letih 1875 in 1876. Vendar to ni bilo v zvezi samo z notranjim slovenskim položajem. Samostojni nastop slovenskih liberalcev je bil rojen v plimi protiklerikalne dejavnosti v vsej Avstriji. Ta dejavnost pa je v naslednjih letih pojemavala, doživljala neuspehe, vlada se je odmikala od nje, poslanci so postajali bolj umerjeni. Precej v istem času se je blažil tudi slovenski prepir. Končno tudi niso bili brez vpliva dogodki na Balkanu, ki so v drugi polovici sedemdesetih let pritegnili glavno pozornost Slovencev.

Do prvega političnega razcepa v slovenskem narodnem gibanju in samostojnega nastopa liberalne in klerikalne stranke je prišlo zaradi splošnega razvoja liberalno-klerikalnih bojev v Avstriji. Slovenski liberalci se diferenciaciji razen s kapitulacijo skoraj niso mogli izogniti. Nastanek slovenske liberalne stranke je pokazal, da ne velja očitek nacionalnih nasprotnikov, da je pojem zavednega Slovenca identičen s pojmom reakcionarja in konservativca. Dal je tudi možnosti za svoboden razvoj kulturnih in nacionalno-političnih liberalnih konceptov.

⁶⁰ Slovenski gospodar 26. junija 1873.

⁶¹ V op. 42 cit. Sten. Protokolle, str. 100.

V notranjem razvoju slovenskega narodnega gibanja pa je bil razcep verjetno prezgoden. Poleg tega je do njega prišlo v času zelo hudega pritiska s strani vlade, pritiska, ki je na različne načine skušal oslabiti slovensko gibanje in zmanjšati njegovo parlamentarno zastopstvo. Negativne posledice razcepa so bile v takem položaju in v teh kratkih letih mnogo opaznejše kot pozitivne. Obnovo sloge je pozdravila ogromna večina Slovencev z velikim olajšanjem in zadovoljstvom.

Zusammenfassung

DAS ZERWÜRFNIS ZWISCHEN ALT- UND JUNGSLOWENEN

Die erste politische Spaltung in der slowenischen Nationalbewegung wurde durch den allgemeinen Verlauf der liberal-klerikalen Auseinandersetzungen in Österreich ausgelöst. Die klerikal-liberalen Auseinandersetzungen spitzten sich seit 1870 zu, eine besondere Stellung kommt darin der Generalversammlung der Slovenska matica am 26. September 1872 zu, auf der die liberale Richtung offen hervortrat und später im Wahlkampf die Losung »für Heimat, Bildung, Vaterland« aufstellte. Endgültig wurde die Spaltung bei den Vorbereitungen für die Reichsratswahlen im folgenden Jahr. Die Liberalen beschuldigten die Klerikalen, sie hätten das Programm des vereinten Sloweniens aufgegeben, das vereinte Slowenien war jedoch nicht die Ursache der Spaltung. Die Konservativen schienen entschlossen gewesen zu sein bei den Wahlen als Verfechter von Religion und Vaterland aufzutreten und von jedem Kandidaten die Zusage zu fordern, dass er in Glaubensfragen konservativ stimmen würde. Die Liberalen schienen diesmal jedoch nicht mehr bereit gewesen zu sein nachzugeben. Sie waren für eine Zusammenarbeit aufgrund der Verfechtung der nationalen Eigenständigkeit, doch forderten sie Freiheit in Glaubensfragen. Ausser durch Kapitulation konnten sie die Differenzierung nicht verhindern. Die Wahlen fielen für die Slowenen ziemlich ungünstig aus: von 16 Bezirken, in denen Kandidaten aufgestellt wurden, erlebten sie in 8 eine Niederlage und das Land Krain bekam eine deutsche Mehrheit von 6:4; in den Reichsrat wurden drei altslowenische und vier jungslowenische Kandidaten und der regierungstreue Winkler gewählt. Die Altslowenen schlossen sich im Reichsrat dem Hohenwartschen Klub des rechten Zentrums an, die Jungslowenen verblieben in der föderalistischen Opposition ausserhalb aller Klubs. Als liberale Verbündete der Regierungsmehrheit wurden sie zwar begrüsst, doch blieben alle ihre nationalen Bestrebungen und Forderungen unberücksichtigt. Das Entstehen der slowenischen liberalen Partei widerlegte die Behauptung von nationalen Gegnern, dass der Begriff eines nationalitätsbewussten Slowenen mit dem Begriff eines Reaktionärs und Konservativen gleichzusetzen sei. Dadurch war auch die Möglichkeit für eine freie Entwicklung von liberalen kulturellen und nationalpolitischen Konzeptionen geschaffen. Für die innere Entwicklung der slowenischen nationalen Bewegung war die Spaltung wahrscheinlich jedoch überfrüht, ausserdem fiel sie ausgerechnet in die Zeit des erhöhten Druckes der deutschliberalen Regierung, die alle Mittel einsetzte um die slowenische Bewegung zu schwächen. In dieser Lage und auf kurze Sicht machten sich die negativen Folgen der Spaltung viel stärker bemerkbar als die positiven. Deshalb wurde die Wiederherstellung der Eintracht (das Zerwürfnis wurde in den Jahren 1875 und 1876 beigelegt) vom Grossteil der Slowenen mit grosser Erleichterung begrüsst.

ZAPISKI

IZ POROČIL AVSTRIJSKEGA PREDSTAVNIKA V PLEBISCITNI KOMISIJI LETA 1920

Med vsemi vprašanji koroškega plebiscitnega obdobja je še najmanj preučen čas med mesecem junijem in dnevom plebiscita 10. oktobrom 1920. Gre za tisto obdobje, v katerem je tako tehnično kot praktično prehajala oblast na območju plebiscitne cone A iz rok slovensko-jugoslovanske uprave v roke plebiscitne komisije. Med bodoče naloge slovenskega zgodovinoписja sodi tudi nadrobnejša obdelava te problematike in to skupaj z zajetjem stališč plebiscitne komisije kot celote ter njenih posameznih članov. Nedvomno pomeni prav to obdobje enega tistih zgodovinskih trenutkov, ki so usodno vplivali na plebiscitno odločitev. Že samo pregled zapisnikov sej plebiscitne komisije in druge dostopne dokumentacije potrjujejo to trditev, saj moremo v tem obdobju slediti zmanjševanju vpliva slovensko-jugoslovanske (SHS) oblasti, vzporedno s tem pa pri delu prebivalstva tudi vidno zmanjševanje zaupanja vanjo.

Iz te problematike smo odbrali med plebiscitnim gradivom, ki ga hrani splošni upravni arhiv osrednje avstrijske arhivske ustanove na Dunaju (Allgemeines Verwaltungsarchiv) takratna poročila avstrijskega zastopnika v plebiscitni komisiji Alberta Peter-Pirkhama in nekatere z njim povezane dokumente. Iz njih bomo skušali izluščiti nekatera Pirkhamova stališča do plebiscitnega vprašanja ter s tem prispevati k boljšemu poznavanju nakazane problematike.

Iz časovno prvega takega dokumenta — tu gre za dopis avstrijskega zunanjega ministrstva z dne 3. maja 1920 — se vidi, da je Dunaj predlagal za svojega opolnomočenca v plebiscitni komisiji bivšega koroškega deželnega predsednika Karla Lodron-Laterana, predlog pa utemeljil z mnenjem, da bi Lodron-Laterano utegnil ustrezati zahtevani energiji, stvarni usposobljenosti in jezikovnemu znanju. Zunanje ministrstvo je spričo dane sugestije želelo zvedeti za predloge koroške deželne vlade o tem vprašanju. Vidi se, da so 17. maja Alberta Peter-Pirkhama postavili za avstrijskega predstavnika v plebiscitni komisiji na predlog Celovca.

Za stališča Francijé in njenega predstavnika grofa Chambruna do koroškega plebiscita utegne biti zanimiv prepis poročila avstrijskega predstavnika v Parizu Eichhoffa z dne 6. maja Dunaju. Iz njega zvemo o Eichhoffovem pogovoru z bodočim francoskim predstavnikom v plebiscitni komisiji ter z njegovim namestnikom podpolkovnikom grofom Signirom. Francoza sta na pogovoru resno svarila Avstrijce pred »velikonemškimi akcenti« med predplebiscitno dejavnostjo na Koroškem in jih opozarjala, da se morajo pri tem izogniti vsemu, kar bi nakazovalo priključitev Avstrije k nemški državi. Chambrun je dalje menil, da bi taka zadržanost ne pomenila za Avstrijce nobene izgube italijanske dobrohotnosti, nasprotno, taka zadržanost bi jih ubranila pred ostro nejevoljo od strani Francozov in Angležev. V splošnem je Eichhoff dobil vtis, da Chambrun ni bil »nesimpatičen« do Avstrijcev. Francoza sta med pogovorom tudi »strogo zaupno« izjavila, da popolnoma razume meta stališče avstrijske strani o »veliki nevarnosti za življenjsko sposobnost« Koroške, kolikor bi bila ta »raztrgana«, ter da bi bilo v primeru neugodnega izida plebiscita za Avstrijo vsekakor čutiti posledice na celotnem avstrijskem prostoru. To trditev je Eichhoff utemeljeval z mislijo, da kolikor bolj bi bila

Avstrija gospodarsko in moralno oslABLJENA, toliko bližja bi bila nevarnost njene priključitve k nemški državi.

Dokumentaciji, ki jo na tem mestu povzemamo, sta priložena dva zanimiva dokumenta o denarnih vprašanjih dobro znane Koroške domovinske službe (Kärntner Heimatdiensta, KHD). Iz njiju izvemo, da je do aprila oziroma do maja 1920 dal Dunaj za propagandno dejavnost te organizacije 2 milijona kron. Do maja meseca je KHD porabil od nakazanih dveh milijonov nekaj več kot polovico.

Nadrobnejša razporeditev porabljenih sredstev nudi za čas od 1. septembra 1919 do 1. maja 1920 naslednjo sliko: za neposredno propagandno dejavnost (letaki, njihovo trosenje, vpisi med glasovalce i. p.) so porabili 596.538 kron, za propagandne izdatke, povezane z nabavo potrebščin za sodelavce v plebiscitni coni A, kar 234.413 kron, za propagandni material, letake, tiskovne stroške 243.495 kron; stroški za nameščence KHD, za nekatero druge sodelavce organizacije in za pisarniška dela so znašali 47.775 kron. Skupaj torej 1.121.578 kron, od tega so sredstva, porabljena nad predvideno vsoto, krili s prostovoljnimi prispevki. Za mesec maj je KHD predvideval za 250.000 kron stroškov, o svojem delovanju pa ugotavljal, da je »do sedaj veljala« skrb organizacije zlasti povezavi s »koroško usmerjenimi« v plebiscitni coni A, medtem ko je za prihodnje predvidevala razširitev propagandne dejavnosti šele ob nastopu plebiscitne komisije. Za junij, julij in avgust je KHD želela dobiti od Dunaja dodatne tri milijone kron, poleg tega pa še dodatni milijon za propagandne nastope na glasovalni dan in za tiste Korošce, ki bi prišli na Koroško od drugod. Za »eventualno« glasovanje v plebiscitni coni B bi seveda potrebovali dodatna sredstva.

Glavno izhodišče za naš prikaz bodo Pirkhamova poročila o delu plebiscitne komisije, kot jih je očitno od srede julija 1920 dalje pošiljal avstrijskemu notranjemu in prosvetnemu ministrstvu ter v prepisu koroški deželni vladi. Zanimivo je opozorilo enega izmed prvih poročil, v katerem je Pirkham obveščal o eni izmed sej plebiscitne komisije glede vprašanja odprtja demarkacijske črte med obema plebiscitnima conama A in B. Kot je znano, se je jugoslovanska stran izpolnitvi te zahteve sicer upirala, vendar je morala končno popustiti. Stališče predsednika plebiscitne komisije britanskega polkovnika Pecka do jugoslovanskega zavračanja te zahteve je Pirkham označil kot »strogo stvarno in vseskozi energično«. Poročal je tudi, da imajo po njegovem mnenju zastopniki treh sil, zastopanih v plebiscitni komisiji, namreč Velike Britanije, Francije in Italije, najboljši namen izpeljati »svobodno in neuplivano« glasovanje, da se pa tudi popolnoma zavedajo »ogromnih težav«, ki jih povzroča taktika SHS organov. Pri tem je avstrijski zastopnik očitno imel v mislih vprašanje odprtja demarkacijske črte ter prostega gibanja avstrijsko-nemškega propagandnega aparata na jugoslovanskem delu plebiscitnega območja (poročilo z dne 9. avgusta).

Eno izmed vprašanj, ki se je pojavljalo na sejah plebiscitne komisije, je bilo dalje vprašanje posebnih izkaznic, namenjenih vstopom na plebiscitno ozemlje. V svojem četrtem poročilu z dne 10. avgusta je avstrijski zastopnik poročal, da bo poskušal doseči uvedbo takih izkaznic le za prebivalce plebiscitnega področja, da bi na ta način preprečili prehajanje »tujih elementov« na plebiscitno območje. Pri tem je gotovo imel v mislih edinole slovenske prišleke iz drugih slovenskih dežel.

Ponovno bremo o opozorilu glede »energičnega« stališča polkovnika Pecka do vprašanja prometa med obema plebiscitnima conama. Vse kaže, da se je v tem času rodila Pirkhamova zamisel, predložena plebiscitni komisiji, naj bi komisija prevzela upravo nad obema plebiscitnima conama in s tem seveda omejila vpliv jugoslovanske strani (prim. 5. delovno poročilo z dne 12. avgusta). Zanimivo je dalje opozorilo, da imajo v tem času postavljeni okrajni plebiscitni (distriktni) sveti velike jezikovne težave in da »predvsem ne razumejo slovenskega jezika«. To kaže na večjo prilagodljivost avstrijsko-nemške strani organom plebiscitne komisije v primeri z jugoslovansko stra-

njo. Iz osmega poročila z dne 30. avgusta moremo in tudi moramo sklepati, da je poskušala avstrijska stran v tem času doseči prestavitev glasovalnega dne 10. oktobra na kasnejši datum.

Dne 1. septembra je Pirkham med drugim znova poročal o jezikovnih težavah distriktnih svetov. Ob tem je otel požabi značilno nadrobnost, da je bil v svetih občevalni jezik deloma francoski deloma italijanski, v enem celo nemški (!). Iz poročila se dalje vidi, da je vodil KHD na območju plebiscitne cone B »privatno politiko« do tamkajšnjih Slovencev ne glede na napotila avstrijskega predstavnika v plebiscitni komisiji; to dejstvo so obravnavali tudi na eni izmed sej te komisije. Za namere takratnega KHD kot deželne organizacije je vsekakor zelo važen poročilu priloženi dopis enega njenih vidnih delavcev Hansa Steinacherja z dne 9. septembra s pritožbami o jugoslovanskem pritisku v plebiscitni coni A. Iz dopisa se vidi, da je KHD štel avstrijsko usmerjene južne Korošce za »nemško usmerjene« [gesinnt]. Iz Pirkhamovega poročila izvemo še o eni nadrobnosti: o nemško-koroški sugestiji, naj bi zaradi pravilnejše izpeljave plebiscita plebiscitno območje zasedle sile »nevturalne« države [predstavljala naj bi jo po možnosti — Italija; op.]. V pogovoru o tem vprašanju je Peck poudaril, da je bil on sam zastopnik takega predloga še pred prihodom plebiscitne komisije na Koroško, vendar v tem ni uspel (deveto poročilo z dne 1. septembra). V nasprotju z omenjeno sugestijo iz konca avgusta je 26. septembra Pirkham poročal Dunaju, da proavstrijsko vzdušje v coni A »po vseh poročilih ni neugodno« in zato ne bi bilo želeli, da bi se glasovalni dan prestavil. Posebno poučna za italijansko podporo avstrijsko-nemški strani v plebiscitnem času je tožba avstrijskega zastopnika, češ, da so Italijani oziroma da sta komandanta »posebno ogroženih distriktov Pliberk in Rožek — razočarala (!)«. O nji piše, da sicer podpirata avstrijsko »stvar«, vendar da ostajata večkrat pri besedah; če se pa posebej zavzameta, storita to na »tako enostranski način«, da ni več ohranjen vtis nadstrankarstva. Posledica tega je — nadaljuje poročilo — da ju zastopniki ostalih dveh velikih sil ne morejo podpreti; s tem dajeta orožje v roke agitatorjem države SHS. Dalje je Pirkham poročal, da se bo v prihodnjih dneh še enkrat osebno obrnil na italijanskega predstavnika v plebiscitni komisiji, princa Borgheseja, ter ga prosil za bolj energično delovanje pliberškega in rožeškega distrikta v avstrijsko korist.

Delo britanskih članov plebiscitne komisije je avstrijski zastopnik ocenil kot stvarno in »vseskózi nadstrankarsko«. O njih je pisal, da opravljajo svojo nalogo z velikim »praktičnim razumevanjem«, veliko pridnostjo in z resničnim prizadevanjem pomagati, kjer je to potrebno. O Francozih vzemo, da sicer razumljivo simpatizirajo z jugoslovansko stranjo, ne da bi pri tem dali povod za direktno pritožbo nad enostransko usmerjenostjo (»partijnostjo«). O avstrijskih zastopnikih v distriktnih svetih poročilo pravi, da so bili zelo prijateljsko sprejeti, jih vedno poslušajo oziroma pritegujejo k pogajanju in posvetoivanju, ne da bi se dalo pri tem ugotoviti enotno nastopanje vseh distriktnih svetov (14. poročilo z dne 26. septembra).

Zadnje dostopno poročilo, sedemnajsto po vrsti, z dne 15. oktobra 1920, le nekaj dni po plebiscitu, prinaša ob orisu poteka plebiscitnega dne in še nekaterih avtorjevih ocen in opazovanj več zanimivih reakcij članov plebiscitne komisije na ponovni vstop jugoslovanske vojske v plebiscitno cono A. Po Pirkhamovem poročilu je to dejanje vzbudilo »najslabši vtis«. In to celo pri francoskem delegatu. Ta mu je tudi sporočil, da je svaril Beograd pred takim korakom ter zagotovil Avstrijcem, da se bo Francija držala določil senžermenske mirovne pogodbe. Tudi Britanci so obsodili jugoslovansko potezo ter se lotili energičnih korakov v korist nemško-avstrijske strani.

Ob koncu poročila še vzemo, da so bili »med najbolj živimi dnevi« neuradno v Celovcu tudi trije ameriški funkcionarji, ki so se zanimali za vse postopke »in, kot kaže, odnesli ugodne vtise«.

Tone Zorn

PROBLEMI IN DISKUSIJA

ZLOM AVSTROMARKSIZMA PRI SLOVENCIH

Nova knjiga dr. Dušana Kermavnerja »Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918« (Ljubljana 1968, 267 str.) zasluži, da se o njenih osnovnih tezah temeljito diskutira.

Prvo poglavje te knjige *O radikalizaciji in demokratizaciji slovenske meščanske politike v letu 1917*, ponatis iz Dialogov 1967, daje dober informativen pregled, ki se pa omejuje seveda samo na politične stranke, ne govori pa o dobrovoljcih, slovenskih izseljencih, politični emigraciji, stikih z Jugoslovanskim odborom in češko mafijo, kjer bi mogli govoriti o radikalizaciji že prej. Sledi »Vmesna opomba«, formulacija osnovne teze knjige; v tem času je stal dr. Henrik Tuma, glavni predstavnik slovenske socialne demokracije, na stališču, da bi bil za Slovence rešen edino sporazumen mir med velesilami ali pa poseben mir Avstro-Ogrske, nasprotoval je antantofilstvu kot pogubni iluziji zaradi nevarnosti, ki bi jo zmaga antante predstavljala za primorske Slovence; toda antantofili so bili ali so se pa vsaj delali slepe za to nevarnost in tako dosegli, da se niso z njimi razšli tisti, ki so bili prav tako za konec tuje oblasti in niso hoteli veljati za pristaše osvojenega »državnega sklopa«, ki bi pa vendar mislili, da bi se utegnil v primeru sporazumnega ali posebnega miru ta državni sklop ohraniti v federalizirani in demokratični obliki; po antantni zmagi so bili vsi ti nazori pozabljeni in zdaj jih hoče avtor nekako na novo odkriti. V naslednjem poglavju *Razhajanje mladih socialistov s socialno demokracijo poleti-jeseni 1917* govori avtor v glavnem na podlagi člankov v Napreju, ki je začel kot strankin dnevnik izhajati 15. VII. 1917, o tem, kako je struja mladih socialistov nastopala v svojih člankih proti vsakemu sodelovanju z nemško-avstrijsko socialno demokracijo in za priključitev gibanju slovenskega meščanstva za narodno osamosvojitve. Pri tem avtor trdi, da je hotela ta struja narediti iz slovenske soc. demokracije le privesek meščanskih strank in da je negirala bistvene točke socialističnega programa, razredni boj in vsak internacionalizem; tej struji je nasprotovalo vodstvo stranke, ki se je zavzemala za razredni boj in internacionalizem, bilo pa baje prav tako za narodnostno osamosvojitve, čeprav na bazi tivolske resolucije in ne na bazi majniške deklaracije. Razlike so bile baje tudi v tem, da so bili mladi proti boljševikom, medtem ko je stranka izražala simpatije za oktobrsko revolucijo. Spor je končal s tem, da je proti urednici Napreja Alojziji Štebijevi, ki je stala na strani mladih, nastopil cenzurni odsek Napreja, Štebijeva je nato odstopila kot urednica, mladi, ki so predstavljali po mnenju dr. Kermavnerja le par ljudi, pa nato niso samo nehali sodelovati v Napreju, ampak so se ločili od socialne demokracije sploh. V naslednjem poglavju »Veliki« polemični spoprijem med meščanskim tiskom in »Naprejem« pozimi 1917—1918 govori avtor le deloma o polemiki meščanskega tiska, ki očita socialni demokraciji njeno sodelovanje z nemško-avstrijsko stranko in nesodelovanje v deklaracijskem gibanju, ter poskuša zanesti to gibanje tudi med socialistične delavce, medtem ko socialno-demokratična stranka vztraja na svoji politiki, čeprav priznava deklaracijskemu gibanju določen pomen. V veliki meri pa opisuje avtor v tem poglavju stališče tedanjega vodilnega ideologa stanke dr. H. Tume, ki je prepričan, da je edina rešitev za Slovence sporazumni mir, ker bi zmaga antante pomenila italijansko aneksijo Primorja, in da bi nato ob ohranitvi »državnega sklopa« Avstro-Ogrske prišlo pod pritiskom politike združenih socialno-demokratskih strank njenih narodov do demokratizacije in nacionalne federalizacije države. V poglavju *Sprejem »Demokracije« v meščanskem tisku in v »Napreju« marca-aprila 1918* govori avtor o tem, kako je bila revija De-

mokracija, ki jo je začela izdajati socialistična omladina marca 1918, s simpatijo sprejeta v meščanskem tisku, medtem ko je Naprej polemiziral proti njej, vendar pa tudi že o tem, kako je začenjalo vodstvo socialne demokracije spreminjati svoje stališče in prehajati k politiki sodelovanja z meščanskimi strankami v deklaracijskem gibanju, kar je izzvalo proteste dr. H. Tume. Sele naslednje poglavje — zadnje poglavje knjige v ožjem smislu besede — nosi naslov *O obeh Cankarjevih predavanjih spomladi 1918*, tako da je upravičena opomba kritikov te knjige, da bi se njen naslov moral glasiti »Slovenska politika leta 1918 in Ivan Cankar«. Tu govori avtor najprej o tem, kako so socialistični mladini v Trstu, ki so ostali v stranki, medtem ko so se drugod po dr. Kermavnerjevem mnenju odcepili od nje, prevzeli vodstvo Ljudskega odra v Trstu; v tem okviru je prišlo potem 20. aprila 1918 do Cankarjevega predavanja Očiščenje in pomlajenje, pri katerem avtor na eni strani dokazuje, da s svojimi nazori in kritiko politike stranke izraža v veliki meri stališča socialistične omladine, na drugi strani pa dr. Kermavner kritizira Cankarja in zagovarja dotodanjo politiko stranke. Nato govori avtor o polemiki med A. Kristanom in Cankarjem in o drugih polemikah, do katerih je prišlo v zvezi s tem predavanjem, na drugi strani pa navaja dejstva, ki dokazujejo, kako je stranka v tem času že spremenila svoje stališče. Nato avtor razlaga dejstvo, da Cankar v svojem drugem predavanju Slovenska kultura, vojna in delavstvo v Ljubljani 1. junija 1918 ne govori o tej temi in o politiki stranke in omladini, s tem, da tu ne gre samo za dejstvo, da je stranka medtem spremenila svojo politiko in da bi bila kritika brezpredmetna, ampak trdi, »da ne moremo izključiti misli« (str. 196), da bi imel Cankar to predavanje tudi, če bi se to ne zgodilo, in konstruiral sploh nekaj odmik Cankarja od stališč socialistične omladine. Na drugi strani pa trdi, da se je socialistična omladina združila zdaj z liberalnimi prosvetarji za ljudsko izobraževalno delo. Dr. Tuma je pa zaradi nove politike stranke prenehal sodelovati z njo. Knjigi je dodan še *Dodatek: O slovenski socialni demokraciji med vojno 1914—1918* (Ob spominskih zapiskih R. Golouha), del kritike knjige Golouhových spominov, ki je izšla leta 1966.¹ Avtor sega le v tem dodatku knjige tudi v razdobje med leti 1914 in 1917, tematika tega poglavja je v veliki meri ista kakor tematika prejšnjih poglavij in v zvezi s tem so nekatera ponavljanja, osnovne teze so pa v veliki meri iste kakor v drugih poglavjih knjige.

Dr. Kermavner je dognal v svoji knjigi precej novih podrobnosti in uporabljal je tudi nekatere nove vire, tudi arhivske, kjer je odkril med drugim tudi originalne nekaterih tekstov, ki jih je tedaj črtala cenzura in zato doslej niso bili znani. Knjiga je mnogo bolj obsežna kakor avtorjevo predavanje o isti temi na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici 11. septembra 1968, v času, ko knjiga še ni bila objavljena; predavanje povzema le nekatere teze knjige, te pa deloma v zaostreni obliki.² Kritika knjige R. Golouha v zadnjem poglavju je samo sestavni člen v rekordnem številu kritik te knjige, ki jih je objavil dr. D. Kermavner; tako Golouhova knjiga sama kakor tudi kritike se v veliki meri ne tičejo razdobja in vprašanj, ki nas zanimajo v zvezi z dr. Kermavnerjevo knjigo; ne more biti dvoma o tem, da je v Golouhovi knjigi mnogo napak, na drugi strani je pa tudi način polemike ponekod tak, da ne prispeva k znanstveni osvetlitvi vprašanj; tu se moremo omejiti na to, da upoštevamo le nekaj mest iz teh polemik.³ Predvsem pa je važno, da je pisal D. Kermavner

¹ Rudolf Golouh, Pol stoletja spominov. Panorama političnih bojev slovenskega naroda. Ljubljana 1966.

² Dušan Kermavner, O posegu Ivana Cankarja v slovensko politiko leta 1918, ZČ XXIII, 1968, str. 89—100.

³ Prva soočenja z Golouhovimi spomini, Naši razgledi 24. XII. 1966; O socialističnem zanikanju narodnega vprašanja v kraljevini Jugoslaviji, prav tam 14. I. 1967; Neupravičen hrup, prav tam 10. VI. 1967; O vlogi izbrisov in anonimitete v spominih Rudolfa Golouha, Sodobnost XV, 1967, str. 190—201; Še o pripomoči k italijanski zasedbi Trsta jeseni 1918, prav tam XV, 1967, str. 413—424; Pismo uredniku, prav tam XV, 1967, str. 667—672; Severna Slovenija v zrcalu R. Golouha, ČZN n. v. LIII, 1967, str. 287—313; Ob spominskih zapiskih R. Golouha: O tržaškem anarhizmu in o nekaterih črtah slovenske socialne demokracije, ZČ XXIII, 1968, str. 113—133. R. Golouh je odgovarjal v Naših razgledih 28. I. 1967 in v Sodobnosti XV, 1967, str. 424—451.

o istih problemih že prej in sicer — če ne upoštevamo objav o posameznih vprašanjih, od katerih bodo nekatere še citirane — predvsem v treh publikacijah, kjer je sodeloval kot avtor in urednik: v objavi Tumovih spominov, ki jim je dodal svoje »Urednikove dopolnitve«, v objavi Prepeluhovih Pripomb k naši prevratni dobi, ki jim je dodal študijo »Albin Prepeluh — Abditus, njegov idejni razvoj in delo«, in v objavi dokumentov za zgodovino socialističnega gibanja pri Slovencih med leti 1869 in 1920, kjer sta dokumente izbrala skupaj z R. Golouhom, opombe k njim je pa napisal D. Kermavner sam.⁴ To je važno zato, ker dr. D. Kermavner v svoji novi knjigi ne govori o nekaterih stvarih, ampak se zanje kar sklicuje na prejšnje publikacije; to je dovolj za specialista, medtem ko širši krog vsega tega ne bo primerjal in ne bo dobil zaokrožene slike. Predvsem pa je važno, da se avtorjeve teze v novi knjigi v mnogočem razlikujejo od onih v prejšnjih publikacijah; avtor je to sam označil s tem, ko je svoje sedanje stališče označil pod narekovajem kot »dokončno« (str. 26), medtem ko je prejšnje publikacije označil kot poskusne zgodovinarske razčlemba (str. 208), in govoril o tem, da je v onih publikacijah oral kot ledino, medtem ko mora zdaj preorati kot praho in globlje (ZC XXIII, 1968, str. 89). Avtor ima brez dvoma pravico spremeniti svoje mnenje, vendar je pa treba primerjati ta stališča in se vprašati, na kakšne argumente se opira avtor za svoja spremenjena stališča.

Jasno je, da problematike te vrste ne moremo popolnoma razumeti, če upoštevamo samo slovenski okvir ali pa tudi le okvir tedanje Avstro-Ogrske, ker gre tu za osnovna vprašanja zgodovine mednarodnega delavskega gibanja v tej dobi, in jasno je tudi, da je ta problematika postala žgoče aktualna ne šele leta 1917, ampak z začetkom prve svetovne vojne leta 1914. V tej knjigi se pa vse to le prav malo omenja. Avtor čisto bežno omeni, da se je socialna demokracija v Nemčiji leta 1914 izjavila za vojno in glasovala za vojne kredite (str. 29—30 in v polemiki z Golouhom na str. 209); tako v knjigi ne omeni osnovnega dejstva, ki ga je drugod izrazil, ko je pisal, da se je tedaj večina socialnodemokratskih strank imperialističnih držav odrekla mednarodne solidarnosti, da se je razsula mednarodna zveza socialističnih strank, ki so se priključile vsaka svojemu vladajočemu imperializmu in se je privezanost na obstoječe države izkazala za močnejšo od njihove mednarodne povezanosti.⁵ Temu radikalno nasprotno Leninovo stališče, da je treba meddržavno vojno spremeniti v državljansko vojno s ciljem socialistične revolucije, stališče, ki hkrati obsoja voditelje strank, ki so se izjavili za vojno, kot izdajalce delavskega razreda in odklanja vsako sodelovanje z njimi, je v knjigi le bežno in nepopolno omenjeno (str. 235); avtor je to storil pač pod vplivom svojega po mojem mnenju pravilnega mnenja, da moremo na Slovenskem do zloma Avstro-Ogrske govoriti le o prvih simptomih pristajanja na oktobrsko revolucijo, medtem ko se je pravo gibanje v tem smislu razvilo šele pozneje, vendar bi bilo pa potrebno zaradi jasnosti to stališče bolj omeniti.⁶ Tudi vmesno »levosocialistično« stališče je v knjigi le bežno in nejasno omenjeno (str. 216—219); tu gre za stališče zimmerwaldske desnice, ki je tudi obsojala stališča strank, ki so se izjavile za vojno, in strmela za obnovitvijo internacionale, ni pa bila za spremembo vojne v državljansko vojno in za socialistično revolucijo, hotela je pa doseči svoje cilje s preobrazbo obstoječih socialističnih strank; kakor omenja avtor v drugi svoji publikaciji, je bilo njeno geslo že po zimmerwaldski resoluciji 8. IX. 1915

⁴ Henrik Tuma, Iz mojega življenja, Lj. 1957, 480 str. (Urednikove dopolnitve str. 419—475). Albin Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi, Lj. 1938, 562 str. + 2 zemljevida (Dušan Kermavner, Albin Prepeluh-Abditus, njegov idejni razvoj in delo, str. 295—562). Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, Tom V, Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920, Beograd 1951, VIII + 512 str. (Pojasnila str. 465—495).

⁵ H. Tuma, o. d., str. 445; A. Prepeluh, o. d., str. 65—64, 422.

⁶ Avtor je pisal o tem predvsem v razpravi O odmevu oktobrske revolucije pri Slovencih v letih 1917—1921, Nova obzorja X, 1957, str. 595—612; prim. tudi Oktobrska revolucija in Slovenci, Sodobnost XV, 1967, str. 1057—1080, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja VIII, 1967, str. 25—41; Slovenski socialisti o ruskem revolucionarnem dogajanju l. 1917—1918, Sodobnost XVI, 1968, str. 81—96.

mir brez aneksij in kontribucij ter na osnovi samoodločbe narodov.⁷ To geslo je dobilo velik politični pomen po ruski februarški revoluciji 1917, vplivalo je tudi na druge in znano je, kakšen vpliv je imelo geslo o samoodločbi narodov v Avstro-Ogrski. Zato bo kritični bralec presenečen, ko bo bral v tej knjigi, da je bila ruska revolucija po zmagi nad carizmom za mir na podlagi statusa quo, torej obnovitve predvojnega stanja (str. 218-219); razumel bo geslo miru brez aneksij, t. j. priključitve ozemelj brez ozira na voljo prizadetega prebivalstva, in kontribucij, ne bo mu pa jasno, kaj naj pomeni samoodločba narodov, če gre za status quo ante bellum; uganko mu razreši šele dejstvo, da ta status quo ni program niti zimmerwaldske leveice niti zimmerwaldske desnice ali pa ruske februarške revolucije, ampak v tedanji politični situaciji adaptacija tega programa po avstrijski vladi ter z njo povezani nemškoavstrijski socialni demokraciji in dr. Tumi.⁸

V knjigi je vprašanje sodelovanja ali nesodelovanja slovenske socialne demokracije z drugimi socialnodemokratskimi strankami v okviru istega »državnega sklopa« tako zelo v ospredju, da bi pričakovali sistematično informacijo o socialističnih strankah v Avstro-Ogrski in njihovih stališčih v času prve svetovne vojne. Na mesto tega pa dobimo v njej le nekaj priložnostnih informacij v različnih kontekstih. Tako izvemo, da je bila nemškoavstrijska socialna demokracija leta 1914 za vojno (str. 30, 42, 209); nato izvemo, da je leta 1917 ta stranka vodila akcijo za sporazumni mir, se docela »preklopila« k mirovni politiki, tako da je bil dr. Tuma mnenja, da je šla v Stockholm kot oportunistična, vrnila se je pa kot internacionalna (str. 42, 124-125, 214); kar se pa tiče notranje politike, izvemo, da je bilo vodstvo stranke le za ustavne in upravne reforme z uvedbo narodnih avtonomij in da je bilo proti spremembam, ki bi mogle privedi do razpada »državnega sklopa«, ter je bilo za čakalno taktiko (str. 42, 75); kar se tiče nenemških socialističnih strank, izvemo priložnostno, da so češkoslovaška, srbska, hrvatska in bosanska stranka protivojne in protimeščanske (str. 59), nato pa na mnogih mestih, da češka, poljska in ukrajinska stranka sodelujejo z meščanskimi strankami svojih narodov (str. 59-61, 84, 108-110, 111-112, 215-216). Ker nam vse to ne daje zaokrožene slike, je potrebnih nekaj dodatnih informacij, pri čemer se moremo v glavnem omejiti že na podatke, ki jih daje dr. Kermavner v drugih svojih publikacijah. Pri tem se moremo omejiti na stranke v Cislitvaniji in pustiti ob strani ogrsko, hrvatsko in bosansko stranko, kjer so bili problemi podobni. Nemškoavstrijska stranka se je res 1914 izjavila za vojno, kar se sicer ni moglo izraziti v glasovanju za vojne kredite, ker državni zbor ni bil sklican, pač pa predvsem v strankinem časopisju, posebno v znanih Austerlitzevih člankih *Der Tag der deutschen Nation in Nach Paris* v *Arbeiter-Zeitung* 5. VIII. in 5. IX. 1914.⁹ Tu se ni potrebno zadrževati na dr. Rennerjevih velikoavstrijskih načrtih in na sodelovanju nekaterih članov stranke pri načrtih za velikonemško Mitteleuropa. Na drugi strani je bila v stranki tudi opozicija, ki je nasprotovala njeni vojni politiki, a ta opozicija je bila majhna in ob velikem dejanju njenega voditelja dr. Friedricha Adlerja, ki je 21. X. 1916 ustrelil ministrskega predsednika grofa Stürgkha, so pisali socialnodemokratični listi, da gre za dejanje blazneža.¹⁰ Ob taki situaciji so ustrezno reagirale druge stranke. Večinska poljska socialistična stranka v Galiciji se je že pred vojno v tistem sporazumu z avstrijsko vlado in nemškoavstrijsko stranko pripravljala na vojno z Rusijo z namenom obnovitve Poljske, med vojno ji je bil to glavni cilj in je zato sodelovala z meščanskimi strankami. Podobno stališče so imeli ukrajinski socialisti. Stranka velike večine čeških socialnih demokratov v prvih letih vojne ni imela lahkega stališča — podobno kakor Masaryk — zaradi simpatij za carsko Rusijo med Cehi, a končno so se 18. XI. 1916 njeni poslanci združili z drugimi češkimi po-

⁷ Zgodovinski arhiv ..., o. d., op. 86 na str. 487-88.

⁸ Mnogo gradiva za to vprašanje je v knjigi M. Briťovška *Revolucionarni idejni preobrat med prvo svetovno vojno. Lenin v boju za tretjo internacionalo*. Ljubljana 1969.

⁹ Zgodovinski arhiv ..., o. d., op. 70 na str. 481.

¹⁰ Prav tam, op. 71 na str. 481-482.

slanci v Český sváz. Pri italijanskih socialistih v Avstriji je treba razlikovati med trentinskimi socialisti, ki so dokumentirali svoj iredentizem s smrtjo svojega voditelja Cesara Battistija, in med tržaškimi socialisti, pri katerih je bila večina s Pittonijem avstromarksistično usmerjena, medtem ko se je manjšina s Puecherjem nagibala k iredentizmu. V tej situaciji je imela JSDS (Jugoslovanska socialnodemokratska stranka) v Cislitvaniji pred seboj na eni strani stališča treh in pol strank, na drugi strani pa nemškoavstrijsko stranko in italijanske tržaške avstromarksiste; eni so sodelovali z vlado, drugi z meščanskimi strankami svojih narodov; moglo bi se tudi razlikovati sodelovanje z nacionalizmom vladajočega in pa podrejenih narodov. Dr. Kermavner je v eni od prejšnjih publikacij označil to stanje takole: »Prav tako, kakor se je razbila svetovna internacionala zaradi neenotnega stališča njenih delov do svetovne vojne, se je razbila tudi »avstrijska internacionala« zaradi neenotnega stališča njenih delov v narodnem vprašanju».

Kot edina notranja protiabsolutistična sila v Avstro-Ogrski se je izkazalo narodno gibanje zatiranih narodov — medtem ko je socialna demokracija popolnoma odrekla.¹¹ V letu 1917 se je nemškoavstrijska socialnodemokratska stranka nato res orientirala k mirovni politiki, vendar je pa treba postaviti vprašanje, koliko je to v zvezi s politiko avstrijske vlade v spremenjeni situaciji. V notranji politiki se je pa tudi večina zbora te stranke 19.—24. X. 1917 še postavila na Rennerjevo stališče. Še resolucija konference nemškoavstrijskih socialistov alpskih dežel v Zell am See 18. VIII. 1918 je nekaj kompromis med tem stališčem in načelom samoodločbe narodov, a Arbeiter-Zeitung piše še v septembru, da se naj združijo srbska in hrvatska ozemlja v okviru monarhije, da je pa zaenkrat še nemogoča priključitev Slovencev k tej enoti.¹² Šele 3. X. 1918 je priznala nemškoavstrijska socialnodemokratska stranka avstrijskim narodom pravico do samoodločbe.¹³ Seveda je pa potrebno upoštevati tudi stališče levice nemškoavstrijske socialnodemokratske stranke, o čemer bo še govor. Na podlagi doslej navedenega si je pa težko predstavljati, kaj naj bi v tedanji konkretni situaciji pomenila mednarodnostna povezanost JSDS v okviru obstoječega »državnega sklopac«.

Ker so bila v času krize JSDS v letih 1917-18 zelo v ospredju vprašanja odnosa do nemškoavstrijske socialnodemokratske stranke in pa odnosa do predvojnih narodnostnih programov, zlasti vprašanje razmerja med tivolsko resolucijo in majniško deklaracijo, se je treba tu kratko dotakniti te dediščine dobe pred prvo svetovno vojno. JSDS je bila sicer od leta 1896 zaradi reorganizacije avstrijske stranke po narodih posebna stranka, vendar pa to ne pomeni, da ni bila več odvisna od nemškoavstrijske stranke. Dr. Tuma piše v svojih spominih, da je bila stranka v določenem smislu privesek nemške stranke in v začetkih navezana tudi na njeno denarno pomoč.¹⁴ V referatu v decembru 1917 je zelo značilno povezoval to šibkost in odvisnost od nemške stranke z načeli internacionalizma: »Slovenska socialna demokracija je bila vedno dobro proletarska ter je sledila internacionalni disciplini brez vsakega pridržka, čuteča se prešibko, da bi hodila lastno pot. Svojo organizacijo in taktiko je uravnavala po vzgledu nemškoavstrijske stranke, češki separatizem je še leta 1912 odločno obsodila. Stali smo vedno, kakor še danes stojimo, na stališču internacionale in delavske solidarnosti; v enotnosti socialno demokratičnih strank vsega sveta smo videli svoj obstanek.«¹⁵ Enotna je bila predvsem sindikalna centrala in s tem njena finančna sredstva; bistvo češkega separatizma je bilo prav v odcepitvi od dunajske sindikalne centrale, a ta separatizem je bil od JSDS — kljub nekaterim simpatijam zanj pri A. Kristanu in dr. Dermoti — obsojen; pri tem je po mnenju Kermavnerja odločala njena šibkost, z drugačno politiko bi si zapravili sodelovanje z neiredentističnimi tržaškimi socialisti, ne

¹¹ A. Prepeluh, o. d., str. 425, 423.

¹² Zgodovinski arhiv ... op. 87 na str. 488 in op. 88 na str. 488—89.

¹³ A. Prepeluh, o. d., str. 100—101 (tudi Kermavnerjeva opomba).

¹⁴ H. Tuma, n. d., str. 315.

¹⁵ Zgodovinski arhiv ... o. d., str. 308.

bi jim pa to prav nič pomagalo na Koroškem in Štajerskem, kjer so bile z izjemo trboveljske revirja delavske organizacije v rokah nemške stranke.¹⁶ Tudi iz podatkov v novi Kermavnerjevi knjigi izhaja, da je v času polemik jeseni 1917 A. Kristan poudarjal zasluge in podporo nemške stranke, medtem ko A. Prepeluh tega ni tajil, poudarjal pa je, da je to stvar preteklosti in naglašal trenja v zvezi s tem in predvsem germanizatorične tendence nemške organizacije na Koroškem in Štajerskem.¹⁷ Kar se pa tiče načelnega stališča do narodnega vprašanja, je znano, da je brnski program avstrijske socialne demokracije l. 1899 predvideval avtonomna ozemlja na podlagi etničnega principa. Izvedba tega principa bi vsekakor ustvarila tudi avtonomno Zedinjeno Slovenijo v okviru Avstrije, čeprav je J. Pleterski ugotovil, da na Koroškem pri socialni demokraciji ni bilo opaziti nikake propagande za izvedbo tega načela, medtem ko bi bilo potrebno za druge pokrajine to vprašanje še raziskati.¹⁸ Drugo stališče, ki ga je zastopal E. Kristan in tudi nekateri nemškoavstrijski socialni demokrati, je bilo stališče personalne avtonomije za narodnokulturne zadeve, pri čemer ni treba izgubljeni besed o tem, da bi ustvaril na taki podlagi sestavljeni narodni kataster možnosti za pritisk gospodarsko in politično močnejših. Dr. Kermavner je ugotovil, da je A. Prepeluh že pred vojno kritiziral narodnostno politiko avstrijske socialne demokracije, čeprav takrat to vprašanje še ni bilo tako zgoče aktualno, in se je s to kritiko strinjal s pripombo, da tu ne gre za »nemški« socializem, ampak za nazore, ki so nepravilni s stališča socializma kateregakoli naroda.¹⁹ Socialistična omladina je imela prav, ko je trdila, da je bila avstrijska socialna demokracija le za narodno avtonomijo, ne pa za narodne države in samoodločbo narodov. Tega mnenja je bil v svojih prejšnjih publikacijah tudi dr. Kermavner. »Avstrijska socialna demokracija pa ni razširila svojega nezadostnega načela »narodnostne avtonomije« v pojem popolne samoodločbe. Šablonsko je merila pritisk privilegiranih narodov in odpor zatiranih načeloma z istim vatlom. Zaradi tega se je mogel vladajoči polfevdalni režim okoriščati z njo kot protiutežom proti centrifugalnim stremljenjem zatiranih narodov in narodnostnim bojem sploh«. »Ravnodušnost, ki so jo kazali do narodnega zatiranja nemški in deloma tudi italijanski socialni demokrati — ponekod so naravnost podpirali raznarodovalne težnje vladajočega nemštva in privilegirane italijanstva — je odbijala Prepeluha, ki je globoko čutil, kako je njegov nazor utemeljen v socializmu«. »Če je bila pred vojno njena ideja narodne avtonomije višja od oportunistične politike meščanstva, ki je pobiralo drobtinice in se mirilo s staro ureditvijo Avstrije v dualizmu in zgodovinskih kronovinah, pa je sedaj teoretični program socialne demokracije ob živi zahtevi po samoodločbi močno obledel.«²⁰ Kar se pa tiče jugoslovanskega vprašanja, ne more biti dvoma o tem, da se je JSDS zanj zanimala že od svojega nastanka. Etbin Kristan mi je še v zadnjih letih življenja po povratku v domovino (1951-53) zatrjeval, da jugoslovansko ime stranke leta 1896 ni v zvezi s tem, da bi hoteli zajeti tudi hrvatske in srbske socialiste Istre in Dalmacije, ampak so mislili pri tem na jugoslovanstvo; po neobjavljeni disertaciji Mirjane Grosseve Uloga socialne demokracije u političnem životu Hrvatske 1890—1905 je bil E. Kristan prej kot obzoraški novinar v Zagrebu sumljiv policiji po »egzaltiranom domorodnom čuvstvu«; stalni interes stranke za jugoslovanska vprašanja dokazujejo številni članki, shodi in stiki s socialisti in socialističnimi strankami drugih jugoslovanskih narodov. Za njeno koncepcijo jugoslovanstva je pa najbolj važna tivolska resolucija iz l. 1909. Dr. Kermavner navaja iz polemik v letih 1917-18 glasove tistih, ki so trdili, da je majniška deklaracija za socialiste nepotrebna, ker imajo že tivolsko resolucijo, in temu nasprotna mnenja, korigira namene dr. Tuma, da naj bi bila tivolska resolucija za en jugoslovanski narod kot konfederacijo treh narodnosti, ko pravilno opozarja, da

¹⁶ A. Prepeluh, o. d., str. 445, 418.

¹⁷ D. Kermavner, n. d., str. 45—46, 51, 57—58.

¹⁸ J. Pleterski, Narodna in politična zavest na Koroškem, narodna zavest in politična orientacija prebivalstva Slovenske Koroške v letih 1848—1914, Lj. 1965, str. 412.

¹⁹ A. Prepeluh, o. d., str. 360—365.

²⁰ H. Tuma, o. d., str. 438. A. Prepeluh, o. d., str. 361, 424.

govori tivolska resolucija le o širši konfederaciji, v katero naj bi se vključili vsi Jugoslovani kot enota (str. 88), sicer se pa v analizo tivolske resolucije ne spušča. Za resolucijo je najprej bistveno, da formulira idejo »narodne avtonomije, tj. preobrazbo Avstro-Ogrske tako, da bo na enotnem gospodarskem ozemlju vsakemu narodu brez ozira na zgodovinske meje zajamčena enotnost, samostojnost in samouprava v vseh narodno-kulturnih zadevah«; tu je s svojim podarjanjem enotnega gospodarskega ozemlja in omejevanjem avtonomije na narodno-kulturne zadeve tivolska resolucija celo bolj ekskluzivna kakor brnski program, ki govori o demokratični narodnostni zvezni državi in o teritorialnih narodnih enotah, ki opravljajo svoje narodne zadeve popolnoma avtonomno. Druga bistvena točka je težnja po združitvi vseh Jugoslovanov v en narod, tudi po skupnem jeziku in pravopisu; znano je, da je ta ideja E. Kristana vzbudila še pred prvo svetovno vojno odpor pri bodočih članih socialistične omladine Prepeluhu in dr. Lončarju, pri njima blizu stoječemu in 1914 umrlemu dr. Dermoti, pri Ivanu Cankarju, pa tudi pri dr. Tumi. Najbolj nejasna in v navideznem nasprotju s tezo o enotnem gospodarskem prostoru Avstro-Ogrske je pa točka, kjer govori o stremljenju, da bi ta enotni jugoslovanski narod brez ozira na vse umetne državne in politične pregraje živel »skupno nacionalno-avtonomno kulturno življenje kot svobodna enota v popolnoma demokratični konfederaciji narodov«; tu pa gre v resnici za idejo E. Kristana, da bodo nekoč v daljnji bodočnosti, ko bodo odmrle vse države in z njimi tudi Avstro-Ogrska, živeli narodi kot personalnopravne enote v taki konfederaciji narodov.²¹ Tu moremo pustiti ob strani argument iz kasnejših diskusij, da je bila tivolska resolucija le sklep ene stranke in ne vsega naroda, in bolj tehten argument, da je bila le malo znana. Bistveno pa je, da tivolska resolucija, sprejeta na konferenci, kjer sta bila navzoča tudi dr. V. Adler in dr. K. Renner, ne pomeni nikakega preloma s koncepcijami avstromarksizma. Na podlagi vsega navedenega ni jasno, kako je prišel dr. Kermavner, v svoji novi knjigi do trditve, da je slovenska socialna demokracija že od svoje ustanovitve razlašala kot svoj cilj tako reorganizacijo »državnega sklopa«, da bi prišlo do jugoslovanskega zedinjenja, in da zato deklaracijska politika ni zahtevala od nje kake temeljne preorientacije (str. 213).

Ugotovitev v začetku te ocene, da moremo govoriti o radikalizaciji slovenske meščanske politike šele v letu 1917 samo, če se omejimo na uradne stranke, njihovo časopisje in nastope v državnem zboru, ki se je šele tedaj sestel, medtem ko bi razpravljanje v širšem okviru dokazalo začetke te radikalizacije že prej, velja seveda tudi za slovenske socialiste: vsi ti problemi so bili zanje aktualni že od začetka vojne in ne šele od srede leta 1917, ko je začel izhajati Naprej. O vsem tem pa ne najdemo v Kermavnerjevi knjigi skoraj ničesar; le bežno se omenja razočaranje zaradi razpada internacionale in delni odpor proti stališču nemške in nemškoavstrijske socialne demokracije za nemško vojno, kar pa ni sprožilo zaznavnih nasprotstev med slovenskimi socialisti do srede leta 1917 (str. 29-30); šele v polemiki proti Golouhu v dodatku postavlja avtor tezo, da sta bili slovenska in njej najbližja tržaška italijanska socialna demokracija v celoti na protivnojem stališču, dokler ni nastopila z drugačnim stališčem sredi 1917 socialistična omladina (str. 207-208), omenja, da tu ne bo razpravljal o tem (str. 210), se sklicuje za stališče italijanske stranke na pisanje lista *Il Lavoratore* (str. 244) in govori o nekaj podrobnostih iz teh vprašanj, ki se jih bo treba še dotakniti. Po izidu dr. Kermavnerjeve knjige je izšla razprava Fr. Klopčiča, ki je prvi poskus obravnavanja teh vprašanj.²² Iz te razprave izhaja, da je glasilo stranke Zarja pisalo do začetka vojne v protivnojem smislu; pri tej ugotovitvi je treba seveda upoštevati, da so v času julijske krize 1914 vse socialistične stranke vodile protivno kampanjo do trenutka, ko je bila

²¹ To idejo je izrazil E. Kristan v članku *Nationalismus und Sozialismus in Osterreich* v češki reviji *Akademie*, Praga, št. III, avgusta 1898, str. 485-491 (fotokopija v Arhivu CK ZKS); slovenski prevod (z nekaj napakami) v članku Fr. Klopčiča *Prvi nastop Etbina Kristana za kulturnonarodnostno avtonomijo leta 1898*, *Sodobnost* XIII, 1965, str. 204-209.

²² Fr. Klopčič, *Protivno stališče slovenske socialnodemokratske stranke leta 1914* in 1915, *ZC XXIV*, 1970, str. 53-75.

splošna vojna že odločena stvar. Ob začetku vojne je bila ustavljena Zarja in še en socialistični list in razpuščenih nekaj socialističnih organizacij, poleg tega je bilo pa ustavljenih še nekaj listov in razpuščenih še nekaj organizacij prepordovske, narodnosocialistične in sokolske smeri; od slovenskih socialističnih listov sta bila od začetka vojne ustavljena dva, trije so sami prenehali izhajati, dva sta pa še izhajala;²³ vse to in pogoji vojne cenzure seveda otežkočajo odgovor na vprašanje, ki nas zanima, vendar nas pa to ne odvezuje dolžnosti analiziranja pisave tiska, ki je še izhajal, in pritegnitve drugih virov poleg časopisja. Iz Klopčičeve analize socialističnega tiska, ki je v prvi dobi vojne še izhajal, sledi, da se na eni strani pojavljajo parole upanja na avstrijsko zmago, proti veleizdajalcem, proti carizmu, na drugi strani pa tudi trditve, da je delavstvo načelno proti vojni, da je vojna rezultat kapitalizma, da bo nova Avstrija domovina svobodnih narodov, da bo prišlo po vojni do brezposelnosti, in informacija o protivojnem stališču ruske socialne demokracije, kar pa seveda vse skupaj ne dokazuje protivojnega stališča, ki bi bilo podobno znanemu stališču strank v Rusiji in Srbiji. Osnovnega pomena je pa dejstvo, da so Naši zapiski sicer prenehali izhajati, ker so bili sotrudniki in naročniki večinoma v vojski in je vse zamrlo, da je pa njihov urednik dr. Henrik Tuma vendar čutil potrebo, da izda še eno številko (9-10) za september-oktober 1914 in napiše zanjo uvodnik *Vojna, ki ga je treba presojati po originalnem tekstu in ne po frizirani navedbi vsebine pri dr. Kermavnerju in pod vtisom proslavljanja osebnosti dr. Tume po dr. Kermavnerju*.²⁴ V članku dr. Tuma res ugotavlja, da je bila socialna demokracija vsega sveta nepripravljena in navaja simptome za tedanja stališča v prejšnji dobi, vendar pa nato kategorično trdi, da je morala sprejeti dani položaj »in je moralo delavstvo, ne le brez vsakega odpora vstopiti v vojske, marveč se je moralo podvreči splošni državni in narodni disciplini« (str. 227); sem spada smiselno tudi poznejše mesto o moči militarizma, ki »izključuje v svojem bistvu vsako separatistično gibanje, bodisi socialno, razredno, stanovsko ali kulturno, vse, kar ni v smeri, cilju do ene volje, do zmage, vse to je vojski in vojni in državi nasprotno«, čemur se je treba ukloniti, pri čemer se Tuma sklicuje na poziv Kautskega socialistom, da morajo izpolnjevati svoje dolžnosti kot državljani in bojovníki (str. 229); apel slovenski socialni demokraciji se glasi: »Radi tega že a priori izrekamo, da mora tudi slovenska socialna demokracija brez diskusije sprejeti položaj dejstev in da bi bilo neumestno posebno naši majhni stranki že sedaj kritično motriti obnašanje velikih soc. dem. organizacij, kakor je nemška in francoska« (str. 226); po Rennerju mora stranka gledati, da preživi, tj. da ohrani svoje organizacije (str. 227). Svetovna vojna pomeni za socialno demokracijo konec anacionalnosti, njena konkretna podlaga postane »svobodna kulturna združitev posameznih narodnosti«, ki se pa vendar »avtonomno grupirajo po načelu velikih svetovnih ekonomičnih sil« (str. 227). Konkreten smisel teh tez postane jasen, ko avtor trdi, da se je avstrijska socialna demokracija vedno zanimala za zunanjo politiko in jugoslovansko vprašanje in da je ona dala iniciativo za jugoslovansko socialistično konferenco v Ljubljani 1909 in — kar je bolj dvomljivo — za balkansko socialistično konferenco v Beogradu 1910; na teh konferencah se je po Tumi na eni strani formuliralo načelo, da so jugoslovanska plemena en narod, vezan po skupnem jeziku in skupnih interesih, iz česar sledi, da je Tuma tedaj opustil svojo predvojno kritiko te točke tivolske resolucije; na drugi strani pa Tuma trdi zelo odločno, da je stala slovenska socialna demokracija vedno na stališču, da je mogoča avtonomija in združitev jugoslovanskih plemen le v okviru velike avstrijske države, da tak okvir diktirajo geografski položaj, etnični sestav podonavske in balkanskih držav ter ekonomska tendenca za združevanjem ozemelj, pri čemer je vsak separatizem, tudi srbski in bolgarski, nasproten strēm-

²³ Prim. poleg Klopčičeve razprave še Petejanovo poročilo na X. zboru JSDS 25.—26. XII. 1917, Zgodovinski arhiv..., str. 299, in Kermavnerjevo ugovovitev v Albinu Prepeluhu..., o. d., str. 63.

²⁴ Henrik Tuma, *Vojna, Naši zapiski XI, Gorica 1914*, str. 225—233; prim. D. Kermavner, *Urednikove dopolnitve, H. Tuma, o. d., str. 445—446; M. Britovšek, o. d., str. 32* (po Kermavnerjevi reprodukciji); Fr. Klopčič, *Protivojno stališče...*, n. o. m., str. 60—62.

ljenju socialne demokracije, ki hoče dati avtonomijo narodom, a jih obenem združiti v velik ekonomski prostor; to je nemogoče v Rusiji, pač pa je to mogoče v Avstriji, kjer žive kulturni narodi, in to narekuje »svobodno zvezo v veliki centralizirani državi«; tega stališča socialna demokracija tudi v vojni ne bo spremenila (str. 227—229). Dr. Tuma, ki je tudi v tem članku mnenja, da se mora socialna demokracija, ki je obračunala z anacionalizmom, boriti za demokratične reforme (str. 227), misli, da se še ne more soditi o tem, kakšni bodo izid in posledice vojne, tolaži se pa s tem, da morejo imeti nameni vladarjev drugačne posledice kakor so jih oni sami predvideli, in upa, da bo vojna privedla do avtonomije narodov in po daljšem razvoju tudi do kolektivizma in demokracije, vse pa v okviru večjih in močnejših državnih skupin, tolaži se pa tudi s tem, da ima novo vojno gospodarstvo poteze, ki spominjajo na socializem (str. 229-31). Bodočnost nacionalističnih strank velikih narodov je odvisna od zmage ali poraza, nacionalistične stranke malih narodov so pa obsojene na propad (str. 231-32). Sledi nekaj več kakor ena stran konfisciranega teksta, ki ni bil nikdar objavljen, po dr. Kermavnerju pa vsebuje kritiko avstrijskega režima.²⁵ Konec članka se glasi: »Le v polni avtonomiji avstrijskih narodnosti je mogoča centralizirana avstrijska mogoča država. Le v polni avtonomiji avstrijskih narodnosti leži nevzdržni razvoj avstrijske države v smeri Balkana in v smeri orijenta. S to potjo je avstrijsko-slovanska skupina postavljena v prirodno nasprotje z velikim ruskim kolosom. To avtonomijo nam svetovna vojna prej ali slej obeta. Zato tudi v porazu srbske narodne države ne vidimo nikaškega poraza jugoslovanske ideje. Za nas je ista mogoča le v okvirju močne donavsko-balkanske Avstrije« (str. 233). — Članek vsebuje seveda nekatere posebne težnje in upanja za bodočnost, ki jih je avstrijska državna oblast tudi tedaj pripravljena tolerirati pri lojalnih strankah raznih narodov, meščanskih in socialističnih. Zato pa dr. Tuma kljub ugotavljanju nepripravljenosti socialističnih strank, pri čemer pa prav nič ne pove, v kakšnem smislu bi morale biti pripravljene, tako kategorično trdi, da je bilo stališče socialističnih strank, ki so se odločile za vojno, edino mogoče, in tako odločno. zahteva vključitev socialistov v vojni stroj bojujočih se držav, da bi bilo vsako zatiranje o njegovem tedanjem protivojnem stališču prazno fantaziranje. Prav tako je tudi njegova zahteva po kulturni avtonomiji posameznih narodnosti tako zelo povezana z zahtevo po velikem gospodarskem prostoru, po mogočni Avstriji, ki jo označuje celo kot centralizirano državo, in tako zelo v skladu s stališčem avstromarksizma pred vojno in dr. Tume ves čas vojne, da je razlaga, po kateri naj bi dr. Tuma pisal o avtonomiji le zaradi cenzure in mislil v resnici na narodno svobodo, le prazna bajka. Teza dr. Tume o velikem gospodarskem prostoru Avstrije se niti ne omejuje na ozemlje Avstro-Ogrske pred letom 1914, temveč vključuje tudi »nevzdržni razvoj avstrijske države v smeri Balkana in v smeri orijenta«; težnje Srbije in Bolgarije, da bi ohranile svojo državno samostojnost, se označujejo kot separatizem, nasproten stremljenju socialne demokracije, ki hoče sicer dati narodom avtonomijo, a jih združiti v velik ekonomski prostor. V zvezi s tem je zanimivo, da je dr. Tuma leta 1908 odobral s stališča socialne demokracije avstrijsko aneksijo Bosne in Hercegovine in da je E. Kristan l. 1909 pomilovalno sodil o odporu Srbije proti avstrijskemu prodiranju na Balkan.²⁶ V zvezi s tem je zanimiva trditev v Tumovih spominih (str. 330), da je vodil E. Kristan na tivolskem zborovanju debato čisto v smislu dunajske centrale. Isto stališče kakor dr. Tuma je imel v dobi avstrijskih zmag v prvih letih vojne dr. K. Renner, ki je predvideval uničenje Srbije, zato pa bil seveda za narodnokulturno avtonomijo kot tolažilo. Avstromarksizem podpira zdaj — kljub protestom internacionale v času balkanskih vojn v smislu gesla Balkan balkanskim narodom in nevmešavanja evropskih velesil, tudi Avstrije, ki se jim je tedaj pridružil — politiko imperialističnih aneksij pod pretvezo, da se s tem

²⁵ D. Kermavner, Urednikove dopolnitve, o. d., str. 446.

²⁶ H. Tuma, Aneksija Bosne in Hercegovine v luči slovanskega vprašanja in avstrijski problem, Zgodovinski arhiv ..., str. 160—163, spec. konec str. 163; E. Kristan, Herceg-Bosna, prav tam str. 186—189.

ustvarjajo veliki gospodarski prostori, kar bo pospešilo razvoj kapitalizma in potem tudi socializma, in predstavlja analogijo tistim reformističnim strujam, ki so s podobnimi argumenti opravičevale svojo podporo imperialistični in kolonialni politiki. Jasno je, da so bili ti cilji dr. Tume uresničljivi le v primeru zmage centralnih sil; v tem članku in v tej dobi ni bilo pri njem nikake ideje o kakem sporazumnem miru, a tudi nevarnost za Slovence zaradi intervencije Italije v času tega članka še ni bila aktualna in v njem sploh ni omenjena. — To mnenje o tedanjem stališču dr. Tume potrjujejo tudi njegovi spomini, ki jih je diktiral v stroj leta 1953 in 1954. V njih izrečno trdi, da je pričakoval in tudi želel zmago centralnih sil, ker bi potem prišlo do velikega razvoja Trsta, v njem bi se razvili Slovenci in slovenska socialna demokracija, medtem ko se nemškega šovinizma ni bal, ker se je zanašal na to, da bo prišlo do antagonizma med Habsburžani in Hohenzollerni; v tem primeru bi Sušteršič postal avstrijski minister ali vsaj namestnik za združeno Slovenijo, ker bi se avstrijska oblast morala opirati na Slovence proti vsenemškemu valu, ki bi sicer segel do Trsta, razvila bi se slovenska klerikalna stranka in socialnodemokratska stranka itd.; do tega bi seveda prišlo samo v primeru zmage centralnih sil, v nasprotnem primeru bi bila Slovenija razkosana, in Sušteršičevo stališče je bilo kot vseslovensko pravilno.²⁷ Ta mnenja so seveda, če upoštevamo notranji nacionalnopolitični režim v prvih letih vojne in vse tisto, kar se je deloma vedelo že tedaj in kar mnogo boljše poznamo danes o načrtih oktroiranja ustave v smislu nemških zahtev in silovitem pritisku, da bi se ustvarila Mitteleuropa, ki bi spremenila Avstrijo v satelita Nemčije, politično naivna, če ne celo politično omejena. Značilen je tudi podatek v spominih, da je bil dr. Tuma na seznamu politično sumljivih in da je bil nato na podlagi svojega protesta pri policijskem komisarju, da je že od 1908 socialni demokrat in ne šovinistično nacionalističnega mišljenja, črtan iz tega seznama.²⁸ To se je zgodilo v letih, ko je bilo v zaporih mnogo Slovencev različnih nazorov, med njimi tudi Ivan Cankar. Če primerjamo Tumov članek *Vojna iz leta 1914* in Cankarjevo predavanje *Slovenci in Jugoslavnani leta 1913*, njegovo obsodbo neolirizma, a tudi avstrijske diplomacije, in njegovo izjavo za jugoslovansko zvezno republiko, kar seveda ne predstavlja tedanjega stališča JSDS, vidimo, da sta to dva različna svetova; v tem oziru ima dr. Kermavner prav, drugo vprašanje je pa vrednotenje obeh stališč.

Seveda pa stališče dr. Tume ni bilo edino stališče slovenskih socialistov niti v prvih letih vojne. Neraziskano je vprašanje, kako je Etbin Kristan, ki je odšel v ZDA prav zadnji trenutek pred prvo svetovno vojno, spremenil svoje prejšnje mnenje in postal avtor chicaške izjave za jugoslovansko federativno republiko 29. VI. 1917. A tudi za socialnodemokratske intelektualce v domovini je značilna trditev dr. Tume v pismu Regentu 12. V. 1917, da so bili ves dotičanji čas vojne do socialne demokracije »naravnost rečeno nihilistično indiferečni«; to pač pomeni, da se niso strinjali z usmerjenostjo dr. Tume.²⁹ Med njimi je bil verjetno tudi A. Prepeluh, ki pred vojno tudi ni bil protiaavstrijsko usmerjen, čeprav imamo vir za njegovo prepričanje o nujnosti propada Avstrije in združitve s Srbijo šele v njegovem zelo verjetnem poročilu o razgovoru z dr. Krekom marca 1917.³⁰ Zanimivo je tudi spominsko poročilo I. Regenta, da je bil za silvestrovo 1914 povabljen pri dr. Ferfolji, kjer so bili tudi dr. Jan, dr. Solar in inž. Gustinčič, in da so bili vsi razen Regenta za to, da bi šla Italija čimprej v vojno in da bi bil potem konec Avstro-Ogrske, na Regentov ugovor o nevarnosti za Trst in Primorje mu je pa dr. Ferfolja izjavil, da je to vseeno, samo da propade Avstrija, inž. Gustinčič mu je pa zaupal, da misli emigrirati, kar je nekaj dni pozneje res storil;³¹ pri tem poročilu je pač sigurno, da so bili ti člani JSDS za zmago antante in propad Avstrije, možno je, da je bila komu med njimi ob tem indiferentna usoda Trsta, saj srečujemo tedaj tako stoođotno antantofilstvo tudi pri nekaterih slovenskih liberalcih, sigurno je pa, da inž. D.

²⁷ H. Tuma *Iz mojega življenja*, str. 292, 358—359, 364—365.

²⁸ Prav tam, str. 341—342.

²⁹ D. Kermavner, *Urednikove dopolnitve*, o. d., str. 457.

³⁰ A. Prepeluh o. d., str. 76—79.

³¹ I. Regent, *Spomini*, Lj. 1967, str. 89—90.

Gostinčiču, ki je nato še spomladi 1915 izdal v Nišu brošuro »Trst«, ni bila indiferentna niti usoda Trsta in tudi ne perspektive socializma. Poleg opozicije članov JSDS, ki pred vojno niso bili protiavstrijsko usmerjeni, čeprav so zastopali v nekaterih vprašanih (npr. češkega separatizma ali tržaških šolskih družb) svoja stališča, a so postali zdaj iz nacionalnih motivov pristaši zmage antante in propada Avstrije, je treba upoštevati pa tudi opozicijo, ki se sklicuje na dotedanja internacionalna in protivojna načela socialne demokracije; to vprašanje je potrebno postaviti, čeprav je bil Kermavner v svoji razpravi o Prepeluhu mnenja, da ta kriza internacionalizma v začetku pri naših socialistih ni imela takega pomena kakor nacionalna stran problema.³² Kar se tiče konkretnih dejstev, bi kronološko morali najprej omeniti Regentovo spominsko poročilo o nekem protivojnem proglasu ob začetku vojne v Trstu, ki ga je pa policija zaplenila in zaprla nekaj tovarišev, poročilo, ki ga Regent v Spominih ne ponavlja, proglasa pa doslej niso našli in je pač točno Klopčičevo mnenje, da ga verjetno ni bilo.³³ Na bolj sigurnih tleh smo glede seje izvrševalnega odbora JSDS, ki se je po Petejanovem poročilu na X. zboru stranke 1917 vršila konec oktobra 1914 v Trstu, da bi zavzela stališče v novem položaju, a zaradi razlike mnenj ni prišlo do nikakega sklepa in tudi ni bilo sklenjeno ponovno izdajanje strankinega glasila; iz pisma dr. Tume Regentu in izvrševalnemu odboru stranke izvemo, da je bil Tuma informiran od Milosta, Petejana in Ferfolje, da se bo razpravljalo o stališčih nemških socialnodemokratskih strank do vojne, da se pa seje ni hotel udeležiti, ker ni vedel, kakšno stališče naj bi zavzel, odsvetoval je vsak sklep, skliceval se je pa na stališče Kautskega in izrazil vero v internacionalo, a tudi v nemško stranko; dr. Tumi je bilo morda neprijetno zagovarjati svoja stališča iz članka »Vojna«, jasno pa je, da tedaj ne moremo govoriti o kakem njegovem protivojnem stališču; bolj nejasno je Golouhovo poročilo o akciji proti stališču nemških strank, ki naj bi jo začel on, kar pa je privedlo samo do sestanka treh oseb iz nemškoavstrijske stranke, tržaške italijanske stranke in JSDS, katerega rezultati niso postali znani.³⁴ Za april 1915 pa poroča dr. Tuma v svojih spominih, da je prišlo na pobudo Pittonija do skupne izjave obeh socialnodemokratskih strank v Trstu, kjer se obsojajo vojna in vojni cilji obeh bojujočih se blokov držav, za Trst in ozemlje, ki naj zajema še miljski polotok in bližnji Kras ter Tržič in naj sega na zahodu do Soče, se pa zahteva, da naj postane »samostojno svobodno samoupravno mesto«, kjer naj imata italijanski in slovenski jezik pariteto. Pri tekstu te izjave nam ni jasno, ali gre pri tem za »samostojno«, a vendar »samoupravno« mesto v okviru Avstrije ali izven nje; važna je ugotovitev Fr. Klopčiča, da ta izjava ni ohranjena po dosedanjem znanju v nobenem drugem viru kakor v Tumovih spominih in da italijanski zgodovinarji Trsta in njegovega socialističnega gibanja o njej ne vedo ničesar; glede stališča italijanske socialistične stranke v Trstu do vojne obstoje doslej v literaturi le splošne oznake, prave analize pa še ni, glede njenega voditelja in večine italijanskih socialistov v Trstu pa trdi dr. Tuma v svojih spominih, da so bili prav tako kakor Tuma za zmago centralnih sil, ker bi le v tem primeru postal Trst tudi pristanišče Velike Nemčije in bi v njem narastlo število delavcev in socialistov, a tudi Golouh zatrjuje, da je bil Pittoni proavstrijsko orientiran; upoštevati moramo končno tudi dejstvo, da je bila v kritičnem aprilu 1915 socialistična stranka v Italiji proti italijanski vojni intervenciji in da je zato morda avstrijska vlada v Trstu bolj tolerirala pacifistično pisanje lista *Il Lavoratore*, medtem ko bi bilo podatke pri Tumi o avtonomnem Trstu primerjati s skrajnimi predlogi centralnih sil Italiji pred italijansko vojaško intervencijo.³⁵ Medtem ko tako s tezo o protivojnem in protiavstrijskem stališču vodstev obeh socialističnih strank v Trstu leta 1915 ne

³² Dušan Kermavner, Albin Prepeluh-Abditus, o. d., str. 423.

³³ Fr. Klopčič, Protivojno stališče..., u. o. m., str. 67.

³⁴ Poročilo J. Petejana v Zgodovinskem arhivu..., o. d., str. 300; D. Kermavner, Urednikove dopolnitve, o. d., str. 446; M. Britovšek, o. d., str. 32-33, 282; R. Golouh, o. d., str. 72-73; D. Kermavner, Ivan Cankar..., str. 209.

³⁵ H. Tuma, Iz mojega življenja, str. 351 (tekst izjave); Fr. Klopčič, n. o. m., str. 69-70; H. Tuma, o. d., str. 378-379; R. Golouh, o. d., str. 89.

pridemo daleč, se pa v listu Zarja, ki je začela v letu 1915 dvakrat ponovno izhajati, vendar že pojavijo kritika stališč vodilnih socialističnih strank glede vojne z internacionalističnega stališča in informacije o stališčih ruskih in srbskih socialnih demokratov; ker je pa bil urednik »Zarja« Golouh, pridemo tako — brez ozira na napake v njegovem spominjanju, ki mu jih upravičeno očita D. Kermavner — do rezultata, da je bil R. Golouh prvi vidni slovenski socialist, ki je kritiziral politiko vodilnih socialističnih strank z internacionalističnega stališča.³⁶ V letu 1916 se je pa začel tem nazorom približevati tudi dr. Tuma in to je prišlo potem deloma do izraza v resoluciji izredne konference JSDS v Trstu 25. XII. 1916, ki je zanjo projekt sestavil deloma dr. Tuma in deloma Golouh; objavljeni tekst resolucije izraža vero v socializem in posebej v vodilne misli Komunističnega manifesta, poudarja potrebo močne politične organizacije, tudi oživitve enotnega organa vseh socialističnih skupin v državi, odklanja zelo odločno vsako nacionalno koncentracijo z meščanskimi strankami, do kakršne je prišlo pri Poljaki in Čehih, ker imajo socialisti svoj program enakopravnosti, enakoveljavnosti in avtonomije (na drugem mestu: avtonomne federacije) vseh narodov, in končno poziva na delo za mir in vzpostavitev internacionale; uradna senzura je v priloženem tekstu resolucije črtala predvsem — pozneje le deloma objavljena — mesta, kjer se obsoja absolutistični režim in vojna propaganda; obstajala je pa še druga cenzura v sami stranki in ta cenzura je črtala mesta, ki so govorila o krizi v socialističnem gibanju in kritizirala posebej nemško stranko; zato je sicer verjetno Kermavnerjevo mnenje, da je bil Tuma tedaj pod vplivom zmerne opozicije nemških »neodvisnih socialistov« in ne radikalne opozicije K. Liebknechta in R. Luxemburg, ni pa utemeljeno Kermavnerjevo negiranje Tumove trditve v spominih, da sta bila Kopač in Petejan od njega razločujoča se oportunisti, da je Petejan (dostavljeni Golouh v Tumovih spominih je na tem mestu pač lapsus calami) cenzuriral njegov predlog resolucije, trditve, ki jo najdemo tudi v Tumovem pismu Prepeluhu leta 1917; oportunistem Kopača in Petejana je bil pač v tem, da se za nobeno ceno ne sme kritizirati in zameriti predvsem vodstvu nemškoavstrijske stranke, od katere je bila JSDS ideološko in organizacijsko odvisna.³⁷ Obstoje pa seveda tudi že radikalnejše tendence, kar izraža pozdravni brzojav izvrševalnega odbora JSDS ruski februarški revoluciji iz aprila 1917, čeprav je bil resnično odposlan pač tekst, ki je bil objavljen v Arbeiter-Zeitung in v glavnem tudi v Delavcu in izraža le navdušenje in upanje v rusko revolucijo, ne pa radikalnejši koncept, ki poziva k posnemanju ruske revolucije.³⁸

Sliko iz te skice, ki ni izčrpana in ne sloni na izčrpnem študiju ohranjenih virov, a vendar dokazuje, da ne moremo govoriti kar splošno o radikalnem in protivojnem stališču JSDS v letih med 1914 in 1917, dopolnjuje slika o stališču te stranke in posebej dr. Tume spomladi in poleti 1917 v času aktualnosti stockholmske internacionalne socialistične konference. Tu ima seveda dr. Kermavner prav, ko zavrača mnenje Golouha (in dejansko tudi raznih drugih avtorjev), da naj bi prišla iniciativa za stockholmsko konferenco od avstroogrške diplomacije in nemškega dela druge internacionale; idejno izhodišče je v že omenjeni zimmerwaldski resoluciji iz leta 1915 za mir brez aneksij in kontribucij in na podlagi samoodločbe narodov, iniciativa za tako konferenco je pa izšla po ruski februarški revoluciji od menjševiškega petrograjskega sovjeta v marcu 1917, temu se je pridružil vseruski kongres delavskih in vojaških sovjetov in meščansko-menjševiška vlada, iniciativa prihaja tudi od holandsko-skandinavskega odbora, vse pa na podlagi načel zgoraj omenjene zimmerwaldske resolucije (str. 218—221). Na drugi strani prevlada pa v vod-

³⁶ Fr. Klopčič, n. o. m., str. 70—72; R. Golouh, o. d., str. 73—74; D. Kermavner, Ivan Cankar . . . , str. 210—211.

³⁷ Tekst objavljene resolucije Zgodovinski arhiv . . . , str. 281—283; za vse ostalo: H. Tuma, Iz mojega življenja, str. 352—353 in 435 (pismo Tume Prepeluhu); R. Golouh, o. d., str. 73—78; D. Kermavner, Ivan Cankar . . . , str. 215—217.

³⁸ D. Kermavner, Slovenski socialisti o ruskem revolucionarnem dogajanju l. 1917—1918, Sodobnost XIII, 1968, str. 81 sl.; R. Golouh, o. d., str. 100—101; D. Kermavner, Ivan Cankar . . . , str. 217—218.

stvu Avstro-Ogrske od marca 1917 prepričanje, da zaradi notranjih težav (nacionalno in socialno nezadovoljstvo itd.) in zunanjih sprememb (ameriška intervencija; ruska februarjska revolucija, za katero se dolgo časa misli, da bo imela za centralne države negativne posledice) vojne ne bo mogoče nadaljevati dalje kakor do zime; v tem razpoloženju, ki prevladuje nekako od marca do avgusta, se v notranji politiki opuste načrti za oktroiranje ustave v smislu nemškonacionalnih zahtev, sklican je parlament Cislitvanije, proglasi se amnestija, v zunanji politiki je pa to med drugim doba kontaktov s Sikstom Bourbon-skim; v tem času se uradno pospešuje agitacija za mir, hoče se pa tudi izrabiti preko zvez s socialisti, ki so povezani z vlado, stockholmsko konferenco za to, da bi z njo Avstro-Ogrska dosegla svoje namene. Dr. Kermavner je v eni od prejšnjih publikacij označil ta položaj z besedami: »To geslo (tj. miru brez aneksij in kontribucij na podlagi samoodločbe narodov) sta nemška in avstrijsko-nemška socialna demokracija tolmačili v smislu miru brez zmagovalcev in premagancev, ki ga je želela tudi avstroogrška vlada.«³⁹ V svoji novi publikaciji je pa v polemiki z Golouhom izkonstruiral »mirovno pobudo ruske revolucije, ki je takoj po zmagi nad carizmom razglasila, da je za mir, ki bi se dosegel ne z zmago, ampak s pogajanjem na osnovi statusa quo« (str. 218), in s tem ruski februarjski revoluciji, za katero je znano, koliko je vplivala tudi na narode Avstro-Ogrske v smislu gesla o samoodločbi narodov, in celotnemu zim-merwaldskemu gibanju pripisal tendenco avstroogrške vlade in z njo pove-zane nemškoavstrijske socialne demokracije za ohranitev integritete Avstro-Ogrske.

Dr. Tuma, ki je poznal te priprave, trdi, da je bila avstrijska vlada tajno v zvezi z dunajskim vodstvom socialne demokracije, ki je pa tudi gledalo na to, da vladna vzpodbuda ne bi bila vidna.⁴⁰ Kakor je znano, je odklanjal program nemškoavstrijske socialne demokracije za Stockholm načelo samoodločbe narodov za Avstro-Ogrsko, proglašal nacionalno vprašanje za notranje vprašanje, ki se bo reševalo z nacionalnimi okrožji in personalnimi avtonomijami, trdil, da ni mogoče potegniti nacionalnih meja in da avstrijska država ohranja eksistenco malih narodov. Ta program je vzbudil odpor kakor prej le še stališče te stranke leta 1914; dr. Žerjav je v pismu dr. Tumi 4. junija 1917. očital, da naj velja geslo samoodločbe torej samo za Rusijo, opozarjal, da je narodne meje zlasti med Slovenci in Nemci mogoče potegniti in da bi izvedba tega programa pomenila nadaljevanje germanizacije zlasti na Koroškem, ter spraševal, ali se JSDS, ki sodeluje z nemško in ne s češko stranko, s tem strinja; za socialistično omladino je bila to ena od osnovnih vzpodbud in A. Prepeluh je v članku v Napreju 15. X. 1917 kategorično spraševal A. Kristana, ali je on za ta program ali ne; tudi levica nemškoavstrijske socialne demokracije je v oktobru očitala vodstvu stranke, da odklanja za Avstro-Ogrsko tisto, kar zahteva za Rusijo.⁴¹ Nas pa zanima seveda posebej stališče JSDS. Iz stališč za prvi maj 1917, kjer se zahteva mir brez ponižanja za katerokoli vojskujočo se državo, izraža zadovoljstvo ob takem stališču avstroogrške vlade, pozdravlja akcijo za Stockholm, pa tudi ruski proletariat, in iz resolucije deželne konference JSDS v Ljubljani 17. VI. 1917, kjer se kritizirajo še vedno obstoječe absolutistične metode, zahteva demokratizacija in združevanje svobodnih občin v samoupravna okrožja in samoupravne narodnostne skupine, ki naj bodo združene v zvezno državo, ter končno pozdravlja stockholmska akcija, ne moremo sklepati, da je bilo vodstvo stranke radikalno in da se je oddaljevalo od stališč nemškoavstrijske stranke.⁴² Ob stockholmski konferenci je objavil Naprej 25. VII. 1917 dopis i. r. (= Ivan Regent), kjer se trdi, da ni važno, kdo je odgovoren za vojno, z opombo uredništva, da je to važno in da je važno posebej, katera socialistična stranka je to podpirala; dne 31. VII. 1917 je pa objavil Gh (= R. Golouh) članek Delo

³⁹ Zgodovinski arhiv . . . o. d., str. 479. op. 65.

⁴⁰ H. Tuma, Iz mojega življenja, str. 537.

⁴¹ Vse te podatke je mogoče najti v Kermavnerjevih Urednikovih dopolnitvah, n. o. m., str. 448—450, v Prepeluhovem članku Dialog na prozoru, Zgodovinski arhiv . . ., str. 294, in v Kermavnerjevi knjigi Ivan Cankar . . ., str. 56, 61—62.

⁴² Zgodovinski arhiv . . ., str. 284—285.

za mir, kjer se ostro kritizirajo tisti, ki so zakrivili vojno, in večinski socialisti, ter zahteva, da naj bi bil Stockholm novi Zimmerwald brez udeležbe večinskih socialistov, čemur je uredništvo dodalo opombo, da se s tem strinja; ne vidim razloga za Kermavnerjevo trditev, da naj bi bilo uredništvo (Alojzija Stebi) pri tej zadnji opombi neiskreno.⁴³ Odločilnega pomena za stališče JSDS je pa spomenica, ki jo je za stockholmsko konferenco po nalogu njenega vodstva sestavil dr. Tuma; ta spomenica sicer ni bila predložena in v celoti ni objavljena in morda v celoti niti ne ohranjena, vendar jo pa moramo kratko analizirati, ker so v dosednji literaturi o njej izpuščeni važni momenti.⁴⁴

V tej spomenici, ki bi mogla dobiti velik političen pomen, če bi bila res predložena konferenci socialistov vseh držav, srečujemo nekatere momente, ki jih ni v prejšnjih Tumovih tekstih: Nemčija ima večjo krivdo za vojno kakor druge države, kritizira se nemški nacionalizem in šovinizem ter tudi nemška socialna demokracija, zaveznitvo Avstro-Ogrske z Nemčijo se označuje kot napaka, obsojajo se težnja Nemčije priti do Trsta in Madžari zaradi separatičnega odnosa do Avstrije, pri čemer sta kriva tudi nemško in madžarsko ljudstvo v Avstro-Ogrski. Svetovna vojna je bila za Avstro-Ogrsko samomor, ker bi v primeru poraza razpadla, v primeru zmage bi pa postala vazalna država Nemčije, Trst bi postal južni trgovski emporij Nemčije, Čehi in Slovenci bi postali nemška kolonija, nemški uradniki in delavci bi zasedli urade in železnice, Čehi in Slovenci bi postali težaki, njihova inteligenca bi bila obsojena opustiti lastno kulturo in se ukloniti nemški; to stališče je bolj realistično kakor pa že omenjeno stališče v prvih letih vojne, ko je bil — po svojih spominih — za zmago centralnih sil zaradi razvoja Trsta in je fantaziral o konfliktu med Habsburžani in Hohenzollerni in o dr. Šušteršiču kot avstrijskem namestniku združene Slovenije. Kar se pa tiče samoodločbe narodov, dr. Tuma to rusko geslo sicer sprejme kot garancijo trajnega miru in program socialne demokracije, a ga takoj omeji z vrsto rezerv: obstoje državni narodi, npr. Avstrijci, narodi, kakor Poljaki, Čehi in Hrvati, in narodnosti, kakor so Malorusi, Slovaki in Slovenci, pri čemer ti pojmi niso definirani, moremo si pa misliti, kakšen bi bil vtis glede na Slovence, če bi bil ta tekst predložen; narodna država ni edina mogoča oblika, mogoča je tudi narodnostna država z narodnimi avtonomijami, narodna država more nastati iz narodnostne le preko nasilja, treba je zaščititi manjšine; samoodločba je zdaj nemogoča, treba je prej vzpostaviti internacionalo, a tudi pozneje bo obseg samoodločbe različen in bo treba marsikaj prepustiti sekcijam internacionalne; program internacionalne demokracije je samouprava narodnosti, a tudi sklenjenost državnih, gospodarskih in prometnih enot (Socialist 26. VI. in 3. VII. 1925). Dr. Tuma je proti osvajalnim vojnem, ki jih povzročata kapitalistični sistem in imperializem, in proti aneksijam brez ozira na voljo prebivalstva, vendar pa ne brez izjeme: »Tudi danes ni izključiti nasilnega zasedanja ozemlja ljudstev, ki so kulturi sovražna, v pospeševanje splošne gospodarske in prometne enote« (Socialist, 10. VII. 1925). Vse kritike niso pri dr. Tumi omajale vero v »Adrijansko-Podonavsko-Balkansko državo«, ki je gospodarska in prometna enota, »pravi ideal«, h kateri sicer ne spadajo Poljaki in Malorusi, zato pa poleg Nemcev, Čehov in Madžarov tudi Romuni in Srbohrvatje, pri čemer je poudarjena povezanost Slovencev s Srbohrvati. Dr. Tuma iz gospodarskih in prometnih razlogov ter zaradi etnične mešanosti ozemlja zelo odločno nasprotuje italijanskim aspiracijam na vzhodno obalo Jadrana in priznava Italiji le Trentino in furlansko nižino na jugozahodu Go-

⁴³ D. Kermavner, Ivan Cankar ..., str. 221—222.

⁴⁴ Tekst spomenice je objavljaj v slovenskem prevodu iz nemškega originala dr. Tuma v listu Socialist od 26. VI. do 31. XII. 1925, objava pa ni končana, ker je list prenehal izhajati, in sicer sta po podatkih dr. Kermavnerja (Urednikove opombe ..., n. d., str. 450) objavljeni do dve tretjini teksta; objava H. Tuma, Iz »stockholmske spomenice Jugoslovanske socialno-demokratske stranke leta 1917, Zgodovinski arhiv ..., str. 452—456, vsebuje le fragmente spomenice; za analizo prim. D. Kermavner, Urednikove dopolnitve ..., str. 450—454, in spominske beležke H. Tume, Iz mojega življenja, str. 357 sl. in R. Golouha, n. d., str. 82 sl. Ob tem in drugih važnih tekstih nastaja vprašanje, da bi bilo potrebno vsaj za neobjavljene zapiske, elaborate in korespondence ugotoviti, kaj je danes še ohranjeno, in potem tekste kritično izdati.

riško-Gradiščanske, vendar pa brez beneških Slovencev, torej kompaktno italijansko etnično ozemlje in v glavnem ozemlje, ki ga je ponujala Avstro-Ogrska Italiji za nevtralnost pred italijansko vojaško intervencijo. Tako pride dr. Tuma načelno in konkretno v bistvu do predloga za mir na podlagi statusa quo ante bellum, vendar z nekaj izjemami: obnoviti je treba Poljsko, kolikor so jo bojujoče se države že oprostile; Belgija se mora obnoviti, vendar pa predvideva dr. Tuma za bodočnost njeno razdelitev med Francijo in Nizozemsko; omenjene so bile že spremembe meja Italije; Srbija je bila gospodarsko odvisna od Avstro-Ogrske in v njej so bili politiki, ki so trdili, da je združitev Srbov mogoča le v Avstriji, a Madžari in gospodarska politika Avstro-Ogrske so vse pokvarili in zdaj je treba pač vzpostaviti Srbijo in jo združiti s Crno Goro, vendar bo pa v bodočnosti prišlo do njene priključitve adrijansko-donavsko-balkanski enoti, tako da vidimo, da dr. Tuma niti 1917 ni izgubil upanja na aneksijo Srbije in Črne gore; podobne načrte je imel dr. Tuma verjetno še za nekatere druge balkanske države, vendar pa ta del spomenice ni ohranjen ali vsaj znan. Pot do tega cilja vidi dr. Tuma v miru, ki naj ga skleneta demokratična Nemčija in demokratična avstrijska narodnostna država, ta mir naj zagotovi demokratizacijo in avtonomijo narodov v okviru gospodarskih in prometnih enot, izvedbo teh načel naj pa potem uresniči internacionalna organizacija delavstva. Kakor vidimo, je ta tekst kljub niansam v kritiki Nemcev, Madžarov in Italijanov in v predlogih za praktično izvedbo polnokrven izraz avstromarksizma, ki priznava posameznim narodom le avtonomije in vsebuje celo elemente socialimperializma.

Konec avgusta 1917 je prišlo na Dunaju do sestanka zastopnikov socialističnih strank Cislitvanije zaradi priprave na stockholmsko konferenco. Poljaki se sestanka sploh niso udeležili, ker jih je pač interesirala obnova Poljske in ne problemi Avstro-Ogrske. Glede Čehov poudarja Kermavner, da so se udeležili in nastopili s svojo zahtevo za samostojno češko državo v okviru Avstro-Ogrske; dr. Tuma pa trdi, da so češki delegati »zavzeli svoje separatistično stališče«; v resnici je pač češka izjava v soglasju s pripadnostjo češke stranke Češkemu svázu in njegovo majniško deklaracijo, ki podobno kakor jugoslovanska deklaracija še ne odklanja dinastije, vendar je pa zahteva po samostojnem državnem telesu vse kaj drugega kakor avstromarksistične narodne avtonomije in zato so imeli nemški delegati in dr. Tuma prav, če so jo označili kot separatistično.⁴⁵ Glede drugih delegatov poroča dr. Tuma v svojih spominih in pismih A. Kristanu in Prepeluhu 27. X. 1917, da se je sporazumel s Pittonijem in z Romunom Grigorovicijem, da bodo šli v Stockholm le v primeru sporazuma, in da je hotel sam kritizirati stališče nemškoavstrijske stranke, a so mu to preprečili Kristan, Kopač in Čobal; dr. Tuma se tudi razburja, ker je JSDS podpisala pismo desničarskih socialističnih strank centralnih držav, da naj bi se v Stockholmu ne razpravljalo o vprašanju vojne krivde in deležu posameznih držav na njej; iz vsega tega se vidi, da je celo blaga dr. Tumova kritika naletela — kakor že 1916 — na odpor drugih vodilnih članov JSDS, ki se za nobeno ceno niso hoteli zameriti vodstvu nemškoavstrijske stranke.⁴⁶ Do stockholmskega kongresa potem ni prišlo zaradi neudeležbe socialistov iz antantnih držav, ki je imela različne vzroke.

Kar se tiče nazorov in taktike socialistične omladine, je potrebno zaradi jasnosti najprej omeniti nekaj značilnosti, glede katerih z dr. Kermavnerjem nisva različnega mnenja. Sem spada predvsem cilj popolnoma neodvisne jugoslovanske države s Srbijo in Črno goro vred, kar je mogoče doseči seveda le z razpadom Avstro-Ogrske; kakor že omenjeno, so bili teh nazorov socialistični intelektualci in Prepeluh že pred nastopom omladine, nato pa jih je zastopal M. Rule (Milan Lemež) v konfisciranem delu svojega članka v Napreju že 5. VIII. 1917, prav tako pa tudi drugi teksti tega gibanja; v zvezi s tem se od majniške deklaracije sprejema njeno »idejno bistvo«, kakor

⁴⁵ D. Kermavner, Ivan Cankar ..., str. 222—223; H. Tuma, n. d., str. 358—359.

⁴⁶ H. Tuma, Iz mojega življenja, str. 359, (Urednikove dopolnitve), str. 453; H. Tuma, Stockholmska spomenica, Socialist, 26. VI. 1925; Zgodovinski arhiv ..., str. 305—306, 482.

se izraža »Demokracija«, tj. prav ta ideja, nikakor pa ne mesta, kjer se v deklaraciji govori o habsburški dinastiji in hrvaškem državnem pravu.⁴⁷ Druga značilnost je teza o avtonomistični ali federalistični organizaciji bodoče jugoslovanske države; poudarja se kulturna samostojnost vsakega od jugoslovanskih narodov, odklanja se teorija o enem samem jugoslovanskem narodu in poudarja, da naj bo skupna samo država, govori se o teritorialni avtonomiji Slovencev v Jugoslaviji in o jugoslovanski zvezni državi, tivolska resolucija se kritizira tudi zaradi njene tendence po unifikaciji jezikov; ta značilnost, ki je vzbudila pomisleke že pred razpadom Avstro-Ogrske, je zanimiva v času, ko se v valu jugoslovanskega gibanja pri Slovencih splošno govori o enem jugoslovanskem narodu, mnogi pa govorijo tudi o eni kulturi ali celo enem jeziku, in trditi smemo, da so prej sicer nekateri kulturni delavci zagovarjali individualnost slovenskega jezika in kulture, da je pa bila socialistična omladina prva slovenska politična grupa, ki je postavila program avtonomije ali federacije v jugoslovanski državi.⁴⁸ V zvezi z vsem tem je tretja zahteva, da se prekine ideološka in organizacijska povezanost z večinsko nemško-avstrijsko socialnodemokratično stranko in da se v akciji za jugoslovansko državo sodeluje z meščanskimi strankami, ki stoje na istem stališču. To so osnovne razlike in skoraj vse debate z vodstvom JSDS se vrste okrog vprašanj, da brnski program, tivolska resolucija in nemškoavstrijska stranka predvidevajo kvečjemu nacionalne avtonomije, nikakor pa ne samoodločbe narodov in nacionalnih držav, okrog stališč nemške in nemškoavstrijske stranke v dobi vojne, okrog odvisnosti od dunajske sindikalne centrale in germanizacijske politike nemškoavstrijske stranke na Štajerskem in Koroškem. Dr. Kermavner vidi pa še drugo razliko, ki je v njegovi knjigi čisto v ospredju: dotedanja JSDS je stala na stališču razrednega boja, internacionalizma in mednarodnostne povezanosti v okviru obstoječega državnega sklopa, medtem ko je socialistična omladina negirala razredni boj, internacionalizem, dotedanje protivno usmerjenost JSDS, negirala to mednarodnostno povezanost in se zavzemala za priključitev vsenarodni fronti z meščanskim vodstvom in meščanskim programom.⁴⁹ Tu se ni več potrebno zadrževati na nekaterih od teh tez; splošna in avstrijska internacionala tedaj dejansko ne obstojita, o vprašanju dotedanjega protivnojnega stališča JSDS smo že govorili, kar se pa tiče mednarodnostne povezanosti v okviru istega državnega sklopa, gre tu v bistvu za odnos do nemškoavstrijske stranke, pri kateri že poznamo (z izjemo njene leveice, o kateri bo še govor) njeno politiko med vojno, ko so njeni poslanci še 1918 glasovali za vojne kredite; v položaju, ko socialistična stranka vladajočega naroda sodeluje z vlado, stranke drugih narodov pa z meščanstvom svojega naroda, je mogoče, da si socialisti med seboj očitajo iste stvari in tako vidimo, da so češki socialisti očitali nemškim socialistnim demokratom, da so opustili načelo razrednega boja in postavili narod nad razred in narodni boj pred razredni boj.⁵⁰ Potrebno je pa vendar odgovoriti na vprašanje, kakšni so bili nazori socialističnih mladincev o teh in drugih bistvenih vprašanjih, tu pa ne moremo vzeti za podlago novo dr. Kermavnerjevo knjigo; ki v glavnem le kritično zasleduje časopisne polemike, ampak predvsem poglobljeno analizo v njegovi predvojni študiji o Prepeluhu. Tu se pa prav kmalu prepričamo, da gre v bistvu za nazore, ki niso nastali šele l. 1917. Prepeluh je bil že od začetka svojega socialističnega udejstvovanja okrog l. 1900 prepričan, da v poljedelstvu veleobrat ne izpodriva srednje in male posesti, bil je skoraj vse svoje življenje prepričan, da je kolektivizacija zemlje neizvedljiva, zato je hotel pomagati malim in srednjim kmetom z za-

⁴⁷ D. Kermavner, Ivan Cankar . . . , str. 49–50; isto misel izraža avtor tudi v svojih Urednikovih dopolnitvah, n. o. m., str. 457, pa tudi A. Prepeluh, Pripombe . . . , str. 98 sl. pri čemer je treba opozoriti, da resignirana slika, ki jo podaja avtor v tej svoji knjigi, nikakor ne ustreza elanu, ki ga je avtor kazal v letih 1917 in 1918.

⁴⁸ Prim. npr. D. Kermavner, Ivan Cankar . . . , str. 50, 56, 145, 227; A. Prepeluh, Pripombe . . . , str. 205.

⁴⁹ Prim. npr. D. Kermavner, Ivan Cankar . . . , str. 28, 62, 99, 181, 197, 207–208. V Urednikovih dopolnitvah, n. o. m., str. 457 trdi avtor, da je mladina deloma zapuščala načela razrednega boja in internacionalizma.

⁵⁰ D. Kermavner, o. d., str. 60.

družništvom; taki nazori so obstajali tedaj tudi v mednarodnem socialističnem gibanju, čeprav so jih vodilni teoretiki odklanjali; v zvezi s tem je njegovo prizadevanje, da bi v slovenskih razmerah, kjer je bilo delavstva v velikih obratih primeroma malo, dal socializmu širšo masovno podlago s tem, da bi postal socializem gibanje vseh tistih slojev, ki jih ogroža kapital, obenem pa spričo dejstva, da je bil kapital na Slovenskem pretežno tuj, tendenca povezati socializem in narodno vprašanje; deloma v zvezi s tem je tudi njegovo nasprotovanje povezovanja socialistov z liberalci in kulturnim bojem, a celo nasprotovanje ločitvi cerkve od države in teza, da ima v filozofskem oziru krščanstvo prednost pred materializmom; s temi nazori Prepeluh v JSDS ni prodril, bil je z njimi osamljen celo med zapiskarji; sigurno je pa, da jih je hotel uresničiti v okviru JSDS in da je JSDS te nazore tolerirala. Medtem ko je bil Prepeluh pod vplivom revizionizma in določenih agrarnih idej, so pa hoteli Masarykovci, ki so prešli v socializem, najti predvsem v svetovnonazorskih vprašanjih nekak kompromis med Masarykom in Marxom; že pred prvo svetovno vojno izražata dr. Dermota in Prepeluh misel, da se socializem razlikuje po narodih in da je potreben slovenski tip socializma, ne da bi imela ta tendenca kak nacionalističen značaj. Vse te tendence v JSDS niso prevladale, sigurno pa je, da so njihovi zastopniki hoteli ostati socialisti in da je bilo to tudi mogoče, ker je bila JSDS »malo strnjena in ekskluzivna« v teh vprašanjih.⁵¹ V letih 1917 in 1918 je nov že omenjeni nacionalni program, v vseh drugih vprašanjih pa pridejo do izraza tendence, ki jih poznamo že iz dobe pred prvo svetovno vojno. Prepeluhovi članki O naših narodnih problemih v Napreju 1917, ki so izšli potem predelani 1918 v knjigi Problemi malega naroda, se zavzemajo za agrarno reformo, razlastitev tujega kapitala, nacionalizacijo rudnikov in vodnih sil, radikalno socialno zakonodajo, politično za demokracijo, medtem ko razvoj kapitalizma po njih še ni končan, izražajo torej reformizem, mislim pa, da je imel dr. Kermavner prav, ko je v polemiki z dr. Lončarjem trdil, da Prepeluh s tem ni hotel prelomiti s tradicionalno socialno demokracijo pri nas, ker taki nazori niso bili za tedanje socialno demokracijo nič heretičnega.⁵² Piše se o tem, da so socialistične ideje sicer mednarodne, da se pa oblikujejo pri različnih narodih različno in da je potreben slovenski socializem, ki ne bo črpal samo iz nemškega, in o tem, da človeka oblikujejo tudi duševni činitelji in se zato postavlja ta »psihofizični nazor« proti historičnemu materializmu. Vendar je pa treba poudariti, da socialistični mladini v teh vprašanjih niso bili enotni in da jih je povezoval samo narodni program, ne pa vse Prepeluhove ideje.⁵³ Do konflikta je prišlo zaradi narodnega programa in ne zaradi teh idej, ki so obstajale že pred vojno, bile zelo blago obravnavane v polemikah med vojno in niso bile nikak ovira za zopetno sodelovanje po vojni, ko je 1919 stranka sprejela Prepeluhov agrarni program. Pri razkolu med mladino in vodstvom stranke pač »ni šlo za nič sorodnega delitvi mednarodnega delavskega gibanja v revolucionarno levico in reformistično desnico, marveč za razhod dveh revolucionarnih stališč do problema narodne osvoboditve Slovencev.«⁵⁴ Boljševike je edini Prepeluh napadel že pred oktobrsko revolucijo kot reformist in pa zato, ker je upal na zmago antante in zato ni bil za njihovo kampanjo za mir in potem še enkrat pred zlomom Avstro-Ogrske, medtem ko je vodstvo stranke sicer izražalo simpatije zanje, vendar pa je bilo daleč od misli, da bi jih posnemalo.⁵⁵ To pa ne utemeljuje teze v novi knjigi, da naj bi bili mladini v nasprotju s staro stranko proti razrednemu boju in internacionalizmu; te teze avtor niti ne poskuša dokazati, a že površni pregled nekaterih tekstov dokazuje, da nima prav, čeprav se avtorji razlikujejo med seboj. Že prvi uvodnik Napreja pod redakcijo A. Stebijeve 15. VII. 1917 govori o tem, da je internacionala v bistvu živa, prav tako tudi boj proti kapitalizmu in impe-

⁵¹ D. Kermavner, Albin Prepeluh-Abditus, n. o. m., str. 402.

⁵² N. o. m., str. 443—444.

⁵³ N. o. m., str. 457.

⁵⁴ D. Kermavner, O odmevu oktobrske revolucije pri Slovencih v letih 1917—1921, Nova obzorja X, 1957, str. 599.

⁵⁵ Prav tam, str. 597—599.

rializmu, da je bila stara internacionala le premalo internacionalna in premalo nacionalna, izjavlja se za že omenjeni nacionalni program, a proti šovinizmu; celo članek M. Ruleja (M. Lemeža) v Napreju 12. VIII. 1917, ki je vzbudil zaradi mest o Marxu in židovstvu največ odpora, govori le proti staremu internacionalizmu, ki je bil v teoriji za breznarodnost, v praksi pa za vladajoče narode in raznarodovanje tistih, ki nimajo lastne države, in trdi, da bo nova tretja internacionala (beseda seveda ni mišljena v poznejšem pomenu) slonela na narodih ali je pa ne bo; Prepeluh in dr. Ferfolja sta bolj rezervirana, vendar se pa ne izjavita proti internacionali ali razrednemu boju; Naša poslanica, uvodni članek Demokracije, govori o narodni državi kot podlagi za svobodno federacijo narodov, se izjavlja proti nacionalizmu, ki mu gre za sebično korist, poudarja, da sta kapital in veleposest večinoma tuja in zato razredni boj obrnjen večinoma navzven, »pri čemer je pa samoumevno, da je treba bojevati vzporedno razredni boj tudi na znotraj«; R. Golouh se v aprilski številki Demokracije 1918, ko je tudi po D. Kermavnerju že povsem prešel v tabor mladinov, veseli, da je celo Klofačeva (češka narodnosocialistična) stranka za razredni boj in internacionalo. Se manj je utemeljena avtorjeva nedokazana trditev, da je hotel Prepeluh spremeniti socialno demokracijo v pomožno četo narodnega meščanstva po vzgledu krščanskosocialne in narodnosocialne delavske organizacije (str. 44), da sploh ni bil več vnet za socializem (str. 50), da je nova miselnost nastala iz narodnega meščanskega okolja (str. 212), čemur je mogoče priključiti še avtorjevo trditev iz druge publikacije, da se je omladina »skoraj docela odtrgana od tega delavstva in njegovih teženj privezala k radikalnemu krilu slovenske liberalne buržoazije, ostajajoč komaj še socialistično pobarvana skupinica meščansko demokratičnih intelektualcev«;⁵⁶ to je čudna oznaka tedanjih vodilnih mladinov (Prepeluh, dr. Lončar, dr. Lemež, A. Štebi, dr. Ferfolja, R. Golouh), njihovih idej in položaja ter namišljenega načrta ukiniti JSDS kot samostojno politično stranko.

V oktobru 1917 je bila socialističnim mladinom odvzeta možnost razširati svoje nazore preko Napreja in odslej je nekako do aprila 1918, ko se začne politična linija JSDS spreminjati, dr. Tuma vodilni ideolog stranke in moramo spoznati predvsem njegove tedanje nazore. Tu ima dr. Kermavner prav, ko trdi, da je hotel dr. Tuma debatirati z mladino, čeprav je nasproten njihovim nazorom, medtem ko je ljubljansko vodstvo stranke temu nasprotovalo, in tudi v tem, da so bili dr. Tuma in primorski slovenski socialisti sploh bolj dostopni za leve kritike nemške in nemškoavstrijske socialno-demokratske stranke kakor pa ljubljansko vodstvo. Gotovo pa je, da je dr. Tuma že konec oktobra 1917 javno nastopil proti vsaki ideji o razpadu Avstro-Ogrske, tako v tej državi kakor v Rusiji mu je samoodločba mogoča le kot samouprava v okviru enotnega gospodarskega in prometnega prostora.⁵⁷ Kar se pa tiče pričakovanj in želja glede izida vojne, je dr. Tuma v decembru 1917 v članku v Napreju in v pismu dr. Zerjavu izrazil prepričanje, da je zaželjen le sporazumen mir, ker bi zmaga antante privedla do italijanske aneksije vzhodno-jadranskih pokrajin, v pismu dr. Zerjavu je pa omenil tudi, da bi zmaga centralnih sil privedla do okrepitev germanizacije in madžarizacije, in dodal upanje, da bo prišla rešitev od krepkega demokratizma delavskih strank.⁵⁸ Na drugi strani je dr. Tuma v svojih spominih trdil, da je po zmagi pri Kobaridu računal z zmago centralnih sil, do katere bi brez intervencije ZDA tudi res prišlo.⁵⁹ Kar se tiče glavnega dr. Tumovega teksta iz tega razdobja, njegovega referata na X. zboru JSDS v Ljubljani 25.—26. XII. 1917, moremo zdaj po dr. Kermavnerjevem odkritju teksta konfisciranih delov rekonstruirati celoten referat, ne obstoji pa doslej še prava analiza teksta, prav tako kakor ne za nje-

⁵⁶ Prav tam, str. 599.

⁵⁷ D. Kermavner, Ivan Cankar ..., str. 62—64; isti, Urednikove dopolnitve, n. o. m., str. 457—459; isti, Albin-Prepeluh-Abditus n. o. m., str. 455—456; Zgodovinski arhiv ..., str. 297—298.

⁵⁸ D. Kermavner, Ivan Cankar ..., str. 85—86, 90; isti, Urednikove dopolnitve, n. o. m., str. 447.

⁵⁹ H. Tuma, Iz mojega življenja, str. 545, 410.

gov članek *Vojna in za Stockholmsko spomenico*.⁶⁰ Referat kritizira precej ostro politiko Avstro-Ogrske in Nemčije ob začetku vojne, pa tudi nemško in nemško-avstrijsko socialno demokracijo. Na drugi strani realnopolitično zelo visoko ceni vojno silo Nemčije, medtem ko se je v Rusiji in Italiji država pokazala kot slaba, proletariati pa kot revolucionaren. Dr. Tuma v perspektivi bodočnosti zelo ceni rusko revolucijo, katere konsolidacija je za svetovni proletariati celo bolj važna kakor izid vojne. Kar se pa tiče trenutne situacije, polemizira on predvsem proti »slovenskim šovinistom«, »nepoboljšljivim šovinistom«, ki so prej verjeli v carsko Rusijo, katera je v resnici izročila Italiji gospodstvo nad Jadranom, zdaj pa ne vedo, da je ruski delavski in kmetski proletarec skoraj čisto anacionalen, da gre boljševikom samo za mir brez aneksij in kontribucij, da je zanje samoodločba narodov samo posledica zmage revolucije, da mora veljati to tudi za proletariati drugod in da se ruski proletariati ne bojujeval niti en dan za ustvaritev jugoslovanske ali češke države; ta polemika opozarja na malo znano dejstvo, da je tudi oktobrska revolucija v prvih mesecih s svojim geslom o samoodločbi narodov vzbujala upanje v nacionalno osvoboditev tudi pri nekaterih Slovencih in drugih Jugoslovanih, ki so sicer daleč od socializma. Glavni problem mu je pa Avstrija, ki je »prometno-gospodarska prirodna skupina adrijansko-donavsko-sudetsko-karpatška«, torej gospodarska enota, etnično pa naseljena po Čehih, Nemcih, Jugoslovanih, Madžarih in Romunih, medtem ko so bile v zgodovini te pokrajine povezane med seboj; tu moremo pustiti ob strani številne netočnosti v historičnih izvajanjih, npr. dejstvo, da ne pozna eksistence Karantanije. Ta enota ima tri sovražnike: nemške težnje po priključitvi avstrijskih Nemcev, Čehov in Slovencev Velenemčiji, pri čemer se dr. Tuma sklicuje na to, da sta bila tega mnenja Marx in Engels, pa tudi Bebel in vsa nemška socialna demokracija; italijanske težnje, pri čemer Tuma priznava Italiji Trentino in jugozahodni nižinski del Goriško-Gradjsčanske, odklanja pa z obširno argumentacijo iz gospodarskih razlogov njene aspiracije na mesta ob vzhodni obali Jadrana; težnje Madžarov, ki so zavladali nad ozemlji drugih narodov, ki jim je bil podarjen dualizem, zdaj pa imajo imperialistične težnje na Balkanu, obenem se pa hočejo odcepiti od Cislitvanije. Kar se tiče poljskega problema, Tuma ne verjame v samostojno Poljsko, ampak misli, da se ta problem reši le »ako se nova poljska samovladna skupina spoji ali z Nemčijo ali pa priklopi adrijansko-donavski-sudetski skupini«. Proti vsem tem nevarnostim vidi dr. Tuma — podobno kakor avstroslovisti l. 1848, pri čemer pa pozabi, da je odtlej minilo skoraj sedemdeset let — rešitev le v enotni adrijansko-donavski-sudetsko-karpatški državni celoti, ki bi družila samovladne skupine poljsko, romunsko, češkoslovaško, nemško, madžarsko in jugoslovansko ter preprečila nemški, madžarski in ruski imperializem. Tuma je mnenja, da mora biti socialna demokracija proti polni zmagi enega od obeh vojnih taborov, za mir brez zmagovalca in premagancev, proti onim načrtom Nemcev, Madžarov in Italijanov, a tudi proti vezanju Poljske na Nemčijo ali Rusijo, za pravice velikih in malih narodov, za polni demokratizem in samoodločbo, kakor jo more priboriti le proletarec in kakor je to pokazala ruska revolucija. Konkretno mu je »veliki politični cilj socialnodemokratske internacionale zgraditev gospodarsko in narodno svobodnega državnega pasu od Nemškega morja do Adrije ter do Črnega in Egejskega morja«; tega mesta si ne moremo razložiti drugače, kakor da je Tuma pristaš nemške Mitteleuropa, za katero so tudi nekateri nemški in nemškoavstrijski socialisti, četudi je ta cilj prepleskan s socialističnim geslom o svobodnih narodih. Ožji cilj mu je pa internacionala — in potem pač tudi državna tvorba — »adrijansko-donavsko-sudetsko-priviljanske skupine«. Tuma misli, da bi ta cilj mogla uresničiti tudi avstrijska vlada, ki »lahko iz tega stališča narekuje celemu oboroženemu svetu mir brez aneksij,

⁶⁰ Tekst objavljajo *Razprave X. rednega zborja jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Avstriji dne 25. in 26. decembra 1917 v Ljubljani, Lj. 1918, str. 35—56, in z nekaterimi izpuščenji Zgodovinski arhiv . . . , str. 306—317, za konfiscirane dele prim. D. Kermavner, Ivan Cankar . . . , str. 108—110; prim. tudi navajanje dela vsebine pri A. Prepeluhu, *Pripombe . . . , str. 84—98, in zelo kratko navedbo vsebine pri D. Kermavnerju, Urednikove dopolnitve, n. o., str. 459 sl.**

brez kóntribucije in s samoodločevanjem narodov»; pri tem se sprašujemo, kako bi se taki cilji, s katerimi bi se prizadeti narodi sigurno ne strinjali, dosegli brez aneksij in na podlagi samoodločbe narodov, in zdi se nam, da je Tuma, ki je v referatu ugotovil, da so s porazom Italije in s sklepom miru z Rusijo centralne sile prešle zopet iz defenzive v ofenzivo (Razprave X. rednega zborra . . ., str. 35), tu pač zelo široko pojmoval ta gesla in tudi nasprotovanje »polni zmagi« enega od obeh taborov. Mogla bi pa ta cilj uresničiti tudi sama socialna demokracija, ki bi pri tem začela z akcijo za demokratizacijo Avstrije in z združevanjem avtonomnih občin in okrožij v narodne skupine s kulturno samoupravo, pri čemer se Tuma spet sklicuje na tivolsko resolucijo. Zaveda se težav, ker je nemškoavstrijska stranka preveč oportunistična, ker češki socialni demokrati sodelujejo z meščanskimi strankami na nacionalni podlagi in ne s socialisti drugih narodov na delu za demokratizacijo Avstrije, ker dela isto tudi jugoslovansko nacionalno gibanje, ker velja isto tudi za poljsko politiko in posebej za poljske socialne demokrate, in ker tudi pri nemških meščanskih strankah in aristokraciji ne najde nikakih takih teženj. Vendar pa ne obupa in predlaga kot prvi korak ustanovitev avstro-ogrske socialistične internacionale. V istem duhu kakor ta referat je sestavljena tudi resolucija zborra, ki zahteva le združitev občin in okrožij istega naroda, ki naj se potem združijo v federativno adrijsko-donavsko-sudetsko državno zvezo kot prirodno gospodarsko, narodnostno in politično državno celoto, se sklicuje na tivolsko resolucijo, zahteva mir brez zmagovalcev in premagancev, brez aneksij, kontribucij in na podlagi samoodločevanja narodov, v taktičnem delu pa zahteva ustanovitev avstrijske internacionale; tekst je ponekod nejasen in je vzbudil precej ugibanj, predvsem pa kritike s strani meščanskih politikov in socialistične omladine, vendar se pa moremo tem vprašanjem izogniti, ker je popolnoma jasno, da niti referat niti resolucija nimata pred očmi zahtevo po samostojni jugoslovanski državi in razpadu Avstro-Ogrske.⁶¹ Dr. Tuma je objavil kmalu nato v dunajski socialistični reviji *Der Kampf* članek, ki ima deloma isto vsebino, govori pa o zedinjenju Jugoslovancev do Šar planine; obenem pa o njihovi povezanosti z alpskimi, donavskimi, sudetskimi in karpatskimi deželami, iz česar sledi, da predvideva aneksijo Srbije, in trdi, da Čehi, Jugoslovani, Romuni in Poljaki niso sposobni priboriti si državno samostojnost, a tudi v tem primeru ne bi imeli moči za kulturni in gospodarski razvoj sredi med velesilani.⁶²

Kar se tiče Tumovih trditvev o izvoru majniške deklaracije, so njegove vesti v spominih o literarnem zgodovinarju Ivanu Prijatelju kot nadporočniku in poveljniku *Kriegsarchiva* na Dunaju, ki naj bi mu preskrbel podatke, seveda netočne, njihovo resnično jedro pa je pač v tem, da si je dr. Tuma v času bivanja na Dunaju 1917 pridobil vpogled v nekatere publikacije, ki so med vojno izšle v antantnih državah, kar potem tudi navaja v stockholmski spomenici.⁶³ Prav tako so netočne tudi trditve, ki se pri Tumi pojavljajo že leta 1917 in 1918, da naj bi bile v Londonu aprila 1917 neke konference, kjer naj bi dali predstavniki antante neka zagotovila o ustanovitvi poljske, češke in jugoslovanske države, ker takih konferenc tedaj ni bilo in ima verjetno dr. Kermavner prav, da je Tuma tu pomešal s tem vesti o konferencah v Londonu aprila 1915, ki so pa privedle le do znanega londonskega pakta.⁶⁴ V zvezi s tem postavlja Tuma tudi že tedaj trditve, da naj bi bila avstrijska vlada tista, ki naj bi na podlagi vesti o teh »londonskih konferencah« dala iniciativo za majniške deklaracije v parlamentu, ki ostajajo v okviru habsburške dinastije, kar je prav tako čisto nedokazano. Bolj važno je mnenje dr. Tume in avstromarksistov v JSDS o samem nastopu z majniško deklaracijo; po njihovem mnenju bi morali slovanski poslanci skupaj z nemškoavstrijsko socialno demokracijo nastopiti s programom demokratizacije Avstrije, ki bi vsebovala tudi narodne samouprave, na

⁶¹ Prim. mnenja dr. Zerjava, Urednikove dopolnitve, n. d., str. 461 sl., in kritike A. Stebijeve, *Zgodovinski arhiv* . . ., str. 325—329.

⁶² Heinrich Tuma, *Zur südslawischen Frage, Der Kampf* XI, 1918, str. 78—94 (februarska številka), spec. str. 85, 95.

⁶³ H. Tuma, *Iz mojega življenja*, str. 360—361.

⁶⁴ *Zgodovinski arhiv* . . ., str. 487, op. 84.

mesto tega je pa v gibanjih slovanskih narodov prevladal nacionalni šovinizem;⁶⁵ to mnenje pa ne vidi, da gre pri tem programu in pri deklaracijah vendar za dve različni stvari in da zato sporazum slovanskih strank in nemškoavstrijske socialne demokracije pač tedaj ne bi bil mogoč. Pri samem tekstu deklaracije so imeli socialisti kot republikanci pomisleke zaradi klavzule o habsburško-lorenski dinastiji, pa tudi zaradi sklicevanja na hrvatsko državno pravo;⁶⁶ temu bi bilo mogoče dodati še prizadevanja konservativnih krogov, da dajo deklaracijskemu gibanju čim bolj lojalen značaj, in relativno bagateliziranje JSDS s strani meščanskih strank pri poskusih, da bi jo pritegnili; vse to pa ne govori proti možnosti, da bi JSDS sama nastopila s programom brez teh klavzul, s tem zadovoljila socialistične mladine, pridobila bi pa tudi na ugledu pri mnogih nesocialistih, ki se s temi klavzulami niso strinjali, in prehitela s tem tiste poznejše izjave deklaracijskega gibanja, kjer teh klavzul ni več. Na mesto tega je pa resolucija X. zboru JSDS sicer pozdravila majniško deklaracijo kot izraz politične volje meščanov in kmetov, za socialiste same je pa vztrajala na tivolski resoluciji, ki si je prav tako kakor resolucije X. zboru same ne moremo zamisliti brez principa o skupnem gospodarskem in političnem prostoru Avstro-Ogrske.

Kar se tiče odnosa do oktobrske revolucije, je dr. Tuma kasneje v svojih spominskih zbirkah, da se je že tedaj prepričal, da je nujna radikalna rešitev in da je treba delavstvo pripraviti na socialistično revolucijo; dr. Kermavner je opozarjal v svojih opombah k Prepeluhovemu tekstu, da je videl Tuma rešitev v sodelovanju socialnodemokratskih strank, ne pa v revolucionarnem uničenju avstro-ogrske države in v zvezni državi na njenih razvalinah; pozneje je pisal l. 1957, da je bil Tuma sprejemljiv za nauke oktobrske revolucije in da naj bi ta zvezna država sledila zmagi proletariata; v knjigi o Cankarju bežno omenja, da je pričakoval mednarodni revolucionarni razplet.⁶⁷ Mislim, da je to vprašanje pojasnjeno po podatkih v novi razpravi dr. Kermavnerja iz l. 1968; kakor je že omenjeno, je pripisoval oktobrski revoluciji v zgodovinski perspektivi za bodočnost zelo velik pomen, vendar je pa že v debati na X. zboru JSDS izrazil možnost, da revolucija propade, ker organizacije niso izvežbane, in pozneje v člankih v Napreju od februarja do aprila 1918 izražal misel, da je rešitev v sintezi zahodnega evolucionizma in ruskega revolucionarstva, tako da ga v tem času ne moremo označevati kot pristaša oktobrske revolucije.⁶⁸

Ob štrajku avstrijskega delavstva v januarju 1918 dr. Kermavner le na enem mestu svoje knjige bežno omenja, da dr. Tume ni motilo, da je vodstvo nemškoavstrijske socialne demokracije zavrlo ta štrajk in tako odvrnilo intervencijo vojske (str. 111). O tem moremo zvedeti več v prejšnjih publikacijah dr. Kermavnerja: povod za ta štrajk je bilo rožljanje s sabljo nemškega generala Hoffmanna pri mirovnih pogajanjih v Brest-Litovsku in zmanjšanje obroka moke, štrajk je nastal 14. I. 1918 spontano mimo volje vodstva nemškoavstrijske socialne demokracije in se je zelo razširil, ni se mu pa pridružilo češko delavstvo, vodstvo nemškoavstrijske socialne demokracije je pa nato posredovalo in proti manjšim koncesijam s strani vlade doseglo, da je ta štrajk do 24. januarja prenehal.⁶⁹ S tem je bila odstranjena važna ovira za diktat v Brest-Litovsku in za nadaljevanje vojne. Dr. Tuma, ki je bil v tem času na Dunaju, je pa kot avtor proglasal JSDS slovenskemu delavstvu 25. I. 1918 in članka v Napreju 4. II. 1918 proslavljal štrajk nemškoavstrijskega delavstva, obsojal sodelovanje češkega in poljskega delavstva z meščanstvom in videl v tem štraj-

⁶⁵ Prim. npr. mnenje M. Čobala na X. zboru JSDS, Zgodovinski arhiv ..., str. 320, in H. Tuma, Zur südslawischen Frage, n. o. m., str. 82.

⁶⁶ Prim. npr. D. Kermavner, Ivan Cankar ..., str. 20, 39 in drugod.

⁶⁷ H. Tuma, o. d., str. 359, 365; A. Prepeluh, o. d., str. 100; D. Kermavner, O odmevu oktobrske revolucije pri Slovencih v letih 1917—1921, n. o. m., str. 599—600; isti, Ivan Cankar ..., str. 28.

⁶⁸ D. Kermavner, Slovenski socialisti o ruskem revolucionarnem dogajanju l. 1917—1918, n. o. m., str. 88, 94; isti, Ivan Cankar, str. 124.

⁶⁹ D. Kermavner, Urednikove dopolnitve, n. o. m., str. 455, in predvsem Zgodovinski arhiv ..., str. 483—484, op. 77.

ku začetek poti do svobode, ni pa omenil z nobeno besedo, da je ta štrajk in to pot že zavrl oportunistem vodstva nemškoavstrijske socialne demokracije.⁷⁰

Ob številnih kritikah politike nemškoavstrijske socialne demokracije s strani socialističnih mladinov in meščanskih strank se je že dr. Tuma skliceval na to, da je obstajala v tej stranki tudi levica; na isti moment opozarja dr. Kermavner (str. 42, 61-62, 75). Kar se tiče programa te levice, vidimo, da v začetku poudarja razredni boj in potrebo obnovitve internacionale, odklanja sodelovanje z meščanskimi strankami, glede nacionalnih vprašanj pa zahteva na podlagi načela samoodločbe narodov konstituiranje nacionalnih enot, ki naj bi se pa potem vendar sporazumele med seboj. Že na sestanku levih socialističnih smeri na Dunaju 20. I. 1918, okrog katerega je še marsikaj nepojasnjenega, je pa prišlo po pričevanju pisma dr. Tume dr. Ottonu Bauerju, na katerega opozarja dr. Kermavner, do nesoglasja med dr. Tumo in vodjo levega krila dr. Bauerjem; medtem ko dr. Bauer predvideva za primer razpada Avstro-Ogrske priključitev avstrijskih Nemcev Nemčiji (in v zvezi s tem pač tudi ustanovitev drugih nacionalnih držav), vztraja dr. Tuma na svoji ideji skupne države, ki naj bi čisto v smislu idej Palackega iz 1848 predstavljala notranje ravnovesje med narodi in obenem zunanje ravnovesje proti Zahodni in Vzhodni Evropi; po dr. Kermavnerju je izvrševalni odbor JSDS odklonil sodelovanje samo z levimi socialisti.⁷¹ Kakor vidimo, je izgubil dr. Tuma oporišče za svoje ideje tudi v tem taboru. Pri levici nemškoavstrijske socialne demokracije že prevlada stališče, ki ga je potem sprejela stranka z že omenjenim sklepom 3. X. 1918, prizna se samoodločba, kar je potem vedlo do ustanovitve nemškoavstrijske republike s perspektivo priključitve Nemčiji. V politiki te stranke prevladuje realizem, ki je prihajal do izraza že pri njenih prejšnjih diskusijah o nacionalnih vprašanjih: ko ni mogoče več vztrajati na dr. Rennerjevih idejah o upravnih in personalnih avtonomijah za narodne enote, prevlada načelo nacionalnih držav, za kako federacijo nacionalnih enot v okviru obstoječega »državnega sklopa« pa ni razumevanja. Na pristajanje levice nemškoavstrijske socialne demokracije na načela samoodločbe narodov in nacionalnih držav se sklicujejo slovenski socialistični mladini Štebijeve, Golouh in dr. Lemež, a dr. Lončar se sklicuje na Kautskega, ki je postal v Nemčiji neodvisen socialist in je v kritiki Naumannove Mitteleuropa zagovarjal samoodločbe narodov. Socialistične mladine označuje Golouh kot leve, tedanje vodstvo JSDS in dr. Tuma pa kot desne socialiste, medtem ko je dr. Kermavner nasprotnega mnenja; odgovor glede na splošna vprašanja socializma bi bilo mogoče podati na podlagi analize stališč posameznikov in ta analiza bi verjetno pokazala, da socialistični mladini tudi tedaj kakor pozneje v tem oziru niso enotna grupa; za Golouha trdi dr. Kermavner, da je prešel od levega socializma v smer omladine, kar je v glavnem točno, vendar pa je bil Golouh že v avgustu 1917 zaskrbljen zaradi misli, da bi socialisti prepustili v nacionalnih vprašanjih iniciativo drugim, na drugi strani je pa tudi v letu 1918 izpovedoval precej levičarska načela; sigurno je pa, da so bili tedaj v Srednji Evropi pristaši nacionalnih držav v splošnem označevani kot pripadniki leve smeri socializma.⁷²

Dr. Kermavner je trdil v svojih predvojnih študijah o Tumi in Prepeluhu, da Tuma ni bil brez značilnih slabosti avstrijske socialne demokracije, da ni razumel političnega tona deklaracijskega gibanja, da je bila v tem oziru kritika socialistične omladine upravičena, ker je bilo nemogoče vztrajati na kakršnikoli Avstriji in je bilo nujno prelomiti s polovičnim programom socialne demokracije, da za nemškoavstrijsko socialno demokracijo vprašanje meščansko-demo-

⁷⁰ Teksti Zgodovinski arhiv ..., str. 333-334; prim. tudi Urednikove dopolnitve, n. o. m., str. 455, in D. Kermavner, Ivan Cankar ..., str. 111 sl. O vlogi nemškoavstrijske socialne demokracije ob tem štrajku, ko se ji je priključila levica z dr. Bauerjem v strahu, da bi sicer prišlo do zasedbe po nemški vojski, govori dr. Kermavner tudi v razpravi Albin Prepeluh-Abditus, n. o. m., str. 517-518.

⁷¹ Prim. H. Tuma, Iz mojega življenja, str. 362-363; D. Kermavner, Urednikove dopolnitve, n. o. m., str. 456; D. Kermavner, Ivan Cankar ..., str. 61-62, 116.

⁷² Prim. D. Kermavner, Ivan Cankar ..., str. 61-62, 225, 230; Zgodovinski arhiv ..., str. 328, 336; Demokracija I, 1918, str. 14, 22-23.

kratične revolucije in osvoboditve zatiranih narodov ne obstoji, čeprav je tudi tedaj ob vprašanju Cehov opozoril, da niso mislili na čisto proletarsko revolucijo.⁷³ V sedanji knjigi teh trditev ni, zato pa piše z veliko simpatijo o tem, da naj bi bil dr. Tuma za sporazumen ali poseben mir, ki naj bi ohranil državni sklop Avstro-Ogrske v federalizirani in demokratični obliki in s tem preprečil italijansko aneksijo Primorske; pri tem je videl v povezavi z nemškoavstrijsko socialno demokracijo in s tržaško italijansko protirendentistično socialno demokracijo neprecenljiv vzvod, ki bi zajamčil narodnostno osamosvojitvev Slovencev, kolikor bi jo bilo mogoče doseči brez zmage antante in razsula avstro-ogrškega deželnega sklopa (str. 40); dr. Tuma je bil za samoodločno narodov, vendar pa za mir brez zmagovalcev in premagancev (str. 240), za sporazumen mir, ki naj ga izsili delavstvo vseh držav (str. 254). Tu se moramo najprej nobenega oporišča za trditev, da naj bi bil dr. Tuma za poseben mir Avstro-Ogrske. Kar se pa tiče sporazumnega miru, je treba po dosedanjih izvajanjih odgovoriti na to vprašanje bolj niansirano; v prvih letih vojne pri dr. Tumi ni govora o tej ideji, pozneje se nekako od konca 1916 do začetka 1918 zavzema zanj v določeni obliki, za poznejšo dobo je tako njegovo stališče spet dvomljivo. Še bolj važno je vprašanje, ali so bile te ideje dr. Tume v tedanjem političnem položaju sploh realne. To vprašanje so si postavljali že sodobniki, danes pa moramo odgovoriti nanj na podlagi ugotovitev zgodovinarjev o tedanji dobi pred pol stoletjem in ne samo na podlagi študija tedanjih časopisnih polemik. Dr. Kermavner se na to malo ozira in pride tako do trditve, da srbske vlade ni nihče obvestil o vsebini londonskega pakta in da ga Pašić ni imel prilike podpisati (str. 15, op. 9), čeprav je danes dognano, da ga je precej točno poznala, čeprav ni bila uradno obveščena, in da mu je nasprotovala.⁷⁴ Tudi ko govori o Seton-Watsonu in jadranskem vprašanju, ne omeni, da je bil Seton-Watson za tako imenovano Wilsonovo linijo (str. 89-90). Kar se pa tiče naših glavnih vprašanj, je brez dvoma res, da si je dr. Tuma od konca leta 1916 prizadeval, da bi ustvaril avstrijsko internacionalo, ki se po zadnjem skupnem zboru l. 1905 zaradi nesoglasij v nacionalnih vprašanjih ni več sestala, in da je hotel preko nje doseči svoje namene, iz dosedanjih izvajanj je pa tudi razvidno, da so se ti načrti ponesrečili in da ta »neprecenljivi vzvod« ni funkcioniral. S tem odpade tudi domneva, da bi mogla v primeru sporazumnega miru socialna demokracija preoblikovati od notranjih sil omajane vladavine »kot testo« (str. 180); notranja zgodovina Nemčije in Avstrije po letu 1918, po porazu in ne po sporazumnem miru, dokazuje, kako malo je mogla socialna demokracija preoblikovati stare sile »kot testo«. Kar se pa tiče odnosov med državami, govori dr. Kermavner mimogrede o dobi konec 1917 kot o času, »ko se je vojna začela bližati koncu in ko se je zdel prijemljivo blizu splošen mir ali poseben mir Avstro-Ogrske« (str. 107), sicer pa o tem ne razpravlja. V resnici začne pa nekako od avgusta 1917 zopet rasti samozavest v odločujočih krogih Avstro-Ogrske spriči simptomov razkroja v ruski vojski, kar se potem še okrepi po zmagi pri Kobaridu in miru v Brest-Litovsku, ko je mogoče poslati del nemške vojske iz vzhoda na zahodno fronto in se pričakuje, da bo zmagala na zahodu pred aktivno intervencijo sil ZDA; v zvezi s tem raste v politiki Avstro-Ogrske vpliv Nemčije in Nemcev in doba popuščanj je končana, čeprav ni mogoče preklicati vseh koncesij iz prejšnje dobe; v tem položaju se pa opozicionalne sile v Avstro-Ogrski vedno bolj usmerjajo na uničenje te države, isto pa velja tudi za politiko vojnih ciljev antantnih držav; tako postaja usmeritev dr. Tume in JSDS na sporazumni mir v času, ko je dosegla svoj višek, že anahronizem. Kar se pa tiče posebej Slovencev, velja za vse avstrijske vlade do oktobra 1918, da tudi v primeru, da bi prišlo do jugoslovanske enote v okviru monarhije, slovenske pokrajine ne bi smele pripadati tej enoti, kar je seveda

⁷³ D. Kermavner, Urednikove dopolnitve, n. o. m., str. 438, 464-465; isti, Albin Prepeluh-Abditus, n. o. m., str. 425.

⁷⁴ Prim. npr. Dr. Šepić, O misiji Lj. Stojanovića i A. Belića u Petrogradu 1915. godine, Zbornik Hist. inst. Jug. akad. 3, Zagreb 1961.

moralo vplivati na slovensko politiko v protiaavstrijskem smislu;⁷⁵ videli smo že, da se tako mnenje pojavlja tudi v Arbeiter-Zeitung še septembra 1918; ob takem položaju nastaja vprašanje, kakšen bi bil tisti sporazumni mir s svojimi posledicami, ki bi izsilil priključitev Slovencev jugoslovanski enoti v okviru ohranjene državne celote. Dr. Kermavner je imel pač prav, ko je v neki razpravi napisal, da je bil dr. Tuma s svojimi nazori osamljen, ne samo pri Slovencih, ampak v vsej Avstriji.⁷⁶ Tako ugotovitev more biti zanimiva pri kakem političnem teoretiku, manj razumljiva je pa za človeka, ki je hotel dajati smer politični stranki.

Kar se tiče odnosa meščanskih strank do JSDS v jugoslovanskem vprašanju, položaja socialističnih mladincev v tem konfliktu, Cankarjevega posega v politiko in preorientacije JSDS, je važno, da smo si tu na jasnem o različnih stališčih. Iz vsega že omenjenega je razvidno, da stoji doktrina dr. Tume, ki je bila nekaj mesecev doktrina JSDS, na stališču, da je treba ohraniti gospodarsko in državno enoto Avstro-Ogrske; v zvezi s tem je težnja po sporazumnem miru, ki postaja seveda z razvojem mednarodne situacije v letu 1918 vedno bolj nerealna; šele potem bo borba socialne demokracije dosegla po osvoboditvi ljudstva »tudi državno tvorbo češko-slovaško in jugoslovansko« (str. 121), ki jo na drugem mestu imenuje »državno socialnodemokratično samovlado« (str. 122); Tuma pričakuje vse to od socialne demokracije, ker njegovo stališče do zloma Avstro-Ogrske ni revolucionarno (str. 233); slovenske meščanske stranke bi se morale po njegovem mnenju po sestanku parlamenta povezati s socialno demokracijo v boju za demokratizacijo Avstrije, ker so se pa odločile za nacionalni boj, je po mnenju dr. Tume »taktika in bojna pot deklarantov zgrešena« (str. 121) in so »gospodje z deklaracijo zagazili« (str. 141); v tem prizadevanju je spričo že omenjene situacije v tedanji socialni demokraciji mogel videti dr. Tuma zaveznike le v večinski struji nemškoavstrijske socialne demokracije in v protirendentistični smeri tržaške italijanske socialne demokracije, kolikor ni bil zaradi določenih pridržkov tudi do teh smeri čisto izoliran, in samo na te zaveznike more misliti dr. Kermavner v svoji terminologiji o ohranitvi »mednarodnostne povezanosti« v okviru obstoječega »državnega sklopa«. Taka stališča so morala vzbujati odpor pri vseh tistih, ki so bili za jugoslovansko državo kot neposredni politični cilj; ob tej dilemi v konkretnem položaju ne prepričajo dr. Kermavnerjeva ublaževanja, da slovenska socialna demokracija ni bila proti narodnoosvobodilnim stremljenjem lastnega naroda (str. 43), ker gre tu pač le za neke cilje v negotovi daljnji bodočnosti, in tudi ne zatrjevanje, da ona ni bila v zadregi za primer, da razpade stara Avstrija, pri čemer se dr. Kermavner sklicuje na tivolsko resolucijo in pozablja, da je primer razpada dr. Tuma odklanjal (str. 240). Ob tem položaju je jasno in ne potrebujejo nikakega komentarja dr. Kermavnerjeve ugotovitve, da je tisk obeh slovenskih meščanskih strank, ki sta stali na stališču deklaracijskega gibanja, napadal stališče JSDS; očita se ji, da sodeluje z nemškoavstrijsko socialnodemokratično stranko, ki ne priznava samoodločbe narodov, ne sodeluje pa s češko, poljsko in ukrajinsko stranko (str. 84, 112): ko je začela izhajati Demokracija, kjer so socialistični mladinci zavzemali drugačno stališče glede jugoslovanskega vprašanja, so jo seveda iz razumljivih razlogov pozdravljali Slovenci, Slovenec in Ljubljanski zvon, napadel jo je pa Naprej (str. 117-18, 136-39, 142-43, 151-55); posebno liberalci poskušajo razširiti agitacijo za majniško deklaracijo med socialistične delavce, a v Zagorju se v občinskem svetu socialisti vzdrže glasovanja o njej, nato je bilo pa v Trbovljah zbranih nad 2000 delavskih podpisov zanjo, pri čemer Naprej izjavlja, da nima ničesar proti temu (str. 86 sl., 100-102); jasno je, da je bilo meščansko časopisje proti oktobrski revoluciji, ker je bilo pač meščansko, deloma pa tudi zato, ker je izstop Rusije iz vojne oslabil izgled za zmago antante, od katere so že takrat mogli pričako-

⁷⁵ Prim. J. Pleterški, Slovenci v politiki dunajske vlade in dvora med prvo svetovno vojno, ZC XXIV, 1970, str. 177-189.

⁷⁶ D. Kermavner, O odmevu oktobrske revolucije pri Slovencih v letih 1917-1921, n. o. m., str. 600-601.

vati uresničenje svojih teženj, medtem ko je Naprej oktobrsko revolucijo sicer branil, ni je pa mislil posnemati; Slovenski narod pozna seveda le nacionalno zatiranje slovenskega delavstva in ne govori o zatiranju po domačem kapitalistu, ni pa treba tudi mnogo dokazovati, da si je dr. Tavčar predstavljal bodočo Jugoslavijo kot meščansko državo (str. 102-103, 190-91, op. 41). Bolj problematična je slika, ki jo daje dr. Kermavner o socialističnih mladinih. Kakor že omenjeno, so neutemeljene njegove trditve, da naj bi oni negirali razredni boj in internacionalizem ali da bi celo njihove ideje izhajale iz narodnega meščanskega okolja in da naj bi oni kot komaj še socialistično obarvana skupina meščanskih intelektualcev hoteli spremeniti socialno demokracijo v pomožno četo narodnega meščanstva; po svojih nazorih so se celo razlikovali med seboj, sigurno pa je, da so hoteli ostati socialisti tudi po konfliktu z vodstvom stranke. Kar se pa tiče organizacijskih vprašanj, je sigurno, da po konfliktu z vodstvom stranke niso mogli več objavljati svojih člankov v Napreju. Medtem ko se je dr. Kermavner v svojih prejšnjih publikacijah omejil na to ugotovitev in še l. 1968 pisal samo, da se je Prepeluh v letih 1917 in 1918 socialni demokraciji notranje zelo odtujil,⁷⁷ je pa v svoji novi knjigi, kjer je šel tako daleč, da je Prepeluhovo zahtevo, da slovenski socialisti ne slede več nemškoavstrijskemu strankinemu vodstvu in da mislijo s svojo glavo, označil kot zahtevo, da mislijo meščansko (str. 57), postavil novo trditev, da so se socialistični mladini ločili od socialne demokracije, odcepili od nje (str. 81, 99, 133, 182, 196, 201); dejstvo, da so se oni vendar udeležili X. zbora JSDS v Ljubljani 25.—26. XII. 1917, pojasnjuje s tem, da so hoteli varovati videz, da gre za opozicijo v stranki, medtem ko so se v resnici odcepili od nje, le v Trstu so ostali izjemoma v okviru stranke, ker bi brez tega dr. Kermavner ne mogel pojasniti, da so oni prevzeli vodstvo Ljudskega odra v Trstu, ki je organiziral tudi Cankarjevo predavanje (str. 157 sl., 182, 259); pri tej tezi o odcepitvi se more sklicevati le na meščansko časopisje, ki se pa izraža zelo laksno, da so jih polslužbeno vrgli iz stranke, da so jih nedavno vrgli iz stranke, a tudi da so opozicija v jugoslovanski socialni demokraciji (str. 84, 105, 106, 136); mnenja dr. Tume, ki se ni strinjal z njimi, a je hotel v nasprotju z ljubljanskim vodstvom JSDS z njimi vendar diskutirati (str. 143—151), da so to »člani opozicije« (str. 114), v tem primeru dr. Kermavner ne upošteva. V resnici ni nikakih dokazov za to, da bi kdo od mladinov izstopil ali bil izključen iz JSDS; oni so pač v konfliktu z vodstvom stranke in so začeli na lastno pest izdajati Demokracijo, označiti jih pa moramo le kot opozicijo v stranki; kdor bi hotel vztrajati na tezi o njihovem izstopu, bi moral pojasniti, kako je prišlo do tega, da oni po končanem konfliktu zopet nastopajo v stranki, česar se bo treba še dotakniti. Kar se tiče vpliva mladinov in sploh jugoslovanskega gibanja na slovensko delavstvo, je glede mladinov dr. Kermavner mnenja, da je to le »skupinica mladih«, par ljudi, ki nimajo nikakega vpliva na delavstvo (str. 65, 196, 237). Iz njegovih konkretnih ugotovitev je pa vendar razvidno, da sta bili na seji tržaškega deželnega izvrševalnega odbora stranke 2. XII. 1917 in na deželni konferenci 16. XII. 1917 zastopani dve struji in da je bil rezultat tudi v tem, da je bil poslan na X. zbor stranke kot delegat mladih Golouh (str. 114-115). Kar se tiče že omenjenega zbora JSDS 25. in 26. XII. 1917, je sodil o njem dr. Kermavner v prejšnji publikaciji, da je poslala opozicionalne delegate le tržaška organizacija, vpliv opozicije (dr. Lončarja) se je poznal tudi pri idrijski delegaciji, delavstvo se je pa držalo stranke, čeprav ni bilo nenaklonjeno splošnemu narodnemu gibanju;⁷⁸ v tej publikaciji pa sodi dr. Kermavner, da je bila stranka »skoraj docela enotna« za dr. Tumo (str. 100); tu se ne morem spuščati podrobno v vprašanje tega zbora, iz zapisnika pa dobimo vtis, da je igralo vprašanje socialistične omladine na njem precejšnjo vlogo, Alojzija Štebijeve je pa trdila, da zaradi načina volitve delegatov in vodenja zbora omladina ni mogla

⁷⁷ Ob spominskih zapiskih R. Golouha: O tržaškem anarhizmu in o nekaterih črtah slovenske socialne demokracije, ZC XXII, 1968, str. 132.

⁷⁸ D. Kermavner, Albin Prepeluh-Abditus, n. o. m., str. 456—457.

priti dovolj do izraza.⁷⁹ Kar se tiče naslednjih mesecev, je sigurno vsaj to, da so mladini prevladali v tržaški organizaciji in prevzeli vodstvo Ljudskega odra (str. 157 sl.). Za splošni položaj je pa značilna Tumova izjava v pismu 29. III. 1918, da »nas izpodriva narodna ideja povsod« (str. 141).

Iz dr. Kermavnerjeve knjige je zdaj jasno, da se pojavljajo prvi znaki za preorientacijo vodstva JSDS z Antonom Kristanom na čelu že pred Cankarjevim javnim nastopom, in sicer s člankom Petejana v Napreju 5. III. 1918, kjer se obsoja nemškoavstrijska socialna demokracija in izraža dvom, da bi se mogla preko internacionale doseči narodna država, in pa v govoru Antona Kristana na sestanku v pozdrav dr. Antonu Korošču 23. III. 1918, kjer se napoveduje sprememba smeri stranke (str. 139–142). Mislim, da je imel dr. Kermavner prav, ko je v eni od svojih prejšnjih publikacij pojasnjeval spremembo stališča vodstva stranke z oportunizmom, prilagajanjem spreminjajoči se zunanji in notranji politični situaciji;⁸⁰ v tem se vodstvo stranke razlikuje tako od socialističnih mladinov kakor od dr. Tume, ki stoje načelno vsak na svojem stališču. Dr. Tuma, ki se mi zanj zdi, da je nakazoval neke možnosti kompromisa v svojem pismu Petejanu 6. II. 1918 (str. 91–92; prim. tudi Urednikove dopolitve, n. o. m., str. 462–65), pa v tem času popolnoma nasprotuje preorientaciji stranke v svoji polemiki proti Petejanovemu članku v Napreju 23. III. 1918, ki nanjo Petejan, vztraja na tem, da more imeti svoje stališče, nato pa v pismu A. Kristanu 29. III. 1918 in A. Kristanu in uredništvu Napreja 18. IV. 1918, vse torej še pred Cankarjevim predavanjem (str. 139–142). Kar se tiče samega znamenitega Cankarjevega predavanja Očiščenje in pomlajenje na Ljudskem odru v Trstu 20. IV. 1918, ki so ga organizirali socialistični mladini in ki brez dvoma v veliki meri izraža njihove nazore, se moram tu omejiti na strnjeno obravnavanje tistih tez, ki so važne za naša vprašanja. — Cankar govori najprej s priznanjem o delavcih-samoukih, ki so utrli socializmu pot na Slovensko, ustvarili strokovne in gospodarske organizacije, v politiki pa vendar samo ponavljali priučene »slagerje«, in o prvih inteligentih, ki so začeli vstopati v socialistični tabor in so delavci gledali nanje v začetku z nezaupanjem, ki so pa vendar videli problem bolj jasno, pri čemer je jasno, da ima Cankar v mislih socialistične mladine; dr. Kermavner k temu kritično pripominja, da so to ljudje, ki so pisali v Napreju 1917 in v Demokraciji 1918 članke »s protisocialnodemokratsko priostritvijo« (str. 175), na drugi strani pa konstruirali nasprotje med Cankarjevim povezovanjem narodnoosvobodilnih teženj in socializma na eni strani in pojmovanjem mednarodnosti pri mladinih in Prepeluhovim odklanjanjem socialne revolucije na drugi strani (str. 179–180); k temu bi bilo pripomniti, da tudi vodstvo stranke ni bilo za socialno revolucijo, predvsem je pa jasno, da slone te sodbe na že omenjenem in zavrženem naziranju, po katerem naj bi mladini idejno in organizacijsko povsem prelomili s socializmom in socialno demokracijo. — Cankar govori nadalje o tem, da so temeljna načela in zadnji cilji socializma sicer last vseh narodov, pota do njih si pa mora začrtati vsak narod zase po svojih razmerah, in v zvezi s tem kritizira socialno demokracijo, ki je bila zveza strokovnih organizacij in »v idejnih načelih nekakšna verska sekta«, ker je hotela presajati vse tisto, kar je veljalo za bogato razvite nemške industrijske pokrajine, na domača tla. Na kritike te vrste sta že prej odgovarjala A. Kristan in H. Tuma, da je vzrok za šibkost slovenske socialne demokracije v slovenski socialni strukturi, v slabem razvoju industrije na slovenskem ozemlju (str. 64), dr. Kermavner je že prej zavračal tako kritiko Fr. Erjavca s tem, da je bil slovenski agrarni proletariat v klerikalni stranki (str. 69), ob teh Cankarjevih tezah pa ponavlja svoje trditve, čeprav priznava, da se je v poznejši dobi to stanje spremenilo (str. 177–78). Teza, da je moč in slabost socialne demokracije v sorazmerju s številom delavstva v večjih obratih (ne samo v industriji, ampak tudi v rudarstvu, prometu in deloma tudi drugod), je v glavnem pravilna za dobo do prve svetovne vojne. Pozneje se je to

⁷⁹ Razprave X. rednega zbora ..., o. d., in njihov delni ponatis Zgodovinski arhiv ..., str. 299–324; mnenje A. Stebijeve Zgodovinski arhiv ..., str. 325–329.

⁸⁰ Albin Prepeluh-Abditus, n. o. m., str. 474 sl.

spremenilo in že pri volitvah v jugoslovanski Sloveniji l. 1920 sta dobili socialnodemokratska in komunistična stranka, ki sta v hudem medsebojnem boju, skupaj okrog 30 % glasov in mandatov, ne da bi mogli trditi, da je bila stopnja industrializacije tedaj višja kakor pred prvo svetovno vojno; za poznejšo dobo zlasti za komunistične stranke v Jugoslaviji in drugod ni mogoče trditi, da bi bila njihova moč v sorazmerju s stopnjo industrializacije. Že zadnja leta prve svetovne vojne so bila doba socialnega nezadovoljstva in vrenja, pri kateri ne smemo uporabljati meril iz predvojne dobe. Dr. Kermavner misli, da bi bila meščanska vsenarodna fronta zaradi šibkosti socialne demokracije vsenarodna tudi v primeru, da bi ostala socialna demokracija zunaj nje strnjena okrog dr. Tume (str. 28); to pomeni brez ozira na vprašanje, kakšen bi bil položaj socialne demokracije v primeru, da bi ona do konca vztrajala na ohranitvi gospodarskega in državnega prostora Avstro-Ogrske, podcenjevanje tedanjega pomena socialne demokracije, s tem pa tudi pomena tematike, o kateri govori v svoji knjigi, za celotno slovensko zgodovino. K njegovi trditvi, da je bila vsenarodna fronta pri Čehih pod krepkim meščanskim, pri Poljakihi pa pod krepkim meščansko-plemiškim vodstvom (str. 85), bi bilo pripomniti vsaj to, da ni bila moč socialistov pri Čehih nič manjša kakor pri avstrijskih Nemcih, o katerih ne govori. Ni treba seveda izgubljati besed o tem, da si je slovensko meščanstvo predstavljalo bodočo Jugoslavijo kot meščansko državo, vendar pa mislim, da ni podcenjevalo pomena stališča socialne demokracije v atmosferi socialnega vrenja. Cankar sam je bil s svojo idejo o posebni poti v socializem pač pod vplivom Prepeluha in morda tudi dr. Dermote, njegova misel, da je bila socialna demokracija tuja »ogromni večini naroda, naroda kmetov in malomeščanov, naroda — proletarcev«, je pa verjetno samostojna in brez zveze s Prepeluhovo idejo socializma kot stvari vseh delovnih slojev, ki jih ogroža kapital; gotovo je, da niti on niti socialistični mladini niso povezovali postanka Jugoslavije s socialno revolucijo, sigurno pa je, da so pričakovali, da bo v njej socialna demokracija pridobivala na moči. — Kar se tiče osnovnega vprašanja tedanjega trenutka, je Cankar obsodil stranko, da je okostenela v dogmah in zamaknjena v davno preteklost v času, ko se rušijo države in vstajajo narodi, da vztraja na zaspani tivolski resoluciji, katere vsebine nihče ne pozna, in da mrmra v svojem glasilu, »da je treba najpoprej demokratizacije in socializacije avstrijske monarhije ter Evrope z okolico vred; potem šele da se bo dalo govoriti o jugoslovanski državi«. Cankar odobrava stališče mladih socialistov, ki mislijo, da je treba najprej doma, potem si bo krepko organizirana socialna demokracija že znala v njem priboriti veljavo in izvajevati svoje cilje. Dr. Kermavner k temu — če izvzamemo opozorilo na problem primorskih Slovencev, ki se ga bom takoj dotaknil — trdi, da velja Cankarju težnja socialne demokracije po sporazumnem miru in potem socialističnem preoblikovanju odnosov med narodi ter oblikovanju omajanih vladavin kot testo za vztrajanje pri okostenelih dogmah (str. 180). O »testu« sem že govoril, kar se pa tiče vsega ostalega, naj opozorim na dosedanja izvajanja, da ideja o tem, da je najprej potreben sporazumen mir, potem bo pa šele prišlo do uveljavljanja teh socialističnih tendenc, ni bila v tem trenutku niti ideja mednarodne niti avstrijske socialne demokracije, ampak je živela samo v glavi dr. Tume. — Primorskega vprašanja se je dotaknil Cankar le v uvodu svojega predavanja, ko govori o Trstu kot pljučih Slovenije, in trdi: »Brez Trsta, brez morja bi bila svobodna samostojna demokratična Jugoslavija nemogoča, bi bila mrtva že ob rojstvu, pokopana za vekomaj; jasno je, da Cankar, ki je prej pisal v Slovenskem narodu 12. VII. 1915 podlistek proti D'Annunziu, tega ni napisal slučajno. Misel, da je dr. Tuma predvideval za primer zmage antante italijansko aneksijo Trsta in Primorske in je bil zato za sporazumen mir, medtem ko so bili slovenski antantofili slepi za to nevarnost, se vleče kakor rdeča nit skozi knjigo dr. Kermavnerja (str. 27, 28, 40, 85—86, 89—90, 180, 230). Ne more biti dvoma o tem, da je bil dr. Tuma že pred vojno pod močnim vtisom gospodarskega razvoja Trsta, doseljevanja Slovencev, ki so se skoraj prenehali asimilirati, in perspektivi, ki so s tem nastajale za razvoj slovenske družbe, kulture in socializma; gotovo je tudi, da je v letih 1917 in 1918 nastopal proti italijanskim pretenzijam in to povezoval

s svojo idejo nekakega sporazumnega miru, kar se izraža v Stockholmski spomenici, v referatu na X. zboru JSDS, v člankih Jugoslovanska deklaracija v Napreju decembra 1917, v pismu dr. Zerjavu 17. XII. 1917, a tudi v dveh člankih v dunajski socialistični reviji Der Kampf v letu 1918.⁸¹ Vendar pa mislim, da to ni ključ za razumevanje stališč dr. Tume; osnovno je njegovo avstromarksiistično stališče o potrebi ohranitve in celo širjenja velikega avstrijskega gospodarskega in državnega prostora, stališče, ki ga niso prvi formulirali niti on niti drugi slovenski avstromarksisti, kar je pa dr. Tuma zastopal tudi ob drugih vprašanjih brez zveze s Primorsko, medtem ko služijo Trst in slovenski interesi na njem le kot podpora za to osnovno stališče. Dr. Tuma seveda tudi ni bil edini Slovenec, ki je spoznal nevarnost italijanske aneksije; vsa zgodovina jugoslovanske politične emigracije, ki je vendar računala z zmago antante, je med leti 1914 in 1918, tudi že pred italijansko intervencijo, prepletena z borbo proti italijanskim pretenzijam na vzhodno obalo Jadrana; na drugi strani je italijanska intervencija prav zaradi teh pretenzij naletela na skoraj enodušen odpor v vseh jugoslovanskih pokrajinah Avstro-Ogrske in dejstvo, da je bilo to razpoloženje jugoslovanskih vojakov na italijanski fronti injekcija za poživitev avstroogrške vojske, se danes omenja v splošnih zgodovinah prve svetovne vojne. Šele po italijanskem porazu pri Kobaridu, po širjenju gesel ruske revolucije in Wilsona o samoodločbi narodov in ob očitnem prizadevanju antantnih držav, da v težki vojni situaciji izrabijo v svojo korist nacionalne konflikte v Avstro-Ogrski, se začne širiti naziranje, da zmaga antante ne bo imela takih posledic. Vendar pa mislim, da se propaganda, da bo v smislu Wilsonovih načel pripadlo bodoči Jugoslaviji vse ozemlje do agrarne meje med slovenskim in italijanskim prebivalstvom, sicer širi med masami, da so se pa vsaj nekateri politiki zavedali, da nevarnost ni odstranjena. Tako je dr. Zerjavov odgovor 2. I. 1918 na dr. Tumovo opozorilo glede londonskega pakta v novi dr. Kermavnerjevi knjigi reproduciran nepopolno v smislu, da je ta pogodba »k sreči obsoletna« (str. 90), medtem ko se tekst, objavljen od dr. Kermavnerja v drugi publikaciji, glasi: »To, kar Vi imenujete deklaracijsko gonjo, ni nič drugega nego povzdigovanje pri nas žal nizko ležeče zavesti, samozavesti, odpornosti, narodne značajnosti, priprava za eventualni plebiscit, priprava za obrambo naše zapadne meje, če bi jo zloglasna, a k sreči obsoletna londonska pogodba od 27. IV. 1915 hotela kršiti. Kot politik veste ceniti propagando, veste, da treba masam poguma, če sploh hočemo kaj doseči, da ne klonemo duhom.«⁸² Fragmentarni podatki o pomislekih dr. Ferfolje in dr. Kramerja ob govoru dr. Vilfana, ki bi jih bilo treba še razširiti v izčrpnjšo študijo (str. 250—251), pa dokazujejo, da so se vsaj nekateri politiki zavedali težavnosti situacije. V celoti je seveda jasno, da je bila prva svetovna vojna imperialistična z obeh strani in da so njeni rezultati imeli za Slovence tudi zelo težke posledice; cilji deklaracijskega gibanja se za primorske Slovence niso uresničili, vendar je pa to gibanje pri njih izhodišče za četrstoletno borbo proti italijanski oblasti, kar bi vztrajanje na ohranitvi velikega »državnega sklopa« pač ne moglo biti; ob teh negativnih posledicah antantne zmage pa tudi ne smemo pozabiti, da bi bile posledice zmage centralnih sil še bolj usodne in da dr. Tumove kombinacije ideje sporazumnega miru z upanji, da bo potem akcija socialne demokracije privedla do demokratizacije in rešitve nacionalnih vprašanj, niso imele podlage v realnosti tedanje politične situacije. — Odnosov med slovenskimi in nemškimi socialisti na terenu se Cankar dotakne le s stavkom: »Se dandanašnji se žalibog le premnogokrat primeri — zlasti na Štajerskem in na Koroškem — da socialistično organiziran delavec misli, da, ker je socialist, mora biti obenem tudi nemškutar.« Dr. Kermavner, ki je — kakor že omenjeno — v prejšnji publikaciji ugotavljal, da so bile na Koroškem in Štajerskem z izjemo trboveljskega revirja delavske organizacije v rokah nemške stranke in da so nemški socialisti demokrati kazali do narodnega zatiranja ravnodušnost in ponekod naravnost podpirali raznaro-

⁸¹ Henrich Tuma, Die nationale Grenze zwischen Slowenen und Italienern, Der Kampf XI, 1918, str. 324—330, 392—402 (maj—junij); isti, Triest, prav tam, str. 530—558, 613—621 (avgust—september).

⁸² Urednikove dopolnitve, n. o. m., str. 461—462.

dovalne težnje, pripominja k temu v novi knjigi, da so ti delavci pač pripadali nemški avstrijski socialni demokraciji in da niso čutili potrebe po slovenski organizaciji in slovenskem tisku, ker so bili pač dvojezični, česar si pa niso pridobili šele v nemških socialističnih organizacijah (str. 179). K temu je pripomniti, da gre tu za kraje sredi ali na robu slovenskega etničnega ozemlja, med katerimi je bilo npr. za štajerska mesta že v avstrijski dobi statistično dokazano, da so predstavljali večino njihovega prebivalstva ljudje, ki so bili rojeni v slovenskih občinah in imeli v njih domovinsko pravico, torej pripadniki slovenskega materinskega jezika; z akcijo za njihovo germanizacijo — ne dvojezičnost — so začeli pač tisti, ki so imeli v svojih rokah gospodarsko in politično moč; nemška socialna demokracija je pa pri delavcih med njimi oblikovala politično zavest in s tem tudi podpirala germanizacijo, medtem ko potrebe po slovenski organizaciji in tisku pač niso čutili zato, ker jih sploh niso srečavali zaradi šibkosti slovenske socialistične organizacije in pač tudi zaradi njene odvisnosti od nemške stranke.

Značilno je, da je Naprej objavil Cankarjevo predavanje v celoti, medtem ko so meščanski listi objavili iz njega le tisto, kar jim je ugajalo. Predavanje je izzvalo seveda polemiko v Napreju, ki se pa vrtilo v glavnem okrog Cankarjevih trditev o preprostosti prvih delavskih agitatorjev, nezaupanju delavstva do inteligence in odtujenosti stranke masi naroda; le A. Kristan se nekoliko dotakne Cankarjevih sodb o mladinih in o deklaraciji, medtem ko so osnovne Cankarjeve teze o potrebi preorientacije stranke direktno ne loti nihče (str. 186—189, 191—196). Cankar A. Kristanu ni ostal dolžan odgovora in mu je povedal, da je v predavanju poudaril zasluge pionirjev delavskega gibanja, da ni zatajil razrednega boja kot temelja stranke in da ni pozabil, da je delavstvo skala, na katero bodo gradili Slovenci svoj boljši dom; toda Kristan molči o tem, da je on povedal, da bije zdaj usodna ura za ves slovenski narod, da mora prav delavstvo stopiti na fronto v boju za samostojno, neodvisno jugoslovansko državo, da mu je s tem prisodil najvišje in najčastnejše mesto, da je osvoboditev izpod gospodstva tujega kapitala zanj tudi krušna stvar in da je treba najprej svobodnega lastnega doma, predno si ga moremo urediti po svojih načelih in svoji volji (str. 189—190)⁸³. Cankar je pri tem pač mislil na perspektivo socialističnega razvoja v bodočnosti, ne pa na to, da bi proletarijat takoj zavzel v tem boju prvo mesto, kakor to konstruira Kermavner, ki bi si poleg tega mogel prihraniti tudi pouk Cankarju, da obstoji poleg tujega tudi domači kapital (str. 190—191). Vzrok za to, da se o glavni Cankarjevi tezi ni razvila prava diskusija, je bil v tem, da se prav v tem času v JSDS vrši preorientacija na program sodelovanja z meščanskimi strankami v boju za jugoslovansko državo, za kar je zbral serijo dokazov prav dr. Kermavner (str. 183—185, 196—201); v zvezi s tem je dr. Tuma v svojem zadnjem pismu Napreju 10. V. 1918 odpovedal sodelovanje v listu in »protestiral proti nacionalističnemu oportunistu, ki se je jel kazati v stranki« (str. 145—146). Cankar je imel pa nato v »Svobodi« v Ljubljani 1. VI. 1918 novo predavanje »Slovenska kultura, vojna in delavstvo«, kjer izpoveduje svojo vero v slovensko kulturo, izreka priznanje pionirjem delavskega gibanja, poziva inteligenco k delu za maso ljudstva, predvsem za delavstvo, ker je bodočnost slovenskega naroda, naroda-proletarca, na plečih delavca-proletarca. Cankar v tem predavanju, ki ga sicer preveva optimistična vera v novo slovensko življenje, ne govori o socialističnih mladinih in ne kritizira vodstva JSDS, ker to pač po preorientaciji stranke ni bilo več potrebno. Dr. Kermavner to priznava, vendar pa dodaja še razlago, da se je s tem predavanjem odmaknil od mladih, da se je zavedel »pretiranosti svoje tržaške zagnanosti« zanje, da jim ni hotel slediti v njihovi odcepitvi od stranke (str. 134, 183, 196, 201). Pri tem je v ozadju njegovo že omenjeno in zavrženo naziranje; da ti mladini sploh nimajo nič več skupnega s socialno demokracijo in da hočejo biti le še privesek meščanskih strank, konkretno se pa sklicuje le na spominske podatke I. Regenta, za katere priznava, da so deloma netočni,

⁸³ Prim. tekste polemik A. Kristana in I. Cankarja v Zgodovinskem arhivu..., str. 343—346.

vendar jim pa v bistvu verjame (str. 234—235, op. 35); tu opozarjam, da nekateri Regentovi podatki, tudi če so točni, ne dokazujejo tega, saj ni dokazov za to, da bi bili mladini naziranja, da naj gredo socialisti v narodne svete »za stafažo« klerikalcem in liberalcem in da naj bi bili tam peto kolo.⁸⁴ Najprej je 15. VI. 1918 po preorientaciji stranke v polemiki z dr. Tumo čisto jasno pisal, da se ne strinja z vsem v tem gibanju, da pa samoodločbe ni mogoče prepuščati internacionali, ki je še ni in je še nekaj časa ne bo, še manj pa bo mogla odločati, da je pa to vprašanje treba rešiti takoj, česar socialisti ne morejo storiti sami, pri tem pa oni prav nič ne kompromitirajo svojih načel.⁸⁵ Celó Prepeluh je argumentiral s tem, da je delavski razred nacionalen, dokler je narod zatiran in dokler se buržoazija bori za svobodo in zedinjenje svojega naroda.⁸⁶ Zelo daleč je od odstopanja od socializma, kakor ga je pojmovala socialna demokracija, Golouh v svojem članku, ki je objavljen v prevodu v Demokraciji julija 1918: popolna svoboda narodov je mogoča šele v socializmu, a v trenutnem položaju, ko je stališče gotovih socialističnih strank »odtujeno« in internacionale še ni, se je nemogoče abstimirati od narodnih gibanj, ki so z njimi začeli drugi; elan takih gibanj se more spremeniti v elan drugačnih gibanj in žrtve pri tem nekaj pomenijo; gibanja za jugoslovansko državo ni mogoče odkloniti z argumentom, da to pomeni sodelovanje z meščanskimi strankami, ker morejo v istem gibanju sodelovati stranke, ki imajo sicer različne cilje, in se je mogoče boriti proti nacionalističnim tendencam v okviru samega gibanja. »Pregovarjati narode, da se odpovedo svoji narodni svobodi, preden se uresniči socializem, je političen nesmisel, ki ima zraven še to neprilichnost, da maskira z revolucionizmom taktiko, ki znači v sedanjih dobi oportunistem.«⁸⁷

Kakor že omenjeno, je Ivan Cankar obravnavan le v enem od petih (oz. z dodanim prvim poglavjem in dodatkom o Golouhu sedmih) poglavij knjige. A tudi naslov »slovenska politika leta 1918« je problematičen; velik del knjige govori o drugi polovici leta 1917, medtem ko je od leta 1918 obdelana le nekako prva polovica, druga polovica tega tako razgibanega leta je pa sploh izpadla; le na nekaj mestih knjige se pa avtor dotakne kasnejšega razvoja. Ker je bila pa vsa ta problematika sredi leta 1918 še odprta, je nujno, da se tu kratko dotaknemo kasnejšega razvoja, seveda le v okviru vprašanj, ki jih obravnava knjiga, in sicer najprej nekaterih točk, ki v knjigi niso omenjene, nato pa avtorjevih beležk o kasnejšem razvoju.

Že omenjena preorientacija JSDS je privedla logično od tega, da je stranka 4. X. 1918 tudi formalno vstopila v Narodni svet, kar je Golouh v članku nekaj dni prej utemeljeval s tem, da revolucionarne internacionale še ni, in pa s stališčem, ki ga je tudi tedaj še zavzemala nemškoavstrijska stranka. Proti tej politiki se v stranki že pojavlja opozicija, ki pa ne izhaja iz Tumovih avstromarksističnih stališč, ampak s svojimi tezami, ki ne odklanjajo samo vsako sodelovanje z buržoazijo, ampak teže po čisti proletarski revoluciji, dokazuje, da so to že prvi znaki nove radikalnejše smeri v slovenskem delavskem gibanju. Nekaj dni pozneje se sestane v Zagrebu jugoslovanska socialistična konferenca, kjer se zastopniki JSDS in stranke za Hrvatsko izjavijo za vstop v Narodno vijeće, čeprav poudarjajo, da stoje na stališču razrednega boja, in izražajo prepričanje o nujnosti vzpostavitve internacionale; stranka za Bosno in Hercegovino se pa izjavi za proletarsko revolucijo in za balkansko federacijo, pri kateri bi bila en člen jugoslovanska enota, kar seveda tudi dokazuje, da je pri tej stranki prevladala komunistična smer in da ni govora o kakem avstromarksizmu.⁸⁸ — Kakor že omenjeno, je nemškoavstrijska socialnodemokratska stranka končno 3. X. 1918 sprejela načelo svoje leveice o samoodločbi narodov;

⁸⁴ Ivan Regent, Poglavje iz boja za socializem, III, Lj. 1961, str. 56, 67; isti, Spomini, Lj. 1967, str. 304—305.

⁸⁵ Zgodovinski arhiv . . . , str. 350—351.

⁸⁶ D. Kermavner, Albin Prepeluh-Abditus, n. o. m., str. 473—474.

⁸⁷ Zgodovinski arhiv . . . , str. 351—354.

⁸⁸ Golouhov članek Zgodovinski arhiv . . . , str. 363—364; znaki novega tabora prav tam, str. 356—357, 359—360; konferenca v Zagrebu 6. X. 1918 prav tam, str. 366—367 in 489—490, op. 91; D. Kermavner, Albin Prepeluh-Abditus, n. o. m., str. 476, govori o obrisih nove delitve v radikalnejšo in zmernejšo smer v slovenskem delavskem gibanju.

na podlagi tega načela pa ne sodelujeta odslej složno le dr. Rennerjeva desnica in dr. Bauerjeva levica stranke, ampak opusti levica tudi dotedanje odklanjanje sodelovanja z meščanskimi strankami in tako pride do tega, da je po sporazumu z nemškimi meščanskimi strankami proglašena nemškoavstrijska republika s perspektivo, da se ta republika priključi Nemčiji, pri čemer je posebej poudariti, da je to sicer republika pod močnim vplivom socialnih demokratov, vendar pa ne socialistična republika, da prevzame oblast v njej koalicijska vlada meščanskih strank in socialnih demokratov. Znano je, da je potem nemškoavstrijska socialna demokracija sodelovala z nemškimi meščanskimi strankami v boju za priključitev Maribora, štajerskega Podravja in Slovenske Koroške Avstriji.⁸⁹ Na drugi strani JSDS v septembru 1918 javno nastopi za to, da mora slovenski socialist na Spodnjem Štajerskem pripadati njej in ne nemškoavstrijski stranki, da so njegovo glasilo slovenski in ne nemški socialistični listi, in poseže s svojo organizacijo tudi na Koroško;⁹⁰ to seveda spričo vse preteklosti ni moglo mnogo vplivati na položaj na samem spornem področju v času boja za meje, je pa vendar vsaj na ozemlju, ki je pripadlo Jugoslaviji, vplivalo na slovensko orientacijo vseh tistih socialistov, ki so bili rojeni Slovenci. Če imamo pred očmi ta dejstva v položaju, ko je veljala Nemška Avstrija za premagano državo, si moremo zamisliti, kako bi izgledalo razmejevanje po sporazumnem miru v okviru ohranjenega »državnega sklopa« pod vplivom socialnodemokratskih strank, kakor si je to zamišljal dr. Tuma. Kakor mi sporoča dr. J. Pleterski, je graški socialnodemokratski dnevnik Arbeiterwille spremenil svoj podnaslov »Organ des arbeitenden Volkes für Steiermark und Kärnten« s številko 298 od 1. novembra 1918 v »Organ des arbeitenden Volkes für Steiermark, Kärnten und Krain«, ne da bi komentiral to spremembo; ta podnaslov ima do št. 81 od 28. marca 1919, ko prevzame spet prejšnji podnaslov, in sicer zopet brez komentarja. Iz tega domnevam, da graški socialisti niti v trenutku zloma Avstro-Ogrske niso izgubili upanja, da bodo Slovence — z izjemo Prekmurcev in tistih, ki bodo prišli pod Italijo — odcepili od Jugoslavije in jim pripravili usodo koroških Slovencev, kar se je pa seveda izkazalo za račun brez krčmarja med drugim tudi zaradi stališča JSDS, kjer ni več odločal dr. Tuma. — V italijanski socialnodemokratski stranki v Trstu se v mesecih pred zlomom Avstro-Ogrske puecherjevci zavzamejo za priključitev Italiji, pittonijevci pa za neodvisen Trst skupaj s pretežno italijanskimi furlanskimi in istrskimi kraji, vendar pa še v septembru 1918 italijanski socialisti odpovedo za 22. IX. 1918 dogovorjeno skupno konferenco s slovenskimi socialisti o tem vprašanju, konec oktobra italijanska stranka ni več za kako akcijo za samostojni Trst, v novembru se pa že priključi socialistični stranki v kraljevini Italiji.⁹¹ — Ta kratek pregled stališč socialističnih strank v tem kritičnem položaju upravičuje mnenje, ki ga je izrekel dr. Kermavner v eni od svojih prejšnjih publikacij: »Mednarodni socializem se je bil raztrgal v svoje narodnostne sestavine in vsaka od teh je zaupala le v moč svojega naroda, zato prispevala k narodni solidarnosti in spravila pod klop svoje nezaupanje do nasprotnega razreda, ki je njen narod vodil.«⁹²

Dr. Henrik Tuma, ki zanj dr. Kermavner pravilno priznava, da njegovo stališče ni bilo revolucionarno in da je bilo zanj ne samo mogoče, ampak tudi nujno sodelovanje z večinsko avstrijsko in drugo socialno demokracijo (str. 233), je pa vztrajal do konca Avstro-Ogrske na svojem stališču. Še v pismu 29. IX. 1918, v katerem odklanja udeležbo na jugoslovanski socialistični konferenci v Zagrebu 6. X. 1918, ni samo proti vsakemu sodelovanju z meščanskimi strankami, ampak izrečno tudi na stališču, da cilj socialne demokracije ni nacionalna suverena država, ampak samo demokratična samouprava vsake narodnosti v okviru gospodarske državne skupine, ki jo narekujeta gospodarstvo in promet,

⁸⁹ L. Ude, Boj za Maribor in štajersko Podravje leta 1918—1919, ZC XV, 1961. Koroški plebiscit, Lj. 1970.

⁹⁰ Zgodovinski arhiv . . . , str. 360—361.

⁹¹ Prim. Zgodovinski arhiv . . . , str. 368; 373; 490, op. 92; prim. tudi podatke pri dr. Kermavnerju, Še o pripomoči italijanski zasedbi Trsta jeseni 1918, n. o. m., str. 419.

⁹² D. Kermavner, Albim Prepeluh-Abditus, n. o. m., str. 478.

tj. v okviru Avstro-Ogrske, pri čemer se sklicuje na tivolsko resolucijo iz l. 1909, a v pismu 26. X. 1918 tajništvu JSDS, s katerim odklanja vabilo na sejo nje-nega izvrševalnega odbora, poudarja izrečno, da je ne misel, da socialna demokracija sodeluje pri izgraditvi novih nacionalnih držav, ustanovitev novih kapitalističnih in nacionalističnih držav je treba onemogočiti.⁹³ Kar se tiče Trsta, je za že omenjeni njegov članek »Triest« v avgustovsko-septembrski številki 1918 dunajske revije Der Kampf poudariti, da ob odklanjanju italijanskih pretenzij govori ne samo o tem, da jugoslovanska grupa ne more obstajati brez Trsta, ampak tudi o tem, da Trst ne more obstajati brez alpskih, sudetskih, donavskih in karpatskih dežel, in da svetuje Italiji, da se naj usmeri na Afriko. Dne 20. oktobra 1918 se je v članku v Puecherjevi reviji La Lega delle Nazioni zavzemal za neodvisni Trst pod anglo-ameriškim protektoratom; na ta način je hotel rešiti v tedanji situaciji ekonomski in etnični problem Trsta, ni pa mislil na kako socialno revolucijo, kar je jasno ne samo z ozirom na Angleže in Amerikance, ampak tudi z ozirom na to, da se v svojih spominih v zvezi s tem pritožuje nad tem, da je bila večina tržaškega delavstva radikalna in da o teh gospodarskih problemih ni mnogo razmišljala.⁹⁴ Deset dni pozneje, v trenutku zloma Avstro-Ogrske, pričakuje dr. Tuma, da bo socialna demokracija nastopila samostojno in proglasila samostojno tržaško republiko, čemur se po govoricah, ki so se tedaj širile v Trstu, tudi avstrijska oblast ne bi upirala; v svojih spominih je mnenja, da bi bil to največji zgodovinski dogodek ob koncu vojne, ki bi utegnil usmeriti ves zgodovinski razvoj v uresničenje Wilsonovih 14 točk in bi privedel do ameriške ali vsaj internacionalne zasedbe Trsta; v skoraj sodobnem pismu Regentu 6. XI. 1918 pa obsoja stališče italijanske socialne demokracije, ki tega ni storila, in misli, da bi bil to korak svetovne važnosti za socialistično internacionalo in morda odločilen korak za bodočo federacijo nacionalnih držav na ozemlju razpadle Avstrije.⁹⁵ Kakor vidimo, tudi dr. Tuma, ki je podobno kakor dr. Kermavner tako oster v obsojanju iluzij tedanjega jugoslovanskega gibanja, da zaradi Wilsonovih načel o samoodločbi narodov ne bo prišlo do italijanske aneksije Primorske, sam ni brez antantofilskih iluzij v svojem prepričanju, da bi ZDA in druge antantne velesile na ljubo tržaškim socialistom tedaj tvegale tak oster nastop proti Italiji. Na drugi strani gre pa pri tej Tumovi zamisli sicer formalno za samostojen nastop socialne demokracije in govori on o socialističnem Trstu, vsebinsko mu gre pa za samostojen Trst in za perspektivo, da bi to privedlo do federacije na ozemlju razpadle Avstrije, nikjer pa ne izraža misli, da bi bil to začetek socialne revolucije v tem delu Evrope. V resnici se pa tržaški italijanski socialni demokrati tedaj niso odločili za samostojen nastop, ampak za sodelovanje z italijanskimi nacionalisti v Odboru za javni blagor (Comitato di salute pubblica), kar je bil jasen znak, da so tudi pittonijevci tedaj že prehajali na stališče italijanske aneksije Trsta ali da vsaj niso kazali prav nikake pripravljenosti za oster nastop proti njej s proglasitvijo samostojnega Trsta. Kar se tiče realnih izgledov takega nastopa v tedanjem položaju, je dr. Kermavner večkrat izražal mnenje, da bi utegnil tak nastop preprečiti italijansko aneksijo (tako tudi na str. 253 te knjige), le v eni objavi iz l. 1967 je izrazil mnenje, da se je dal dr. Tuma tu zanesti od »vizije«, kar je ob upoštevanju tedanjega vojaškega in političnega položaja brez dvoma točno.⁹⁶ Bolj tehten je argument, da bi imel tak nastop tržaške socialne demokracije obeh narodnosti svoj pomen za bodočnost; to je mogoče primerjati z dejstvom, da je bila v slovenskih in hrvatskih krajih bodoče Julijske krajine v dneh med zlomom Avstro-Ogrske in italijansko okupacijo proglašena oblast Države Slovencev, Hrvatov in Srbov z njenim vrhovnim organom Narodnim vijećem v Zagrebu, kar ni preprečilo italijanske okupacije in pozneje

⁹³ Zgodovinski arhiv . . . , str. 365–366, 369–370; to stališče dr. Tume je poudarjal tudi dr. Kermavner v Urednikovih dopolnitvah, n. o. m., str. 465–466.

⁹⁴ H. Tuma, Iz mojega življenja, str. 379–380.

⁹⁵ H. Tuma, Iz mojega življenja, str. 381–382; D. Kermavner, Urednikove dopolnitve, prav tam, str. 469; Zgodovinski arhiv . . . , str. 370.

⁹⁶ D. Kermavner, Se o pripomoči k italijanski zasedbi Trsta jeseni 1918, n. o. m., str. 415–416.

aneksije, imelo pa vendar svoj pomen kot izhodišče odpora proti italijanski oblasti; razlika je bila seveda v tem, da do proglasitve svobodnega Trsta sploh ni prišlo, pri čemer glavni vzrok pač ni bil pri slovenskih meščanskih strankah in JSDS, kjer bi bilo potrebno že omenjene fragmentarne podatke o pomislekih ob govoru dr. Vilfana šele raziskati, ampak pri tržaški italijanski socialni demokraciji. — Ves ta razvoj dogodkov je pomenil zlom dr. Tumovih avstromarksističnih koncepcij in pričakovali bi, da se bo dr. Tuma umaknil iz političnega življenja, kar se pa ni zgodilo in se je dr. Tuma znašel tudi v novi situaciji. Kakor pripoveduje v svojih spominih, bi se morali primorski Slovenci formalno pokloniti novemu gospodarju in sodelovati z novo oblastjo, česar pa niso storili v upanju, da bodo vendar še prišli v Jugoslavijo, medtem ko je on delal drugače.⁹⁷ Svoje postopanje utemeljuje s teorijo, ki razlikuje narod kot v glavnem kulturne pojem in nacijo kot političen pojem, kar je moglo seveda spraviti v sklad pripadnost k slovenskemu narodu in priznavanje italijanske politične oblasti; kakor pripoveduje v svojih spominih, italijanske oblasti niso imele ničesar proti shodom in predačanjem, na katerih je širil ta naziranje, medtem ko slovenski narodnjaki niso mogli javno nastopati, ker bi morali zatajevati prepričanje, da so za Jugoslavijo.⁹⁸ Dr. Tuma v svojih spominih govori o deklaracijskem gibanju, o ideji narodne svobode, o navdušenju ljudskih množic za narodnostno idejo, ki mu torej ni »nič«;⁹⁹ ob primorskem vprašanju mu je pa tuja narodnostna ideja s svojo pripravljenostjo na odločnost in temu sledeče žrtve, in sicer tako pri tistih, ki so pričakovali narodno osvoboditev od stare Jugoslavije, kakor tudi pri vseh tistih na obeh straneh nove državne meje, ki so jo povezovali z idejo socialne revolucije. Kakor trdi povsem točno dr. Kermavner v drugi publikaciji, je videl dr. Tuma alternativo ali v zmagi socializma v Italiji, ki mu v narodnostnem oziru ne povzroča nikakih skrbi, ali pa v omejevanju na samo kulturno in gospodarsko aktivnost Slovencev, na novo varianto avstromarksizma, na odrekanje nacionalni svobodi, kar ga je v praksi vodilo v oportunistično sodelovanje z italijansko oblastjo.¹⁰⁰ Kar se pa tiče socializma, je začela po italijanski okupaciji med primorskimi slovenskimi in hrvatskimi socialisti kmalu prevladovati leva smer, razvoj pri italijanskih socialistih na Primorskem in v Italiji je bil podoben in to je bil pač glavni vzrok, da je prišlo v septembru 1919 do priključitve primorske JSDS — z izjemo dr. Ferfolje in njegovih somišljenikov — italijanski stranki; dr. Tuma je iniciativen pri priključitvi italijanski stranki, medtem ko pri levi usmerjenosti ni iniciator, sodeluje pa v njej, a samo določen čas; ko se je na kongresu italijanske stranke v Livornu 1921 večina izjavila za komunizem, je dr. Tuma izstopil iz stranke, ker se ni hotel izjaviti niti za revolucionarno niti za reformistično smer; tri leta kasneje se je izselil v Ljubljano.

Glede bodoče poti socialističnih mladincev, ki so po že omenjenem dr. Kermavnerjevem mnenju v času spora 1917-18 zavrgli načela razrednega boja in internacionalizma ter se — z izjemo tržaške grupe — razšli s socialno demokracijo, bo našel bralec njegove knjige nekaj fragmentarnih podatkov. Tako izvemo, da so šli Alojzija Stebi in drugi mladinci v prosvetnem društvu Akademija v podrejeno kooperacijo z liberalnimi meščani, da je bila »Demokracija« odprta le proti desni, tj. liberalcem, ne pa proti levim, ki jih je po Kermavnerjevem mnenju predstavljal dr. Tuma, in da je postajala sploh vedno bolj bleda (str. 202—204). Le o Prepeluhu, dr. Lončarju in Fr. Erjavcu izvemo, da so bili še prva povojna leta v socialnodemokratski stranki in da so pripadali njenemu desnemu krilu, »vladnim socialistom«, ne da bi kritični bralec izvedel, kako so oni po svojem od Kermavnerja zatrjevanem izstopu zopet vstopili v stranko; pri tem se pa dr. Kermavner poslužuje trditve v članku Fr. Erjavca iz leta 1959, po katerih naj bi se Cankar, Prepeluh, dr. Lončar in Erjavec sam že v letih 1917-18 notranje ločili od socialne demokracije, dr. Lončar je bil sicer še zastopnik stranke v jugoslovanski začasni narodni skupščini, a baje samo zato,

⁹⁷ H. Tuma, Iz mojega življenja, str. 586 sl.

⁹⁸ Prav tam, str. 596—598.

⁹⁹ Prav tam, str. 410, 415.

¹⁰⁰ D. Kermavner, Urednikove dopolnitve, n. o. m., str. 470—471.

da si finančno opomore, le Prepeluh je še kandidiral pri volitvah v konstituantno, končno so pa Prepeluh, dr. Lončar in Erjavec izstopili iz stranke leta 1921; dr. Kermavner ne verjame Erjavcu glede Cankarja, verjame mu pa za ostale tri (str. 74—76). Tu je treba brez ozira na trditve Fr. Erjavca, ki je pozneje prestopil v klerikalno stranko, glede dr. Lončarja opozoriti na to, da dr. Kermavner netočno reproducira Erjavčeve trditve glede Prepeluha; Erjavec trdi, da je bil Prepeluh drugačen, da je imel politične ambicije, da je hotel kandidirati in da je še Erjavcu prigovarjal, da naj kandidira, da se je zelo težko ločil od stranke, na katero je vezan po skoraj vseh svojih prijateljih, in da je šele po porazu pri volitvah spremenil svoje stališče.¹⁰¹ Dejanski razvoj je bil drugačen, kar je razvidno v glavnem že iz prejšnjih Kermavnerjevih publikacij. Po preorientaciji JSDS v letu 1918 Antonu Kristanu in vodstvu stranke seveda ni bila posebno simpatična misel na sodelovanje z ljudmi, ki so jih prej vehementno kritizirali, vendar bi bila pa napačna trditev, da so makjavelistično izločili iz stranke ljudi, ki so prej zastopali linijo, katero so zdaj sami prevzeli; na drugi strani pa v Demokraciji št. 15—18 za september 1918 Prepeluh sicer očita stranki, da je za jugoslovansko državo, a še ni preklicala Tumove resolucije za adrijansko-sudetsko-donavsko državo, da je za vstop v Narodni svet, a obenem pozdravlja Lenina, medtem ko Rule (dr. Lemež) v isti številki izjavlja, da spadajo mladini v stranko in da ne gre zaostrovati nasprotij, čeprav se tudi ne smejo prenačiti: Po zlomu Avstro-Ogrske je pa nastopilo stanje, ki ga je dr. Kermavner v prejšnji publikaciji označil z besedami: »Nasprotstvo se je hitro pozabilo in razcep je brez sledu prenehal«; inteligenti so bili stranki potrebni zaradi resora v vladi; pokazalo se je pa kmalu tudi, da mladini niso homogena grupa, da jih je družil prej le skupen narodni program, zdaj so se pa njihova pota ločila.¹⁰² — Prepeluh je postal najprej komisar pri poverjeništvu za socialno skrbstvo, 15. II. 1919 pa poverjenik za socialno skrbstvo, torej eden od dveh socialističnih članov deželne vlade za Slovenijo, je ostal na tem mestu do 28. XI. 1919 in bil v tem času zelo aktiven v stranki. V času novega razkola v stranki med komunistično levico in socialnodemokratsko desnico so se Prepeluh, dr. Lončar in njihovo krilo bivših mladinov odločili za reformistično desnico. Treba je pa poudariti, da so se za to desnico odločili tudi Anton Kristan in drugi člani vodstva stranke v času spora v letih 1917-18; dr. Kermavner v svoji knjigi trdi, da je A. Kristan v času tega spora odigral »odločilno vlogo na braniku socialne demokracije in njenega izročila« (str. 107), le bežno omenja, da mu je Prepeluh tedaj očital dobičkarstvo in da se je po vojni splošno razširila sodba, da si je pomagal do premožnosti (str. 77-78), trdi, da so se te prvine socialnodemokratske ideologije potem v dobi med obema vojnama že v novi obliki marksizma-leninizma razmahnile nad razvalinami »slovenskega tipa socializma« mladinov (str. 74-75), le iz bežne omembe v eni od opomb je pa razvidno, da je bil Anton Kristan »vladni socialist« (str. 76, op. 67); tako bralcu knjige ne bo jasno, da je to vodstvo nasprotovalo marksizmu-leninizmu, ko se je pri Slovencih pojavil, in da je bil A. Kristan ne le »ministerialist«, ampak celo minister. Prepeluh je bil brez dvoma reformist, vendar pa mislim, da moramo priznati, da je bil vsaj reformistični socialist; glede njegovega dela v poverjeništvu za socialno skrbstvo vemo doslej samo, da je bilo trn v peti najbolj konservativnim krogom in da je prišlo zaradi tega do polemike med njim in dr. Tavčarjem;¹⁰³ potrebno bi bilo raziskati, koliko se v njegovi socialni politiki izražajo ideje njegovih prejšnjih spisov in seveda tudi vzor te politike v tedanji Avstriji in Češkoslovaški, vse z namenom, da se izboljša položaj delavstva, seveda pa tudi ublažijo socialna nasprotstva. Kar se pa tiče razkola tega dela bivših mladinov s socialnodemokratsko stranko v letu 1921, trdi dr. Kermavner v svoji knjigi, da se je ponovila situacija iz leta 1917 in da so morali socialnodemokratski izdajatelji nastopiti proti tem komaj-socialističnim ali

¹⁰¹ Točen citat članka je: Fran Erjavec, Avtonomistična izjava slov. kulturnih delavcev leta 1921, Zgodovinski zbornik, Buenos Aires 1959, str. 468—497; za Prepeluha str. 185—186.

¹⁰² D. Kermavner, Albin Prepeluh-Abditus, n. o. m., str. 477.

¹⁰³ D. Kermavner, Albin Prepeluh-Abditus, n. o. m., str. 485—486.

polsocialističnim nazorom (str. 76-77). V resnici pa do tega novega razkola ni prišlo zaradi različnih nazorov o razrednem boju in internacionalizmu, ki naj bi po dr. Kermavnerju obstajali v letih 1917-18, ker so v tem oziru eni kakor drugi zastopali nazore, ki so veljali v tedanji socialni demokraciji; do razkola tudi ni prišlo zaradi že omenjenih posebnih Prepeluhovih idej, od katerih se nekatere v tej dobi niti ne pojavljajo več (npr. odklanjanje ločitve cerkve od države ali misel o filozofski prednosti krščanstva pred materializmom), saj te ideje niso bile ovira za Prepeluhovo pripadnost stranki niti prej in še manj zdaj v dobi izrazitega reformizma; vzrok za konflikt tudi niso bili Prepeluhovi nazori o agrarnem vprašanju, saj je stranka 1919 sprejela njegov agrarni program. Do razkola je prišlo zaradi različnih nazorov o notranji ureditvi jugoslovanske države; krog bivših mladinov stoji kakor 1917 tako tudi pozneje na avtonomističnem stališču, medtem ko se v stranki že od novembra 1918 kažejo tudi unitaristične tendence in ko te tendence prevladajo, izzove to 1921 Prepeluhov in Lončarjev avtonomistični nastop in nato razkol s stranko; dr. Kermavner je vse to obdelal v drugih svojih publikacijah.¹⁰⁴ Analogije in razlike med konfliktom v letih 1917-18 in v letu 1921 so bile pač v tem, da je bilo vodstvo stranke v prvem konfliktu za ohranitev gospodarske in državne enote Avstro-Ogrske, v drugem pa za unitaristično Jugoslavijo, medtem ko je treba Prepeluhu in njegovim somišljenikom priznati, da so bili v obeh konfliktih za Jugoslavijo, obenem pa za slovensko avtonomijo ali pa federalizem v Jugoslaviji. Šele po razkolu 1921 so se Prepeluh, dr. Lončar in somišljeniki zares ločili od socialne demokracije in šli svojo pot avtonomizma, republikanstva in kmečkega gibanja, vendar je pa zanimiva dr. Kermavnerjeva ugotovitev, da je bil celo tedaj Prepeluh za socializacijo velikih podjetij, le za kmete je vztrajal na zasebni lastnini.¹⁰⁵ — Kar se pa tiče A. Štebijeve in njenih sodelavcev, za katere najdemo v knjigi zadnjo informacijo, da so sodelovali v podrejenem odnosu z liberalci, in revije Demokracija, za katero izvemo, da je postajala vedno bolj bleda, je pa seveda res, da so v društvu Akademija in v reviji Demokracija, ki so namenjena predvsem izobražencem, sodelovali prav tako kakor že v predvojnih Naših zapiskih tudi nasocialisti; vendar pa najdemo v Demokraciji ves čas tudi članke drugačne vrste. Bistveno pa je, da se je Alojzija Štebi kot urednica Demokracije v številki za avgust 1919 v uvodniku in v beležki Pro domo izjavila odprto za komunizem, ki bo odslej smer revije, pri čemer je seveda povedala, da bo ta nova pot preplašila skoraj vse dotedanje sotrudnike. Dr. Kermavner je o tem pisal in dal oceno tega koraka v tedanji situaciji: »Če se ne oziramo na nekaj sporadičnih publikacij nekaterih levičarskih krožkov, je prišla kriza v socialni demokraciji prvič do ostrejškega izraza v avgustovskem zvezku (št. 8—12) drugega letnika in hkrati v poslednjem zvezku »Demokracije«, ki se je na vsej črti postavil na stran leveice.«¹⁰⁶ Razmerje med konfliktom med vodstvom JSDS in mladini v letih 1917-18 in med razkolom med reformistično desnico in revolucionarno levico v naslednjih letih je pač tako, da se je vodstvo JSDS potem postavilo na stran desnice, medtem ko so se mladini razcepili in je en del odšel na desno, drugi na levo. Začetke komunističnega gibanja si moremo težko predstavljati brez ljudi kakor A. Štebijeve, dr. Lemež, inž. Gustinčič, Vl. Fabjančič, L. Klemenčič, torej ljudi, ki so bili med prvo svetovno vojno zelo aktivni v akciji za razbijanje Avstro-Ogrske in ustanovitev jugoslovanske države. Zato je brez podlage dr. Kermavnerjevo prizadevanje proglašati vse tiste, ki so se v letih 1917-18 zavzemali za ohranitev »državnega sklopa« Avstro-Ogrske, za levičarje, tiste, ki so bili proti temu, pa za desničarje.

¹⁰⁴ Prim. Albin Prepeluh-Abditus, posebej str. 551—547; da je prišlo do izstopa Prepeluha, dr. Lončarja in somišljenikov iz stranke 1921 zaradi vprašanja avtonomije in ne zaradi agrarnega vprašanja, poudarja dr. Kermavner v svojih polemikah O socialističnem zanikanju narodnega vprašanja v Kraljevini Jugoslaviji, n. o. m., Severna Slovenija v zrcalu R. Golouha, n. o. m., str. 296, in Ob spominskih zapisih R. Golouha... n. o. m., str. 128.

¹⁰⁵ Albin Prepeluh-Abditus, n. o. m., str. 554.

¹⁰⁶ Albin Prepeluh-Abditus, n. o. m., str. 486; tam in str. 487 tudi nekaj citatov iz te številke, ki so pa pač zaradi tedanjih cenzurnih razmer nepopolni; oba glavna članka Zgodovinski arhiv..., str. 386—387.

V tej polemiki seveda ni bilo mogoče izčrpno obdelati vseh teh vprašanj, od katerih bi nekatera zahtevala monografično obdelavo s pritegnitvijo novih virov in literature. Vendar je pa že iz teh izvajanj razvidno, da gre tu za proces zloma avstromarksizma kot naziranja o ohranitvi in celo širjenju velikega gospodarskega in državnega prostora Avstrije, ki naj tvori tudi primeren okvir za razvoj socializma. Avstromarksizem kot subtilna oblika nemškega nacionalizma in imperializma vendar ni bil brez pozitivnih potez; Slovenci so to občutili v zvezi s problemom Trsta, značilno pa je, da so celo socialistični mladini v času, ko so začeli s prelomom z avstromarksizmom, priznavali določene zasluge nemškoavstrijskih socialnih demokratov za razvoj socializma pri Slovencih v preteklosti, obenem pa poudarjali, da so s tem nastala razmerja odvisnosti, ki morajo zdaj prenehati. Dr. Tuma je trdil še leta 1917, da se bosta kljub načelu samoodločbe narodov ohranili gospodarska in državna enota tako mnogonacionalne Rusije kakor mnogonacionalne Avstrije; njegova pričakovanja so se v glavnem uresničila za Rusijo, kjer je nastala Sovjetska zveza, ne pa za Avstrijo; analogija je bila pač zgrešena zaradi osnovne razlike v socialni strukturi, a tudi zaradi razlike v etnični strukturi, predvsem pa zaradi različnega značaja socialističnega gibanja v obeh državah. Po letu 1918 se pri Slovencih, pri drugih jugoslovanskih narodih in v drugih nasledstvenih državah Avstro-Ogrske borita v delavskem gibanju med seboj revolucionarni komunizem in reformistična socialna demokracija, ki se udeležuje v okviru obstoječih novih držav, medtem ko od obeh različna avstromarksistična koncepcija izgine iz politike. Kar se pa tiče novega položaja, je dr. Kermavner mnenja, da bi morali socialisti počakati, da se navdušenje »razdimi in da se pokaže pogorišče iluzij«; on govori o Cankarjevi »pripesnitvi« in o tem, da Cankar ni bil zgodovinar in da se je ravnal po svojih željah (str. 181), čeprav mu prizna, da je dal »predragocen idejni napotek« revolucionarnemu gibanju v bodočnosti (str. 180). Tu bi bilo seveda odveč opisovati, kakšni težki problemi so nastali v novem položaju, ki je nastal po zrušenju Avstro-Ogrske, kar je zrušilo mnoge iluzije, čeprav je res, da brez iluzij ni bilo nobeno od prelomnih gibanj v preteklosti, ki so oblikovala današnji svet. Gotovo je tudi, da Cankarjeva mnenja niso nedotakljiva samo zato, ker so Cankarjeva. Vendar je pa res, da je stara Jugoslavija, kakršna je že bila, ustvarila državni okvir, ki bi brez njega ne bilo niti NOB niti nove Jugoslavije, medtem ko je bil npr. razvoj v Avstriji čisto drugačen, in v tem smislu je dala zgodovina prav Cankarju, ki je pisal »da je treba najprej doma, nato si ga bomo uredili po svoje«. Cankarjevi politični nazori so se razvijali, on ni mogel predvidevati vseh peripetij bodočega razvoja, toda njegove misli v predavanju leta 1913 in v obeh predavanjih iz leta 1918 so take, da z njimi ni mogoče resno primerjati intelektualnega in moralnega profila dr. Tume, ki sem ga tu poskušal kritično označiti, profila slovenskega avstromarksizma, ki je propadel, ker je pač moral propasti. Dr. Kermavner pa v svoji novi knjigi ne poskuša samo dati zgodovinske analize dr. Tumovih nazorov kot zanimive politične ideologije v preteklosti, ampak hoče na mnogih mestih tudi dokazati, da je imel dr. Tuma prav. Zato je dr. Kermavner, ki je dal že mnogo tehtnih zgodovinskih prispevkov, v svoji novi knjigi sicer pojasnil na novo razne podrobnosti, glede pojasnjevanja zgodovinskega razvoja pa ta nova knjiga zaostaja za njegovimi prejšnjimi »poskusnimi zgodovinarskimi razčlembami«.

Fran Zwitter

KONGRESI, SIMPOZIJI IN ZBOROVANJA

VII. KONFERENCA ZGODOVINARJEV DELAVSKEGA GIBANJA V LINZU OD 14. DO 18. SEPTEMBRA 1971

Sedma konferenca zgodovinarjev delavskega gibanja je bila od 14. do 18. septembra 1971 v Linzu. Postala je že tradicionalna kulturno-znanstvena prireditve tega mesta s socialistično mestno upravo, ki zanjo ne skopari s sredstvi in udeležencem resnično omogoča prijetno bivanje in plodno delo. Na zadnji konferenci je bilo 120 udeležencev iz dvajsetih držav, večinoma evropskih, nekaj delegatov pa je bilo tudi iz ZDA, Izraela in Japonske. Žal pa letos ni bilo predstavnikov SZ. Jugoslovanskih udeležencev je bilo sedem, od tega trije iz Slovenije.

Kot sem že v lanskem poročilu (glej ZC XXV, 1-2, str. 117—120) zapisal, sta bili letošnji temi: Masovna gibanja delavstva ob koncu prve svetovne vojne in pa metodološka tema Delavsko gibanje v Evropi v revolucijskem letu 1848. Udeleženci smo letos dobili že vnaprej razmnožena le dva referata, ostale pa potem ob prihodu na konferenco. Tudi letos so poleg glavnih referatov prebrali udeleženci poročila o teh masovnih gibanjih pri svojih narodih ali državah. Od Jugoslovancev je o tem kratko diskutiral *F. Klopčič*, ki se je oglasil tudi pri drugi temi in na kratko označil lik Antona Fusterja, da bi opozoril na monografsko obdelavo Britovška o tem pomembnem, čeprav doslej bolj malo upoštevanem Slovencu.

Poročati nameravam seveda le o nekaterih najbolj značilnih in pomembnih referatih, posebno še, ker bo vse predloženo gradivo verjetno v kratkem objavljeno. Materiale 5. konference iz leta 1969 smo letos že dobili natisnjene in za naprej je obljubljen, da bo delo na izdaji vsakoletnih protokolov steklo bolj hitro in v nekaj letih je pričakovati, da bo popolno.

Glavna dva referata sta o istem problemu pripravili, da tako rečem, dve historični, ali bolje povedano, ideološki šoli, na eni strani vzhodnonemška in na drugi zahodnonemško-ameriška. *W. Ruge* (NDR) je pripravil referat Masovna gibanja in politične sile 1917 do 1920/21, v katerem ni povedal ničesar novega. V glavnem se je omejil na stališča Lenina o sodobnih dogodkih v Nemčiji in Evropi sploh, na njegove koncepte in možnosti reševanja takratne situacije. V bistvu je šlo za prav apologetsko, celo hagiofilsko zagovarjanje Leninovih stališč, brez analize takratnih nemških razmer. Te pomanjkljivosti so povsem izničile vrednost referata, ki je ostal v togih okvirih od uradne ideologije polasčene znanosti, ni pa temeljil na znanstvenem obravnavanju konkretnih razmer kot je navada vsake znanosti in njene metodologije. Žal so takšni primeri v vzhodnoevropskem zgodovinarstvu še vedno pogosti, kar prav gotovo zmanjšuje kritičnost in pelje zgodovinsko znanost v preveliko odvisnost od uradnih in trenutnih doktrin.

Zato je bil mnogo bolj svež in bogat skupinski referat *G. Feldmanna* (ZDA). *E. Kolba* in *R. Rürupa* (oba ZRN) pod naslovom Masovna gibanja delavstva v Nemčiji ob koncu prve svetovne vojne (1917—1920), ki je obravnaval posamezne faze v razvoju nemškega delavskega gibanja od zadnjih mesecev vojne do konca revolucionarnega vrenja v letu 1920 in je dovršen del posvetil tudi socialnoekonomskim razmeram. V zaključnih mislih so referenti poudarili, da je delavsko gibanje v obravnavanem obdobju sicer doseglo pomembne uspehe: tako državni prevrat novembra 1918, določene socialnopolitične in mezдне olajšave, vendar pa, gledano v celoti, ni uspelo, saj ni ustvarilo nemške socialne republike ter se solidneje zasedrilo, kar je bil cilj za en del masovnih gibanj, za

ostali del pa vsaj predstopnja k socialistični družbi. Vzrok temu vidijo avtorji najprej v pomanjkljivih teoretičnih in političnih pripravah. Spontano masovno gibanje, čigar jedro je bilo nedvomno v organiziranem delavstvu, se ni moglo opreti niti na strateški koncept niti na splošno teorijo o revoluciji, ki bi bila prilagojena novi situaciji. Potem ko so bili osnovani prvi delavski in vojaški sveti, se ni posrečilo masovnih gibanj tako prestrukturirati, da bi bila v boju za oblast konkurenčna državnemu aparatu, političnim strankam ali sindikatoma. S tem je ostal nerešen problem centralnega političnega vodstva, revolucionarna energija pa se je razblinjala v pomanjkanju vodstva in koordinacije. Večinski socialisti so se že v prvi fazi revolucije odrekli vodilni vlogi masovnega gibanja, vodstvo neodvisnih socialistov (USPD) pa temu ni bilo doraslo. Tudi kasneje je bila USDP vse preveč zaposlena s svojimi notranjestranskimi problemi, da bi lahko prevzela takšno vodilno vlogo. Komunisti pa so bili močni le v nekaterih mestih in območjih, v teku leta 1919 pa so imeli še manj vloge v masovnem gibanju kot prej. Po mnenju referentov je v letih 1917-20 ne glede na objektivne težave, ki so izhajale iz vojaškega poraza in splošnega pomanjkanja, predvsem manjkal subjektivni faktor, da bi prišlo do takojšnje socialistične revolucije. Mnenja so, da je večina v masovnih gibanjih verjela v parlamentarni sistem, ki naj bi z reformami razrešil položaj, ne pa v revolucijo v smislu diktature proletariata. Da so bili zamujeni obeti revolucionarne situacije, sta največ krivi SPD in USPD, toda dobršen del krivde pade tudi na komuniste, ki so sicer radikalizirali mase, vendar pa predvsem hoteli, da pade socialnodemokratska vlada ljudskih pooblaščenecv, pri čemer so napak ocenili, da slabljenje te vlade ne gre toliko v prid socialistični revoluciji kot pa vedno močnejšim silam reakcije. Zadnje zapažanje avtorjev je, da bi bolj točna analiza dane situacije morala priversti tudi radikalno levico do zaključka, da more v danem historičnem momentu uspeti demokratična revolucija in se utrditi proti združenim kontrarevolucionarni nevarnosti, kar bi bila morda pot v socialistično družbo. To bi pa Nemčiji morda vendarle prihranilo neko drugo masovno gibanje, namreč nacionalsocialistično z vsemi njegovimi posledicami.

Vsekakor je treba omeniti zelo zanimiv prispevek *V. Pantica* (Beograd), Delavski sveti kot oblika revolucionarnega boja nemškega delavstva, ki je pravzaprav zgoščen prikaz dognanj njegove doktorske teze o delavskih svetih v Nemčiji 1917-20. Zanimivo je, da avtor prihaja do zelo podobnih stališč kot zgoraj naštetih avtorji, čeprav je marksist in pričakovati je, da bo pri nas marsikdo polemiziral z njegovimi ugotovitvami, posebno še tisti, ki zagovarjajo kominternsko linijo. Avtor je mnenja, da so se marksistične in revolucionarne tradicije v Nemčiji proti koncu 19. stol. zaradi hitrega ekonomskega razvoja in položaja na svetovnem trgu umaknile reformistični teoriji in praksi. Večji del nemške socialne demokracije se je zatorej odločil za integracijo v obstoječi sistem, ker je prevladovalo prepričanje, da se Nemčiji obeta daljše obdobje ekonomske prosperitete, ki bo utrdilo politične in ekonomske pozicije vladajočega razreda. V takšnem položaju nemško delavsko gibanje ne bi smelo ostati izolirana in nepomembna opozicijska sekta, ampak naj bi se integriralo v sistem ter v njegovem okviru v parlamentu in v sindikatih utrjevalo svoje lastne politične in ekonomske interese. Ob začetku vojne in med njo so SPD in Svobodni sindikati pristali na uradno formulo o obrambi domovine ter o meščanskem miru in zato so jih vladajoči razredi vsaj formalno priznali za enakopravne politične in ekonomske partnerje. Ko so potem aprila 1917 nastali prvi delavski in vojaški sveti, je to v sindikatih in SPD vzbudilo nejevoljo in v prve svete niso prišli predstavniki niti prvih niti drugih. Specifičen notranje- in zunanjepolitični položaj Nemčije je pogojeval nastanek svetov, bil pa je izraz diskrepance med oportunistično vojno politiko tradicionalnih delavskih organizacij na eni strani, na drugi pa revolucionarnega in protivojno usmerjenega delavstva. Sile tega drugega dela so bile neprimerno slabše kot tradicionalno delavstvo, ki je cela desetletja propagiralo parlamentarno demokracijo kot edino pot v socializem. Zato je večina nemškega delavstva mislila, da je novembrska revolucija izpolnila vse pogoje za realizacijo tega starega ideala. Predstavniki masovnih gibanj so bili poleg tega ideološko-politično heterogeni, nobena od teh organizacij ni imela

splošnega vsenemškega vpliva, ampak so bile omejene na posamezna območja. Niso imele vpliva na državni aparat in od njega niso mogle pričakovati pomoči. Poleg tega tudi niso imele pomembnejših informacijskih sredstev. Upoštevanja vreden je tudi zunanjepolitični moment, saj je bila Sovjetska Rusija v težki politični in gospodarski situaciji in revolucionarno gibanje od nje ni moglo pričakovati posebno velike pomoči, kontrarevolucionarnim silam pa so posredno še kako pomagale antantne sile na obali Rena. Nemčija je bila tako tesno povezana z zahodnoevropskim gospodarstvom, da bi brez njega le z največjo težavo lahko obnovila svoje razbito gospodarstvo. Po Pańticevem mnenju je v danih zgodovinskih pogojih masovno gibanje in revolucionarno delavstvo doseglo svoj maksimum. V takšnih pogojih ni bilo nobene realne šanse bodisi za zmago katerekoli variante levoradikalnih konceptov sistema svetov, bodisi za afirmacijo kompromisnega koncepta kombiniranega parlamentarnega sistema in sistema svetov, kot so predlagali zmerni zastopniki USPD. Masovno gibanje je bilo v Nemčiji potemtakem že od začetka obsoteno na propad, kar se je zgodilo tudi v drugih evropskih državah (Madžarska, Avstrija, Italija). Vedno bolj se zdi očitno, da je le družba, ki temelji na principih demokracije in samoupravljanja, zmožna, da uspešno rešuje gospodarske in politične probleme moderne industrijske družbe.

H. *Hautmann* (Avstrija) je imel referat Masovna gibanja avstrijskega delavstva v letih 1917 in 1918, kjer je pokazal, da je bila avstrijska socialna demokracija še mnogo bolj oportunistična in v svoji lojalnosti do vladne politike še bolj homogena kot nemška. Vse do leta 1917 je vladala sploh popolna pasivnost. Tudi leвица pod Friedrichom Adlerjem se je zavestno odrekla, da bi v svoji kritiki strank mobilizirala delavski potencial. Leвица je bila v prvi fazi zgolj intelektualna struja, brez kakršnegakoli stika z delavstvom in njen duhovni vodja F. Adler ni verjel v moč množic. Ekonomski položaj večine delavstva pa je bil že pred pomladjo 1917 tako slab, da bi stranka delavstvo lahko mobilizirala. Vendar se je bala »nepremišljenih korakov«, ker bi jih vlada lahko izkoristila za popolno razbitje organizacije, razen tega pa je bila stranka tudi teofetično premalo pripravljena. Avtor se je zelo zanimivo ukvarjal tudi s teoretičnim problemom masovnega gibanja. Zanj je bistvena kvalitativna razlika med štrajkom in masovnim gibanjem. Po njegovem lahko govorimo o masi kot sili tedaj, če je le-ta nasploh v gibanju, v akciji. O masovni akciji lahko govorimo, če izhaja iz razredno zavednega proletariata, ki ima v svojih rokah tudi duhovno in organizatorsko vodstvo. Predpogoj za uspeh masovnega gibanja je organiziranost in razredna zavest proletariata. Masovno gibanje se pojavlja le tedaj, kadar je razredni boj zaostren, torej čas polarizacije v razrednih silah. Nasprotno pa je štrajk vedno mogoč. Potemtakem je štrajk ali generalni štrajk nižja stopnja: kontroliran, večkrat od stranke ali sindikata insceniran ukrep, ki vedno ostaja v okviru obstoječega sistema. Z drugimi besedami: to je obrambno sredstvo delavstva proti grozeči nevarnosti. Nasprotno pa je masovno gibanje višja stopnja, je ofenzivno sredstvo delavstva za doseg določenih, še ne doseženih pravic, pri čemer postane obstoječi sistem vprašljiv. Iz tega sledi, da je socialna demokracija kot že v sistem vraščena stranka nujno morala odklonilno gledati na masovna gibanja.

Med metodološkimi referati je omeniti prispevek R. *Necka* (Avstrija), ki je nakazal nekatere metodološke probleme socialne zgodovine delavskega gibanja v letu 1848, še posebej v Avstriji; kjer se je v glavnem omejil na nemški in češki del, manj pa na ostale narode, zlasti takoimenovane nehistorične. Po njegovem bi bilo še zlasti treba raziskati probleme v terminologiji: kaj je proletariat, kdo je delavec, kaj je delavsko gibanje v sodobnih virih, za Avstrijo specifično industrijsko revolucijo še v skoraj docela fevdalni družbi, vprašanje zavesti nastajajočega proletariata, udeležba delavstva v dogodkih leta 1848 ter kontinuiteto socialnih gibanj ob historičnih prelomih. Zanimiv je bil tudi prispevek F. *Vogla* (Avstrija) o svobodoljubni poeziji v dunajski revoluciji 1848.

Kot je bilo pričakovati se bo prihodnja, VIII. konferenca, ki bo od 12.—15. septembra 1972, ukvarjala s problemi delavskega gibanja pred prvo svetovno

vojno. Naslov glavne teme je »Od Stuttgarta do Basla. Stališča mednarodnega delavskega gibanja do imperializma in militarizma 1907—1912.« Druga tema pa bo primerjalna študija delavskih gibanj v Evropi, poseben sklop referatov pa bo tudi o centralizmu in avstromarksizmu.

Franc Rozman

SIMPOZIJ »SREDNJEVEŠKA BOSNA I EVROPSKA KULTURA« V ZENICI OD 2. DO 5. OKTOBRA 1971

Organizator simpozija je bil Muzej grada Zenice. Ta muzej, eden najmlajših v naši državi, je bil ustanovljen aprila 1967. Zasluge za njegov hitri razvoj ima njegov direktor Ibrahimpašić Fikret. Muzej je splošnega tipa. Razstavljeni so predmeti s področja arheologije, etnologije in kulturne zgodovine; zastopana so vsa obdobja od prazgodovine do NOB. Poseben oddelek je posvečen delovanju zeniških Židov. Muzejske zbirke se nahajajo v dveh zgradbah, v uspešno adaptirani in restavrirani židovski sinagogi in v bivši muslimanski medresi (srednji šoli). Aktivnost muzejskega kolektiva je vidna tudi na drugih področjih. Na širšem območju Zenice so opravili več arheoloških izkopavanj, med drugim uspešna izkopavanja na znameniti srednjeveški trdnjavi Vranduk. Poseben uspeh pa predstavlja vsakoletno organiziranje znanstvenih posvetovanj. Doselej je muzej organiziral že dve takšni srečanji jugoslovanskih znanstvenikov. Leta 1969 se je vršilo IX. mednarodno posvetovanje etnologov Jugoslavije, leta 1970 pa je bil simpozij arheološkega društva Jugoslavije na temo »Hronološka i tipološka determinacija rimske keramike iz Jugoslavije«. Na te simpozije je vezana tudi izdajateljska dejavnost muzeja. Izdajajo publikacijo »Radovi«, v kateri so objavljeni referati s posvetovanj. Muzej grada Zenice ima pomemben delež v kulturnem življenju Zenice.

Simpozija z naslovom »Srednjovekovna Bosna i evropska kultura« se je udeležilo preko sto znanstvenikov in muzejskih delavcev z vseh naših republik. Dr. Branko Gavella, ki je pozdravil udeležence v imenu Beograjske univerze, je izrazil priznanje muzejskemu kolektivu. Naglasil je, naj ne bo organizacija podobnih simpozijev le domena velikih kulturnih središč, kot so Beograd, Sarajevo, ampak naj se takšna dejavnost vrši tudi v manjših centrih, kot je Zenica.

Referenti, ki so sodelovali na simpoziju — bilo jih je okrog 35 — so razpravljali o raznih temah, ki so bile vezane na razvoj kulture, na cerkvene razmere v Bosni (bogomilstvo, Bosenska cerkev, stečki), na jezik, pisavo (bosančica), na umetnost, materialno kulturo, na odnos srednjeveške Bosne s sosednjimi deželami in bosenske tradicije. Posebno poglavje je bilo posvečeno področju Zenice. Večina referentov se je držala osnovne teme simpozija in je obravnavala predmet razprave s stališča evropske kulture; nekateri referati pa so imeli bolj omejen karakter in so se ukvarjali z lokalno problematiko.

Največ interesa in polemike so vzbudili referati, ki so obravnavali bosensko cerkev in bogomilstvo v Bosni. Ziyahna diskusija je sledila tudi referatom o jeziku in pisavi na področju srednjeveške Bosne. Nekateri referenti so postavljali nove teze o tej problematiki in opozarjali na rezultate svojih raziskav. Omenil bi le nekatere vidnejše referente. Prečitan je bil referat Jaroslava Šidaka iz Zagreba (osebno se simpozija ni udeležil) o problemu »crkve bosanske« v znanosti po letu 1954/55 (podoben pregled do leta 1954 je objavil v ZC, letnik IX, Ljubljana 1955, str. 154—162). Precej nenavadno tezo o bogomilstvu v srednjeveški Bosni je postavil Đuro Basler iz Sarajeva. Na podlagi arheološkega gradiva je sklepal, da se je bogomilstvo začelo razvijati od prihoda Slovanov tj. od VI. stol. dalje in da je bila to religija, ki je pripadala tukajšnjemu ljudstvu od vsega začetka. Pozornost je vzbudil s svojimi izvajanji sarajevski muzeolog Marko Vego. Njegove zadnje raziskave znane nekropole Radimlje pri Stocu so prinesle mnogo novih pogledov. Ta velika in edinstvena nekropola stečkov je pripadala fevdalni rodbini Miloradovičev, ki so bili pravoslavne vere. Torej ponovno ovržena teza o izključno bogomilskem značaju stečkov. Zato M. Vego opozarja, da je treba do teh problemov pristopati oprezno. Tudi

iz napisov na stečkih in beležk v dokumentih ne moremo vedno sklepati o bogomilskih karakteristikah nosilcev nazivov heretik, pataren in podobno. Ti nazivi niso imeli vedno religiozni smisel. Naziv pataren v katoliških dokumentih pogosto označuje pripadnike pravoslavne vere, včasih pa označuje teritorialno pripadnost Bosni.

Zanimiv je bil tudi referat Šefik Baslagića iz Sarajeva, ki je navedel najnovejše statistične podatke o nahajališčih nakropol stečkov na področju Bosne in Hercegovine ter na sosednjih področjih Hrvatske, Srbije in Črne gore. Vseh evidentiranih stečkov naj bi bilo okrog 65.000.

Različen odziv so imeli referati o jeziku in pisavi na področju srednjeveške Bosne. Herta Kuna iz Sarajeva je govorila o bosenskih rokopisnih kodeksih v luči jugoslovanske redakcije staroslovanskega jezika. Opozorila je na specifičnosti v jeziku in pisavi na področju srednjeveške Bosne. Dalibor Brozović iz Zadra je navedel svoje teze o predmigracijskem mozaiku hrvatsko-srbskega dialekta na področju BiH. Odklonil je misel, da bi šele migracije v turški dobi povzročile jezikovne spremembe. Ostro reakcijo s strani nekaterih udeležencev je izzvala Benedikta Zelić, zaradi svojih stališč o-bosančici. Obdelala je nekatera sporna vprašanja v zvezi z bos. pisanimi spomeniki.

O vplivu evropske kulture na bosensko srednjeveško umetnost je govorilo več referentov. Izredno pozornost je vzbudil odličen referat akademika Cvita Fiskovića iz Splita. Obravnaval je umetnike iz Dalmacije, ki so od 15. do 17. stoletja delovali na področju Bosne. Ivanka Nikolajević iz Beograda je obravnavala povezavo spomenikov cerkvene umetnosti v Bosni z evropsko umetnostjo srednjega veka. Pavao Anđelić iz Sarajeva pa je obdelal frančiškansko gradbeno dejavnost na področju Bosne. Veliko novih podatkov, pretežno dubrovniškega izvora, sta navedli v svojih referatih Bojana Radojković in Đurđica Petrović obe iz Beograda. Prva je opozorila na zapadne vplive v uporabni umetnosti — predvsem v nakitu — Bosne v 14. in 15. stoletju, druga pa je razpravljala o orožju v srednjeveški Bosni.

V okviru teme »Bosna i susjedne zemlje« je nastopilo relativno majhno število referentov. Prečitan je bil referat, ki ga je poslala Nada Klaić iz Zagreba »Nastajanje srednjovekovnih gradova u sjeverozapadnom djelu balkanskog poluostrva«. Vera Čučković iz Sarajeva je razpravljala o pravnem položaju tujcev v srednjeveški Bosni. Bogumil Hrabak iz Prištine je ugotavljal bosensko politično tradicijo v dubrovniški historiografiji konec 16. in začetku 17. stoletja. Podpisani je imel referat o vmešavanju celjskih grofov v politične razmere v BiH v 15. stoletju in opozoril na nekatera nerešena vprašanja.

Prehod iz srednjeveške v turško dobo sta obravnavala dva referenta. Đemal Čelić iz Sarajeva je opozoril na kontinuiteto srednjeveških arhitektonskih oblik v objektih (džamijah) zgodnjega turškega obdobja. Adem Handžić iz Sarajeva je navajal vrsto novih podatkov iz katastrskih defterjev o nahiji Brod (Zenica) iz konca 15. in začetka 16. stoletja.

Program simpozija so izpopolnjevale nekatere razstave, ogledi in ekskurzija. Omenil bi razstavo kopij srednjeveških pečatov in listin bosenskih vladarjev in plemstva.

Vsi referati in diskusije bodo objavljeni v publikaciji Radovi, zvezek III.

Ignacij Voje

MEDNARODNI KONGRES O POVEZAVAH OBEH OBAL JADRANSKEGA MORJA V BRINDISIJU, LECCE IN TARANTU (15.—18. OKTOBRA 1971)

Že dobro desetletje raste ob vedno tesnejšem sodelovanju italijanskih in jugoslovanskih zgodovinarjev, umetnostnih, literarnih in pravnih zgodovinarjev ter lingvistov ideja o načrtnejšem proučevanju političnih, gospodarskih, kulturnih itd. povezav dežel na obeh straneh Jadranskega morja od prazgodovine do današnjih dni. Ena oblik tega sodelovanja je tudi prirejanje mednarodnih kongresov, katerih vsebina je omejena na naznačeno problematiko. Tako je

bil v dneh od 15. do 18. oktobra 1971 v Brindisiju, Lecce in Tarantu v organizaciji dveh znanstvenih institucij, Centro di Studi Salentini in Società Storica di Terra d'Otranto, s sedežem v Lecce in pod vodstvom njunega predsednika P. F. Palumba, profesorja na univerzi v Rimu, pripravljen mednarodni kongres z naslovom Congresso internazionale sulle relazioni fra le due sponde adriatiche.

Kongresu so dali prireditelji velik poudarek, saj je bil njegov pokrovitelj sam predsednik republike, a v častnem komiteju so bili predsednik poslanske zbornice dr. A. Pertini, predsednik senata dr. A. Fanfani, znani gospodarski zgodovinar, dalje predsednik vlade in številni drugi ministri, predstavniki pokrajinskih oblasti in najvišjih znanstvenih institucij. Skrb za znanstveno stran kongresa pa je imel posebni odbor, ki so ga sestavljali profesorji G. Astuti, A. Lombardo, P. F. Palumbo, E. Paratore in F. Valsecchi.

Bil je to tipično delovni in potujoči kongres; udeleženci so si poleg omenjenih treh mest ogledali še več drugih krajev oz. zgodovinskih in drugih kulturnih spomenikov (Ostuni, Carovigno, Copertino, Galatone, Galipoli, Martina Franca) ter poslušali 16 referatov, med njimi 7 s strani jugoslovanskih znanstvenikov.

Prebrane referate moremo po problematiki in vsebini združiti v štiri skupine. V najobsežnejši, zgodovinski skupini se je v prvih treh dneh zvrstilo devet referatov. Uvodno besedo, ki je bila hkrati prispevek k splošni problematiki obravnavane snovi, je imel P. F. Palumbo. V njej je poudaril zlasti mnogovrstnost povezav dežel na obeh straneh Jadrana skozi vsa zgodovinska obdobja, hkrati tudi pomembnost znanja teh povezav, med drugim tudi zaradi medsebojnega razumevanja narodov in ljudstev. Ch. Verlinden, profesor univerze v Gentu (Gand), je v svojem referatu (Le relazioni economiche fra le due sponde adriatiche nel basso Medio Evo anche in rapporto al commercio degli Schiavi) dal predvsem rezultat svojih raziskav o trgovini s sužnji slovanskega izvora v poznem srednjem veku na Jadranskem prostoru.* Malo pa se je dotikal trgovine med obema področjema nasploh. Za njim je podpisani dal sintetični prikaz vseh poglobitvinih gospodarskih povezav dežel na obeh straneh Jadrana v času od XV. do XVII. stoletja (Le relazioni economiche tra le due Sponde dal secolo XV al XVII): Pri tem je posebno poudaril velik obseg teh povezav, dalje vlogo jugoslovanskih dežel v teh povezavah in končno tudi vlogo masovnega izseljevanja slovenskega življa v Italijo v obravnavanem obdobju. Hkrati je naglasil, da bi moglo samo obojestransko, jugoslovansko in italijansko, proučevanje te problematike dati odgovore na številna obstoječa vprašanja in probleme. Naslednji dan je G. Forni, profesor univerze v Genovi, v svojem referatu prikazal vlogo prebivalcev iz Dalmacije v ravenski mornarici v zgodnji cesarski dobi rimskega imperija (Dalmati e flotta di Ravenna). C. Capizzi, član Pontificio Istituto Orientale, dober poznavalec raznih teoloških in cerkvenih vprašanj iz prvih stoletij srednjega veka, je v podrobni, čeprav nekoliko hipotetični analizi prikazal prizadevanja princeze Anicije Julijane za unijo zahodne in vzhodne cerkve v 519. letu (L'intervento di Anicia Giuliana nell'unione ecclesiastica del 519). Pravnih aspektov francoske uprave Ilirskih provinc se je lotil C. Schwarzenberg s pravne fakultete v Rimu. Dal je zlasti pregled upravne organizacije in osnovnih pravnih in drugih načel, na katere se je uprava naslonila (Aspetti giuridici dell'amministrazione napoleonica delle Provincie illiriche). Precej zanimanja sta zbudila na podlagi arhivskega gradiva napisana referata S. Mijuškovića in M. Miloševića, ravnatelja oz. podravnatelja državnega arhiva v Kotoru. Prvi je dal zaokroženo sliko razvoja in vlogo primorskih mest Bara in Kotora za srbske dežele in povezave srbskih vladarjev z njima ter njihove težnje od 12. do 14. stoletja (Bari, Cattaro e i dinasti serbi dei secoli XII—XIV). Drugi pa je orisal najpomembnejše zgodovinske procese v Boki Kotorski, se dotaknil gospodarskega razvoja, vloge največjih tamkajšnjih mest in jih strnil v zelo plastično napisani referat (Processi storici più salienti delle Bocche di Cattaro dal XVI al XVIII secolo). E. Schwarzenberg, advokat iz Rima, pa je

* Prim., Ch. Verlinden, L'esclavage sur la côte dalmate au bas moyen âge, v Bulletin de l'Institut historique belge de Rome 41 (1970), str. 57—140.

v svojem obsežnem referatu (*Il nome di Adria e dell'Adriatico nelle ricerche antiche e moderne*) prikazal posamezne teorije o izvoru obeh terminov ne da bi pri tem posegel v reševanje nakazane problematike.

Njegov referat je bil nekak prehod v naslednjo, lingvistično skupino referatov, ki sta jo sestavljala referata Z. Muljačića in R. Vidovića, profesorjev v Zadru in Splitu. Prvi se že daljši čas sistematično ukvarja s slovansko leksiko v italijanskih govorih in sledi posameznim italijanskim izpeljankam iz slovanskih besed po posameznih krajih in dialektih Italije.* V referatu (*Contatti lessicali fra la Croazia e l'Italia centrale e meridionale*) se je omejil predvsem na razprostranjenost izpeljank glagola mučati v srednji in južni Italiji. Drugi referat (*Alcuni cenni statistici sull'influsso del lessico italiano sul dialetto croato [čakavo] della città di Spalato*) pa je zajel avtorjeve raziskave, ki gredo v obratni smeri. S kvantitativno metodo je sledil razvoju uporabe italijanskih besed in njihovih slovanskih izpeljank v čakovskem dialektu Splita. Ugotovil je, da je bil v prejšnjem stoletju odstotek italijanske leksike izredno visok, da pa se je že med obema vojnama občutno zmanjševal in se je po osvoboditvi skrčil na zelo majhen odstotek.

Tretja skupina referatov je segla na umetnostne zgodovinske povezave obeh obal in dežel Jadrana. Ker je odpadlo predavanje I. Petriciolija iz fakultete v Zadru, sta bila zadnji dan kongresa na programu le dva referata. O povezavah med slikarji 16. stoletja v Apuliji in v Dalmaciji na primerih N. Lazarića, A. Rizza, A. in D. Bizzamana ter Madonera je govoril in nakazal stilne značilnosti akademik C. Fisković iz Splita (*Alcune relazioni tra i pittori del Cinquecento in Puglia e in Dalmacia*), a o relacijah med neoklasicističnim slikarstvom v Dalmaciji in slikarjem Carmelom Reggio je poročal K. Prijatelj, direktor galerije v Splitu. (*La pittura neoclassica in Dalmacia e il pittore palermitano Carmelo Reggio*.) Z analizo stila in motivike obravnavanih umetnin sta pokazala na obojestransko oplajanje umetniškega snovanja.

V zadnjo skupino referatov na kongresu pa gre strniti prikaze arhivskega gradiva iz italijanskih arhivskih ustanov, ki se navezuje na povezavo dežel na obeh straneh Jadranskega morja. A. Lombardo, profesor univerze v Rimu in eden najvidnejših arhivskih delavcev v Italiji, je v svojem referatu (*Relazioni archivistiche con l'altra Sponda*) z vidika arhivistike prikazal povezavo obeh obal Jadrana. Zelo podrobno je nato obravnaval arhivsko gradivo v markizanskih arhivskih ustanovah direktor državnega arhiva v Anconi dr. L. Lume (*Carte marchigiane in sussidio del Codice diplomatico delle due Sponde*). Težišče obravnave je bilo zlasti na prikazu fondov in serij, ki bi prihajale v poštev pri izdaji virov, nanašajočih se na povezane obeh strani Jadrana. Direktor državnega arhiva v Bariju dr. P. de Bari pa je v svojem referatu nanizal predvsem vsebino večjega števila aktov, ki se vežejo na trgovce in padrone iz dalmatinske obale v Bariju. Vsi trije referati so nedvoumno pokazali, s kakšno vnemo so se italijanski kolegi lotili priprav za izdajo posebne zbirke virov za zgodovino povezav dežel na obeh straneh Jadranskega morja.

Prav problemom zbornika je bilo posvečeno eno celo delovno dopoldne kongresa, na katerem je bilo posvetovanje o pripravah za to široko koncipirano zbirko virov z delovnim naslovom *Codex diplomaticus* (oziroma *Codice diplomatico delle relazioni fra le due Sponde adriatiche*), kjer naj bi sodelovali italijanski in jugoslovanski znanstveniki. O konceptu zbirke, o njenih serijah in vsebini, o načinu publiciranja, o tem, kako daleč so že priprave za to zbirko itd. je poročal P. F. Palumbo, eden najvidnejših pobudnikov in animator cele akcije. Posebej se je zadržal na konceptu in vsebini zbirke. Vanjo bi sodili najznačilnejši dokumenti različnih področij zgodovine, umetnostne in pravne zgodovine, zgodovine kulturnih povezav, literarne umetnosti itd. Pri tem se izdajateljji seveda ne bi ustavljali samo na virih o direktnih zvezah, marveč bi upoštevali zelo široko tudi vplive in se teritorialno ne bi ome-

* Npr. *Scambi lessicali tra l'Italia meridionale e la Croazia, v Abruzzo*. Rivista dell'Istituto di studi abruzzesi 7 (1969), str. 45 sl. in *Su alcune voci italiane di origine croata*, v Atti del VII convegno del Centro per gli studi dialettali italiani, Torino-Saluzzo 1970, str. 191 sl.

jili zgolj na obalna področja obeh strani Jadrana, temveč bi zajeli celotno ozemlje, do kamor sežejo tudi vplivi direktnih povezav. Zbirka bi bila pisana — razen besedil objavljenih virov — v angleščini, in bi bila opremljena z vsem potrebnim znanstvenim aparatom ter obsežnimi uvodi (če bo potrebno tudi ob pošameznih virih).

Sodeč po poročilu, je ta akcija z italijanske strani dobila že precej utrjene organizacijske oblike in jo vodi stalni znanstveni odbor (v isti sestavi kakor ob začetku poročila navedeni znanstveni odbor kongresa). Le-ta je organiziral tudi že konkretno delo na posameznih serijah kodeksa. O vsem tem jugoslovanski udeleženci, ki so delovali pri diskusiji, seveda niso mogli ničesar konkretnega poročati.

Zamišljeni načrt pa je vsekakor izredno pomemben in interesanten za vse jugoslovanske dežele, saj se z njim na široko odpirajo možnosti za načrtno delo na označeni problematiki, prav tako pa tudi možnost, da prodremo v svet z znanstveno resnico v vrsti vprašanj jadranskega prostora, da ovržemo številna napačna gledanja, interpretacije in trditve ter da osvetljimo mnoga vprašanja v odnosih in povezavah z deželami na oni strani Jadrana. Prav to nas zavezuje, da pri projektu sodelujemo in se vanj z vso odgovornostjo vključimo. Treba pa je tudi na naši strani spraviti akcijo v široko organizirane oblike, ki bodo pogoj za uspešno delo na tem obsežnem projektu. Le na osebni iniciativi sloneče dosedanje delo ne bo moglo dati večjih rezultatov pri akciji, ki bo zahtevala trud več generacij.

Kongres je bil, čeprav so se nekatera zasedanja začinjala tudi s precejšnjo zamudo, ki gre predvsem na račun potujočega značaja kongresa, dobro organiziran in je v splošnem lepo uspel. Celotno delo kongresa je ponovno pokazalo vso raznoliko problematiko obravnavane snovi; njegovi rezultati pa se bodo lahko podrobneje ocenili ob prispevkih, ki jih bo v celoti objavila Revista Storica del Mezzogiorno, glasilo Società Storica di Terra d'Otranto v Lecce. Ob zaključku poročila pa menim, da je potrebno izreči misel, da bi bilo podobna mednarodna srečanja nujno organizirati tudi z naše strani.

Ferdo Gestrin

PETO ZASEDANJE ČESKOSLOVAŠKO-JUGOSLOVANSKE ZGODOVINSKE KOMISIJE V PRAGI NOVEMBRA 1971

V okviru jugoslovanskih mednarodnih zgodovinskih zvez na področju zgodovinskih znanosti je začela leta 1966 z delom češkoslovaško-jugoslovanska (ali jugoslovansko-češkoslovaška) zgodovinska komisija. Podobnih dvostranskih oblik sodelovanja je bilo zlasti na češkoslovaški strani precej. Vsebina in način dela sta se razvila ob praksi in izkušnjah; komisija se je sestala prvič v Pragi novembra 1966, drugič v Zagrebu 1967, tretjič v Bratislavi 1968, četrtrič v Sarajevu in Mostarju 1969 in petič v Pragi 1971. Komisija je sestavljena iz dveh sekcij, češkoslovaške in jugoslovanske, od katerih ima vsaka svojega predsednika, tajnika in do 10 članov. Jugoslovanski del komisije je vodil od začetka do svoje smrti pokojni Jorjo Tadić — umrl je, za vse nepričakovano, 1. oktobra 1969, tri dni potem, ko smo se poslovili od njega, polnega delovnih načrtov in vedrega razpoloženja na železniški postaji v Čapljini; zdaj ga vodi Nikola Petrović iz Istorijskega instituta v Beogradu. Češkoslovaški del komisije je vodil prva štiri leta Bedrich Šindelář iz Brna, sedanji predsednik pa je Josef Kočí iz Prage (Češkoslovaška akademija znanosti). Komisija se sestaja praviloma vsako leto, enkrat v eni, drugič v drugi državi. Delo na zasedanjih je dvojne vrste. Na eni strani so tu referati z zgodovinskih področij, ki zanimajo obe strani, s koreferati in diskusijami o njih. Tako smo npr. v Bratislavi leta 1968 poslušali referat V. Hrochove iz Prage o problematiki srednjeveških mest, zlasti onih s področja bizantinskega cesarstva in bizantinskega kulturnega kroga. Sarajevsko-mostarski sestanek je bil v glavnem posvečen zgodovini in problematiki revolucije leta 1848 pri vseh naših narodih; referat o tem so pripravili Václav Žáček (njegovo predavanje je izšlo v Godišnjaku Društva

istoričara Bosne i Hercegovine 18. 1968—1969, pod naslovom Nacionalno-političko kretanje za vrijeme revolucije 1848. godine), Nikola Petrović (Srbi in Romuni v revoluciji 1848), Július Mésároš (o češkoslovaško-madžarskih diskusijah o revoluciji), Bedřich Sintelař (o tipu revolucije 1848). Na zasedanju v Pragi novembra 1917 sta bila na programu dva referata: češkoslovaški o habsburški monarhiji v letih 1849—1860/61, ki sta ga sestavila Josef Kolečka in Richard Pražák z brnske filozofske fakultete, ter o razvoju volilnih sistemov v habsburški monarhiji 1861—1914, ki sem ga pripravil jaz. Znanstvenega dela komisije se seveda ne udeležujejo samo njeni člani, ampak tudi zdaj večji zdaj ožji krog zainteresiranih zgodovinarjev, zlasti s področja, kjer je zasedanje. Druga vrsta dela komisije je registriranje, koordiniranje, spodbujanje medsebojnega sodelovanja na področju zgodovinske znanosti. Nešteto je problemov, ki so enako zanimivi za obe strani: od zgodnjih stoletij srednjega veka s Samovo državno tvorbo, Veliko Moravsko, Kocljem ter Cirilom in Metodom, pa do skupnega političnega boja v habsburški monarhiji, dela v emigraciji in doma med prvo svetovno vojno, da ne govorimo o še novejših časih. Treba je priznati, da so pri proučevanju naših medsebojnih stikov Čehi in Slovaki daleč pred nami Jugoslovani. O tem priča zbornik člankov »Češkoslovensko a Juhošlavia«, ki je s podnaslovom »iz zgodovine češkoslovaško-jugoslovanskih stikov« pod uredništvom Josefa Hrozičnika izšel v Bratislavi (1968, 444 strani) — prispevki so po večini s simpozija češkoslovaško-jugoslovanskih zgodovinarjev v Bratislavi septembra 1966; o tem priča zelo interesantna knjiga »Slovenská politika v strednej Európe 1890—1901«, ki jo je napisal Milan Krajčović (Bratislava 1971, 303 strani) in govori o sodelovanju Slovakov, Romunov in Srbov; o tem priča jugoslovanska zgodovina (Dějiny Jugoslávie, Praha 1970, 515 strani), kolektivno delo pod uredništvom Václava Záchka in Václava Starčeviča, »prvo zgodovinsko delo o zgodovini jugoslovanskih narodov, napisano s poljudno-znanstvenega stališča, pri nas (tj. v ČSSR) nasploh kakor je rečeno v uvodu; o tem priča pripravljajoča se velika znanstvena publikacija o Čehih in Jugoslovanih v preteklosti, ki jo pripravlja skupina sodelavcev na Češkoslovaški akademiji znanosti in o kateri je na zadnjem zasedanju komisije v Pragi poročal njen glavni urednik Václav Záček, eden najboljših poznavalcev češkoslovaško-jugoslovanskih stikov v 19. stoletju; o tem priča vrsta člankov v različnih časopisih, zlasti pa v reviji Slovanský přehled — da navedemo samo nekaj primerov. Od češkoslovaško-jugoslovanskega sodelovanja na zgodovinskem področju iz zadnjega časa smo mogli na praškem sestanku registrirati zlasti simpozij v Bačkem Petrovcu (1969), središču Slovakov v Jugoslaviji, ter simpozij v Beogradu (1971), ki sta ga priredila beograjski Institut za savremenu istoriju ter bratislavski Ustav dejin evropskih socialistickýk krajin.

Vasilij Melik

IN MEMORIAM

DR. MAKS MIKLAVČIČ

Dr. Maks Miklavčič, ki je omahnil pod udarcem srčne kapi v zgodnjih jutranjih urah 19. julija 1971 v Poljanah ob Poljanski Sori, je bil rojen pred skoraj 71 leti, 11. oktobra 1900 v zaselku Dolenje Ravni pod Blegošem nad Poljanami. Po maturi v »zavodih« v Sentvidu (1920) je študiral najprej bogoslovje in bil posvečen za duhovnika 29. junija 1923, nato pa je študiral še zgodovino in zemljepis na filozofski fakulteti v Ljubljani (diplomiral 1929), kjer si je šestnajst let pozneje pridobil tudi doktorsko čast (promoviran 21. IV. 1945). Na škofijski gimnaziji v Sentvidu je učil »zemljepis in zgodovino« od oktobra 1928, do diplome kot začasni predmetni učitelj, nato kot suplent in profesor; to delo je nadaljeval med vojsko v Ljubljani, kamor se je zavod moral umakniti pred nemško okupacijo, do 1945. Obenem je opravljal od 1937 naprej vzporedno s šolskim delom tudi naloge škofijskega arhivarja. Tako je bil 1946 zaradi tega dela sprejet med osebe današnjega Arhiva Slovenije, toda že od zimskega semestra 1947/48 naprej je bil obenem najprej honorarni predavatelj (gl. Seznime predavanj na univerzi v Ljubljani 1947/48 do 1951/52; po Cerkvi v Sloveniji, 1971, 55, podatki niso jasni), od 1952 naprej pa stalni akademski učitelj (1952 kot izredni, 1970 kot redni profesor) »cerkvene zgodovine«. Do konca študijskega leta 1949/50 je predaval le občno cerkveno zgodovino v srednjem in novem veku, medtem ko je seminar porabljal za obravnavanje »virov za cerkveno zgodovino Slovencev«, od 1950/51 naprej pa je predaval posebej »občno cerkveno zgodovino« (po smrti prof. Lukmana 1958 razširjeno tudi na prva tri stoletja krščanstva ter na patrologijo) in »cerkveno zgodovino Jugoslavije«, medtem ko je porabljal seminar zlasti za uvajanje v pomožne zgodovinske vede. Ves ta čas je vodil tudi škofijski (od 1961 nadškofijski) arhiv v Ljubljani. V zadnjem študijskem letu (1970/71) je opravljal tudi naloge dekana teološke fakultete.

Zivljenjska pot mu je torej od vsega začetka profesorskega dela tekla po več tirih. Kljub poklicnemu delu namreč duhovniških nalog ni jemal nalahko, še posebej po stiski za duhovnike po 1945, ko so mu precej časa in za znanstveno delo potrebnega notranjega miru jemali tudi odborniško mesto pri duhovniškem Cirilmetodovem društvu, zamere zaradi tega na eni in posredovanja pri urejanju mesta duhovnikov v novem svetu na drugi strani. Mnogo časa je zahtevalo tudi delo v arhivu in njegovo urejanje, v katerem je dosledno uvedel načelo provenience arhivalij (prvo poročilo pod 29 [v priloženi bibliografiji], podrobnejše, nepodpisano v Vodniku po arhivih Slovenije, Ljubljana 1965, 555 do 563). Vrh vsega pa kaže že njegova bibliografija, da je potreboval pri vsaki novi poklicni nalogi zaradi svoje vestnosti pri pripravljanju nanjo sorazmerno mnogo časa in mu ga ni preostajalo veliko za pisanje. Gotovo ne more biti le naključje, da je objavil v prvih devetih letih učiteljskega dela na šentviški gimnaziji osem ocen, ki pa so se začele množiti šele od 1954 naprej, ko kaže na osvobajanje bremena prvega časa tudi dovolj obsežno sodelovanje pri »Krajevnem leksikonu Dravske banovine«, 1937 (pregled cerkvene uprave, 8—12; zemljepisni podatki za sreze Kamnik (s Sv. Ilesičem), 175—209, Kranj, 232—253, Radovljica (s Fr. Pengovom), 525—546, Škofja Loka, 571—588; podatki o umetnostni zgodovini za iste sreze razen za Škofjo Loko). Tudi odkar je februarja 1937 prevzel škofijski arhiv, ga je to zaposlilo na podoben način in vnovič se mu je do začetka vojske zvrstilo le osem ocen, tako da se je šele v dveh člankih 1940 (19, 21) nekako razmahnil in pokazal svoje značilne poglede na zgodovino nasploh in na potrebe slovenskega zgodovinopisja in njegove naloge

v narodnem življenju posebej. Do konca vojske je bilo poglavitno delo posvečeno arhivu in reševanju škode, ki jo je utrpel v zaklonišču pod Gradom (29), zlasti pa disertaciji, ki jo je pripravljala že od študentskih let (32); poleg tega se je zvrstilo vnoč le nekaj nekrologov in ocen. Končno mu je znanstveno delo za dolgo časa zavrlo tudi novo delo na fakulteti, kjer je trajalo preko deset let, preden je bil z rokopisi svojih predavanj toliko zadovoljen, da jih je izročil bogoslovcem in so jih razmnožili kot svoj študijski pripomoček (78, 79). Med 29 objavami v časopisih in drugod iz tega časa sta le dva (58 o Schönlebnu, 64 o glagolici pri Slovencih) načenjala na novo pomembna vprašanja na znanstveni ravni, sedem prispevkov v ZČ in SBL (37, 38, 43, 44, 45, 47, 49) pa je prinašalo več ali manj novosti v obliki biografij zgodovinarjev ali v ocenah; večino drugih objav pa sestavljajo bolj ali manj prigodniški članki v Novi poti. Da ga je pri tej obliki javnega dela res oviralo prav tankovestno pripravljane na poklicne naloge pa toliko bolj potrjuje ugotovitev, kako široko se je razmahnil, ko je do okr. 1960 v glavnem dokončal besedilo svojih predavanj: od 1960 do 1971 je objavil 99 del, med njimi slovensko, jugoslovansko in del občne cerkvene zgodovine (81, 78 in 159, 79), zlasti pa (z Jožetom Dolencem) še dva obsežna zvezka »Leta svetnikov« (141, 154) ter skoraj pol stotine prispevkov v zadnjih zvezkih SBL (66—77, 105—140). Po skušnjah, s kolikšnimi težavami smo od njega poprej dobivali obljubljenе prispevke (ali pa jih sploh ni bilo), se zdi obseg njegovega dela, ki ga kaže bibliografija dobrega zadnjega desetletja njegovega življenja, naravnost neverjeten. Tako neverjeten, da se družu z veseljem nad tem obilnim sadom tudi grenka misel, ali ni bil tempo pripravljane Leta svetnikov za njegovo naravo in navade prehud in roki preostri, ko pa se je temu pridružilo še delo fakultetnega dekana, ki prav tako postavlja še ostreje roke pri delu, je ves časovno preostro odmerjeni napor izzval značilno bolezen preutrujenosti našega časa — srčni zlom. Ko bi prav njemu, ki ni znal na nobeno prošnjo reči »ne«, previdneje nalagali bremena, nemara ne bi danes stali pred vprašanjem, kdo bo poprijel tam, kjer je omahnilo njegovo pero.

Kakorkoli pa je bilo Miklavčičevo poklicno delo dolgo razdrobljeno in se mu je šele v zadnjih desetletjih, ko je učil domačo cerkveno zgodovino na fakulteti in ji sledil v nadškofijskem arhivu po virih, združilo v eno samo pot, pa so se vse njegove poti vendar že od nekdaj združevale v celoto v njegovem znanstvenem delu, s katerim se je za vselej in trdno zapisal v pot spoznavanja preteklosti slovenskega naroda. Privlačila so ga vselej zlasti vprašanja domače cerkvene zgodovine, med njimi vrsta takšnih, ki jih srečujemo v delu visokošolskih učiteljev cerkvene zgodovine v Ljubljani vsaj že od Grudna naprej, nekatera pa tudi že poprej.

Le njegova prva — in med vsemi najbolj skopo in disciplinirano napisana — monografija o ureditvi župnij na Kranjskem do Jožefa II. in razmerju predjožefinskih župnij do političnoupravne razdelitve dežele konec 18. stoletja (32) je povsem izven teh tradicionalnih tem našega cerkvenega zgodovinopisja. V tem delu se pozna vpliv Miklavčičevega prvega akademskega učitelja domače zgodovine, Ljudmila Hauptmanna, in disertacija pomeni pomembno dopolnilo Hauptmannovega dela o »postanku in razvoju Kranjske«. Sebe in Hauptmanna je Miklavčič popravil še z dokazovanjem, da se je okrog 1200 že premaknila meja Kranjske preko grebena Gorjancev in da je zajela začasno tudi Vivodino (95). Ob disertaciji je obravnaval tudi jožefinski kataster, čigar vprašanj se je večkrat dotaknil tudi drugje (10, 27) in nad dvajset let obljubljal v zvezi z novimi najdbami v arhivu Slovenije posebno razpravo o njem, žal pa je ostala nenapisana. Prav zavezanost temu, hkrati zgodovinskemu in zemljepisnemu načinu dela se je kazala tudi v izdelavi več zemljevidov s področja slovenske cerkvene zgodovine za zgodovinski atlas naših narodov, ki ga pripravljajo naše akademije znanosti (gl. tudi 160).

Mimo tega pa so ga pri tem pritegovali zlasti trije krogi cerkvenozgodovinskih vprašanj: širjenje krščanstva med alpskimi in panonskimi Slovani od Modesta do Metoda ter postanek slovenskih molitvenih besedil (freisinški spome-

nikil), glagoljaštvo nasploh in pri Slovencih posebej ter zgodovina ljubljanske škofije. Vse to se kaže seveda (za kompozicijo celotnih del gotovo premočno) tudi v njegovih večjih delih o celotni slovenski in jugoslovanski cerkveni zgodovini, pa tudi v vrsti posameznih objav.

Vprašanje pokristjanjevanja Slovencev je obravnaval največkrat v zvezi s Cirilom in Metodom (59, 87, 150, 151), kar pa porablja tudi za širšo primerjavo razlik v misijonski metodi frankovske, irske in vzhodnih cerkva (zlasti 47 ter 159, str. 35—43), pa še ob vprašanju izvora freisinskih spomenikov (143, 155) in v Letu svetnikov (141, str. 148—153 ob Pavlinu, 407 ob Amandu, 800—803 ob Zahariji, 852—855 ob Rupertu ter zlasti 877—885 ob Modestu). Prav ob tem delu pa je prišlo do polemik, ki jih bo zaradi Miklavčičeve smrti moral skleniti sedaj kdo drug. Spor v zvezi s Kolaričevo teorijo o postanku predloge freisinskih spomenikov v krogu okrog patriarha Pavlina se je nadaljeval z novim, z napakami posejanim Kolaričevim napadom v Prostoru in času 1971; še težji pa je primer gosposvetskega župnika Mucherja, čigar pravcate napade na Cirila in Metoda (v knjigi z značilnim naslovom *Die Sprache des Religionsunterrichtes in Südkärnten*, 1968) in na slovensko obiskovanje Gospe Svete je Miklavčič utemeljeno zavrnil z dognanji našega in svetovnega zgodovinopisja o solunskih bratih (150), zato pa je žel strasten vnovičen nestrpen napad (isti naslov z označbo II in dodatkom *Der Herzogsbauer und sein Halsschlag*, 1971), čigar način sestave nasprotuje vsakršni znanstveni metodi. Tudi na to delo bo naše zgodovinopisje še moralo v kratkem odgovoriti, a gotovo ne le doma.

Glede glagoljaštva (64, 159 str. 43—93) je Miklavčič po pravici opozoril na nekaj novih najdb glagolskih zapiskov po drugi svetovni vojski in skuša z revizijo gradiva obnoviti v le malo spremenjeni obliki (brez teze o usodni ločitvi od drugih Južnih Slovanov zaradi uvedbe latinice v protestantski književnosti!) nekdanjo Grudnovo teorijo o njeni vlogi. Vendar se z novimi najdbami po moji sodbi vprašanje ni toliko spremenilo, da bi mogli sprejeti takšne sklepe.

Največ novih dognanj pa je zvezanih z njegovim delom na zgodovini ljubljanske škofije, ki se tudi včasih v večjem okviru skoraj premočno izraža (pri kompoziciji 81, ki je po nastanku ljubljanske škofije zelo močno oprta na zaporedje ljubljanskih škofov). Glede postanka škofije oziroma njenega začetnega obsega se je v bistvu vrnil od Turkovih nazaj h Grudnovim tezam (s podrobno argumentacijo zlasti 82a, krajše pa je vprašanje načeljal večkrat). Za zgodovino škofije je pomembno tudi njegovo sodelovanje pri SBL, kjer je prispeval vestne in zanesljive življenjepise vrste škofov ter zlasti pri Petru Seebachu utemeljeno povsem revidiral vprašanje njegovega razmerja do reformacije (117). Drugo skupino njegovih prispevkov v SBL sestavljajo življenjepisi največ slovenskih duhovniških pisateljev (precej jezuitov) iz 17. in 18. stoletja. Njegovi prispevki brez dvoma spadajo med najboljše v SBL in se skoraj brez izjeme v zelo veliki meri opirajo na še neuporabljeno arhivsko gradivo.

Večkrat se je lotil tudi širokih potez slovenske cerkvene zgodovine, dvakrat le v kratkem pregledu (93 in 94 v celoti, 160 do reform Jožefa II.), enkrat v okviru cerkvene zgodovine Južnih Slovanov (78, v 159 z nekaterimi majhnimi dodatki ali popravki), enkrat posebej v obliki 31 pridig, 81). Predavanja so pri tem namerjena bolj v vprašanja, ki so mu bila posebno blizu; želel je očitno govoriti in učiti zlasti o tem, kjer se mu je zdelo, da more študente poučiti o novem in o svojih dognanjih. Po njegovem pripovedovanju pa so bila »skriptata« le očrt, ki ga je pri predavanjih dopolnjeval tudi o vprašanih, ki z razmnoženim besedilom niso bila zajeta. Ključna vprašanja so mu bila očitno pokristjanjevanje, glagoljaštvo, ustalitev cerkvene uprave v srednjem veku tako pri Slovencih kot pri Hrvatih, bogumilstvo, reformacija in jožefinske reforme. Pregled slovenske cerkvene zgodovine v pridigah (81), ki seže do Jegliča, je s tega stališča gotovo celovitejši (v srednjem veku se opira organizacijsko v veliki meri na redove, od 15. stoletja naprej pa na zaporedje ljubljanskih škofov, v katero pa vpleta seveda tudi druge komponente, npr. reformacijo, Mahničev nastop itd.). Seveda narava besedila — pridizno versko vzpodbujanje — pri tem vsebino marsikje enostransko usmerja, vendar je to gotovo najbolj Mi-

klavčičev tekst. V svojih razmišljanjih o zgodovini je namreč zelo močno poudarjal njen pomen za oblikovanje sedanjega mišljenja (19, 21, 47), torej prav to, kar je skušal uresničiti tu s cerkveno zgodovino. Prav v to vrsto pisanja spada tudi zadnje delo, ki ga je zapustil komaj ob začetku druge polovice, *Leto svetnikov* (141, 154; prim. tudi 100, 101, 104, 146, 147, 148). Poleg treznega in kritičnega pisanja, ki se marsikje močno razlikuje ne le od z legendami napolnjenega starega Rogačevega in Torkarjevega, marveč tudi od nedokončanega Zoretovega podobnega dela, je treba poudariti posebej velik posluš za vse, kar je zvezano z domačo slovensko, pa tudi sicer z južnoslovansko in slovansko zgodovino, ne le v mejah katoliške cerkve. Čeprav spet ob enostransko usmerjeni vsebini, določeni po namenu dela za versko življenje, je to delo brez dvoma pomembno za seznanjanje z velikimi kompleksi evropskega kulturnega življenja in mišljenja, posebej do konca srednjega veka. Miklavčičeve izšolane kritične in vselej na vire oprte presoje ter temeljitega znanja o slovenski cerkveni zgodovini bo nadaljevalcem gotovo zelo manjkalo.

Bogo Grafenauer

BIBLIOGRAFIJA ZGODOVINSKIH SPISOV

- 1925: 1. Dr. Krek in študenti. *Socialna misel* 4, 1925, 205—208.
 1927: 2. Slovenstvo. *Dijaški koledarček* 1, 1927/28, 87—89.
 1929: 3. Oc.: Slovenci v desetletju 1918 do 1928 (M. M.). *Križ* 2, 1929, 58—59.
 1952: 4. Oc.: Franc Terseglav, *Med nebom in zemljo*. DS 45, 1952, 249—253 (poleg ocene polemika z oceno J. Turka v *Bogoslovnem vestniku*).
 1954: 5. Oc.: Milko Kos, *Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije*. DS 47, 1954, 285—287 (želja po močnejšem načelnem poudarku za slovensko narodno življenje odločilnih prelomov).
 1935: 6. Oc.: Fr. Ks. Lukman, *Martyres Christi*. DS 48, 1935, 541.
 1936: 7. Oc.: Anton Melik, *Slovenija I/1*. DS 49, 1936, 114—116.
 8. Oc.: Nova knjiga o Tržiču. Kragl Viktor, *Zgodovinski drobci župnije Tržič*. *Slovenec* 54/1936, št. 123.
 1937: 9. Oc.: Anton Melik, *Slovenija I/2*. DS 50, 1937, 115—117.
 10. Oc.: Fran Zwitter, *Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni*. DS 50, 1937, 192—193 (s poudarjanjem za trezno presojo sodobnega slovenskega položaja; v oceni napoveduje bližnjo objavo aktov o jožefinski davčni reformi iz dunajskih arhivov).
 1938: 11. Oc.: Franc Grivec, *Slovenski knez Kocelj*. *GMS*, 19, 1938, 161—162.
 12. Oc.: Stephan Singer, *Kultur- und Kirchengeschichte des Jauntales*. Dekanat Eberndorf. Kappel 1938. *Cas* 33, 1938—1939, 119—120 (s posebnim poudarjanjem, da manjkajo podatki o slovenstvu obravnavane pokrajine, da niso navedena sistematično slovenska krajevna imena in pod.)
 1939: 13. Oc.: Dr. jur. et phil. Josip Zontar, *Zgodovina mesta Kranja*. *Mladika* 20, 1939, 111—112 (najpomembnejša slovenska zgodovinska knjiga zadnjih let, knjiga, kakršne po kakovosti Slovenci doslej še nismo imeli).
 14. Oc.: Dr. J. Mal, *Probleme aus der Frühgeschichte der Slowenen*. *Mladika* 20, 1939, 195—196 (poudarek pomena zgodnje slovenske zgodovine zapira kritični pristop k Malovim tezam).
 15. Oc.: Dr. Josip Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, 16. zv. *Cas* 34, 1939—1940, 234—237 (pohvalno, vendar ugotavlja, da je prav zadnje obdobje obravnavano prekratko, premalo poglobljeno in da je obravnava preveč razdrobljena).
 16. Oc.: Janez Veider, *Kneginja Ema, naša prva svetnica*. *Cas* 34, 1939—1940, 241 (M. M.).
 17. Oc.: Franc Bernik, *Zgodovina fare Domžale*, II. knjiga. *Cas* 34, 1939—1940, 242 (M. M.).
 1940: 18. *Pomembna gornjegrajska osemstoletnica*. *Slovenec* 68, 1940, št. 80.
 19. *Sovretovi »Stari Grki«*. *Razmišljanje ob novi Mohorjevi Občini zgodovini*. *Mladika* 21, 1940, 68—70 (poleg ocene dela razmišljanje o pomenu zgodovine za narodno življenje, posebej pri Slovencih).
 20. Oc.: Bohinjski teden. *Zbornik predavanj akademskega kulturno-socialnega tedna SKAD Zarje v letu 1939*. Ljubljana 1940. *Dejanje* 3, 1940, 336—340 (pomen knjige je poudarjal večkrat tudi v svojih prispevkih po 1945).
 21. (Janez Gornik) *Za slovensko zgodovino*. *Dejanje* 3, 1940, 336—340 (podobno kot pod 19, posebej s kritično oceno stanja slovenskega zgodovinopisja glede sinteze in položaja slovenske zgodovine na univerzi).
 1941: 22. Dr. Fran Trdan. (In memoriam.) *GMS* 22, 1941, 159—140.
 23. Oc.: Metod Mikuž, *Vrsta stiških opatov*. *GMS* 22, 1941, 150.

24. Oc.: Stephan Singer, Kultur- und Kirchengeschichte des Jauntales. Dekanat Eberndorf. Kappel 1958. GMS 22, 1941, 150.
25. Sv. Mohor, Mohorjeva družba pa — ljubljanska škofija. Koledar MD 1942 (1941), 98—101.
- 1942: 26. Oc.: Dr. Mladen Lorković, Narod i zemlja Hrvata. GMS 23, 1942, 103—104 (le referat o tezah).
27. Oc.: H. Pirchegger, Die kirchliche Einteilung der Steiermark von 1785. — Die Grafschaften der Steiermark im Hochmittelalter. GMS 23, 1942, 106—109 (primerjava s Kranjsko, nekaj podatkov o pripravljanju jožefinske davčne regulacije na Kranjskem).
- 1943: 29. Urejanje in reševanje škofijskega arhiva. ZUZ 19, 1943, 71—80 (z opisom sestavnih delov arhiva in zgodovino njegovega urejanja).
30. Oc.: Dr. Rudolf Klinc, L'attuazione della legislazione ecclesiastica di Giuseppe II nell'archidiocesi di Gorizia. GMS 24, 1943, 151.
31. Oc.: Anton Slomšek, Blaže in Nežica. Priredil dr. Vinko Brumen. GMS 24, 1943, 131—132.
- 1945: 32. Predjožefinske župnije na Kranjskem v odnosu do politične uprave. GMS 25—26, 1944—1945 (1945), 3—64 in zemljevida Cerkevne uprave na Kranjskem pred jožefinsko preuredbo (1782—1785) in Nabornih okrajev l. 1780 in 1787. Tudi posebni odtis kot sinavguralna disertacija, Ljubljana 1945.
33. Dr. Anton Breznik. (In memoriam.) GMS 25—26, 1944—1945, 109—110.
34. Oc.: Bogo Grafenauer, Boj za staro pravdo. GMS 25—26, 1944—1945, 113—114.
35. Oc.: Fr. Kotnik, Misijonar Jernej Mózgan. Življenjepis. GMS 25—26, 1944—1945, 116.
36. Vrednost in pomen naših žrtev. SPor. 6, 1945, št. 156 (19. X.).
- 1949: 37. Dr. Rudolf Andrejka, bivši predsednik Muzejskega društva za Slovenijo. ZČ 2—3, 1948—1949 (1949), 202—205.
38. Pokorn Franc. SBL, 7. sn., 1949, 450—451.
39. O imenu našega društva. Nova pot 1, 1949, 12—13 (o pomenu Cirila in Metoda za Slovence).
40. Pogled v zgodovino Kitajcev. Koledar MD 1950 (1949), 172—181.
- 1950: 41. Deseti oktober. Nova pot 2, 1950, 181 (ob obletnici koroškega plebscita).
42. Dr. Francu Lukmanu. Ob sedemdesetletnici. Koledar MD 1951 (1950), 82.
- 1951: 43. Splošni zakon o državnih arhivih. ZČ 5, 1951, 241—242.
44. Oc.: Rudolf Egger, Der heilige Hermagoras, ZČ 5, 1951, 350—355.
45. Oc.: Jovan Radonić, Rimski kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka. ZČ 5, 1951, 382—385.
46. Diogenova svetilka. (Ob jubileju F. S. Finžgarja.) Nova pot 3, 1951, 14—16.
47. Naša zemlja in njena zgodovina. (Poudarek vzgojnih momentov v slovenski zgodovini, delno nadaljevanje razmišljanj pod 19 in 21.) Nova pot 3, 1951, 80—85.
48. Važna stoletnica. Koledar MD 1952 (1951), 68—71.
- 1952: 49. Prešeren Janez Krst. SBL, 8. sn., 1952, 564—566.
50. Naš rod in jezik v Koprščini. Koledar MD 1953 (1952), 179—187.
- 1953: 51. Koroška bolečina. Nova pot 5, 1953, 84—86.
52. Tri desetletnice. (Kapitulacija Italije, kočevski zbor, AVNOJ.) Nova pot 5, 1953, 211—214.
- 1954: 53. Naš Trst in naša Istra. (Ob londonskem sporazumu o delitvi STO.) Nova pot 6, 1954, 309—316.
54. Biserna maša F. S. Finžgarja. Koledar MD 1955 (1954), 110—115.
- 1955: 55-56. EJ 1, 1955: 55. Benediktinci, Slovenija, 453. — 56. Bogoslovje, Slovenija, 658—659.
- 1956: 57. EJ 2, 1956: Cisterci, Slovenija, 383.
- 1957: 58. Johann Ludwig Schoenleben, ein slowenischer Mariologe (1618—1681). Acta congressus Mariologici — Mariani, Romae anno MCMLIV celebrati, Romae 1957, 214—241.
- 1958: 59. EJ 3, 1958: Gornji grad, 502.
60. Ob vstopu v deseto leto. Nova pot 10, 1958, 1—5.
61. Kraljica Marija Tudor. (Zgodovinsko pojasnilo k drami Marija Tudor — Regina Catholica.) Nova pot 10, 1958, 375—379.
62. Apostolski sedež v Rimu. (Ob smrti Pija XII. in nastopu Janeza XXIII.) Nova pot 10, 1958, 437—438.
- 1959: 63. Ob napovedi vesoljnega cerkvenega zbora. Nova pot 11, 1959, 341—356.
64. Glagolica med Slovenci. Nova pot 11, 1959, 40—51.
- 1960: 65. EJ 4, 1960: Jezuiti, Slovenija, 528—529.
- 66-77. SBL, 9. sn., 1960: 66. Rabatta Jožef grof, 1—2. — 67. Radlič (Radlic) Baltazar, 7. — 68. Radojčić Nikola, 7—8. — 69. Rasp, plemiška rodbina, 29—35. — 70. (z R. Andrejko) Rasp Maksimilijan Leopold, 34—35. — 71. Ravbar Kristof, 136—137. — 72. Rosolenz Jakob, 136—137. — 73. Sajovic Janez, 185. — 74. Samsa Janez, 198. — 75. Scarlichi Rajnold, 211. — 76. Schell v. Schellenburg Jakob, 215—216. — 77. Schillinger Janez Jakob, 218—219.
78. Ogrodje za zgodovino Cerkev v Jugoslaviji. Cikl. okr. 1960 delno do 18. stol. (za Slovence), delno šele do konca srednjega veka, brez navedbe izdajatelja. 114 str.
- 1961: 79. Zgodovina Cerkev s patrologijo. I. del, Ljubljana 1961, ciklostil.
80. Narod dozoreva. (Naše gledanje na dvajsetletnico vstajec.) Nova pot 13, 1961, 569—575.
- 1962: 81. Marija Mati naše vernosti. Šmarnice za jubilejno leto 1962 ob 500-letnici ljubljanske škofije. Nadškofijski ordinariat v Ljubljani 1962, ciklostil, 101 str. (Slovenska cerkevna zgodovina v tridesetih pridigah, v zadnji pa so podčrtane poglavitne poteze.)
82. Ob petstoletnici ljubljanske škofije. Nova pot 14, 1962, 321.

- 82a. O zgodovinskih temeljih in razvoju ljubljanske škofije. Zbornik teološke fakultete v Ljubljani, 1962, 7—31.
- 82b. Hermogenes — Hermagoras. Zbornik teološke fakultete v Ljubljani, 1962, 363—367.
- 83-86. EJ 5, 1962: 83. Jurkloster, 163. — 84. Kartuzijanci, 220. — 85. Katolička crkva, 228—229. — 86. Lukman Franc Ksaver, 563.
- 1965: 87. Genij svetih bratov sije v naše stoletje. Nova pot 15, 1963, 598—605.
88. Sonce in sence nad Salzburgom leta 1963. Nova pot 15, 1963, 632—636 (kritična stališča ob I. salzbürškem kongresu slovanske zgodovine).
89. Zgodovinski pogled na cerkvene zборе. Nova pot 15, 1963, 86—89.
90. Umrli je mož, kdo je še tak med nami? Nova pot 15, 1963, 390—395 (ob smrti nadškofa Vovka).
- 1965: 91. Ob treh častitljivih grobovih. (A. Vovka, J. Ujčiča in M. Toroša, govor na ljubljanski teološki fakulteti 15. VI. 1964.) BV 25, 1965, 133—138.
92. EJ 6, 1965: Pleterje, 515.
93. Cerkevna središča za Slovenijo do srede 18. stoletja. Nova pot 17, 1965, 469—477.
94. Vloga slovenskih škofij v zadnjih dveh stoletjih. Nova pot 17, 1965, 478—482.
- 1966: 95. Premik kranjske meje ob spodnji Krki v 12. stoletju. SAZU, I. razred, Razprave V, Hauptmannov zbornik, 1966, 131—141.
96. Beograjski protokol kaže smer nove potil Nova pot 18, 1966, 157—159.
97. Kliment Ohridski in njegova književna šola. BV 26, 1966, 255—265.
98. Oc.: Jože Stabej, Staro božjepotništvo Slovencev v Porenje, BV 26, 1966, 153—154.
99. Oc.: Knjižne novice iz poglavja: oglejski patriarhat (izbor). BV 26, 1966, 154—156.
100. Bibliotheca sanctorum. Izd. Instituto Giovanni XXIII nella Pontificia Università Lateranense, I—VI, 1961—1965 (A-Giust), po okr. 650 str. BV 26, 1966, 306—309.
- 1967: 101. »Leto svetnikov« zakaj in kako? Cerkev v sedanjem svetu I, 1967, 29—51, 69—70.
102. Podoba prve Cerkve pri Očetih. BV 27, 1967, 62—76.
103. Oc.: Miroslav Ostravsky, Beiträge zur Kirchengeschichte im Patriarchate Aquileia, Kärntens Museumsschriften XXX, Celovec 1965, BV 27, 1967, 154—156.
104. Oc.: Bibliotheca Sanctorum, VII—VIII, 1966—1967 (—Marzio). BV 27, 1967, 311—314.
- 105-140. SBL, 10. sn., 1967: 105. Schneider Filip Neri, 231. — 106. Schneller Jožef, 231—232. — 107. Schoettl Gregor, 234—235 (z Lukmanom). — 108. Schoettl Janez, 235. — 109. Schönleben Janez Ludvik, 236—240. — 110. Schönleben (Schönlehl, Schönleibel) Ludvik, 240—241. — 111. Schoss (Shoss) Matija, 242. — 112. Schratzenbach (Schrottenbach) Sigmunt Feliks prof., 242—243. — 113. Schurbi (Zurbi) Gaspar, 247. — 114. Schweiger (Sbhaiger) Volbenk Andrej, 251—252. — 115. Schweiger (Sbhaiger, Shbaiger, Snaiger) Lichenfeld, kranjska plem. družina, 252—254. — 116. Schwizen (Schwiz, Schwizer, Shbiz) Franc Karel, 255. — 117. Seebach (Sepach, Sepacher) Peter, 263—270. — 118. Seigerschmid Jožef (Marija), 276. — 119. Sembler Ambrož, 284. — 120. Sengenschmidt (Segenschmid, Sensschmid) Lovrenc, 288—289. — 121. Seyboldt Jakob, 303. — 122. Stezenheimb Adam Boštjan, 307. — 123. Siganius (Zigon) o. Sigismund, 307. — 124. Sisentschelli (Sisenthal, Zizenčeli) Jožef, 320 (z razlago tega psevdonima). — 125. Skerpin Janez Krst., 328—329. — 126. Skerpin Janez Krst., 329. — 127. Skerpin (Skrpin) Žiga, 329. — 128. Skopec Andrej, 334. — 129. Skubie Anton, 339—340. — 130. Slavič Franc Ksav., 353. — 131. Smrekar Janez, 399. — 132. Smrekar Jožef, 399—400. — 133. Socher Albert, 402. — 134. Sontner Adam, 407—409 (z opozorilom na tedaj še neobjavljeno pismo škofu Hrenu v slovensščini, sedaj gl. Slovensčina v dokumentih skozi stoletja, 1971, 26—27). — 135. Spillhofer Maksimilijan, 424. — 136. Spizig (Spicig, Spizik) Emerik, 426. — 137. (z M. Golio) Sprug Otton, 427—428. — 138. Srebrnič Josip, 429—431. — 139. Steiner (Stainer) Boštjan, 461. — 140. Steininger Anton, 465.
- 1968: 141. (z Jožetom Dolencem) Leto svetnikov. Prvi del. (januar-marec). Izd. in zal. Zadruga katoliških duhovnikov v Ljubljani 1968. 868 + VIII str. + 22 slik v pril.
142. EJ 7, 1968: Schönleben Janez Ludvik, 173.
143. Trofenikove publikacije s področja naše kulturne zgodovine. BV 28, 1968, 274—286.
144. Oc.: Franc Gornik, Bled v fevdalni dobi, Bled 1967. BV 28, 1968, 155—156.
145. Oc.: Studi e Ricerche di Scienze Religiose in onore dei Santi Apostoli Pietro e Paolo nel XIX centenario del loro martirio, Rim 1968. BV 28, 1968, 156—157.
146. Oc.: Bibliotheca Sanctorum X, 1968 (—Rafols), BV 28, 1968, 157—159.
147. Oc.: André Ravier D. J.—D. N., Sveti Bruno. Kartuzija Pleterje 1968. BV 28, 1968, 309—310.
148. Oc.: Jaklič — Solar, Friderik Baraga, 3. izpop. izd. BV 28, 1968, 311.
149. Oc.: A. Paradžik, Dr. Josip Stadler, prvi vrhbosanski nadbiskup, BV 28, 1968, 312—314.
- 1969: 150. O svetništvu slovenskih apostolov Cirila in Metoda. Nova pot 21, 1969, 1—10 (kritičen obračun z W. Mucherjem, Die Sprache des Religionsunterrichtes in Südkärnten. Eine Entgegnung: Cyrill und Method, 1968).
151. Jubilej slovenske književnosti. Obzornik 1969, 333—337.
152. O našem jubileju in bogoslovni izobrazbi na Slovenskem pred letom 1919. BV 29, 1969, 168—170.
- 152b. (z Marijanom Smolnikom) Teološka fakulteta. Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani. 1919—1969. Ljubljana 1969, 565—573.
153. Oc.: Kartuzijanci. Po francoskem izvirniku priredil D. N. BV 29, 1969, 434—436.
- ~ 1970: 154. (z Jožetom Dolencem) Leto svetnikov. Drugi del (april—junij). Izd. in zal. Zadruga katoliških duhovnikov v Ljubljani 1970. 689 + VII str. + XVII slik v pril.
155. Prvi in drugi vatikanski koncil. Nova pot 22, 1970, 145—153.
156. Nova zgodovinska dognanja Rudolfa Kolariča. BV 30, 1970, 261—265.
157. Draga naj nam bo — dragal! NRazgl. 19/1970, št. 21 (15. XI.), 632—633.

158. Prof. Stanko Cajnkar. Ob sedemdesetletnici. *NRazgl.* 19/1970 (25. XII.), 725--726.
- 158a. Ludvik Modest Golia. In memoriam. *ZČ* 24, 1970, 101--102.
- 1971: 159. *Zgodovina cerkve v Jugoslaviji*. Ponatis. Ljubljana 1971. Ciklostil, Izd. in razmnož. Cirilsko društvo slovenskih bogoslovcev v Ljubljani. 180 + II str. (od reformacije naprej le v kratkem pregledu).
160. *Kršćanstvo na Slovenskem*. Cerkev na Slovenskem, Provincia ecclesiastica Slovena in Ljubljana 1971, 23--34 (v pril. zemljevidi: Cerkev pri nas v rimski dobi, Cerkev pri nas leta 1550, Cerkev pri nas po Jožefu II., Cerkev pri nas -- razdelitev po dekanijah).
161. Oc.: P. Velimir Blažević, *Concilia et synodi in territorio hodiernae Jugoslaviae celebrata*. BV 31, 1971, 288--290.
162. Oc.: *Bibliotheca sanctorum XI--XII. Indici*. BV 31, 1971, 290--294.
- 1972: 163-173: SBL, 1. s. sn., 1971 (1972!): 163. Stergulc Martin, 474. -- 164. Stibel Ivan, 484. -- 165. Stibel (Stibel) Jožef, 484--485. -- 166. Stoeger Janez Nep., 490. -- 167. Storchenau Sigmund (Ziga), 492--493. -- 168. Strniša Janez Krst., 525. -- 169. Stroj (Stroy) Janez Pavel, 526--527. -- 170. Suk Feliks, 545. -- 171. Skerl (Scarlichius...) Jakob, 631--632. -- 172. Slaker (Slakar) Janez Nep., 652. -- 173. Svab (Shvab) Gasper, 736.

OCENE IN POROČILA

Reallexikon der Assyriologie (= RLA) und vorderasiatischen Archäologie. III. Band, 5. Lieferung, str. 321—400, (gesla:) Gewand — Girsu. Walter de Gruyter & Co. Berlin 1968. — 8. Lieferung, str. 561—640, (gesla:) Gott — Grenze. — 9. Lieferung, str. 641—722, (gesla:) Grenze — Gyges. Dodatek. Walter de Gruyter & Co. Berlin—New York 1971.

Med poročili o novih sešitkih asiriološkega realnega leksikona je po ključju izostalo poročilo o 5. sešitku. Zato ga v nekoliko skrajšani obliki uvrščam v današnje poročilo.

Ne bom se ustavljal ob mnogoštevilnih lastnih imenih (božanstev, oseb, krajev, zlasti neizkopanih gričev), ki so na kratko obdelana. Obširneje obravnava J. R. Caldwell uspehe izkopavanj Orientalskega instituta v Chicagu leta 1948 v Tell-i Ghazir-u (Huzistan, Iran), (str. 348—355). Tam odkritih 49 plasti sega od vrhnje islamske naselbine (iz 14. do 16. stoletja) nazaj do elamske (2. tisočletje pr. n. št.) in do protoelamske kulturne plasti. Krajše so obdelane najdbe v Ghaflantu (Kurdistan, Iran) (U. Seidl, str. 344—346) in najdbe iz l. 1951 v Ghar-i Hutu (str. 346) in v Ghar-i Kamarbandu (str. 346 s.) (oboje G. Smolla, str. 346 s.). — S področja verstva je omeniti prispevek Girra in Gibil (R. Frankena, str. 385—385).

V celo razpravo je preraslo geslo o Gilgamešu (354—374). Ker gre za sumerskega junaka, ki ga opeva babilonski ep, sta si najboljša poznavalca pesnitve, sedaj že pokojni Adam Falkenstein († 1966) in F. M. Th. de Liagre Böhl razdelila obdelavo tako, da je prvi izčrpal gradivo iz sumerskih, drugi pa iz akadskih tekstov. Bralca seznanja A. Falkenstein s problematiko o imenu, genealogiji, o Gilgamešu kot vladarju, kot božanstvu in o ciklusu sumerskih pesnitev o njem. F. M. Th. de Liagre Böhl pa analizira vire in skuša dognati besedilo: za 9 starejšimi odlomki obravnava mlajše fragmente, zlasti pa najvažnejši tekst iz Niniv. Böhl označuje Gilgamešev ep za »najsilnejšo epsko pesnitev pred Homerjem« (364), pravilno pa svari pred precenjevanjem njegovega vplivanja, kakor ga je zagovarjal pokojni Peter Jensen (Marburg ob Lahni). Sledita še kratka prispevka o Gilgamešu po hetitskih tekstih (H. Otten, str. 372) in o arheoloških sledovih o njem (P. Calmeyer, 372 ss.).

Za arheološka raziskovanja je pomembno tudi podrobno obdelano geslo o »oboku« (E. Heinrich; str. 323—340); posamezne vrste obokov so ponazorjene z risbami. — Splošno kulturnozgodovinsko zanimivo je geslo o začimbah (J. Bottéro; str. 340—344). Za soljo in kisom našteva 48 aromatičnih začimb. Zbral je tudi poročila o njihovem pridobivanju in uporabljanju. — R. M. Boehmer je prispeval sestavek o mavcu (sadri), ki so ga uporabljali že v 4. in 3. tisočletju (str. 379—381).

Pravni zgodovinar bo z zanimanjem prebral gesli o pravnem pomenu obleke (oz. njenega roba) v pravu (H. Petschow; str. 318—322) in o običajnem pravu (R. Haase; str. 322 s.), ki pa se žal omejuje samo na zbirke prava. Zeleli bi bilo, da bi bilo upoštevano tudi obširno listinsko gradivo.

Za zgodovinarja in za arheologa je zanimivo geslo Girsu (dandanes Tello), ki je že okoli leta 2550 kot državna prestolnica izpodrinilo 20 km južneje ležeče mesto Lagaš (dandanes al-Hibā) v istoimenski državi. Pokojni A. Falkenstein očrta na kratko zgodovino tega mesta po starih in novih sumerskih tekstih (385—391), arheološki pregled s podrobno navedbo najdenih napisov (391—401) pa podaja arheologinja dr. Ruth Opificius.

Osmi in deveti snopič RLA sta izšla leta 1971, skupno na 162 straneh; z njima se končuje tretji zvezek. Oba snopiča prinašata več gesel; ki pomenijo

cele razprave. To velja zlasti za prvo geslo »Bog«, ki je za sumersko, akadsko in elamsko območje že obravnavano v sedmem snopiču (J. van Dijk — W. G. Lambert — W. Hinz, str. 532—547), medtem ko se precej podrobna obdelava hetitskega sektorja (G. Steiner) nadaljuje še v osmem snopiču (547—575). Interesant bo tu našel obilo pojasnil: od izrazov (splošnih in posebnih) za božanstvo, preko hetitskega panteona z razvejano tipologijo (božanstvo viharja, sonca, lune, materinska božanstva, Ištar [= huritsko Saušga], vojne [junaštva in kuge], rasti, podzemlja, usode, kozmosa itd., z genealogijo in s hierarhičnimi skupinami bogov do njihovih (dobrih in slabih) lastnosti, njihove krajevne vezanosti in funkcijskega območja itd.). V zgodovinskem pregledu (573 s.) skuša G. Steiner pokazati razvoj pojmovanja božanstva v Mali Aziji, počenši od poznega neolitika preko stare asirske dobe, nato od stare hetitske države do poznejše hetitske velesile v času nove države. Pri tem se dotakne takratne, najbrž splošne navade o vključevanju božanstev premaganih narodov v hetitski panteon, s tem da je zmagovalec odpeljal njihove kipe v svojo prestolnico. — Obsežno je dalje geslo »grob« (581—605), obenem s sorodnima gesloma o »pridatkih (mrtvecu) v grob« (605—609) ter o »posodi za mrtvo truplo« (609 s.). Za območje Iraka in Irana je ta vprašanja obdelala Eva Strommenger, za Sirijo in Palestino B. Hrouda, za Malo Azijo pa W. Orthmann. Geslo »grob« pojasnjujejo tudi številne ustrezne risbe. Med pridatki, ki so ohranjeni še od prvih, predkeramičnih začetkov preko tisočletij do selevkidskih-partskih grobov, je tudi nekaj glinastih ploščic s klinopisnimi napismi, včasih z imenom mrtveca, včasih s pravno vsebino; najdemo jih že v stari babilonski dobi, pa tudi v novi asirski in v pozni babilonski dobi. V Siriji in Palestini omenja B. Hrouda pokopavanje glav, ločenih od trupel; prave razlage za tako ravnanje še ni.

Na arheološko področje posegajo še druga gesla. Mladi iraški asiriolog Subhi Anwar Rashid povzema za geslo o »predmetih, vzidanih ob začetku gradenj« (655—661) v temelje stolpa ali vrat stavb, zlasti templjev, svoja dognanja v (nenatisnjeni) disertaciji, odobreni v Heidelbergu 1965. Ugotavlja, da so za najstarejšo zgodovinsko (t. im. Mesilimovo) dobo našli največ takih predmetov pri izkopavanju mesta Girsu (= Tellö) v Lagašu, zato sklepa, da je ta navada tam nastala. Po obliki so spočetka to dolgi žebliji, ki imajo na enem koncu lik gornjega dela človeškega telesa ali živalskega telesa. Pozneje se drugod uporabljajo liki graditeljev s košaro na glavi, kipci iz žgane gline (terakota), kamnite posode za vlaganje ustanovnih listin, simboli orožja, mali kipci iz gline, ustanovitvene listine in stele ipd. Na priloženi tabeli nazorno pokaže razvrstitev posameznih vrst takih predmetov od Mesilima do Nabukadnezarja II (ca. 2100—562). — Geslo o tlorisu (664—668) obravnavata E. Heinrich in U. Seidl. Med 26 antičnimi ohranjenimi tlorisi jih je 18 mogoče razložiti in razporediti. Enega najdemo v naročju kipa sedečega Gudea, ostali so na glinastih ploščicah. Predmeti tlorisov so: templji (2 krat), obzidje, hiše. — Granit kot gradivo obravnava R. M. Boehmer (632 s.), ki ugotavlja, da v umetni obrti starega Vzhoda granita niso mnogo uporabljali. To potrjuje njegov seznam najvažnejših izdelkov iz granita. — Nenavadno obširen je članek (izpopolnjen z risbami) o granatnem jabolku (616—635), ki »je dandanes v Iraku za dateljново palmo najbolj razširjeno drevo« (630). Sadeže so uporabljali za namizno sadje in kot zdravilo (za pospeševanje poroda, ustavitve krvavitve in zoper gliste (617). Pogosto so ga tudi umetno upodabljali. Arheološko obdelavo je prispeval J. Börker-Klähn, analizo tekstov pa W. Röllig. — Brez tekstov, samo po ikonografskih upodobitvah je obdelano geslo »zmaj« (ptičji in levji) (Greif), dopolnjeno z risbami (J. Börker-Klähn). Geslo »pas« (Gürtel) je prispeval P. Calmayer (689—693, 721 s.).

Za zgodovinarja je pomembnih več gesel. Predvsem je omeniti geslo »Gudea«, vladarja (*ensi*) v Lagašu, ki ga upodabljajo kot tipičnega Sumerca. Izkopanih je iz njegovega časa blizu sto kipov in drugih likovnih del, ki najbolj omogočajo proučevanje sumerske zgodovine. Najboljši poznavalec njegovih spisov, njegovega jezika in slovnic, pok. Adam Falkenstein je še napisal analizo tekstov (676—679), medtem ko je arheološki del s podrobnim naštevanjem skulp-

tur (9 kipov stoječega Gudea, 7 kipov Gudea na prestolu, treje kipov nedoločene vrste idr.), str. 680—687), prispeval Falkensteinov učenec D. O. Edzard. Vkljub toliki kulturni dediščini smo glede Gudea v marsičem na nejasnem, kajti sám o sebi ne podaja nobene genealogije, po kateri bi ga mogli uvrstiti v kako znano obdobje. Falkenstein mu pripisuje kakih 20 let vladanja in ga uvršča skladno z E. Sollbergerjem pred Urnammuja, začetnika III. dinastije iz Ura (677). — W. W. Hallo obravnava Gutejce (geslo Gutium, str. 708—720). — S posebnim zanimanjem bo tudi neasiriolog prebral geslo »Grki« (W. Röllig, str. 643—647). Avtor odklanja mnenje, da bi bila Ahhijava, ki jo omenjajo hetitski teksti, istovetna s klasično Grčijo. Nato nudi pregled tekstov iz 1. tisočletja, kjer se omenjajo Grki. Sklepa z dognanjem, da se je babilonski kulturni vpliv na Grke kazal v literaturi (največ v basnih in v mitologiji), v astronomiji in v matematiki — pa tudi v astrologiji. — Geslo o mejah je po sumerskih in akadskih tekstih obdelal A. K. Grayson (639 s.), po hetitskih pa Einar v. Schuler (640—643). — Kot zgodovinski viri so pomembna »pisma božanstvu« (R. Borger, str. 575 s.). Starejša taka pisma so ohranjena iz sumerske dobe. V nekaterih se občani obračajo na določeno božanstvo s prošnjami za pomoč v stiski, zlasti boleznih. V poznejši, asirski dobi pa vladar večkrat poroča božanstvu (zlasti Asurju) o opravljeni vojni ali ga prosi pomoči. — Dr. Ruth Opificius obravnava primeri t. im. pečatnikov (375—580). V geslu »Gutejski pečatniki« se R. M. Boehmer (str. 707 s.) izreka za to, da skupina pečatnikov, ki jih je pokojni H. Frankfort označil za gutejske, niso to, ampak so delno iz časa pred vdorom Gutejcev v Mezopotamijo, delno so iz Irana importirani.

Pravnega zgodovinarja utegnejo zanimati gesla »pozdrav« (str. 668—670), v katerem obdeluje finski asiriolog E. Salonen pozdravno formulo, kakor so jo uporabljali v pismih zlasti v el-amarnski korespondenci. Po kronološkem redu primerja ustaljena pozdravna besedila v stari babilonski, v srednji babilonski in srednji asirski dobi ter v poznejši dobi. — J. Renger je obdelal geslo »veleposest« (647—653). Rezultate je skušal ponazoriti s posebno tabelo (653). — R. Haase je prispeval geslo o zemljiški lastnini (661—664). V njem je skrbno povzel dosedanja dognanja, toda potrebno bi bilo poskusiti to vprašanje še razčistiti zlasti na podlagi listinskega gradiva. Direktnih uzakonjenih določb namreč popolnoma manjka.

Med lastnimi imeni naj omenimo vsaj ime G. F. Grotefenda, ki je razvozljal l. 1803 perzijski klinopis (str. 655) in mesto Gubla = Gyblus (str. 673 do 675), ki je bilo najvažnejši posredovalec stikov med Prednjo Azijo in Egiptom že od druge polovice 3. tisočletja naprej, zlasti kot dobavitelj ceder z Libanona (B. Hroude in W. Röllig).

Končno naj omenimo obširen sestavek »Gramatika«, ki ga je prispeval D. O. Edzard (610—616). Bralcu pojasni, kako so akadski (= babilonski in asirski) pisarji s takratnimi načini skušali analizirati (vsaj odmirajoči, če ne) že mrtvi sumerski jezik in njegove glagolske, zaimkove oblike, časovne prislove ipd. V ta namen so sestavljali vzpored. sezname teh sumerskih in akadskih glagol. in drugih oblik; do sistematične slovnice se niso povzpeli (str. 611).

Ce se ob dovrstitvi tretjega zvezka asirološkega realnega leksikona ozremo za hip nazaj po prehojeni poti, se lahko veselimo lepega napredka asiroloških raziskovanj. Od prvega (1957) do devetega snopiča je poteklo 14 let. Predvojna asirologa Br. Meissner in E. Ebeling sta s prvima dvema zvezkoma položila temelje realnega leksikona. Velika Ebelingova zasluga je bila, da se je delo nadaljevalo, njegova smrt je izdajanje zelo zadržala. Toda mlajša asirolška generacija je končno krepko poprijela, razširila je področje tudi na arheologijo, sprejela mnogojezičnost in steklo je. Vemo, da je do dovrstitve dela še daleč, vendar se iskreno veselimo pomembnega napredka. Želimo samo, da ne bi v bodoči generaciji manjkalo med sodelavci jugoslovanskih asiriologov.

Viktor Korošec

Kurt Bittel, *Hattusha, the capital of the Hittites*, New York, Oxford University Press 1970, 174 str., 50 tabel., 58 ilustracij, 8°.

Odkritje Hattuše, prestolnice nekdanje hetitske države (razvaline ležijo pri vasi Bogazköy, 120 km vzh. od Ankare), sodi med velika odkritja orientalne arheologije. Pisec monografije o Hattuši vodi izkopavanja od leta 1931 in bolje kot kdorkoli pozna problematiko najdišča.

Prvo poglavje (str. 3—25), opisuje zgodovino raziskovanja razvalin Hattuše. Že leta 1834 je Francoz Charles Texier potoval po Anatoliji, opazil razvaline Hattuše in menil, da je tu stalo antično mesto Tavium ali pa Pteria. Leta 1884 je tod potoval ameriški arheolog Sitlington-Sterrett in odkril Tavium 11 km jugozahodno od Bogazköya. A. H. Sayce, eden od pionirjev hetitologije, je na podlagi reliefov v Yazilikayi blizu Bogazköya sklepal, da ruševine sodijo v kompleks t. im. sirijske hetitske kulture. Njegovo teorijo sta 1894 potrdila Ernest Chantre in F. Schäfer, ki sta med razvalinami našla nekaj klinopisnih tablic. Jezik teh tablic je bil enak t. im. arzavskemu jeziku nekaterih pisem iz t. im. el-amarnske korespondence faraonov Amenofisa III. in IV. z različnimi prednjeazijskimi vladarji. Zgodovinarji so sklepali, da je bila pri Bogazköyu arzavska prestolnica.

Leta 1906 so se pričela izkopavanja pod vodstvom H. Wincklerja in T. Makridija. Izkopane tablice so vsebovale, poleg velikega števila verskih tekstov, tudi zgodovinske tekste, pogodbe, korespondenco s tujimi vladarji. Pokazalo se je, da je tu stala Hattuša, prestolnica hetitske države, ki je obstajala od 18. stol. pr. n. e. pa do ca. l. 1200. V 14. in 15. stol. je sodila med vesile Bližnjega vzhoda; uničil jo je vdor t. im. pomorskih narodov, ki so pridrli iz Balkana in se ustavili šele na meji Egipta.

Izkopavanja l. 1906, 1907, 1911 in 1912 so bila pod vodstvom H. Wincklerja. Od l. 1931—1939 je Hattušo izkopavala ekspedicija Nemškega arheološkega inštituta in Nemške orientalne družbe (Deutsche Orient-Gesellschaft) pod vodstvom K. Bittla. Od leta 1952 dalje so izkopavanja vsako leto prav tako pod vodstvom K. Bittla. Izkopavanja do l. 1966 so bila koncentrirana na utrjen kraljevski grad (Büyükkale). V mestu pod njim so izkopali le 5 templjev, eno stanovanjsko stavbo, del predhetitske kolonije asirskih trgovcev in del obzidja. Od 1966 leta dalje pa se vršijo izkopavanja predvsem na področju velikega templja (tempelj I) in skalnega svetišča (Yazilikaya).

Drugo poglavje (str. 24—62) opisuje zgodovino in arheološko problematiko Hattuše. Mesto sestoji iz dveh delov: gradu (Büyükkale), spodnjega mesta (severozahodno od gradu) in gornjega mesta (južno od spodnjega mesta in gradu). Severovzhodno od Hattuše, kaka 2 kilometra zračne črte, pa stoji skalno svetišče Yazilikaya, kot se imenuje danes.

Pisec »Hattuše« deli zgodovino mesta na štiri obdobja:

1. Prvo obdobje je slabo raziskano. Vemo le, da je na mestu gradu in dela spodnjega mesta stala naselbina iz časa zgodnje in začetka srednje bronaste dobe. Na področju te naselbine je kasneje stalo jedro Hattuše.

2. Drugo obdobje zajema 19. in 18. stoletje. Poleg naselbine domačinov je stala naselbina asirskih trgovcev (karum Hattuš). Izkopan je le del te naselbine (kompleks ca. 80 × 25 m). Floris stavb je isti kot v Hattuši tistega časa, pa tudi notranja oprema, orodje in keramika so popolnoma anatolski. Ko v naselbini ne bi našli klinopisnih tablic s pogodbami, pismi in inventarji, je ne bi mogli ločiti od naselbine domačinov. V tekstih so omenjeni le Asirci (Da-ā, Il-Bānujev sin; Šamašaklaku, itd.), pečati, s katerimi so pečatili listine, pa imajo mezopotamske figuralne motive. Karum Hattuš je obstajal istočasno kot karum Kaniš Ib (danes Kültepe pri mestu Kayseri), center asirske trgovine v Anatoliji. Asirska naselbina in naselbina domačinov sta končali v ognju. Bittel meni, da je mesto uničil Anitta, eden prvih znanih hetitskih vladarjev. V tem času se prične v osrednji Anatoliji oblikovati jedro hetitske države. Obsegalo je več premaganih, prej samostojnih mestnih držav, ki so jih hetitski vladarji priključevali svoji državi.

Tretje obdobje se prične kakih 100 let po Anitti, ko je Hattušili I. na razvalinah nekdanje naselbine zgradil svojo prestolnico. Arheološki viri iz tega časa so zelo skromni. Graditelji stavb v času nove države (imperija) so kopali zelo globoke temelje in uničili skoraj vse starejše stavbe.

4. Četrto obdobje obsega čas nove države (imperija), 14. in 13. stoletja. Hetitska država je postala velesila, enakopravna Egiptu, Mitanniju, Babilonu in Asiriji. Hattuša doseže višek razvoja. Poveča se za skoraj dvojno površino starega mesta (Büyükkale, spodnje mesto), ko ji priključijo kompleks na jugu (gornje mesto). Mesto dobi novo obzidje s kvadratnimi stolpi in močno utrjenimi vrati. Veliki tempelj (tempelj I) v spodnjem mestu, posvečen najvišjima božanstvoma hetitskega panteona Gromovniku in Sončni boginji iz Arinne, je bil obnovljen. V gornjem mestu so zgradili 4 nove templje. Ker gornje in spodnje mesto še nista raziskana, o stavbarstvu imperija (razen na gradu) ne moremo kaj dosti povedati.

Tretje poglavje (str. 63—90) je posvečeno kraljevskemu gradu Büyükkale, ki se na strmem griču dviga nad mestom. Tu je bila kraljeva palača, državni arhivi in center državne uprave. Iz predhetitskega časa in iz časa stare države (tretje obdobje) so ohranjeni le skromni ostanki: nekaj pravokotnih stavb in del obzidja. Prav tako iz časa zgodnjega imperija. Temelji mlajših stavb so uničili starejše.

Büyükkale iz časa imperija poznamo zelo dobro, vsaj tlorise, kajti problematika stratigrafije, arhitekture in funkcije stavb je izredno zapletena. Vseeno lahko za nekatere stavbe z večjo ali manjšo gotovostjo trdimo, kakšnemu namenu so služile.

Grad je z vseh strani obdajalo močno obzidje. Imel je le dvoje vrat in sicer na južni strani. Ena so vodila ven iz mesta, druga v gornje mesto. Ob vratih je bilo manjše dvorišče. S tega dvorišča so skozi podolgovato vežo vodila vrata v spodnje dvorišče, obdano s stebriščem, v katerega so se vključevala pročelja stavb. O teh stavbah ne moremo reči nič določenega. Le stavba A je bila prav gotovo arhiv.

Pot v gornje dvorišče je vodila skozi vzhodno zgradbo (E-Hilammar). Na zahodu in jugu so ga obdajale štiri zgradbe. Kaj je bilo na severu in vzhodu med dvoriščema in obzidjem, ne vemo. Ohranjeni so le ostanki cistern. Ena od zgradb (D) je bila, po mnenju Rudolfa Naumanna, arhitekta, ki je mnogo let sodeloval pri izkopavanjih, sprejemna dvorana (30 × 30 m). Vanjo je vodil vhod s stebriščem. Arhiv je bil tudi v stavbi E, kjer so bili najdeni ostanki lesenih polic, na katerih so bile razvrščene tablice. Za vse ostale stavbe (B, C, F-M) ne moremo z gotovostjo trditi, kakemu namenu so služile.

Muwatalli (1305—1282) je prestolnico preselil v Dattašo v spodnji deželi. Njegov naslednik Muršili III. (Urhi-Tešub, 1282—1275) pa jo je prenesel nazaj v Hattušo in tu je ostala do dokončnega propada približno leta 1200.

Četrto poglavje opisuje skalno zavetišče Yazilikaya (str. 91—112). Leži kaka dva kilometra zračne črte severovzhodno od Hattuše. Mogočne skale obkrožajo en večji in en manjši prostor. Vsak zase tvorita zaključeno celoto. V večjem prostoru sta v skalo vsekani dve procesiji bogov, ki se na koncu prostora, nasproti vhoda, srečajo. Najvišji bog in boginja si stojita nasproti, za njima pa so v vrsti in po hierarhičnem redu razvrščena nižja božanstva. Na skali, ki stoji najvišjima božanstvoma nasproti pa je vsekana skoraj 3 m visoka podoba hetitskega kralja Tuthalije (III. ali IV., to še ni jasno). V stranskem, manjšem prostoru je v skalo vsekani relief, ki prikazuje boga Šarruma, kako z levico objema kralja, z desnico pa mu kaže naprej, ga vodi. Tudi ta kralj se imenuje Tuthalija. Na istem skalnem zidu je upodobljeno tudi t. im. »Schwertgottheit« (božanstvo meča). Na jabolku ročaja je upodobljena glava nekega božanstva, sam ročaj tvorita dva, nasproti si stoječa leva, rezilo z rebrom v sredini pa je zasajeno v zemljo. Levo od tega reliefa je še nedokončan relief in napis v hetitskih hieroglifih, ki tudi označujejo kralja Tuthalijo.

Reliefi kažejo enoten stil in zasnovo. Ker napisi omenjajo le kralja Tuthalijo, sklepajo, da so bili reliefi klesani v času Tuthalije IV., torej približno leta 1250.

Oba prostora z reliefi sta bila povezana s kompleksom stavb, ki so tvorile vhod v svetišče. Kdor je prišel po poti iz Hattuše v Yazilikayo, je moral najprej skozi veliko preddverje in po stopnicah, ki so vodile na višjo teraso. Potem je skozi manjša vrata prišel na pravokotno dvorišče, ki so ga obdajali pravokotno prostori. Na dvorišču je stal oltar in majhna stavba z enim samim prostorom, verjetno za umivanje. Levo od oltarja pa so vodila vrata v veliki prostor s procesijo božanstev. Stavba je v osnovi torej enaka hetitskim templjem (preddverje, dvorišče s stavbo za umivanje in prostor, kjer biva božanstvo).

Cemu je služilo skalno svetišče? Zimmern je leta 1918 trdil, da so tu obhajali praznik Novega leta. Istega mnenja sta bila še W. Andrae in Benno Landsberger. Novejši podatki iz tekstov potrjujejo to mnenje.

Peto poglavje (str. 113—131) govori o odnosih hetitske države z Egiptom, kot nam jih kažejo najdbe v Hattuši. Poleg znanih zgodovinskih dejstev, zapisanih na klinopisnih tablicah iz arhivov Hattuše (npr. korespondenca Suppiliume s faraonovo vdovo, Muvatallijeva vojna z Ramsesom II., mirovna pogodba med Ramsesom II. Hattušilijem III. in drugo) našteva in opisuje najdbe egipčanske materialne kulture. Med njimi omenimo odlomek posode iz obsidiana. Na njem je v kartuši zapisano ime faraona Khyana, največjega med vladarji 15. dinastije. Vladal je na koncu 17. stol. pr. n. e. Podobno posodo s Khyanovim imenom je Evans našel v Knossosu. Kako so ta in drugi egipčanski predmeti prišli v Hattušo? V času stare države (tretjega obdobja v zgodovini Hattuše) so verjetno prišli kot plen vojnih pohodov v Sirijo, prav tako v začetku nove države. Od mirovne pogodbe dalje pa so lahko prišli bodisi kot darovi Egipčanov ali pa hetitskih sirijskih vazalov, ki so imeli trgovske stike z Egiptom.

Šesto, zadnje poglavje (str. 132—157) opisuje Hattušo v frigijskem in perzijskem času. Po propadu hetitske države ca. 1200 je nekaj stoletij vladala tema (Dark Ages, kot to obdobje imenuje Bittel). V zahodni Mali Aziji je nastala frigijska država s središčem v Gordionu. Nekdanja Hattuša je postala nepomembno naselje na robu države. Na področju Hattuše je v 8. stol. na Büyükkaleju nastala naselbina bolj vaškega kot mestnega tipa, obdana z obzidjem, ki poteka po nekdanjem hetitskem obzidju. Stavbe so bile razmeroma majhne, z več prostori, grajene brez enotnega urbanističnega načrta. Keramika je tipično frigijska s stiliziranimi živalskimi figurami in figurami vojščakov z velikimi okroglimi štiti, sulicami in perjanicami na čeladah. Frigijska naselbina je trajala od 8. do 6. stol. V perzijski dobi je bila znova povečana in utrjena. Po propadu perzijske države propade tudi ta naselbina. Nekaj skromnih najdb se je ohranilo še iz rimskega časa, potem pa so ljudje dokončno zapustili ozemlje nekdanj mogočnega mesta.

Izčrpna bibliografija (str. 159—169) zajema vsa važnejša arheološka, zgodovinska in filiolška dela o Hattuši.

Knjiga je pisana v jasnem in razumljivem stilu, izčrpno in podrobno podaja vse, kar je zanimivega v zgodovini Hattuše, povezuje z zgodovino Hetitov in širšo zgodovino Bližnjega zahoda. Marsikomu so Hetiti le eksotično orientalsko ime. Če bo prebral »Hattušo« bo dobil točno in zanesljivo podobo o tem ljudstvu, njegovi zgodovini in prestolnici.

Marko Urbanija

Evelyn und Horst Klengel, *Die Hethiter, Geschichte und Umwelt. Eine Kulturgeschichte Kleinasiens von Catal Hüyük bis zu Alexander dem Grossen.* Wien und München, Verlag Anton Schroll & Co. 1970, 247 str., 68 ilustracij na tabelah in v tekstu, zemljevid, 8°.

Pričujoče delo naj bi bilo, po mnenju avtorjev, »skica večtisočletnega razvoja Male Azije prav do pohodov Aleksandra Makedonskega«. Bilo naj bi uvod, ki bralcu v lažje razumljivi obliki predstavi pisano vrsto kultur in ljudstev, ki so živela v Mali Aziji. Kdor pa bi se hotel temeljiteje poglobiti v problematiko maloazijske kulture, bo v bibliografiji našel najvažnejša dela.

Po kratkem uvodu, kjer je orisan geografski položaj Male Azije, je prikazana neolitska kultura, predvsem kultura Çatal Hüyük in Hacilarja. Izkopavanja obeh najdišč so povzročila pravo revolucijo v maloazijski arheologiji in odkrila, da je v 7. in 6. tis. pr. n. e. v Anatoliji cvetela kultura, ki v ničemer ne zaostaja za mezopotamskimi. Zidne slikarije, arhitektura, plastika, keramika, orodje in orožje, vse kaže, da je kulturni razvoj tu dosegel visoko raven. Po mnenju J. Mellaarta, ki je izkopaval obe najdišči, že lahko govorimo o razčlenjeni družbeni ureditvi. Ta kultura traja od ca. 6500 do 5600 pr. n. e.

Po kratkem zastoju na koncu neolitika in v halkolitiku (bakreni dobi) se kultura in civilizacija znova razcveteta v bronasti dobi. Uporaba kovin je v Anatoliji dala velike možnosti za razvoj. Dežela je bogata z rudami (železo, srebro, baker, kositer) in mezopotamski trgovci so z velikimi karavanami potovali v Anatolijo po dragoceno kovino, ki je v Mezopotamiji ni bilo. Zgodovinski teksti nam poročajo, da je Sargon Akadski (2340—2284) prišel na pomoč trgovcem, Naramsin (2260—2223) pa se je bojeval z zvezo maloazijskih vladarjev. V tekstih iz Marija, mesta ob srednjem Evfratu, beremo o trgovini z Malo Azijo. Vsa poročila pa so več ali manj prebliski v temi.

Jasnejšo sliko o Mali Aziji dobimo šele v dobi, ko so asirski trgovci organizirali mrežo trgovskih postojank s središčem v Kanišu (danes Kültepe, blizu mesta Kayseri). Nekaj tisoč klinopisnih tablic iz arhivov asirskih trgovcev nam podaja sliko o trgovini, o odnosu trgovcev do domačega prebivalstva, o deležu domačih vladarjev v trgovini, o ekonomiki dežele. Kolonije asirskih trgovcev so propadle v katastrofi, ki je v 18. stol. zajela osrednjo Anatolijo in ki označuje prihod Hetitov.

Večina knjige (str. 59—182) je posvečena Hetitom. Avtorja kratko orišeta prvi vzpon hetitske države v obdobju Stare države (18.—16. stol.), mračno obdobje Srednje države (16.—15. stol.), polno spletk in čas propada hetitske moči, ter obdobje Nove države oziroma obdobje Imperija (14.—15. stol.), ko postane dežela Hatti velesila, enakopravna egipčanski, babilonski in asirski državi.

Naslednja poglavja podajajo sicer zgoščeno, vendar jasno sliko o politični, pravni in ekonomski ureditvi hetitske države, posebno poglavje je posvečeno ustroju hetitske vojske. V poglavju o hetitskem verstvu avtorja poudarjata močan vpliv huritskega in predhetitskega verstva in menita, da se od prvotnega verstva, kot so ga Hetiti prinesli ob priselitvi, razen imen ni ohranilo takorekoč ničesar. Prikaz kulture Hetitov zaključuje poglavje o pisavi in literaturi, kolikor nam je znana iz tekstov, izkopanih v hetitski prestolnici Hattuši (danes Bogazköy, 120 km vzhodno od Ankare).

Posebno poglavje obravnava dežele, ki niso sodile v hetitsko državo in jih hetitski teksti omenjajo v zvezi z vojnimi pohodi ali pa diplomatskimi zapleti. Najzanimivejša med njimi je gotovo Ahhijawa, ki so jo mnogi povezovali z Ahajo, Ahajci, trojansko vojno in iskali v imenih tamkajšnjih vladarjev ime na, ki so nam znana iz Iliade. Dve poglavji (str. 185—231) govorita o malih hetitskih državicah, ki so se ohranile v Mali Aziji in severni Siriji kot ostanek nekdanj mogočnega imperija. Okoli l. 1200 namreč vderejo v Malo Azijo t. im. »pomorski narodi«, opustošijo še Sirijo in šele na meji Egipta jih je zaustavil faraon Ramses III. V 8. stol. si hetitske državnice podvržejo Asirci, v istem stoletju se v Anatoliji izoblikujeta frigijska in lidijska država. Leta 546 Lidijo osvojijo Perzijci in leta 33 Aleksander Veliki »osvobodi« Malo Azijo.

Knjiga, namenjena širokemu krogu bralcev, je pisana tekoče, kolikor je mogoče se izogiba učeni strokovni terminologiji. Vsakdo, kdor se zanima za predgrško kulturo in zgodovino Male Azije, jo bo s pridom prebral in v njej našel napotke za nadaljnji, podrobnejši študij.

Marko Urbanija

Ekrem Akurgu, *Ancient civilizations and Ruins of Turkey from Prehistoric Times until the End of the Roman Empire*. Istanbul, Türk Tarih Kurumu Basimevi 1970, 375 str., 112 tabel, 168 ilustracij med tekstom, načrti najdišč, 2 zemljevida, 12°.

Ekrem Akurgal je profesor arheologije na univerzi v Ankari. Študiral je v Nemčiji, tam tudi doktoriral in l. 1941 postal predavatelj na ankarski univerzi, 1949 pa profesor. Vodil je izkopavanja Smirne, Sinope, Phokaia, Daskyleon, Pitane, Erythrai, Izmir. Je avtor številnih pomembnih del s področja anatolske arheologije: »Die Kunst der Hethiter«, München 1961; »Späthethitische Bildkunst«, Ankara 1949; »Orient und Okzident«, Baden-Baden 1966; »Urartäische und altiranische Kunstzentre«, Ankara 1968; našeta so le najvažnejša.

Avtor sam pravi, da je »knjiga napisana za tiste, ki jih zanima arheologija, prav tako pa tudi za specialiste«. Za obe vrsti publike je težko pisati. Akurgalu se je to odlično posrečilo. Knjiga je razdeljena v dva dela. Prvi del (str. 3—36) podaja kratek arheološki in zgodovinski pregled anatolskih kultur od 7. tisočletja pr. n. e. do konca rimskega imperija. V drugem delu (str. 37—351) pa opisuje poglavitna najdišča. Le-ta so razvrščena tako, da prične z opisom na zahodu in gre proti vzhodu. Prvo je Byzantium, za njim Cyzicus, potem Troja, Neandria, Assos, Pergamon, itd. do Arsameje in Nemrud Daga na meji Mezopotamije. Ta sistem ima to prednost, da vodi popotnika prek vse Turčije, od skrajnega zahoda do Mezopotamije in to pomanjkljivost, da je zelo nepregleden za tistega, ki bi rad hitro informacijo o nekem najdišču. Temu pomaga abecedni indeks najdišč na začetku knjige z označenimi stranmi.

Vsako najdišče je obdelano po določenem sistemu: geografski položaj, kratka zgodovina, zgodovina raziskav najdišča, opis najdišča (stavbe, obzidje, epigrafski spomeniki, itd.). Pri večjih najdiščih ima na karti vrtano tudi pot, po kateri naj gredo turisti, da bi videli čimveč zanimivega. Vsakemu najdišču je dodana vsaj topografska skica, večjim več skic, rekonstrukcij posameznih stavb, reliefov, templjev, itd.

Na koncu (str. 353—355) je dodan kratek slovar strokovnih izrazov. Izčrpna bibliografija obsega splošna dela za posamezna obdobja, poleg tega pa še najvažnejša dela za vsako v tekstu omenjeno najdišče.

Marko Urbanija

Josip Lučić, Prošlost dubrovačke Astoreje (Župe, Šumeta, Rijeke, Zatona, Gruža i okolice grada do 1366). Matica Hrvatska — ogranak Dubrovnik, pos. izdanje knj. 7, Dubrovnik 1970, str. 126.

Raziskovalci dubrovniške preteklosti so v zadnjih letih posvečali predvsem pozornost raznim vprašanjem ekonomske zgodovine. Zanimala jih je trgovina z zaledjem, obrtna in manufakturna produkcija, pomorska trgovina in razvoj ladjedelništva, cene na dubrovniškem tržišču in podobno. V mnogo manjši meri je njihovo pozornost pritegnil razvoj dubrovniškega teritorija, toponimika, agrarni odnosi. Dobili smo nekatere odlične sinteze o srednjeveški dubrovniški ekonomiki in posebej o trgovini, pogrešali pa smo načrtne, sistematične raziskave posameznih področij dubrovniškega teritorija. Takšne mikroštudije bi lahko dale odgovor na mnoga nerešena vprašanja. Pri takšnih raziskavah seveda ne gre le za proučevanje arhivskega gradiva ampak tudi za terensko delo. V precejšnji meri se je Josip Lučić pri svojem delu poslužil te poti. Pri svojih raziskavah preteklosti Astoreje je pritegnil nekatere moderne zgodovinske metode (poslužil se je rezultatov toponomastike, lingvistike, arheologije in terenskega proučevanja) in tako prišel do nekaterih novih odkritij v nastanku in razvoju Dubrovnik v prvih stoletjih obstoja ter postavil nekatere nove teze.

Predmet Lučićevih raziskav je torej prvotni kopni teritorij Dubrovnik, ki ga poznamo pod imenom Astoreja. To področje je segalo na vsako stran Dubrovnik okrog 10 km ter so mu pripadale naslednje enote: Župa, Šumet, Rijeka, Zaton Gruž in okolica mesta ter nekaj časa Cavtat. Beseda Astoreja pomeni kopno; včasih so se uporabljali tudi nazivi »terra firma«, »hereditas« in »djedina«. Avtor povezuje antično in srednjeveško zgodovino tega področja, da dobi kontinuiteto v zgodovinskem razvoju. Posebno pozornost posveti vprašanju kdaj in kako je Astoreja postala sestavni del Dubrovnik, kdo so bili zemljiški posestniki, kakšni so bili agrarni odnosi, katere panoge gospodarstva

so bile v Astoreji še razvite in kakšna je bila uprava. Raziskave je omejil do leta 1366. To je čas, ko dobi Astoreja svoje dokončne meje.

Glavno arhivsko gradivo je avtor črpal v Historijskem arhivu v Dubrovniku. Ugotavlja, da je literatura, ki obravnava področje Astoreje skromna in brez neke večje znanstvene vrednosti. Lučićeva knjiga o Astoreji predstavlja natis njegove doktorske disertacije. Ker je avtor objavil posamezne dele oz. poglavja v obliki samostojnih razprav (navaja podroben spisek vseh 16 razprav, str. 7), se mu ni zdelo potrebno, da bi pričujočo izdajo opremil s citati o uporabljenih virih in literaturi. Smatra, da je z izpuščanjem opomb dal delu popularnejši značaj. Na koncu knjige pa objavlja zelo izčrpen pregled uporabljenih virov in literature.

Študija o Astoreji je razdeljena na dva dela. Prvi del obsega splošno zgodovinsko-geografske podatke, v drugem delu pa obdela zemljiško lastninske ter agrarno proizvodne odnose, daje pregled ostalih gospodarskih dejavnosti in prikaže upravno organizacijo.

Kot pomemben doprinos proučevanju preteklosti srednjeveškega Dubrovnika smatram podrobno analizo krajevnih imen na področju Astoreje. Za vsak kraj in vsako ledinsko ime ugotavlja, kdaj se prvič pojavi v dokumentih ter raziše njegovo poreklo (ilirsko, rimsko, romansko, vlaško, slovansko). Vsak dokumentarni podatek preverja s terenskim delom. Zanimivi so zaključki teh podrobnih raziskav. Izvor lokalnih nazivov dokazuje, da so se izvršile tekom stoletij spremembe različnih etničnih slojev na področju Astoreje. Toponimi in hidronimi — predromanski in romanski — prekrivajo celotno področje Astoreje. Gostejši in številnejši so čim bližje smo samemu Dubrovniku, redkejši, čim bližje smo mejnim področjem Astoreje. Poleg predromanskih in romanskih se pojavljajo tudi slovanski nazivi. Slovanski toponimi prevladujejo na področju, ki ga je 1357 daroval srbski car Uroš. Razpravo o krajevnih imenih lepo dopolnjuje zelo podroben zemljevid.

V drugem poglavju J. L. obravnava preteklost Astoreje v prazgodovinski in antični dobi vse do propada Epidaura. Pri tem se opira na arheološke najdbe, vendar ugotavlja, da je le majhen del Astoreje arheološko raziskan.

Precej originalnih misli najdemo v tretjem poglavju. O tem kdaj in kako je Dubrovnik pridobil svoj prvotni kopni teritorij, obstajajo v znanosti različna mišljenja. Na podlagi študija toponimov prinaša povsem novo tezo o tej problematiki. Historiografija se je doslej opirala na poročilo Konstantina Porfirogeneta, ki je v 20. poglavju svojega dela »De administrando imperio« opisal začetke Dubrovnika. Poroča, da so se prebivalci Epidaura, ki so ga v začetku 7. stoletja razrušili Slovani in Obri, razbežali in naselili »na strmih mestih«. J. L. meni da se poročilo K. P. ne nanaša na eno samo točko, to je na morsko čer Ragusium, ampak da so se zatekli tudi v druga dva utrjena kraja v Zupito je v Spilan in Gradac. Spilan, Gradac in Ragusium so bili utrjeni verjetno že v II. stoletju, kar dokazuje, da je bila celotna Župa naseljena že v antični dobi. Nedoločenega dne naj bi se prebivalci Spilana in Gradeca preselili v Ragusium. Polja, ki so jih obdelovali prebivalci Spilana, Gradeca in Ragusiuma naj bi predstavljala prvotno dubrovniško posest. Obstoj dubrovniškega teritorija v Astoreji dokazuje tudi poročilo v 30. poglavju v delu K. P. Podatek se nanaša na čas vlade bizantinskega cesarja Vasilija I. Dubrovčani so morali namreč za svojo posest plačevati poseben davek bizantinskemu strategu, od Vasilija dalje pa ga plačujejo slovanskim knezom v zaledju. Ta davek je znan pod imenom mogoriš. J. L. zastopa stališče, da Dubrovčani plačujejo mogoriš slovanskim knezom v zaledju za posest na svojem teritoriju zato, da bi to posest mirno uživali. Odklanja misel, da gre za zemljo, ki bi jo vzeli Dubrovčani od Slovanov v najem.

Tudi topografske raziskave dokazujejo, da so morali imeti Dubrovčani svojo posest v neposredni okolici že zelo zgodaj. Romanski toponimi v Astoreji pričajo, da so romanski prebivalci ostali na svojih posestvih tudi po slovanskem prodoru na Jadran. Meja, do koder segajo romanski toponimi, naj bi bila po Lučiću etnična meja Romanov in s tem tudi meja dubrovniškega teritorija. Raz-

poreditev in položaj predslovanskih in slovanskih toponimov opozarja, da Slovani niso bili gospodarji celotnega področja Astoreje.

Zaustavlja se tudi pri vesteh (zabeležili so jih dubrovniški analisti Anonim in Ranjina ter Pop Dukljanin v svojem Letopisu), ki so navidezno protislovne z ozirom na prejšnje ugotovitve. Omenjeni pisci posredujejo podatek, da je nasproti otočka Ragusiuma, ki je bil naseljen z romanskim prebivalstvom, obstajalo slovansko naselje Dubrovnik. Staro ime Ragusium naj bi se v trenutku združitve obeh delov razširilo tudi na slovansko predmestje, a slovansko ime predmestja naj bi se razširilo na Ragusium. Ta teza je sprejeta v vseh pregledih dubrovniške zgodovine. J. L. ugotavlja, da obstoj nekega slovanskega predmestja, ki bi se imenovalo Dubrovnik, ne potrjujejo niti arheološke najdbe niti zanesljivi sodobni zgodovinski viri. Obliko Dubrovnik kot naziv za Ragusium srečamo prvič v listini bana Kulina leta 1189. Izvor imena Dubrovnik večina raziskovalcev išče v korenju dob, dobr — silva, quercus = gozd, hrast (področje, pokrito s hrastovim gozdom, dubrava). V zadnjem času so bili namreč objavljeni nekateri trdni dokazi, da beseda Dubrovnik sploh ni slovanskega izvora. Žarko Muljačić (v razpravi »O imenu grada Dubrovnika«, Zadarska revija XI, 1962) izvaja besedo Dubrovnik iz besede (epi)daurinov. Podobno je tudi v razlago imena Ragusium. Danes je jasno, da ni nastalo od grške osnove »lau«, ampak je starejšega, verjetno ilirskega porekla.

V drugem delu obravnava avtor gospodarsko-družbene odnose v Astoreji. Glede na to, da je bila glavna panoga gospodarstva, s katero so se ukvarjali prebivalci Astoreje poljedelstvo, se najprej sprašuje, v čigavih rokah je bila zemlja. Lučičevo delo pri obdelavi teh vprašanj je v precejšnji meri pionirsko. Tudi tiste razprave, ki obravnavajo agrarno-proizvodne odnose v dubrovniški republiki, ne analizirajo v dovoljni meri zemljiške lastnine, zemljiško posestne strukture dubrovniškega prebivalstva in zemljiško posestne odnose. Z izčrpnimi arhivskimi raziskavami izpolnjuje avtor to praznino. Slika, do katere pride, prikazuje, kako je izgledala zemljiško posestna struktura najstarejšega dubrovniškega teritorija, predno se je dubrovniška komuna razširila na nova področja.

Največji delež posesti v Astoreji pripada dubrovniškemu plemstvu. Glede na velikost posesti razdeli plemstvo na tri kategorije. Ta delitev se v precejšnji meri ujema z družbeno pomembnostjo posameznih dubrovniških plemiških rodbin. V XIV. stoletju je imelo 54 plemiških rodbin stalno posest v Astoreji. Pučanom (obrtniki, trgovci, lastniki ladij, delavci) pripadajo v Astoreji le manjše parcele. Njihova posest pogosto menja lastnika, del pa preide v roke plemstva. V manjši meri pripadajo posamezni kosi zemlje tudi tujcem. V posebnem poglavju se dotakne še cerkvene posesti. Cerkvene ustanove uživajo posest več ali manj stalno. Odlok vlade iz leta 1348-50 prepriča nadaljnje kopičenje zemlje v cerkvenih rokah. Določeni kompleksi zemlje ostanejo last dubrovniške občine. Največ občinske zemlje je bilo na Brgatu, kot se je tedaj imenoval velik del današnjega Srda.

Pripadniki nižjih družbenih slojev so običajno sami obdelovali svoje parcele. Veleposestniki iz vrst plemstva, bogatih meščanov, pa so obdelovali zemljo s pomočjo tuje delovne sile. Kakšni agrarno-proizvodni odnosi so se pri tem razvili, je predmet naslednjega poglavja.

V Astoreji so se prvenstveno razvijale naslednje agrarne panoge: vinarstvo, sadjereja in vrtnarstvo. Čeprav je bil kolonat osnovna oblika agrarnih odnosov v Dalmaciji in tudi na področju Dubrovnika v zgodnjem srednjem veku, opozarja J. L. na obstoj raznovrstnih oblik, ki jih najde na področju Astoreje. Ugotavlja, da je struktura starorimske posesti nadaljevala svoje življenje tudi v novih okoliščinah po prihodu Slovanov. Loči obdelavo zemlje v lastni režiji, pojav podložništva kot nove kategorije v agrarnih odnosih in obliko dajanja zemlje v zakup. Zemljo, ki jo je zemljiški lastnik obdeloval v lastni režiji, se je imenovala »carina«. Prvotno so jo zemljiški lastniki obdelovali s pomočjo neplačane delovne sile. To so sužnji v srednjeveškem smislu besede. Oni so nesvobodni, ker so sestavni del posesti. V XIII. stoletju se ta oblika agrarnih odnosov preživi. Agrarne sužnje postopoma zamenja plačana

delovna sila. To so osvobodenci (libertini), svobodni obdelovalci — težaki (laboratores liberi), kopači (zappatores, verjetno sezonski delavci), sluge in podobni. Sredi XIV. stoletja pride do pomanjkanja delovne sile, zato pride v odnosih med zemljiškim lastnikom in obdelovalcem zemlje do sprememb. Zemljiški lastnik skuša s pomočjo državne oblasti prisiliti neposrednega obdelovalca, da čim dlje ostane na zemlji. Najpogosteje lastnik zadrži delovno silo na ta način, da izroči obdelovalcu zemlje manjšo parcelo v uživanje. Obdelovalec, ki bi sprejel npr. 1 solad zemlje, mora v zameno delati na lastnikovi zemlji letno 1—3 tedne. Na ta način se uvaja neke vrste delovna renta, obdelovalec pa se na nek način priveže na zemljo. Proces, ki pelje od plačane delovne sile do nekih specifičnih oblik podložništva, traja v Astoreji več kot pol stoletja. Čeprav na področju Astoreje ni nekih formalnih oznak fevdalnih odnosov — kmet ostane namreč svoboden človek, lastnik nad kmetom nima sodne oblasti — obstaja vseeno nek fevdalni način izkoriščanja.

Zemljo, ki jo lastnik ni obdeloval v lastni režiji, je dajal v zakup. Zakup je lahko naturalni ali denarni, bil pa je lahko kratkoročni ali dolgoročni. Iz privatno-pravnih pogodb je razvidno, da daje lastnik zemljo v zakup pod pogojem, da mu obdelovalec odstopi določen del pridelkov. Če je bila zemlja nekultivirana, pripada zakupniku večji delež. Vedno bolj se je uveljavila delitev pridelkov na polovico. Denarni zakup prevladuje na posestvih cerkvenih ustanov. Ta oblika zemljiških odnosov bi torej odgovarjala kolonatu. Vsekakor je avtorju uspelo, da je opozoril na različne oblike agrarno-pravnih odnosov na področju Astoreje. (Opozorjam na kritiko Nade Klaić, Problem kmetstva na področju dubrovačke Astoreje [Prilog problematici dalmatinskog agrara], Arhivski vjesnik XIV, Zagreb 1971, str. 257—273).

Ker se zaradi prirodnih pogojev ni mogla razviti veleposest v pravem smislu besede, v Astoreji ni veliko obdelovalnih površin, so se morali prebivalci Astoreje ukvarjati tudi z drugimi neagrarnimi panogami. Pri tem ne izvzame vpliv mesta Dubrovnika na svojo okolico. Ekonomika mesta in okolice se v mnogočem dopolnjuje. Avtor obdela vse proizvodne panoge, ki se razvijajo na področju Astoreje. Omenja proizvodnjo strešne opeke, apna, soli, klesarstvo, mlinarstvo, čebelarstvo, prodajo gnoj, ladjedelništvo, ribištvo. Področje Astoreje zajemajo tudi denarni posli, posamezniki se vključujejo v trgovske družbe. Ilustrativni so podatki o cenah posameznih proizvodov.

Razpravo zaključí L. s pregledom razvoja uprav. organizacije distrikta.

Lučićeva študija o Astoreji predstavlja pomemben doprinos v naši zgodovinski znanosti. Upoštevanja vredna je metoda, ki jo pri svojem delu uporablja. Nekatere njegove rešitve bodo morale odmevati v delih, ki obravnavajo preteklost Dubrovnika, druge pa bodo izzvale določeno polemiko. Preglednost zmanjšujejo ponavljanja, ki bi lahko brez škode za razumevanje odpadla.

Ignacij Voje

Mihailo J. Dinić, *Humsko-trebinjska vlastela*. Pos. izdanje SANU, knj. CCCXVII, odeljenje društvenih nauka knj. 54, Beograd 1967, str. 114.

Med zadnja obsežnejša dela pokojnega akademika in profesorja dr. Mihaila J. Dinića spada študija o Humsko-Trebinjskem plemstvu. Mihailo J. Dinić, ki je umrl 12. V. 1970. leta, je pripadal starejši generaciji srbskih zgodovinarjev. Bil je redni profesor zgodovinskega oddelka filozofske fakultete v Beogradu, kjer je predaval narodno zgodovino srednjega veka. Velik ugled je užival kot vzgojitelj. Znana je njegova medievistična šola, iz katere so izšli najvidnejši zgodovinarji mlajše generacije, ki delujejo danes na univerzah v Srbiji in Bosni, v arhivih, muzejih in drugih institucijah. Na znanstvenem področju je nadaljeval Jirečkovo delo. Proučeval je predvsem dubrovniški arhiv s posebnim namenom, da osvetli razna vprašanja s področja srbske in bosenske zgodovine. Izdal je nekaj pomembnih zbirk virov. Opus njegovih del je obsežen (pregledno, čeprav ne popolno bibliografijo sta izdelala Sima Ćirković in Rade Mihaljić, ki je izšla v Zborniku Filozofskog fakulteta, knj. VIII, Beograd 1964. str. 2—8).

Mnoge njegove študije, v katerih je pogosto zaoral ledino, predstavljajo trdno osnovo za nadaljnje delo. Njegove razprave so rezultat vestnega arhivskega študija. Iz drobnih podatkov je znal napraviti jasno sliko. Kljub težki bolezni v zadnjih letih, je še vedno ustvarjal in presenečal znanstvene kroge s svojimi najnovejšimi izsledki.

S kratko oceno njegove zadnje knjige bi tudi slovenski zgodovinarji počastili njegov spomin.

Kljub ozko zastavljenemu naslovu, je M. D. odprl v svojem delu o humsko-trebinjskem plemstvu številna vprašanja v zvezi z razvojem fevdalizma v dubrovniškem zaledju in posredno tudi v srednjeveški Srbiji. Proučevanje preteklosti in vloge plemstva v srbski srednjeveški državi je otežkočeno zaradi majhnega števila ohranjenih virov. Plemiške arhive, kolikor so obstajali, so uničili Turki, ostali viri pa nudijo zelo razdrobljene in posamične podatke. Iz teh drobnih in fragmentarnih podatkov je uspel izdelati zelo konkretno sliko o plemstvu nekega ožjega področja. Omejil se je na plemstvo bližnjega zaledja Dubrovnika iz razloga, ker je v dubrovniškem arhivu našel o tem plemstvu največ gradiva. Model, ki ga je uporabljal pri svojem proučevanju, naj bi služil za raziskave tudi na drugih področjih srbske srednjeveške države.

M. D. si je zadal nalogo, da ugotovi, kolikor je seveda možno, genealoške zveze posameznih plemiških rodbin, njihov razvoj, posest in njihovo vlogo v Trebinju in Humu. Pri tem seveda ne zanemarija stikov tega plemstva s samim Dubrovnikom. Čeprav Trebinje in Hum nista bila ves čas obstoja srbske srednjeveške države v njenem okviru, je avtor mnenja, da se situacija bistveno ne spremeni. Avtor se v svoji študiji ni dotaknil vlaških starešin in njihovega položaja, ker bi ta vprašanja zahtevala posebnih obravnav.

Kljub temu, da so bile nekatere plemiške rodbine s tega področja že prej podrobno obdelane (Jireček je obdelal Drugoviće, Jovanka Mijušković Kalić Sankoviće, Veljan Trpković Branivojeviće) predstavlja Dinićeva študija vendarle celoto ter vključuje tudi rezultate omenjenih avtorjev. Šele od zadnjega desetletja 13. stoletja, odkar so ohranjene arhivske knjige dubrovniškega arhiva, so ohranjeni številni in kontinuirani podatki o humsko-trebinjskem plemstvu. Do tega časa obstajajo le posamezne vesti.

Podrobno je uspešno avtorju obdelati 35 plemiški rodbin, ki so delovale na področju bližnjega dubrovniškega zaledja. Za njih je lahko sestavil ali vsaj slutil približno genealogijo, ugotovil njihovo posest in podrejene ljudi. Ugotavlja tudi, da ni pravilno stališče tistih, ki trdijo, da so pri plemstvu obstajala samo patronimska imena in da so zelo redko obstajali stalni priimki. Njegove raziskave so dokazale, da se uveljavi skupni priimek. Taki so Nikolići, ki se pod tem skupnim imenom označujejo ves čas svojega obstoja. Podobno je z Ljubibratići in celo Starčići. Druga zanimiva ugotovitev pa je, da je baštinska posest posameznih rodbin bila stalna, kljub težkim krizam, ki so zajele področje Huma in Trebinja. Tudi politične spremembe ne vplivajo na trdnost zemljiške posesti.

Precej podatkov se nanaša tudi na osebnosti, pri katerih M. D. ni mogel ugotoviti njihove rodbinske povezanosti, čeprav se omenja kraj oziroma župa iz katere izhajajo. Našel je tudi primere, da ni razvidna niti rodbinska povezanost niti krajevna pripadnost, čeprav nekateri podatki opozarjajo, da gre za plemiča iz ožjega dubrovniškega zaledja. Opozoril bi na izredno precizno metodo ugotavljanja plemstva pri posameznih ljudeh, ki se pojavljajo v dubrovniških dokumentih. Da bi dal avtor čimbolj popolno sliko o plemstvu tega področja, je te posameznike obdelal posebej v dveh ločenih poglavjih.

Zelo pomemben doprinos proučevanju plemiškega razreda v Nemanjiški Srbiji predstavlja XXXVIII poglavje. Tu se loti podrobne obdelave in analize vlastelićev, ki predstavljajo najnižji sloj privilegirane razreda v srednjeveški Srbiji. Termin vlastelić je dobro znan iz Dušanovega zakona. Iz posameznih ohranjenih redakcij Dušanovega zakonika pa so razvidne razne variante o njihovem položaju. Le člen 50. postavlja jasno razliko med vlastelo in vlastelićići. Tudi pri proučevanju ostalih podatkov izven zakonika je naletel avtor na precejšnje težave.

Ceprav najdemo vlasteličiče pod tem imenom šele od druge polovice 15. stoletja, to ne pomeni, da niso obstajali že prej, vendar pod drugim imenom. V Bosni se pojavijo vlasteličiči ob proglasitvi kraljestva leta 1377. Preko Bosne se razširi ta naziv tudi v Poljcie. Značilno je, da se tudi člani dubrovniškega patricijata pogosto nazivajo kot vlasteličiči v srbskih listinah.

O srbskem plemstvu, predvsem o nižjem, navaja M. D. podatke s področja tistih žup, ki so jih pridobili Dubrovčani z nakupom; to so Pelješac s Stonom, Bosansko primorje in Konavliji. Ti predeli so pripadali najprej srbski državi, nekateri od njih pa so pozneje prišli pod Bosno. Številčno stanje malega plemstva ugotavlja M. D. v obmejni župi v Konavljah in to v tistem delu, ki ga je leta 1419 odstopil Dubrovniku Sandalj Hranić. Pri delitvi južnega dela med svoje plemiče je dubrovniška vlada napravila izjemo. 60 starih srbskih fevdalnih rodbin je obdržalo svoje baštine. Opozori na določeno diferenciacijo glede na velikost zemlje, ki jim je priznana. Na ostalih področjih, ki jih pridobi Dubrovnik, avtor tega pojava ni opazil. Ko so Dubrovčani kupili leta 1426 ostanek Konavelj od Pavlovićev, niso nikomur od starih prebivalcev priznali njihove posesti. Kdor ni hotel postati kmet, je moral zapustiti Konavlje. Čeprav nekateri raziskovalci dopuščajo možnost obstoja neodvisnih kmetov, je M. D. mnenja, da svobodni kmetje, kot nekakšna ločena družbena kategorija, ne obstaja v srednjeveški Srbiji.

Knjigo zaključuje izčrpen register osebnih in krajevnih imen.

Ignacij Voje

Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek Agrarno gospodarstvo. Ožja redakcija Pavle Blaznik, Bogo Grafenauer, Sergij Vilfan. Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti, inštitut za zgodovino, sekcija za občo in narodno zgodovino; založila Državna založba Slovenije, Ljubljana 1970, str. XVII + 652 + 3 priloge.

Inštitut za zgodovino pri SAZU je na pobudo Zgodovinskega društva za Slovenijo in po predhodnih pobudah posameznih zgodovinarjev že pred več kakor dvema desetletjema sprejel kot eno svojih poglavitnih neposrednih nalog napisati Leksikon gospodarske in družbene zgodovine, ki naj bi časovno zajel razdobje od naselitve prednikov Slovencev v Vzhodne Alpe do druge svetovne vojne. Sedaj je pred nami prvi zvezek prve knjige tega široko zasnovanega dela z naslovom Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek Agrarno gospodarstvo. V njej je torej zajeto agrarno gospodarstvo. Po napovedih agrarnega odseka SAZU (ki ga tvorijo P. Blaznik, B. Grafenauer, M. Kos, S. Vilfan, F. Zwitter in J. Zontar) bo temu sledil kmalu drugi zvezek agrarnih panog, v katerem bodo obravnavali družbeno zgodovino podeželja. Oba skupaj bosta predstavljala celoto.

Celotno delo so avtorji zasnovali tako, da bodo v delu posamezne veje gospodarstva in družbe kot zaokrožene celote obravnavali v leksikografski obliki, vendar pod znatno širšimi gesli kakor so običajni pri navadni leksikalni obdelavi. Tako je zasnovana navedena knjiga; toda širša gesla so povezana v večje naslovne enote, a gesla sama se dele na različno — snovi primerno in prilagojeno — število oddelkov in pododdelkov, zaznamovanih z rimskimi in arabskimi številkami. Pri geslih je praviloma vrstni red obdelave v glavnem enak: razlagi pojmov in terminologije, kjer je ta potrebna, sledi prikaz virov in literature v zvezi z geslom, a temu opis zgodovinskega razvoja in stanja v geslu zajete snovi, a tudi drugih k geslu spadajočih obravnav. Vendar so avtorji navajali literaturo — kot nekako nadomestilo za znanstveni aparat — tudi na koncu posameznih pododdelkov gesla. Težko je že sedaj dati dokončno sodbo o zasnovi te in bodočih knjig leksikona. Vendar se mi zdi, in to naj posebej poudarim, sodeč po tem zvezku, da sintetični obliki besedila, v katerem se ne analizira niti ne razpravlja, marveč se v njem prikazujejo predvsem rezultati znanstvenih dognanj, tako koncipirana zasnova dela povsem ustreza. Vsekakor bo o konceptiji dela mogoče reči več, ko bo izšel še drugi zvezek agrarnih pa-

nog in bo z njim ena panoga zaključena tako z gospodarskih kakor tudi z družbenih vidikov.

V pričujočem zvezku so avtorji v okviru agrarnih panog obravnavali vire in literaturo za celotno področje, torej tako za gospodarsko kot družbeno plat življenja (po zasnovi je virom in literaturi namenjena cela prva knjiga leksikona) agrarnih panog ter proizvodjalne sile, sredstva in načine v njihovem okviru; vsega skupaj 28 gesel. Le-ta zajemajo kolonizacijo in populacijo na slovenskih tleh, agrarni proizvodnji namenjeno zemljo, orodje in načine, organizacije za napredek agrarne proizvodnje, specialno šolstvo in strokovno literaturo, domačije in njih povezavo ter gospodarski obrat kmetije, kot nekaj zaključek prikaza agrarnega gospodarstva. Delo so si razdelili avtorji F. Baš (Gospodarska poslopja), P. Blaznik (Kolektivna kmečka posest, Enote individualne posesti, Poljska razdelitev, Kmečka naselja ter sodeloval pri geslu Kolonizacija in populacija, kjer je napisal III. poglavje o kolonizaciji in populaciji od 16. do 18. stoletja in še nekaj krajših prispevkov o pojmih, virih in literaturi, deloma skupaj z B. Grafenauerjem), B. Grafenauer (sodeloval pri istem geslu, za katerega je napisal IV. poglavje o populaciji in agrarnem prebivalstvu od srede 18. stoletja do druge svetovne vojne ter nekaj krajših sestavkov o pojmih, virih in literaturi, deloma skupaj z P. Blaznikom, ter napisal Uvod (k Orodje in načini), Poljedelsko orodje, Urbarizacija zemljišča, Poljedelski obdelovalni načini, Nabiralništvo, Gospodarski obrat kmetije), M. Kos (sodeloval pri geslu Kolonizacija in populacija ter napisal II. poglavje o kolonizaciji in populaciji v srednjem veku z odgovarjajočimi odstavki o virih in literaturi, v katerem je strnil ugotovitve svojega dolgoletnega proučevanja naselitve in kolonizacijskega procesa na Slovenskem v srednjem veku). S. Mihelič (Čebelarstvo), V. Novak (Živinoreja), E. Umek (Lov in lovstvo, Ribištvo in ribolov), V. Valenčič (Vrste zemljišč, Kulturne rastline, Vrtnarstvo, Vinogradništvo, Hmeljarstvo, Sadjarstvo, Gozdarstvo, Organizacije za napredek agrarne proizvodnje, specialno šolstvo in strokovna literatura), S. Vilfan (Kmečka hiša), F. Zwitner (sodeloval pri geslu Kolonizacija in populacija z odstavki o štetjih prebivalstva kot virov za populacijo in o literaturi o njih) in J. Žontar (Gojitev sviloprejk). Pri tem seveda ne gre pozabiti dela, ki ga je pri obravnavi besedil opravil celotni agrarni odsek SAZU, a pri pripravi končnih oblik besedila in celotne zasnove zvezka zlasti še ožja redakcija, ki je poleg tega napisala še geslo o enotah agrarne posesti in knjigo opremila z izredno bogatimi, strokovno zelo ilustrativnimi poznorili.

Obdelava posameznih gesel je zelo obširna in je v največjih primerih dobila obseg razprav. V pregledni sintezi so avtorji v njih strnili dosedanje rezultate znanosti na obravnavanem področju, a tudi dognanja svojih dolgoletnih proučevanj posameznih problemov agrarne zgodovine. Hkrati s tem so opozarjali na vprašanja in probleme, ki so bili doslej slabo proučeni ali pa sploh neraziskani ali pa so sporni. Delo je tako postalo tudi izhodišče za nadaljnja znanstvena raziskovanja in proučevanja. Vrednost dela je s tem seveda samo pridobila. Besedilo so avtorji zelo funkcionalno vključevali številne zemljevide, tlorise, grafikone, statistične tabele in številne skice ter fotografije. Kot posebne priloge pa so knjigi priloženi zemljevid Agrarna kolonizacija slovenske zemlje, delo M. Kosa, ki izredno plastično dopolnjuje njegovo besedilo o srednjeveški kolonizaciji, dalje zemljevid o razširjenosti gozdov na ozemlju sedanje SRS ob koncu 19. stoletja, ki jo je po podatkih za katastrske občine priredil V. Valenčič, in končno, združeni zemljevid slovenskega ozemlja po stanju ob koncu leta 1925, ki ga je sestavil A. Kralj.

V celoti je knjiga delo, ki zaradi svoje izredno bogate vsebine in zaradi mnogovrstne problematike zasluži vso pozornost ne glede na to, da bo kritični ocenjevalec gotovo imel k vsebini posameznih gesel podrobne pripombe in seveda tudi popravke. Vsekakor jo moremo šteti med najpomembnejša dela slovenskega zgodovinopisja. Prav tako je celotno zasnovo leksikona gospodarske in družbene zgodovine Slovencev označiti za grandiozen načrt, katerega ure-

sničenje bo prineslo slovenskemu zgodovinopisju veliko afirmacijo tudi v širokem mednarodnem znanstvenem svetu.

S tem zapisom smo želeli v glasilu slovenskih zgodovinarjev čimprej kot mogoče opozoriti na to pomembno knjigo. Zato uredništvo Zgodovinskega časopisa seveda še pričakuje oceno tega dela.

Ferdo Gestrin

Peter Vodopivec, Luka Knafelj in štipendisti njegove ustanove. Ljubljana 1971 (Knjižnica Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino, zvezek 5). Strani 104.

Prav gotovo bo slovenska kulturna javnost pozdravila knjižico, ki jo je spisal mladi zgodovinar Vodopivec in popisuje v njej ne samo življenje in delo Luke Knaflja, ustanovitelja imenitne štipendije, ki jo Slovenci prejemamo že 300 let, ampak tudi kronološko navaja uživalce štipendije in superintendente (upravljalce ustanove), končno tudi usodo Knafljeve nepremičnine na Dunaju.

Kolikšen interes je bil za imenovano študijo, razberemo iz uvodnih stavkov: témo je določila ljubljanska univerza (današnji razpisovalec Knafljevih štipendij) ob razpisu nalog za študentske Prešernove nagrade leta 1968, avtorju je bil mentor univ. prof. dr. Fran Zwitter, poleg tega mu je pomagala manjša skupina zgodovinarjev doma in na Dunaju, dalje je izid študije finančno podprla Univerza v Ljubljani, končno pa delo izdala Knjižnica Kronike, ki je s tem zavestno znatno preseгла okvir krajevne zgodovine.

Štipendijo je utemeljil Luka Knafelj in je pričela teči z novembrom 1676. Vodopivec je kot prvi ugotovil, da Knafelj ni bil Gorenjec iz Doslovič — kar je veljalo do danes, — ampak Ribničan, rojen okoli leta 1621. Okoli 27 let star je bil na Dunaju posvečen v duhovnika. Vsaj od takrat je stalno živel na Dunaju oziroma v Gross Russbachu kot župnik.

Štipendij, ki so jih nekdaž uživali naši študentje, je bilo več. Avtor nekatere navaja, toda res samo navaja, ker je razumljivo, da se je hotel omejiti le na Knafljevo. Preštudiral je kar precej virov in literature pa kljub vsemu potrjuje, da ni mogel ugotoviti vseh prejemnikov štipendije. Pri drugih podobnih ustanovah je bilo verjetno stanje še manj pregledno in manj urejeno.

Ob tem se nam kar sámo ponuja vprašanje, ali bi se ob študiju vseh štipendij in podobnih načinov podpiranja ne mogel izluščiti nekakšen oris sistematične oskrbe slovenskih (ali vsaj »kranjskih«, dalje »goriških« in drugih) študentov? Koliko gre pri narodih in narodnostih habsburške monarhije, ki niso imeli svojih univerz in so morali njihovi študentje študirati na Dunaju, v Pragi in drugje, za izjemno mecenstvo, za humanost posameznika, koliko pa za nekakšen organiziran privatni sistem vzdrževanja, ki je šel bolj v širino, kot si to danes predstavljamo? Vsekakor ni naključje, da je Ribničan-duhovnik Knafelj določil v testamentu vsoto za štipendiranje inteligence, tujec-bankir Jakob Schellenburg pa ne; Knafelj je čutil, da je Slovenec, da more in mora pomagati sorojakom, da dobijo svojo inteligenco, Schellenburg pa je kljub vsemu ostal v našem miljeju tujec.

V seznamu štipendistov navaja Vodopivec v obliki opomb — pač tam, kjer je mogel ugotoviti — nekaj najvažnejših biografskih opomb. Podatke za nekatere štipendirance moremo spopolniti kar na tem mestu. Odvetnik v Kranju dr. Beno Sabothy (Vodopivec, op. cit., str. 76, leto 1904/05) je bil revizor tekstilne tovarne »Jugočeška« in tudi sicer v gospodarskem življenju Kranja znana oseba. Dr. Julij Murgel (str. 77, 1911/12) je bil po ustnih podatkih sina dr. Antona, kirurga v trboveljski bolnišnici, rojen 21. julija 1889 v Kranjski gori (umrl decembra 1971). Zaslovel je po tem, da je že v letih 1937—1941 uspešno operiral srce nekaj pacientom v bolnišnici v Krškem, kjer je bil kirurg-primarij. O operacijah je napisal strokovne članke v švicarsko zdravniško revijo. Leta 1969 je bil odlikovan z jugoslovanskim redom dela z zlatim vencem. O njem sta pisala dva članka, prvi v reviji Arena 29. novembra 1970, drugi v reviji VEN maja 1970 (s sliko). Njegov starejši brat Erwin (rojen 1886 v Novem mestu, umrl 1966 na Dunaju) je bil šef-zdravnik zveze bolniških blagajn in zdrav-

stveni svetnik; po prvi svetovni vojni je ostal na Dunaju. Bil je tudi absolvirani jurist. Veliko je publiciral s področja socialne medicine. Miha Kambič (77, 1912/13) je bil po osvoboditvi finančni minister vlade v Ljubljani in pozneje guverner Narodne banke v Beogradu, Jožef Smola (77, 1914/15) je bil po ustni izjavi dr. Vinka Vrhunca advokat v Ljubljani; preimenoval se je v Smoleta; je oče Jožeta, diplomata, in Janka, našega zveznega sekretarja za finance v Beogradu. Dr. Vinko Vrhunec (76, 1914/15), direktor Trboveljske premogokopne družbe, mi je povedal o sebi, da mu je štipendija tekla kljub temu, da je bil vpoklican na soško fronto; prejemal jo je do 1918, ko je bila ukinjena. Studije je končal in tudi promoviral na zagrebški fakulteti.

Naj na koncu še enkrat poudarim, da nas je knjižica prav prijetno presenetila in da ob tej priliki želimo, naj bi se tako obdelale tudi druge podobne ustanove. Počasi bomo dobili zaokroženo sliko o podpiranju naše inteligence pred ustanovitvijo ljubljanske univerze.

Jože Šorn

Dr. Břanislav Gligorijević, Demokratska stranka i politički odnosi u kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Institut za savremenu istoriju, Beograd 1970, 620 strani.

S pričujočim delom B. Gligorijevića se je historiografija o stari Jugoslaviji obogatila z novim in izredno pomembnim delom. Avtor se je lotil zelo važnega in obsežnega problema, prikaza razvoja ene najpomembnejših jugoslovanskih političnih strank in njene politike v prvem desetletju obstoja države 1919—1929, to je v času parlamentarizma, ko so klasične politične stranke igrale zelo pomembno vlogo. Mirne duše moremo priznati, da se mu je s pričujočim delom, velike širine in plastičnosti, posrečilo izklesati enega temeljnih kamnov za politično zgodovino stare Jugoslavije.

Delo je napisano na podlagi študija velike množine gradiva, za katerega moremo reči, da je zbrano res vsestransko (precej fondov je koristil prvi), tako da mu tudi najbolj kritičen recenzent in poznavalec arhivov nima česa očitati. Avtor je pregledal in uporabil vse pomembnejše arhivske fonde v Jugoslaviji, nanašajoče se na obravnavani problem, najslabše so pravzaprav upoštevani slovenski arhivi. Pregledal je vse važnejše časopisje ter konsultiral vso obstoječo literaturo, ki pa je tako ali tako starejša in ima že bolj značaj vira.

V sedmih poglavjih je avtor prikazal nastanek demokratske stranke kot fuzije različnih večjih in manjših strankarsko političnih meščanskih grupacij, ki so se zavzemale za unitarno jugoslovanstvo in zaradi tega za močno centralistično državo. Tej Buržoaziji je bila ob formiranju pred očmi močna vsedržavna stranka, ki naj bo nosilka državotvorne ideje in konsolidacije. Formiranje stranke v letu 1919 ima dve etapi, prvo, v kateri se združijo podobne stranke iz prečanskih krajev 15. in 16. februarja 1919 v Sarajevu. Glavnino v stranki tako predstavljajo srbske stranke iz bivše hrvatsko-srbske koalicije s Svetozarjem Pričičevićem. Stranka nekaj časa koketira s srbsko Narodno radikalno stranko in govori celo o fuziji z njo v eno enotno državotvorno stranko, toda ob problemu razmejitev vpliva in poslanskih mandatov se razideta. Demokrati potem navežejo stik s srbskimi opozicijskimi strankami, predvsem s Samostalno radikalno stranko Ljube Davidovića in Naprednjačko Voje Marinkovića in se 11. aprila 1919 združijo in izberejo za šefa Ljubo Davidovića. Tako formirana stranka dobi v Privremenem narodnem predstavništvu nesorazmerno veliko število zastopnikov.

Avtor govori nadalje o prizadevanju in vlogi Demokratske stranke pri centralističnem urejanju Kraljevine SRS in pri borbi za vidovdansko ustavo.

Eno poglavje posveti vlogi Demokratske stranke pri zadušitvi revolucionarnega delavskega gibanja. Ob natančni analizi pokaže novo sliko, da ni bila Demokratska stranka edini komunistični nasprotnik in tvorec protikomunističnih zakonov Obznane in Zakona o zaščiti države, da je tu odigrala veliko, včasih vodilno vlogo tudi Radikalna stranka.

Nevzdržnost centralistične državne ureditve, ki potisne v opozicijo režimu kar celotni hrvatski in slovenski narod in povzroči latentno državno politično krizo v SRS, prisili tudi nekatere voditelje DS s predsednikom Davidovičem, da začno razmišljati o sporazumu s Hrvati in o reviziji vidovdanske ustave. Ultraunitaristično krilo v stranki se temu odločno upira in odbija kakršnekoli pogovore z Radićem, ki ga je treba upogniti. To privede do razcepa v Demokratski stranki marca 1924. Pribičević odcepi od demokratskega poslanskega kluba dobro tretjino poslancev, skoraj vse poslance iz prečanskih krajev, in ustanovi svojo Samostalno demokratsko stranko. Ta stranka potem zastopa stališča intrasingentnega unitarizma in centralizma in sodeluje v vladnih kombinacijah z radikali ter se bori za obrambo vidovdanske ustave.

Demokratska stranka še nadalje išče sporazum s tako imenovanim federalističnim blokom HSS, SLS in JMO, ustanovi z njim Opozicijski blok in v drugi polovici leta 1924 z SLS in JMO tudi vlado Narodnega sporazuma, ki ima nalogo izvesti pomiritev s Hrvati in ustavno spremembo. Vlada in politika narodnega sporazuma sta od dvora, vojaške diktatorske klike in radikalne stranke minirani in zrušeni.

Po kratkem intermezu, sporazuma med velikosrbskimi radikali z Nikolo Pašićem in HSS s Stjepanom Radićem, v katerem je Radić odigral dokaj sramotno in klavno vlogo, zapustil je blok opozicije, stopil v vlado, v kateri se je dokončno kompromitiral, je nastopilo obdobje priprav na kraljevo diktaturo. V tem času poizkusov dvora, da razbije klasične politične stranke, ki so do tega časa igrale odločilno vlogo in se borile za parlamentarizem in demokratizem, je prišlo v Demokratski stranki do ponovnega cepljenja. Bolj reakcionarni politiki bivše Naprednjačke stranke Voja Marinković in podobni so zapadli pod vpliv dvora ali se mu prodali in začeli delati na formiranju nekake vsedržavne dvorske stranke, ki naj se ustanovi iz oportunističnih disidentov vseh strank pri vseh jugoslovanskih narodih. Davidović se na svoje stare dni s strankino levico upre takim poizkusom in preti z ostavko predsedniškega položaja v stranki, katere politiko noče kriti s svojim imenom. Ves ta razvoj pretirga kraljeva proklamacija 6. januarja 1929, s katero je suspendiral ustavo, parlament in vse politične stranke.

Naj še enkrat ponovimo, da je tekst izredno vsestransko dokumentiran, kljub temu pa pisan v zelo prijetnem in preglednem stilu. Dogodki so osvetljeni z vseh mogočih strani in upoštevane so vse mogoče komponente političnega dogajanja. Izredno lucidno je obravnavan odnos Demokratske stranke do hrvatskega vprašanja. Žal pa moramo zopet konstatirati, da je o Slovincih, o slovenskih demokratih v knjigi napisano zelo malo, verjetno manj kot so predstavljali po svoji vlogi v splošno jugoslovanski politični areni. Ne bi mogel reči, da je temu kriv avtorjev napačen koncept, ki bi videl problem jugoslovanske politike v dvajsetih letih izključno v hrvatsko-srbskem sporu. Avtor vedno znova skuša pokazati politično moč in pozicijo Demokratske stranke po posameznih jugoslovanskih pokrajinah, edino za Slovenijo mu največkrat zmanjka podatkov. Verjetno sta za to dva vzroka; avtor splošno jugoslovanskega dela zelo težko vidi vse specifičnosti položaja JDS in njeno družbeno politično težo v Sloveniji, in drugo, ker se o tem res nima informirati skoraj v nobenem slovenskem monografskem delu. Še enkrat se je znova pokazala potreba po zgodovinskih monografijah problemov Slovencev v obdobju med obema vojnama, ki je naloga slovenske zgodovinske znanosti. Kajti samo če bomo sami dobro vsestransko monografsko obdelali svojo zgodovino, lahko pričakujemo, da bomo bolj upoštevani v sklopu občejugoslovanskih in še širših zgodovinskih del.

Janko Prunk

Alojz Ravbar, *Zakaj je padla španska republika*. Zavod Borec, Ljubljana 1971, 707 str.

O španski državljanski vojni je mnogo literature, saj je triletno vojskovanje na iberškem polotoku pomenilo neposreden uvod v drugo svetovno vojno in je že v svojem času simboliziralo konflikt dveh, povsem nasprotujočih si ideo-

loških in političnih usmeritev in naziranj. V tej literaturi je politika vlad Ljudske fronte v Španiji kot tudi posameznih republikanskih strank različno ocenjena, različno pa je prikazana tudi diplomatska in politična aktivnost evropskih držav, ZDA in ZSSR ob španski državljanski vojni. Avtorji so si v splošnem, kolikor ne gre za povsem pragmatične desničarske pisce, enotnejši le v oceni politične in vojaške vloge Nemčije in Italije, ki sta uporabili Španijo za svoje vojaško vežbališče. Te ocene pa postajajo zelo različne kadar gre za pomoč Sovjetske zveze, ki je v tedanjem času edina javno podprla špansko republikansko vlado in se vsaj formalno postavila na njeno stran. K tej različnosti ocen sovjetske vloge v Španiji so na eni strani pripomogla po drugi svetovni vojni razkrita dejstva o Stalinovi notranji in zunanji politiki, njegovem odnosu do Kominterne in komunističnih strank nasploh, na drugi strani pa tudi nekateri španski komunisti sami, ki so — kot tedanji član Centralnega komiteja KP Španije in komunistični minister v vladah Ljudske fronte Jesus Hernandez — obdolžili Stalina, da je v Španiji sledil le svoje lastne koristi.* Zaradi svoje tesne prepletenosti s celotnim svetovnim in evropskim dogajanjem v letih od gospodarske krize do druge svetovne vojne, je vsaka nova osvetlitev dogodkov v Španiji tudi poizkus širšega razkrivanja vseh tistih elementov, ki so neposredno vodili k svetovni vojni; v sodobnem trenutku postaja problem Španije kot tehtnice vojaške in politične moči različnih ideoloških in političnih nasprotnikov ob številnih »novih Španijah« po vsem svetu zopet posebej prisoten. Zato vsako novo delo, tokrat je to celo delo slovenskega avtorja, o španski državljanski vojni pritegne razmeroma veliko pozornost.

Že sam naslov Ravbarjeve knjige »Zakaj je padla španska republika« pove, da poizkuša avtor na vprašanja o vzrokih padca španske republike poiskati več ali manj trden odgovor. Svoje delo je zastavil zelo široko, saj je pri vseh poglavjih, tistih, ki vpeljujejo bralca v španska nasprotja pred državljansko vojno kot tudi tistih, ki obravnavajo posamezne stranke, nacionalna nasprotja ali diplomatsko aktivnost posameznih držav, dodal retrospektivni prikaz historičnih korenin in zgodovinske pogojenosti obravnavanih problemov. Metodološko je kombiniral prikazovanje po kronološkem redu s prikazom po problematiki; tako časovno sledi notranje politično dogajanje v Španiji vse do bitke za Teruel v decembru 1937 in v tem sklopu le obrobno obravnava dejavnost zunanjih sil. Zunanji intervenciji, italijanski, nemški in portugalski pomoči zarotnikom, diplomatski in politični igri zahodnih demokracij ter političnim naporom evropske leve in ZSSR je avtor posvetil posebna poglavja, ki si slede v strnjem redosledu. S tako porazdelitvijo mu je uspelo razvidneje opredeliti in razčleniti vlogo, ki so jo po njegovih ugotovitvah odigrale zunanje sile. V zadnjem delu knjige se avtor zopet vrne k notranjemu razpletu dogodkov v Španiji po bitki za Teruel in jih nato sledi do končnega razpada republike.

Ravbar je v svojem delu zbral — kot je razvidno iz natančnega citiranja — obširno znanstveno publicistično in spominsko literaturo, deloma pa se je naslonil tudi na originalna časopisna poročila. Svoj prikaz je začel s kratkim uvodnim pregledom razmer v Španiji od srede 19. stoletja in se posebej dotaknil nastanka delavskih strank, pomena in vloge anarhistov pri začetkih delavskega gibanja v Španiji, nacionalnih nasprotij in avtonomističnih gibanj. Širše je zarisal tudi razvoj desnice, predvsem monarhistov in fašistov in vzporedno z dogajanjem v republikanskem taboru sledil razplet odnosov med zarotniki, predvsem Francom in ostalimi generali, njihovo politično in vojaško organizacijo in nato razčlenil še dogajanje na frontah. Podrobnejše poročilo bi zavzelo mnogo prostora, zato se bom tu omejil na tiste Ravbarjeve ocene, ki odgovarjajo na vprašanje o vzrokih za padec republike; na eni strani so to nesoglasja v samem republikanskem taboru, na drugi pa intervencija Italije in Nemčije ter tim. politika »nevmešavanja« zahodnih držav.

Avtor že uvodoma naglašaja, da »del krivde za katastrofo vsekakor nosijo tudi tisti republikanski voditelji, ki se niso dovolj odločno bojevali proti no-

* Hesús Ernandes (Jesus Hernandez), Republikanska Španija i SSSR, Kultura — Beograd 1953.

tranjim nasprotnikom republike« in »je danes brez pomena prikrivati napake in slabosti republikanskega tabora«. Te napake so se kazale predvsem v ideološki, pa tudi taktično-politični razcepljenosti ves čas vojne. Avtor naglaša, da sta republikanske stranke in gibanja v splošnem zvezali le njihova protifašistična usmeritev in strah pred padcem demokracije; v vseh drugih pogledih, ob vprašanih reševanja socialnih vprašanj, agrarne reforme, nacionalizacij in politiki do cerkve in vojske, se je politika levih strank, ki so se združile v Ljudsko fronto, močno razlikovala.

Podlaga za ustanovitev Ljudske fronte je bila v Španiji že pred pozivom VII. kongresa kominterne; prvi poizkusi koncentracije levih strank segajo v leto 1933, ko se začelna tim. »črno dvoletje« z močno okrepitevijo desnice in skrajno zaostrenimi socialnimi nasprotji. K tej, tedaj nastali Delavski zvezi (Alianza Obrera) KP Španije ni pristopila. Ravbar piše, da je bila v tem času KP Španije še pod močnim vplivom Kominterne, ki je tedaj odklanjala tako sodelovanje. Že leto kasneje so se notranje politične razmere v Španiji tako zaostriale, da je morala KP Španije popustiti in se vključiti v zvezo levice.

Leta 1935 pa je tudi Kominternina pozvala delavske stranke, naj se po francoskem in avstrijskem zgledu združijo v Ljudske fronte. V Španiji so se pogajanja za združenje levice v Ljudsko fronto končala januarja 1935, že sama pogajanja pa so pokazala na različnost konceptov in idejnih izhodišč. K Ljudski fronti so pristopili: KP Španije, Socialistična stranka, Sindikalistična stranka, Republikanska levica, Republikanska unija, Katalonska levica, Federalna republikanska stranka, Socialistični sindikati in delavska protrockistična POUM. Ustanovitev Ljudske fronte v Španiji je izzvala velik hrup pri desnici, ki se je združila v tim. Nacionalno fronto.

Prvo vlado Ljudske fronte je sestavil Azaña in sicer pretežno iz predstavnikov republikancev, medtem ko so socialisti odrekli sodelovanje. Med poglavitnimi ukrepi vlade Ljudske fronte je bilo priznanje katalonske avtonomije in nadaljevanje agrarne reforme. Ravbar pa poudarja, da je bila ta vlada pri izvajanju teh reform zelo počasna, kar je zaostriło tudi nasprotja v sami levici (posebno ostro so vlado kritizirali anarhistični sindikati CNT). Azaña je opozarjal kinete, da boju za agrarno reformo ne smejo dati pomen socialnega boja in je treba »bojnega duha zamenjati z duhom razumevanja« (str. 132). Že maja meseca 1936 je tako prišlo do zamenjave vlade; Azaña je postal predsednik republike, Casares Quiroga (Rep. levica) pa predsednik vlade. Vendar pa zamenjava ni pomenila spremembe vladne politike.

Spomladi 1936 je postajal boj med levico in desnico, ki je spretno izrabila nasprotja v levici, vse ostrejši. Komunisti so večkrat opozorili na možnost desničarskega puča, vendar sta Azaña in Casares Quiroga opozorila zavračala kot neutemeljena. Namesto da bi vlada temeljiteje reorganizirala vojsko, piše Ravbar, je posamezne vojaške, poveljnike le premeščala. Julija 1936 se je začel upor v Maroku; ko so se uprle garnizije tudi v Španiji so socialistični, anarhistični, a tudi ostali levi sindikati zahtevali orožje. Vlada pa se je še vedno obotavljala. »Bala se je,« meni Ravbar, »da bi delavske množice uporabile orožje ne le za zadušitev upora, ampak tudi za izvedbo socialistične revolucije«

Začetek upora je povzročil številne vladne krize. Septembra 1936 je sestavil vlado levi socialist Largo Caballero, ki je nato ostal predsednik vlade vse do maja 1937, ko ga je zamenjal dr. Juan Negrin. Caballerova vlada se je — kot piše Ravbar — lotila programa Ljudske fronte odločneje kot njene predhodnice, prevzela iniciativo pri izvajanju agrarne reforme, ustanovila v vseh tovarnah z več kot sto delavci delavske svete, dala avtonomijo tudi Baskom itd. Vendar politike Larga Caballero v celoti Ravbar ne ocenjuje pozitivno. Kot piše je bil Caballero »pod vplivom antikomunistične mrzlice, kar je močno kalilo njegov odnos s komunisti« (str. 192), njegova politična stališča pa so bila več ali manj odvisna od splošne politične atmosfere, zato je ves čas »nihal med revolucionarnostjo in oportunistomom«. Caballeru očita Ravbar tudi njegovo sodelovanje z anarhisti (Caballero je štiri anarhiste celo sprejel v vlado), ki naj

bi bilo naperjeno zoper delo KP Španije, dalje njegovo politiko pri posameznih vojaških posegih, predvsem pa njegovo politiko pri organizaciji vojske.

Ob začetku protirepublikanskega puča so imele posamezne delavske stranke svoje milice, ki se jim iz strahu pred notnim vojaškim poveljstvom — to bi lahko ogrozilo oboroženo moč ene ali druge stranke — tudi potem, ko se je vojna že razširila, niso hotele odpovedati. Prvi so zahtevali enotno vojsko komunisti, najostreje pa so se tej zahtevi uprli anarhisti in POUM. Largo Caballero je zavračal ustanovitev enotne ljudske vojske vse do oktobra 1936, ko je postala zaradi pritiska proti Madridu taka vojska že neizogibna nujnost. Ravbar piše, da anarhisti celo tedaj niso hoteli svoje milice vključiti v redno vojsko, kar je tudi med samimi anarhisti povzročilo razcep. Zaradi vedno večjih uspehov pučistov so kasneje to storili, vendar so tako kot tudi POUM organizirali svoja skladišča orožja, ki naj bi v končni posledici služilo obračunom med strankami. Nasprotja med Caballerom, socialisti, komunisti, anarhisti in POUM so se nadaljevala ves čas vojne; Largo Caballero je po Ravbarjevem mnenju ta konflikt zaostroval, kar je pripisati »njegovi osebni prizadetosti, ko je ugotovil, da si komunisti pridobivajo vse več vpliva in ugleda tudi v vojski« (str. 222).

Kot je razvidno že iz povedanega so Ravbarjeve ocene politike anarhistov in POUM med špansko državljansko vojno negativne. Posebno pri analizi razmer v Kataloniji, ki je bila najmočnejše oporišče anarhistov in POUM, avtor ugotavlja, da so »katalonski anarhisti večino svojega časa potratili v boju proti PSUC in UGTK (Združena katalonska socialistična stranka in Splošni katalonski delavski sindikati) namesto v boju proti fašistom«. Anarhisti so s svojo nedisciplino v vojski povzročili številna usodna nasprotja, posebej pa so zaostriili odnosi s komunisti njihovi poizkusi kolektivizacije kmetijstva, ustanavljanja zadrug, ki so povzročala vedno nova trenja v zaledju. Spomladi 1937 so se spori med anarhisti, komunisti in POUM v Kataloniji razvili v oborožen spopad.

POUM je bila po svoji usmeritvi predvsem protistalinistična delavska stranka. Njen voditelj Andre Nin je v sporu med Stalinom in Trockim simpatiziral z zadnjim in je moral zaradi tega zapustiti Sovjetsko zvezo. Ravbar piše, da POUM ni imela svojih, podrobneje izdelanih načrtov za revolucionarno akcijo, da pa je v sami Ljudski fronti stalno povečevala nasprotja in zavračala pozive KPS na skupen boj proti bližajočemu se sovražniku. »POUM je nenehno spletkarila proti republiki in vladi Ljudske fronte, širila je preplah, sejala neslogo med antifašističnimi silami, vzbujala nezaupanje v republikanske oblasti in hujskala proti komunistom...« (str. 313).

Po oboroženih spopadih maja 1937 med anarhisti, POUM in komunisti v Barceloni so posebno komunisti zahtevali razpustitev POUM in kaznovanje njenih voditeljev. Akcija proti anarhistom in POUM je v končni posledici merila tudi na Larga Caballera; komunistična ministra v njegovi vladi Urribe in Hernandez sta zaradi njegove omahljivosti s svojim izstopom povzročila vladno krizo. Padec vlade Larga Caballera je postal neizogiben in novo vlado je sestavil dr. Juan Negrin. Ta je popustil zahtevam po razpustitvi POUM in kaznovanju njenih voditeljev. Po aretaciji junija 1937 je bil ubit tudi voditelj POUM Andre Nin; kot piše Ravbar »v doslej ne čisto pojasnenih okoliščinah« (str. 334).

Negrinova prizadevanja za rešitev republike za razliko od Caballerove politike in sploh ostalih republikanskih vlad Ravbar dokaj ugodno ocenjuje. Predvsem priznava Negrinu odločen boj proti fašizmu in stalno prizadevanje za ponovno enotnost Ljudske fronte, predvsem pa intenzivnejše sodelovanje komunistov in socialistov. Negrin naj bi posvetil vso pozornost razvoju težke industrije in odločno nastopil v boju s peto kolono. Tudi ta njegova politika pa — kot je znano — ni rešila republike. Ob številnih notranjih nasprotjih je republika že zamudila najugodnejši trenutek za obrambo.

Pri obravnavanju zunanjih sil, ki so pripomogle k Francovi zmagi Ravbar najprej obravnava vojaško in materialno pomoč Italije in Nemčije. Posebej se

dotika tudi politike Portugalske, španske cerkve in Vatikana. Posebno pozornost pa posveča Ravbar tim. »nevmešavanju« zahodnih držav Francije, Velike Britanije in ZDA; v posebnem poglavju obravnava tudi delo »odbora za nevmešavanje« v Londonu.

Od 1934. leta je bila v Franciji na oblasti vlada Ljudske fronte, ki jo je vodil socialist Leon Blum in od katere je vlada španske Ljudske fronte pričakovala vso pomoč. Kot je tudi iz Ravbarjevega izvajanja razvidno, je bil Blum ves čas svojega predsednikovanja vklenjen na eni strani v izmikanju pred pritiskom desnice, na drugi pa v iskanju zunanje političnih zaveznikov, ki bi mu nudili oporo pri urejanju odnosov z Nemčijo in Italijo. Blum je španski republikanski vladi tako naprej obljubil pomoč, vendar so ga kasneje nasprotniki med radikali, pa tudi samimi socialisti prisilili, da je obljubo preklical. Francija se je znašla tudi v zunanje politični odvisnosti od Velike Britanije, ki je zagovarjala politiko »nevmešavanja« in tako je francoska vlada Ljudske fronte ob Španiji povsem odpovedala. Ravbar to neogljenost francoske politike v veliki meri pripisuje tudi osebni Blumovi nesposobnosti, saj na nekem mestu celo piše, da je »prav Blum bil med tistimi, ki so imeli največ možnosti vrniti pravico (namreč: pravico, da si svobodno nakupi obrambna sredstva — op. P. V.) španski vladi, a ji je niso hoteli« (str. 581).

Pri obravnavanju politike Velike Britanije in ZDA do Španije razpravlja Ravbar najprej o gospodarski povezanosti angleškega in ameriškega kapitala s španskim gospodarstvom in ugotavlja, da so »angleški reakcionarni krogi pomagali mednarodnim silam fašizma uničiti špansko republiko iz strahu, da se ne bi njen demokratični režim razrasel v socialistični režim«. Tako ob politiki ZDA kot Velike Britanije Ravbar naglaša, da je politika »nevmešavanja« v bistvu pomenila pristanek na intervencijo Italije in Nemčije.

Sovjetsko pomoč Španiji obravnava Ravbar v posebnem poglavju z naslovom: »Pomoč Sovjetske zveze«. Ravbar poudarja, da je ZSSR tedaj diplomatsko in politično podprla špansko republikansko vlado; Stalin se je sicer v začetku zanašal, da bo španska vlada sama opravila z uporniki (zato je ZSSR tudi pristopila k odboru za nevmešavanje), vendar je kasneje, na pritisk demokratične javnosti moral podpreti boj španske republikanske vlade. Sovjetska vlada je nudila Špancem pomoč v materialu in vojaških svetovalcih; ob očitkih, da so Španci orožje večkrat preplačali, navaja Ravbar podatek Louisa Fischerja, da »so republikanci po koncu vojne ostali ZSSR dolžni 120 milijonov dolarjev« (str. 567). Pomoč Sovjetske zveze je ne glede na številne očitke, kot piše Ravbar, veliko pomenila republikanski Španiji.

V posebnih poglavjih obravnava avtor še solidarnost mednarodnih levičarskih organizacij in gibanj, kjer se posebej dotika poizkusov Kominterne, da bi se s socialistično delavsko internacionalo zedinili in skupno pomagali republikli Španiji. Prav tako razpravlja o organiziranju mednarodnih brigad, njenem sestavu in vojaški organizaciji. Ugotavlja pa, da vsa ta prizadevanja brez pomoči velikih sil niso mogla rešiti španske republike.

Svoje delo o španski državljanski vojni avtor sklene z ugotovitvijo, da »je bil eden glavnih vzrokov za propad španske republike ta, da so ji zahodne demokracije odrekle sleherno pomoč«. Medtem sta Italija in Nemčija s to vojno pridobili mnoge koncesije in okrepili svojo vojaško in politično trdnost; konec španske državljanske vojne sovпада z začetkom svetovnega oboroženega konflikta.

Obsežno delo Alojza Ravbarja se dotika številnih vprašanj in problemov spopada v Španiji, mnogo teh vprašanj razrešuje in mnoga na novo odpira. Žal avtor obširni literaturi, ki jo je zbral, ni dodal kritičnega komentarja, ki bi jasneje opredelil njegov kriterij pri izbiri podatkov. Ta se na več mestih ne zdi povsem jasen, pri vprašanju vloge Sovjetske zveze, Kominterne in KP Španije pa postaja celo vprašljiv.

Na primer: Ravbar dokaj ugodno ocenjuje sovjetsko pomoč republikanski vladi in se v podkrepitev svojih ocen nasloni — med drugim — tudi na spo-

minsko delo Jesusa Hernandeza: »Republikanska Španija in SSSR«. To delo kot celota pa poizkuša nasprotno dokazati nekorektnost in pragmatizem Sovjetske zveze v politiki do Španije in Hernandez izrecno pravi, da je Moskva v Španiji igrala le toliko, kolikor je ustrezalo Moskvi. Po Hernandezovem prepričanju je pod vplivom sovjetskih navodil in navodil Kominterne KP Španije napravila velike napake, ki so škodile enotnosti Ljudske fronte. Tudi Ravbar v svoji knjigi to večkrat potrdi (predvsem kadar govori o odnosu med komunisti in socialisti). Nikjer pa širše ne analizira politike komunistov med vojno, predvsem pa ne razpravlja o njihovem odnosu do Kominterne in Stalina.

Problematika politike Kominterne in Sovjetske zveze v Španiji zastavlja tudi številna druga vprašanja. Rad bi pokazal le še na eno: Hernandez v svoji knjigi večkrat omenja, da se je Sovjetska zveza prek predstavnikov Kominterne v Španiji kot tudi svojih obveščevalcev vmešavala v politična nasprotja republikanskega tabora mimo španskih komunistov. Isto dokazujejo tudi nekateri drugi pri Ravbarju citirani avtorji, npr. Hugh Thomas. Primer takega vmešavanja naj bi bila prav »skrivnostna« izginitev Andrea Nina. Hernandez omenja, da kot komunistični predstavnik v Negrinovi vladi in član Centralnega komiteja KP Španije ni ničesar vedel o Ninovi usodi, da pa je takoj pomislil na vmešavanje sovjetskih obveščevalcev (Republikanska Španija i SSSR, str. 133 sl.).

Teh vprašanj Ravbar v svojem delu ni niti nakazal, niti komentiral, niti zavrnil, čeprav bi prav njihova razsvetlitev verjetno v mnogočem spremenila dosedanje ocene razmerij v Ljudski fronti kot tudi dosedanje ocene nekaterih socialističnih vlad in politikov. Nekatere teh ocen se namreč zde preostre kot se tudi zdi preostra npr. Ravbarjeva ocena Blumove osebe.

Kljub pomanjkljivostim pa bo Ravbarjeva knjiga o padcu španske republike prav verjetno pritegnila mnogo pozornosti. Zanjo je avtor tudi dobil Kajuhovo nagrado.

Peter Vodopivec

PRISPEVKI ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA I-X., LJUBLJANA, 1960-1970

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja so revija, ki jo izdaja ljubljanski Inštitut za zgodovino delavskega gibanja. Ta je v svojem desetletnem delovanju izdal tudi deset števil te revije. Ob tem jubileju zaslužijo Prispevki kratko oceno o tem, kaj pomenijo v slovenskem znanstvenem prostoru, še posebej zgodovinarskem. Kot glasilo imenovanega inštituta so prav gotovo še zlasti odraz njegovega dela, razvoja, slabosti in uspehov. Bolj kot katera drugih slovenskih zgodovinarskih revij so tesno povezani z razvojem inštitucije, ki jih izdaja in z njegovim konceptom, tako da predstavljajo pregled nad dobršnim delom inštitutovega znanstveno-raziskovalnega in arhivskega udejstvovanja.

Uredniki so v uvodni besedi k prvi številki razvili svoj programski koncept, ki se je bolj ali manj obdržal skozi vseh deset let. V tej uvodni besedi je bilo objavljeno, da bo revija izhajala dva do štirikrat na leto. Toda samo v prvem letu sta izšla dva obsežna zvezka, potem pa le še vsako leto po eden, včasih z zamudo, enkrat, leta 1964, pa Prispevki sploh niso izšli. Tako se je že na začetku pokazalo, da je bil načrt ob razpoložljivem kadru in znanstveni potenci le-tega nekoliko preširok. V programu je nadalje rečeno, da »si bodo Prispevki prizadevali marksistično osvetliti nastanek, razvoj in družbeno vlogo delavskega razreda na Slovenskem. Razprave, članki, študije, kritike, recenzije, ki jih bo glasilo prinašalo, bodo zajemale preteklo stoletje, naš dvajseti vek in zlasti obdobje ljudske revolucije, lotevale se bodo zgodovine socialistične graditve.« Pogled na kazalo v vseh desetih letnikih nam pokaže, da so Prispevki zajemali res samo problematiko zadnjih nekaj več kot sto let, pri čemer pa so razprave iz obdobja pred prvo svetovno vojno samo štiri, nekaj več iz obdobja stare Jugoslavije, večina pa jih je za čas naše ljudske revolucije in NOB. Žal pa obdobju socialistične graditve ni posvečena niti ena sama razprava ali članek.

Doslej je v desetih številkah na skoraj 4.500 straneh izšlo precej tehtnih razprav iz obdobja NOB, precej manj pa iz prejšnjih obdobij. Temu je dodati še 560. strani bibliografij, predvsem za obdobje NOB. Značilno za prve številke je, da je večina razprav posvečenih razdobju NOB, saj je bilo takrat tudi v samem inštitutu največ ljudi, ki so se ukvarjali s tem obdobjem. V tem prvem razdobju je bilo odmerjenega precej prostora izdajanju virov in spominov, kjer je predvsem omeniti B. Kidriča Kratek oris razvoja OF in sedanja politična situacija v Sloveniji iz leta 1944. Da je bilo v prvih letnikih takšnega materiala prilično dosti, gre verjetno pripisati tudi uredniški stiski, ker ni bilo dovolj kvalitetnih razprav. Med razpravami, ki so v svojih spoznanjih šle globlje od ostalih in ki so manj lokalno pogojene, je omeniti T. Ferenca Kratek pregled razvoja KPS in OF v Slovenskem Primorju od decembra 1942 do septembra 1943, istega avtorja Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Spodnjem Štajerskem pod nemško okupacijo, ter I. Juvančiča Italijanski okupator v Ljubljani 1941—1943. Razdobju po prvih treh letnikih revije sledi očitna kriza, saj v letu 1964 Prispevki sploh niso izšli. Kriza, ki je pogojena z notranjim prestrukturiranjem inštituta samega, ko se je v obdobju 1964/65 kadrovska sestava zelo spremenila. Odslej se začneja počasen, vendar opazen napredek, ki se kaže tudi v profilu revije. Glavna značilnost, se mi zdi, je ta, da se težišče prenese na razdobje pred aprilskim zlomom Jugoslavije in tako je v zadnjih letnikih večina razpravnega prostora posvečena temu času.

Vmes sta sedmi in osmi zvezek Prispevkov, ki sta docela posvečena dvema simpozijema, ki jih je inštitut priredil, in sicer prvega leta 1966 ob 25-letnici vstaje in OF, ter drugega ob 50-letnici oktobrske revolucije leta 1967. V vsaki od obeh številke je izšlo 25 oz. 27 razprav iz vseh treh obdobjih naše zgodovine zadnjih sto let. Sodelavcev je bilo tu mnogo več, saj so bili pritegnjeni k sodelovanju takorekoč vsi zgodovinarji, ki se ukvarjajo s sodobno zgodovino na Slovenskem in tudi iz drugih republik. Seveda pa je ob tem dobila revija povsem drug značaj (velja za ti dve številki), prav nič v skladu z običajnim konceptom revije, kjer je določen prostor posvečen razpravam, potem ocenam, poročilom o kongresih, simpozijih, razstavah, bibliografijam itd. S tem je bil dan poudarek le dvema znanstvenima dogodkoma, za celi dve leti pa je zamrla predstava o kontinuiranem delu inštituta v celoti. Materiali inštitutovega posvetovanja ob 10-letnici njegovega dela in 25-letnici znanstvenega inštituta SNOS ter nekakšna okrogla miza o statistiki sta tudi našla mesto v zadnjih dveh številkah revije, pa je vendar ostalo prostora še za redne rubrike. Pri tem seveda ne mislim zmanjšati vrednosti teh simpozijjskih številke, zdi se mi le, da se ne vklapljata v koncept revije, za katero bi lahko rekli, da je kot takšna za dve leti zamrla.

V osmih številkah revije (brez dveh simpozijjskih zvezkov) je izšlo, da na kratko povzamem, 24 člankov in razprav, 8 bibliografij ter 53 ocen in poročil. Od razprav in člankov jih je kar 13 iz obdobja NOB, 7 iz obdobja med obema vojnama ter le 4 iz 19. in začetka 20. stoletja. Med razpravami iz obdobja stare Jugoslavije je omeniti zlasti V. Melika Volitve v konstituanto ter M. Kacinove Parlamentarne volitve in politične razmere v Julijski krajini 1921—1924, ter socialnopolitične razprave F. Kresala; za obdobje pred prvo svetovno vojno pa še posebej J. Šorna Premogovniki in njihovi rudarji 1848—1918 ter M. Britovška razprave o Leninovem boju za revolucionarna načela in o Konceptcijah prve internacionale do vojnega, kolonialnega in nacionalnega vprašanja, ki so tudi edine razprave, ki se ukvarjajo z občo zgodovino.

Precej prostora je revija doslej posvetila tudi bibliografijam, saj je v njih F. Škerl sistematično nadaljeval z bibliografijo o NOB Slovencev za leta 1960—1965, za leto 1966 pa jo je oskrbela Š. Zadnik. Velike vrednosti je tudi J. Munde Bibliografija delavskega tiska v socialnodemokratskem razdobju na Slovenskem 1868—11, IV, 1920, medtem ko je F. Klopčič prispeval gradivo za bibliografijo slovenskega in srbohrvatskega komunističnega tiska v SZ 1918—1921.

Mnogo bolj pomanjkljivo delo je opravila revija na področju ocen in poročil, čeprav je to v sodobnem konceptu revij področje, kamor je še posebej usmerjeno uredniško delo. Samo dvojni letnik 1968/69 je prinesel kar 22 prispevkov iz tega področja, toda to le zato, ker sta prejšnja dva letnika simpozijski številki in je to pravzaprav triletna hera. Sedem poročil in ocen pa je za povprečje takšnega obsega vse premalo, saj so vse ostale številke prinesle le 31 takšnih prispevkov. Sprotnemu obveščanju o novih domačih in tujih publikacijah bi v bodoče moralo uredništvo posvetiti mnogo več pozornosti in prostora, saj za to razdobje, ki ga revija obravnava, gradiva res ne manjka.

Zdi se mi da se z osnovno znanstveno stabilizacijo, ki jo je zdaj kljub vsemu izdajatelj le dosegel, konsolidira tudi revija sama in želeli bi bilo, da bi v svojem nadaljnjem razvoju postala glavna revija za slovensko moderno zgodovino. To pa bo ob bolj ažurnem izhajanju in nekoliko poudarjenem akcentu na delavskem gibanju vendarle možno.

Franc Rozman

KNJIZNICA NOV IN POS. Ureja komisija za zgodovino sveta za razvijanje revolucionarnih tradicij pri predsedstvu republiškega odbora ZZB NOV Slovenije.

Zgodovinopisje je proučevanju razvoja narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem posvetilo veliko pozornost, ki jo ta prelomna doba naše zgodovine tudi zasluži. V kratkem bomo dobili prvi obsežni pregled zgodovine NOB na Slovenskem, ki ga pripravlja prof. dr. Metod Mikuž, prav tako so bili v zadnjih letih znanstveno osvetljeni nekateri pomembni problemi splošnega slovenskega in regionalnega razvoja NOB, veliki uspehi pa so bili doseženi tudi pri bibliografskem delu in pri izdajanju virov ter pri urejanju arhivov, kar vse je soliden temelj za uspešno raziskovanje tega obdobja tudi v prihodnje. V več pogledih je slovensko zgodovinopisje v proučevanju zgodovine NOB pred jugoslovanskim, in je torej položaj prav obraten kot pri raziskovanju obdobja 1918—1941, kjer so zgodovinarji drugih narodov Jugoslavije marsikje pred nami. Uspehi, v kvantitativnem in kvalitativnem pogledu, pa bi bili lahko ob vsklajenem delovanju vseh institucij in raziskovalcev našega narodnoosvobodilnega boja še večji. Če smo pri bibliografijah in izdajanju virov priče sistematičnemu delu, največ zaslug za to imata Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani in Vojaško zgodovinski inštitut JLA, pa smo pri znanstvenem raziskovanju posvetili načrtnosti še premajhno pozornost. Prav s sistematičnim znanstvenim delom pa bomo lahko hitreje in uspešneje prišli do prave sinteze narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda, kar mora biti eden pomembnih ciljev našega zgodovinopisja.

Pomembna načrtna akcija pri raziskovanju vojaško zgodovinskega razvoja slovenskega narodnoosvobodilnega boja in tudi širše problematike je »Knjižnica NOV in POS«, za katero je dal leta 1965 pobudo republiški odbor ZZB NOV. Pri komisiji za razvijanje in negovanje tradicij NOB je ustanovil posebno komisijo za zgodovino, ki je dobila zelo zahtevne naloge. Izdelati je morala načrt strukture knjižne zbirke, metodologijo za pisanje monografij o narodnoosvobodilnih enotah, iskati pisce, jim dajati strokovno pomoč ter skrbeti, da bodo tiskana dela na ustrezni strokovni ravni. Pri teh prizadevanjih ji je nudil veliko pomoč republiški odbor ZZB NOV, ki je skrbel za ustanavljanje odborov brigad in odredov. Ti odbori so dobili za poglobitveno nalogo, da pomagajo piscem monografij pri zbiranju dokumentacije, hkrati pa skrbijo tudi za razvijanje tradicij svoje enote in za utrjevanje vezi med njenimi nekdanjimi borci.

Glede na to, da pisci monografij o narodnoosvobodilnih enotah povečini niso zgodovinarji, temveč nekdanji vojaški funkcionarji, je komisija za zgodovino 1968. leta izdala Programska in metodološka načela za pripravo knjig »Knjižnice NOV in POS« (pisec polkovnik Zdravko Klanjšček, obseg 24 strani), ki naj bi jim bila mimo recenzentov opora pri njihovem delu. Klanjšček je v brošuri o ciljih te zbirke zapisal: »Knjižnica NOV in POS namerava

v poljudni strokovni obliki podajati zgodovino slovenskih narodnoosvobodilnih enot, njihov razvoj in problematiko, skratka, orisati bojno dejavnost v času ljudske revolucije na Slovenskem. Razen podajanja zgodovinskih dogodkov in bojev narodnoosvobodilnih enot naj bi Knjižnica NOV in POS prikazala tudi našega človeka kot vojaka v letih osvobodilne vojne, razvoj in problematiko vojaške misli v NOV in POS ter tudi tiste njene dejavnosti, ki so se, čeprav niso bile povsem vojaškega značaja, vendarle razvijale v njenih okvirjih. Pisci so dobili nalogo, da v svojih delih pišejo tudi o trenutnih slabostih, pomanjkljivostih in napakah, ki so bile nujne spremljevalke razvoja in delovanja enot NOV in POS, tako da bo slika izjemnih vojaških naporov slovenskega naroda v NOB čimbolj realistična in popolna.

Zgodovinska komisija je celotno zbirko razdelila na dva dela: prvi naj bi obsegal 31 monografij (lahko tudi v več knjigah) vseh enot NOV in POS (št. 1—4: monografije prvih partizanskih enot in štirih odrednih skupin; št. 5—25: o vseh slovenskih brigadah; št. 24: o italijanskih enotah v sestavu NOV in POS; št. 25: o prekomorskih enotah; št. 26—31: o partizanskih odredih na Gorenjskem, Primorskem, Koroškem, Stajerskem, Dolenjskem, in Notranjskem), drugi del pa naj bi sestavljale monografije, ki obravnavajo širše probleme razvoja narodnoosvobodilne vojne. Dokončno je torej izdelan načrt le za prvi del Knjižnice NOV in POS, medtem ko bi se problemski del oblikoval sproti glede na možnosti in potrebe. S takšno strukturo daje ta knjižna zbirka širok okvir za raznovrstne raziskovalne napore pri preučevanju zgodovine NOB.

Do srede 1971. leta je izšlo v Knjižnici NOV in POS 22 knjig, kar priča, da je zbirka že prebrodila začetne težave. V zadnjem času izide v njej okrog 5 knjig letno. Iz prvga dela je doslej izšlo po kronološkem zaporedju naslednjih 14 knjig: Stanko Petelin, Gradnikova brigada (zaporedna številka 7; Nova Gorica 1966, 516 str.); isti pisec, Prešernova brigada (št. 11; Nova Gorica 1967, 642 str.); Radule Butorovič in Albert Klun, Tretja prekomorska brigada (št. 25/2; Nova Gorica 1967, 418 str.); Srečko Vilhar in Albert Klun, Prva in Druga prekomorska brigada (št. 25/1; Nova Gorica 1967, 412 str.); Rafael Perhanc, Letalci prekomorci (št. 25/6; Nova Gorica 1968, 353 str.); Stanko Petelin, Vojkova brigada (št. 20; Nova Gorica 1968, 543 str.); Karel Levičnik, Artileristi prekomorci (št. 25/5; Nova Gorica 1968, 257 str.); Manojlo Babič in Miroslav Luštek, Tankisti prekomorci (št. 25/7; Nova Gorica 1969, 290 str.); Edvin Pervanje in Jože A. Hočevar, Četrta prekomorska brigada in zavezniška pomoč NOV in POJ (št. 25/3; Ljubljana 1969, 360 str.); Jože Šmit, Rado Bordon in Albert Klun, Peta prekomorska brigada Ivana Turšiča-Lztoka (št. 25/4; Nova Gorica 1969, 336 str.); Mile Pavlin, Petnajsta brigada (št. 18; Ljubljana 1969, 498 str.); Franjo Bavec-Branko, Bazoviška brigada (št. 21; Ljubljana 1970, 585 str.); Mile Pavlin, Jeseniško-bohinjski odred (št. 26/1; Ljubljana 1970, 375 str.); Tone Lotrič, Skofjeloški odred (št. 26/2; Ljubljana 1971, 333 str.).

Glede na problematiko lahko delimo ta dela v dve veliki skupini: v monografije brigad in odredov, ki so nastali in delovali na Slovenskem in na knjige o prekomorskih enotah. V tem prikazu celotne zbirke ni mogoče nadrobneje predstaviti vseh knjig, čeprav bi vsaka zaslužila opis vsebine in svojo oceno. Če se omejimo na poglobljene sestavine del prve skupine Knjižnice NOV in POS lahko ugotovimo, da so si vsi pisce prizadevali na osnovi dostopnih virov in literature nadrobno prikazati bojno pot obravnavanih enot od njihove ustanovitve do konca vojne, običajno še s kratko predzgodovino njihovega nastanka, organizacijski in kadrovski sestav enot, delo sanitetne, intendantske, obveščevalne, orožarske in drugih služb ter razvoj rodov vojske (topništvo, inženjerija, zveze), politično dejavnost, posebej aktivnost organizacij KPS in SKOJ, ter kulturno-prosvetno delo brigad oziroma odredov, bolj ali manj obširno pa tudi splošne pogoje, v katerih so delovale. Vsak pisec je poskušal skladno s programskimi in metodološkimi napotili na svoj način rešiti zastavljeno nalogo in lahko rečemo, da je vsakdo prispeval nekaj svojega v način prikazovanja aktivnosti narodnoosvobodilnih enot. Kot splošni vtis naj še dodamo, da so vsi

pisci uspeli najti ustrezne ločnice v delovanju obravnavanih enot, tako, da je periodizacija dobra in so zato vsa dela pregledna.

Najtežjo nalogo je imel pisec prve brigadne monografije Stanko Petelin, ki je obdelal vse tri brigade 31. divizije. V marsikaterem pogledu je olajšal delo drugim piscem, ki so se glede načina obdelave posameznih problemov lahko pri njem zgledovali. Kot odliko njegovih del naj poudarimo dobre vojaške analize in povzetke, pregledne prikaze razmer na območjih, na katerih so Gradnikova, Prešernova in Vojkova brigada delovale, solidno dokumentiranost, moti pa mestoma preobširno dobesedno navajanje ustnih in drugih virov, ki je nastalo iz želje, da bi dogodke in boje čim bolj živo prikazal. Tudi splošne okvire za prikaz delovanja brigad bi lahko ponekje skrčil, prav tako pa bi tudi posebne dejavnosti in službe prišle bolj do izraza, če jih ne bi obravnaval sredi kronološko zaokroženih poglavij o bojni aktivnosti. Petelinove tri knjige so dober prispevek k osvetlitvi razvoja narodnoosvobodilnega gibanja na nekaterih območjih Gorenjske in Slovenskega primorja.

Nekdanji komandant Bazoviške brigade Franjo Bavec je zgodovino svoje enote napisal zanimivo in dobro je prikazal njeno raznovrstno dejavnost v zgornjem Posočju, v središčnem delu Primorske, v Benečiji in na Gorenjskem. Pisec je posebno pozornost posvetil prikazu večnacionalnega sestava brigade in odnosom med narodnostnimi skupinami. Zelo dobre so tudi Bavecove analize bojev in akcij, zaradi nenehnih premikov brigade pa ni mogel dovolj prikazati razmer na terenu, na katerem je brigada delovala, težave pa je imel tudi zaradi pomanjkanja sovražnikove dokumentacije.

Mile Pavlin si je prizadeval napisati dejavnost XV. brigade »kot napeto zgodbo, ne pa kot suhoparno naštevanje bojev, izgub, pohodov in sprememb položajev.« To mu zaradi pomanjkanja virov ni povsem uspelo, včasih pa tudi ni vse dokumentacije zadosti izčrpal. Tudi terena, na katerem se je brigada bojevala, ni uspel prikazati povsem ustrezno. Na koncu vsakega poglavja je dodal oceno razdobja; politično in kulturnoprosvetno dejavnost ter razvoj rodov in služb pa je obdelal v zadnjem poglavju, kar je bolj pregledno kot v drugih brigadnih monografijah.

V Knjižnici NOV in POS sta doslej obdelana le dva gorenjska odreda. Mile Pavlin je v prikazu aktivnosti Jeseniško-bohinjskega odreda uspel prikazati posebnosti delovanja teritorialnih enot v primerjavi z brigadami. Posebno pozornost je posvetil diverzantskim, ostrostrelskim in drugim akcijam, ki so specifične za odrede, prikazu razporeda njegovih enot, ki ga je narekoval zemljepisni položaj odredovega operativnega območja, opisu sodelovanja odreda s terenskimi organizacijami, kjer se ni izogibal prikazom sporov med njimi itd. Glede na teritorialni značaj odredov pa bi želeli nekoliko več podatkov o razmerah na njegovem operativnem območju.

Tone Lotrič se je pri pisanju svojega dela preveč togo držal kronike o njegovi dejavnosti, ki je bila napisana sproti po akcijah. V primerjavi z drugimi pisci je uporabil premalo gradiva in zato ni uspel prikazati delovanja odreda v širšem okvirju. Prav tako je pomanjkljivo navajal vire in literaturo ter posvetil premajhno pozornost povzetkom. Te pomanjkljivosti pa odtehta živ in prepričljiv opis odredovega življenja in vzdušja, ki je vladalo med njegovimi borci, v čemer so ga drugi pisci monografij o narodnoosvobodilnih enotah le mestoma dosegli.

Zgodovinska komisija je načrtovala, da bi v Knjižnici NOV in POS izšla tudi dela, ki bi obravnavala »narodnoosvobodilni in protifašistični boj naših ljudi v vseh krajih, kjer so bivali med drugo svetovno vojno ali kamor jih je zanesla vojna vihra v zavezniških in drugih protifašističnih vojskah, kakor tudi sodelovanje tujcev pri nas«. (Programska in metodološka načela ... str. 4). Vprašanja vključevanja Slovencev v protifašistični boj zunaj domovine slovensko zgodovinopisje še ni ustrezno obravnavalo: vzrok za to je tudi veliko pomanjkanje virov za to problematiko. Te naloge se je načrtno lotil osrednji odbor prekomorskih brigad s pododbori, ki so z izjemno prizadevnostjo zbrali veliko dokumentacije, zlasti nekaj sto ustnih pričevanj »prekomorcev«. Posamezni pisci so uspeli dobiti tudi nekaj italijanskega in zavezniškega gradiva.

Po zaslugi omenjenega odbora smo doslej dobili zgodovine vseh petih prekomorskih brigad, od katerih so prve štiri nastale zlasti iz primorskih Slovencev in istrskih Hrvatov v južni Italiji, in sicer tri kmalu po kapitulaciji Italije, četrta pa septembra 1944, peta pa je nastala v Angliji novembra 1944 zlasti iz štajerskih, gorenjskih in koroških fantov, ki so kot nemški vojaki prebežali v zavezniško ujetništvo. Prav tako so obdelane tudi posebne topniške, letalske in tankovske prekomorske enote. Vojna vihra je zlasti veliko primorskih in istrskih fantov zanesla daleč iz Italije, kjer se zaradi različnih ovir niso uspeli vključiti v enote NOV in POJ. Tej problematiki sta posvečeni dve deli Srečka Vilharja in Alberta Kluna, ki sta izšli v problemskem delu Knjižnice NOV in POS, in sicer Narodnoosvobodilni boj Primorcev in Istranov na Sardiniji, Korziki in v južni Franciji (št. 36; Nova Gorica 1969, 362 str.) in Narodnoosvobodilni boj Primorcev in Istranov v Afriki (št. 38; Ljubljana 1970, 355 str.). V prikaz delovanja »prekomorcev« pa sodi še delo Ivana Jermana, Pevski zbor Jugoslovanske armade Srečko Kosovel (št. 37; Ljubljana 1971, 216 str.) tako, da je o tej problematiki izšlo v Knjižnici NOV in POS doslej 10 knjig. Za naslovi navedenih del se skriva izredno zanimiva in pestra vsebina. Tako so npr. v njih prikazi preganjanja Slovencev pod fašistično Italijo, razmer na evropskih in afriških bojiščih, kjer so se bojevali slovenski fantje kot nemški in italijanski vojaki, načinov njihove protifašistične aktivnosti in oblik seznanjanja z narodnoosvobodilnim bojem v domovini, pobegov k zaveznikom in življenja po ujetniških taboriščih, poskusov londonske vlade, da jih vključi v kraljeve enote, življenja političnih preganjancev v italijanskih kazenskih enotah, težav in zaprek, ki so jih morali premagati pri zaveznikih, da so se lahko vključili v prekomorske brigade, oziroma kako iz navedenih razlogov niso uspeli priti vanje. Dalje opisi delovanja I., II., III. in V. prekomorske brigade ter tankovskih, topniških in letalskih enot »prekomorcev« v zaključnih operacijah NOV in POJ, delovanja IV. prekomorske brigade pri pošiljanju zavezniške pomoči po morju in zraku v Jugoslavijo in drugim odpor-niškim gibanjem iz baz v južni Italiji, bogatega političnega in kulturno-prosvetnega dela med »prekomorci« in še bi lahko naštevali probleme, ki so se jih lotili in glede na razpoložljive vire in literaturo tudi bolj ali manj izčrpno obdelali pisci omenjenih 10 monografij. Zlasti dela o prekomorskih tankovskih, letalskih in topniških enotah so pomembna za poznavanje nastanka, razvoja in delovanja posebnih rodov vojske v okviru NOV in POJ oziroma JA in torej znatno presegajo zgolj slovenski okvir. Odbori prekomorskih brigad so uspeli sestaviti tudi sezname borcev nekaterih svojih enot, ki so objavljeni kot priloga knjigam.

Za knjige prvega dela programa Knjižnice NOV in POS velja ugotovitev, da kakovostno sicer niso izenačene, vse pa ustrezajo temeljnim programskim in metodološkim kriterijem. Pisci monografij o narodnoosvobodilnih enotah so zbrali veliko nove dokumentacije, zlasti za problematiko, za katero ni bilo sočasnih virov, s preverjanjem pa so tudi popravili marsikatero napako v takratnih poročilih, ali pa so dogajanja bolj vsestransko osvetlili, kot so bila v ohranjenih dokumentih. S tem so mnogo pripomogli k bolj objektivnemu prikazu razvoja in delovanja narodnoosvobodilnih enot, kot bi si ga ustvarili zgolj po doslej zbranim gradivu.

Po tehtnosti obravnavanih problemov, in večina tudi po kvaliteti, zaslu-žijo posebno pozornost monografije, ki so izšle v problemskem delu Knjižnice NOV in POS. Doslej je izšlo 8 problemskih monografij, ki bi prav tako zaslužile bolj nadroben prikaz in oceno, kot ga lahko damo v tem splošnem poročilu. Prvo knjigo, ki je hkrati tudi kronološko prva v celotni zbirki, je napisal Stanko Petelin z naslovom Osvoboditev Slovenskega primorja (št. 32; Nova Gorica 1965, 248 str.). V prvem poglavju je prikazal nemške in kvizlinške sile na operativnem območju IX. korpusa pozimi 1944/45, v naslednjem pa pregleden historiat enot 30. in 31. divizije, divizije Garibaldi Natisoné in drugih operativnih enot, partizanskih odredov ter zalednih vojaških oblasti, ki so spadale v sestav ali pod operativno poveljstvo IX. korpusa. V tretjem in četrtem

poglavju je nato na okrog 100 straneh precej natančno prikazal veliko sovražnikovo ofenzivno aktivnost v obdobju od decembra 1944 do začetka aprila 1945, ko se je končala zadnja Rösenerjeva ofenziva. Enote IX. korpusa so se kljub veliki sovražnikovi premoči (konec februarja 1945 je bilo namreč na njegovem območju 74.000 sovražnikovih vojakov, v njegovih bojnih enotah pa komaj ena desetina tega števila) uspelo obdržati na Gorenjskem in Slovenskem primorju z izredno hrabrostjo, za ceno precejšnjih izgub (1500—2000 borcev). Sovražnikovo skoraj nenehno ofenzivnost v obravnavanem obdobju je povezati z velikim strateškim pomenom operativnega območja IX. korpusa zanj, zlasti zaradi možnosti zavezniškega izkrcaja in zaradi komunikacij, po katerih je tekla zveza med njegovo balkansko in italijansko fronto. V zadnjem poglavju pa je pisec kronološko in pregledno prikazal vse sklepne boje enot IV. armade (osvoboditev Reke, Trsta, Gorice, Beneške Slovenije, Soške doline in Postojne ter prodor na Koroško), pri čemer je posebej osvetlil velik delež enot IX. korpusa pri osvoboditvi Slovenskega primorja. Pisec je ob tem posebej poudaril, da ni primerno vrednotiti delež enot pri osvobajanju Slovenskega primorja glede na številčno stanje, kot je ponekje v vojaško-zgodovinski literaturi, temveč je treba upoštevati tudi velik delež enot IX. korpusa za dosego končnega cilja z njegovimi bojnimi napori pozimi 1944/45 sredi najhujših ofenziv, ko so vztrajale na svojem operativnem območju, ki je bilo za sklepne operacije izredno strateško pomembno. Pisec, ki je bil kot načelnik štaba 30. divizije tudi samemu sebi dragocen vir, bi lahko podal popolnejšo sliko obravnavane problematike, če bi imel na voljo tudi sovražnikov arhiv. Poročila partizanske obveščevalske službe namreč za sovražnikove namere, za njegovo številčno stanje in izgube, niso zanesljiv vir. Pisec je na več mestih tudi kritično analiziral potek vojaških akcij za osvoboditev Slovenskega primorja.

General Lado Ambrožič - Novljan je napisal drugo problemsko monografijo Pohod Štirinajste. — Vojaško-zgodovinska študija o pohodu XIV. divizije NOV in POJ iz Suhorja v Beli Krajini skozi Hrvaško na Štajersko in o njenih bojih od 6. I. do 26. II. 1944 (št. 33; Nova Gorica 1967, 300 str.). Pisec je v uvodnem poglavju na kratko orisal razvoj narodnoosvobodilnega gibanja na območju Štajerske operativne cone jeseni 1943 in ob tem poudaril, da ta pokrajina »iz lastne moči ni mogla izvesti ofenzivnega naleta partizanske vojske, kot so ga doživljale druge slovenske pokrajine« (str. 16). Po prikazu nemških oboroženih sil v Štajerski coni je natančno razčlenil vzroke za pohod XIV. divizije na Štajersko, nakazal možne variante za smeri pohoda in priprave nanj. V nadaljnjih štirih poglavjih pa je opisal potek okrog 550 km dolgega in 50 dni trajajočega pohoda, ki ga je razdelil v štiri etape (Skriven pohod — skozi Hrvaško, Na Kozjanskem, Proti Pohorju, Boj na življenje in smrt — Basališče in Graška gora!), vsako pa je tudi še podrobneje razdelil. V sklepnem poglavju je analiziral taktiko XIV. divizije na pohodu, njeno utrditev na Štajerskem ter prelomni pomen njenega prihoda za nadaljnji razmah narodnoosvobodilnega gibanja v tej pokrajini.

Pisec je poudaril, da pohod Štirinajste ni »bil le lokalna slovenska bojna epizoda, temveč je ta bojna in politična akcija...« širše pomembna. »Zaradi obilja zamisli poveljstev, pestrosti v taktičnih oblikah boja, velike fizične vzdržljivosti in moralno politične čvrstote partizanov je pohod postal zakladnica za študij zasnov in oblik partizanske vojne« (str. 283). General Ambrožič je na osnovi kritične analize partizanskih in sovražnikovih virov, pri čemer moramo posebej poudariti srečno okolnost, da je imel na voljo zelo izčrpne nemške dokumente (npr. Treckovo poročilo o delovanju nemške operativne skupine za boj proti XIV. diviziji), prikazal vse dejavnike, ki so pozitivno ali zaviralno vplivali na pohod. Odlika Ambrožičevega dela so dobri povzetki ob sklepu vsakega manjšega obdobja, posebno pozornost pa je pisec posvetil analizi taktičnih zamisli; v tem pogledu zavzema to delo vidno mesto v slovenski vojaško-zgodovinski literaturi. Ob tem je pisec znal prikazati tudi nečloveški napor in hrabrost borcev in starešin divizije, tako da je pohod osvetljen zares plastično. Posebej pa moramo šteti piscu v dobro, da se ni izmikal prikazom pomanjkljivosti in taktičnih napak, skratka, tudi senčnim stranem, s čemer po-

hod XIV. divizije ni prav nič izgubil na legendarnosti, nasprotno, prav z Ambroževim načinom prikaza je pridobil na resničnosti in veličastnosti.

Kot 34. in 35. knjiga v zbirki sta izšli problemski monografiji dr. Toneta Ferencca, Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943 (Maribor 1967, 719 str.) in Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945 (Maribor 1968, 857 str.), ki predstavljata kakovostni vrh Knjižnice NOV in POS. Uvodoma moram pripomniti, da sta obe študiji rezultat dolgoletnega Ferencčevega raziskovalnega dela in ju je uredniški odbor zbirke sprejel v svoj program že v času, ko ju je pisec le še dokončno oblikoval. Dr. Ferenc se je z veliko energijo lotil zbiranja gradiva za svoji monografiji. Potem ko ga je izčrpal v slovenskih in osrednjih beograjskih inštitucijah, je po vztrajnem prizadevanju dobil veliko dragocenih dokumentov in literature zlasti v National Archives v Washingtonu, v arhivih ustanov Institut für Zeitgeschichte v Münchnu, Politisches Archiv Auswärtiges Amt v Bonnu, Deutsches Zentralarchiv v Potsdamu, Public Record Office v Londonu in Foreign Office Library v Londonu, za splošno problematiko nacistične raznarodovalne politike pa tudi v Varšavi. Na koncu obeh del je pisec podal oris virov in literature, ki jih je natančneje navedel v nad 3000 opombah. Ugotovitve in zaključki v obeh monografijah temeljijo torej na zelo bogati dokumentaciji, pri čemer pa se je tudi dr. Ferenc nekajkrat srečal s podobnim problemom kot vsi raziskovalci najnovejše zgodovine, namreč z nedostopnostjo ali pomanjkanjem virov za določena vprašanja, zaradi česar jih je lahko le nakazal.

V monografiji o razvoju narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem jeseni 1943 je v uvodnih dveh poglavjih obdelal dogodke in dejavnike, ki so privedli do zloma osi Rim—Berlin ter razvoj narodnoosvobodilnega gibanja pred kapitulacijo Italije, s posebnim poudarkom na političnih in vojaških pripravah na ta dogodek. V tretjem poglavju je nato pisec prikazal kapitulacijo Italije na jugoslovanskih in posebej na slovenskih tleh ter nemške ukrepe ob njej, razoroževanje italijanske vojske in splošno ljudsko vstajo v Slovenskem primorju in Istri. V posebnem poglavju je nato opisal uničenje belogardističnih in plavogardističnih postojank na Dolenjskem in Notranjskem ter sodni proces zoper belogardistične in plavogardistične organizatorje v Kočevju. V petem poglavju je na več kot 100 straneh obdelal prevzem oblasti in organizacijo uprave na obširnem osvobojenem ozemlju v Ljubljanski pokrajini ter v Slovenskem primorju in Istri, splošno mobilizacijo v narodnoosvobodilno vojsko in nastanek novih enot, snovanje zalednih vojaških oblasti ter obrambo osvobojenega ozemlja do oktobra 1943 pred nemškimi vdori. Posebno poglavje je posvetil Zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju ter drugim pomembnim političnim manifestacijam narodnoosvobodilnega gibanja po kapitulaciji Italije. Prikazu ustanovitve operativne cone Jadransko primorje sledi opis nemške ofenzive jeseni 1943 in operacij enot NOV in PO Slovenije na Dolenjskem, na Notranjskem, v Slovenskem primorju in v Istri. Dr. Ferenc je uspel dobiti za prikaz posameznih faz nemške ofenzive veliko sovražnikovega gradiva, tako, da je ta problematika med najbolj obdelanimi v monografiji. V devetem poglavju je prikazal utrjevanje narodnoosvobodilnega gibanja na Gorenjskem in v Slovenskem primorju po septembrski nemški ofenzivi, zlasti nastanek novih divizij, njihovo dejavnost in nove nemške ofenzivne akcije proti njim novembra 1943, v naslednjem poglavju je pregledno prikazal stanje narodnoosvobodilnega gibanja na Štajerskem in na Koroškem v drugi polovici 1943, monografijo pa je zaključil s poglavjem o drugem zasedanju AVNOJ in njegovem pomenu, pri čemer je posebej prikazal delovanje slovenskih delegatov na njem.

Dr. Ferenc je v uvodu poudaril, da zaradi pomanjkanja virov in izčrpnih razprav o posameznih manjših problemih njegovo delo »v marsičem še ni zgodovinska sinteza obravnavanega obdobja, temveč bolj razprava o posameznih pomembnih dogodkih v Sloveniji ob kapitulaciji Italije in takoj po njej« (str. 5). V njegovem delu je nekaj problemov, ki zaradi svoje izjemne pomembnosti zaslužijo posebno monografsko obdelavo (npr. Zbor odposlancev slovenskega naroda, Kočevski proces in podobno) in to ne le iz vidika zgodovinarja,

temveč tudi s pravnega aspekta. Ne glede na to pa nam je dr. Ferenc v svojem delu podal doslej najbolj vsestransko sliko nekega krajšega obdobja v zgodovini narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem.

V svoji drugi monografiji je uvodoma prikazal nacistično raznarodovalno politiko v pokrajinah, ki jih je zasedla nemška vojska v drugi svetovni vojni, v drugem poglavju pa germanizacijo slovenskega ozemlja do leta 1918, nemške imperialistične pretenzije do Slovenije med svetovnima vojnama ter uvedbo okupacijske uprave na slovenskem Stajerskem in Gorenjskem. V naslednjem, najboljšežnejšem poglavju (str. 174—416) je obdelal množične deportacije Slovencev (načrte zanje, organizacijo deportacij in njihov obseg v posameznih valovih, politično in rasno ocenjevanje itd.), ki so bile poglavitno raznarodovalno sredstvo, in ugotovil, da je bilo v času vojne v izgnanstvu več kot 80.000 Slovencev ali 10 % vseh, ki so živeli pod nemško okupacijo, kar je več kot v katerikoli okupirani evropski deželi. Tudi nikjer drugod nemški okupator ni izvedel tako popolne izselitve kot v tako imenovanem brežiškem trikotu. Preselelitev tretjine Slovencev, ki so živeli v nemški okupacijski coni, pa zaradi razmaha narodnoosvobodilnega gibanja in zaradi transportnih in naselitvenih problemov ni uspel izvesti. V četrtem poglavju je opisal položaj Slovencev v izgnanstvu v Srbiji, v Bosni, na Hrvaškem in v Nemčiji, v naslednjem pa problematiko naseljevanja Nemcev na Gorenjskem in Stajerskem, pri čemer je najbolj nadrobno obdelal naseljevanje Kočevskih Nemcev ob Savi in Sotli. Na koncu svoje obsežne monografije je pisec prikazal še različne oblike ponemčevanja slovenskega prebivalstva (odpravo slovenskih organizacij in časopisja, zaplenbo kapitala slovenskih podjetij, denarnih zavodov in društev ter preselejenih oseb, ukinitvev slovenskih šol in predšolskih ustanov ter uvedbo nemških, ustanovitev in delovanje Stajerske domovinske zveze in Koroške ljudske zveze itd.).

Pripomnimo naj, da zaradi različnosti problematike dr. Ferenc ni zajel v svoje delo tudi nacistične raznarodovalne politike na Koroškem. Mestoma bi bilo primerno še nekoliko bolj osvetliti vpliv narodnoosvobodilnega gibanja na opustitve nekaterih raznarodovalnih načrtov in ukrepov. S to Ferencovo monografijo smo dobili obširen in znanstveno soliden prikaz nacističnih prizadevanj za ponemčenje slovenskega ozemlja in prebivalstva na njem. Pisec je za to delo dobil visoko znanstveno priznanje — nagrado sklada Borisa Kidriča.

Mimo že omenjenih treh monografij, v katerih je govora o vključevanju Slovencev in Hrvatov v protifašistični boj v drugih državah, je izšlo v problemskem delu Knjižnice NOV in POS še delo Steva Sunajka, Sodelovanje slovenskih in hrvaških narodnoosvobodilnih enot 1941—1945 (št. 39; Ljubljana 1971, 496 str.). Tudi problematika, ki se jo je lotil Sunajko, doslej v slovenskem in hrvaškem zgodovinopisju ni bila deležna ustrezne pozornosti. V svojem delu se je osredotočil na prikaz bojnega sodelovanja na stičnih območjih obeh narodov od Prekmurja do Istre, opisal pa je tudi druge oblike stikov in pomoči (npr. sodelovanje med političnimi organizacijami, skupno reševanje gospodarskih in zdravstvenih problemov, dajanje pomoči izseljencem). Dobro je v knjigi opisal zlasti akcije XVIII. divizije v Gorskem Kotarju jeseni 1943 ter v naslednji zimi, sodelovanje hrvaških in slovenskih enot pri obrambi Bele krajine sredi 1944 ter v zaključnih operacijah za osvoboditev spomladi 1945. Sunajko je za svoje delo zbral veliko gradiva tudi na terenu, pri aktivistih na obeh straneh hrvaško-slovenske meje, snov je ustrezno periodiziral v pet obdobj, nekoliko pa moti, da se je mestoma zaradi pomanjkanja konkretnih podatkov o sodelovanju omejil na opise razmer na hrvaških oziroma slovenskih obmejnih območjih.

Vsa dela v Knjižnici NOV in POS so bogato opremljena s fotografijami, večina tudi s skicami položajev v bojih in z zemljevidi, knjige pa imajo na koncu kombinirane registre (osebnege, krajevnega in registre enot) ali vsaj osebna kazala, kar uporabnost teh del zelo olajšuje. Za njihovo enotno zunanjo opremo je poskrbel Vladimir Lakovič. Prve knjige Knjižnice NOV in POS je založila Soča iz Nove Gorice, v zadnjem času pa sta to nalogo prevzeli zlasti Partizanska knjiga iz Ljubljane in deloma Obzorje iz Maribora. Doslej je izšlo

nad 50.000 izvodov. Največ knjig prvega dela programa Knjižnice NOV in POS so odbori enot razdelili svojim borcem kot spomin in priznanje za njihovo sodelovanje v boju za svobodo. Posebej naj opozorim, da bi bila nekatera dela zelo primerna za popestritev pouka v šolah. Zlasti opisi delovanja enot v bližini krajev učenčevega bivanja bi pritegnili njihovo pozornost. S tem pa bi Knjižnica NOV in POS tudi dosegla enega svojih ciljev, ki je obujanje in negovanje tradicij narodnoosvobodilnega boja med mladino. Obrobno naj omenimo, da Knjižnica NOV in POS doslej ni dobila ustrezne družbene materialne podpore. Akcijo je podprl republiški odbor ZZB NOV, skromna dotacija sklada za založništvo SRS pa je le malenkostno vplivala na znižanje cen knjig. Kolikor se tudi v prihodnje to stanje ne bo izboljšalo, je izvajanje programa te pomembne zbirke ogroženo. Na tem mestu naj omenimo, da je v končni pripravi še 15 rokopisov.

Ob sklepu tega poročila naj poudarimo, da smo z deli iz Knjižnice NOV in POS tudi Slovenci prišli do solidne vojaško-zgodovinske literature, in da so doslej izdana dela dober prispevek osvetlitvi zgodovine našega narodnoosvobodilnega boja. Pomembno je zlasti dejstvo, da večina del obravnava problematiko po kapitulaciji Italije, torej obdobje, ki je doslej še slabo raziskano. Nekatera dela tudi presegajo zgolj okvir prikazovanja bojnih naporov slovenskega naroda v NOB in posegajo v širšo problematiko tega zgodovinskega obdobja. Po zaslugi te zbirke je vojaška stran našega narodnoosvobodilnega boja vedno bolj naddrobno prikazana, kar terja, da se čimprej lotimo tudi načrtnega raziskovanja delovanja KPS, OF in njenih množičnih organizacij ter razvoja ljudske oblasti v širših slovenskih kakor tudi lokalnih okvirih.

Miro Stiplovšek

BIBLIOGRAFIJA

Olga Janša

BIBLIOGRAFSKO KAZALO K ZGODOVINSKEMU ČASOPISU

I—XXV (1947—1971)

PREDGOVOR

Med številnimi jubileji četrstoletnice obstoja, ki se jih spominjamo v teh letih, sta tudi jubileja Zgodovinskega društva za Slovenijo in njegovega glasila Zgodovinskega časopisa. Oboje ima seveda svojo predzgodovino v prejšnjih dobah. Že leta 1839 je bilo ustanovljeno v Ljubljani Društvo kranjskega deželne muzeja z namenom, da skrbi za 1821 ustanovljeni kranjski deželni muzej; to društvo je izdalo v petdesetih in šestdesetih letih preteklega stoletja tri zvezke svojega Jahreshefta s prirodoslovno vsebino in se je preoblikovalo 1865 v Muzejsko društvo za Kranjsko, medtem ko so zgodovinarji ustanovili posebno Zgodovinsko društvo za Kranjsko, ki je izdajalo med leti 1846 in 1868 posebno glasilo in sicer prav tako v nemškem jeziku. Proti koncu šestdesetih let preteklega stoletja je dejavnost obeh društev zastala in se oživila šele dvajset let pozneje, ko so se v času preselitve muzeja v novo poslopje zgodovinarji in naravoslovci združili v Muzejsko društvo za Kranjsko, ki od 1889 ni več prenehalo z izdajanjem periodičnih publikacij. To društvo je združevalo zgodovinarje in naravoslovce; po svojem naslovu se je omejevalo na Kranjsko, čeprav se v javnosti in publikacijah že kaže tendenca, da bi dobilo vseslovenski značaj; med člani prevladujejo Slovenci, vendar sodelujejo tudi Nemci; kar se pa tiče publikacij, izdaja društvo poleg nemških *Mitteilungen des Museal-Vereins für Krain* od 1891 tudi slovenska *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, pozneje se pa obe publikaciji združita v dvojezično *Carniolo*. Prvo čisto slovensko društvo zgodovinarjev je nastalo na Štajerskem, ko je bilo 1903 ustanovljeno Zgodovinsko društvo v Mariboru, ki je nato med leti 1904 in 1940 izdalo 35 letnikov svojega Časopisa za zgodovino in narodopisje. Po propadu *Abstro-Ogrske* se je 1919 Muzejsko društvo za Kranjsko spremenilo v Muzejsko društvo za Slovenijo, ki je nato do 1945 izdalo 26 letnikov svojega *Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo*, a je še vedno združevalo zgodovinarje in naravoslovce. Šele nova generacija, ki je nastopala po ustanovitvi univerze in zahtevala specializacijo, je privedla najprej do tega, da sta se v društvu osnovali prirodoslovna in zgodovinska sekcija, nato je pa 1934 prevzelo prirodoslovno delo na novo ustanovljeno Prirodoslovno društvo, medtem ko je Muzejsko društvo za

Slovenijo postalo dejansko društvo zgodovinarjev, čeprav je zaradi tradicije še ohranilo svoje prejšnje ime. Tako so imeli v stari Jugoslaviji slovenski zgodovinarji dve društvi, eno v Ljubljani in drugo v Mariboru, čeprav se je čutila potreba po skupni organizaciji; ko je l. 1939 ob stoletnici ustanovitve prvega društva Muzejsko društvo za Slovenijo izdalo XX. jubilejni letnik svojega Glasnika, kjer je dr. J. Mal napisal uvodno razpravo Naše muzejsko društvo v teku sto let, posebej pa je izdalo bibliografsko publikacijo dr. M. Pivec-Steletove: Kazalo k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva za Slovenijo 1891—1939, ki nadaljuje stari Gratzyjev repertorij iz leta 1898, je bilo v Ljubljani prvo zborovanje slovenskih zgodovinarjev, ki mu je sledilo nato 1940 drugo zborovanje na Ptujski gori, v Ptujju in na Dornavi.

Po zlomu oblasti okupatorjev je v novi Jugoslaviji nastopila nova generacija zgodovinarjev, ki je dotedanje, kljub nekaterim novim tendencam po imenu in delu vendar pretežno v pokrajinsko zgodovino usmerjeno Muzejsko društvo ni moglo več zadovoljiti. Na občnem zboru Muzejskega društva 28. decembra 1945 je bil izvoljen nov odbor, na izrednem občnem zboru 5. maja 1946 so bila sprejeta nova pravila, po katerih se je Muzejsko društvo za Slovenijo preimenovalo v Zgodovinsko društvo za Slovenijo, 9. novembra 1946 je bil pa ustanovni občni zbor novega društva. Pravila predpisujejo društvu na prvem mestu znanstveno delo, pri čemer se poudarja predosem raziskovanje zgodovine slovenskega naroda in slovenske zemlje, vendar pa tudi zgodovine drugih narodov Jugoslavije in vprašanj zgodovinske vede sploh; poudarja se skrb za probleme zgodovinskega pouka in izobrazbe; omenja se skrb za predmete, ki so važni za zgodovino, in za njihovo varstvo, kar posredno pomeni tudi zanimanje za zgodovinske ustanove; društvo si postavlja nalogo, da povezuje zgodovinarje iz vseh krajev Slovenije in da vzdržuje zveze s sorodnimi društvi v Sloveniji, v ostali Jugoslaviji in v inozemstvu. V praksi so postala nato tako obnovljeno Zgodovinsko društvo v Mariboru kakor tudi druga muzejska in podobna društva v Sloveniji podružnice Zgodovinskega društva za Slovenijo. O delu, ki ga je društvo opravilo odtlej v prvem četrtstoletju svojega obstoja, je mogoče dati tehle nekaj podatkov. Med leti 1946 in 1970 je bilo trinajst zborovanj slovenskih zgodovinarjev, ki so trajala večinoma po več dni, se vršila po različnih pokrajinah Slovenije in je bilo na njih ob referatih, diskusijah in ekskurzijah skoraj vedno več kakor sto udeležencev. Po prvih stikih z društvi v drugih republikah je bila ob prvem kongresu zgodovinarjev Jugoslavije v Beogradu 1954 ustanovljena Zveza društev zgodovinarjev Jugoslavije; s članstvom v tej zvezi je nastala za Zgodovinsko društvo za Slovenijo vrsta novih obveznosti; doslej je bilo pet kongresov zgodovinarjev Jugoslavije, med njimi tretji l. 1961 v Ljubljani. Ves ta čas je društvo včlanjeno tudi v Nacionalnem komiteju za historične vede Jugoslavije, ki skrbi za zveze z inozemskimi historiki; v zvezi s tem je društveno delo za sodelovanje pri zadnjih štirih mednarodnih kongresih historičnih ved, pa tudi pri drugih sestankih z inozemskimi historiki. Glavno društveno glasilo, Zgodovinski časopis,

ki je izšlo prvič v prvi polovici 1948 z letnico 1947, je z drugim zvezkom za leto 1971 v decembru tega leta zaključilo svoj XXV. letnik. Drugo glasilo, Kronika, ki je le v določeni meri povzelo tradicijo publikacije, ki so jo pred vojno od 1934 izdajala slovenska mesta, je začelo izhajati l. 1953 kot glasilo sekcije za krajevno zgodovino društva in zaključuje v letu 1971 svoj XIX. letnik; poleg tega je ta sekcija izdala še pet publikacij Knjižnice Kronike. V letu 1965 je Zgodovinsko društvo v Mariboru začelo izdajati novo serijo Časopisa za zgodovino in narodopisje, od katerega je v času, ko to pišem (dec. 1971), že izšla prva polovica VII. letnika za 1971. Društvo je sodelovalo organizacijsko in po prispevkih svojih članov tudi pri jugoslovanskem historičnem glasilu Jugoslovanski istorijski časopis in pri obeh dosedanjih glasilih zveznega značaja za pouk zgodovine. Društvo nima seveda nikakega monopolnega položaja niti glede izdajanja historičnega periodičnega tiska, saj obstoje še publikacije Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, Inštituta za narodnostna oprasanja, razni krajevni zborniki itd.; historične knjige izhajajo skoraj izključno izven okvira društva; vendar pa smemo trditi, da nosi glavno breme za izdajanje historičnega periodičnega tiska prav Zgodovinsko društvo za Slovenijo. Ob vsem tem delu ni odveč poudariti, da društvo ves ta čas ni imelo nobenega poklicnega uslužbenca in da je bil znaten del društvenega dela opravljen brez vsakega honorarja; bilo je to pač delo ljudi, ki so bili nameščeni na raznih mestih, v društvu jih je pa družilo sodelovanje pri delu, ob katerem so imeli zavest, da mora biti opravljeno.

Delo pri Zgodovinskem časopisu, katerega vsebino v prvem četrstoletju njegovega izhajanja prikazuje ta bibliografija, ni bilo lahko za avtorje in za uredniški odbor, prav posebej pa tudi ne za oba odgovorna urednika, B. Grafenauerja, ki je uredil prvih 22 letnikov, in F. Gestrina, ki je uredil letnike XXIII—XXV. Skoraj ves ta čas je bil namen uredništva, da naj bi izhajal Zgodovinski časopis v eni številki letno v obsegu približno 20 tiskovnih pol, vendar je pa čas izida pogosto zaostajal za koledarskim letom, včasih zaradi avtorjev, včasih zaradi uredništva ali pa zaradi tiskarne, večkrat tudi zaradi kombinacije teh vzrokov. Uredništvo se je deloma zaradi prevelikega obsega in deloma zaradi zakasnitev v izhajanju kar petkrat zateklo k dvojnim letnikom. V zadnjih petih letih pa dvojnih letnikov ni več, že od letnika XXII izhaja Zgodovinski časopis v dveh številkah letno, druga številka XXV. letnika je pa izšla v decembru 1971 in je tako v soglasju s koledarskim letom. V soglasju z značajem znanstvenih historičnih revij objavlja Zgodovinski časopis daljše in krajše razprave, krajše zapiske, diskusije in polemike, poročila o historičnih ustanovah, spominja se umrlih historikov in njihovega dela, poroča o delu društva, o kongresih, zborovanjih in simpozijih, objavlja ocene o posameznih publikacijah in včasih tudi o celem kompleksu publikacij, poleg tega pa tudi poročila o knjigah in časopisih, važno nalogo pa izpolnjuje tudi s tem, da objavlja tekočo bibliografijo za slovensko zgodovino. Jasno je, da v njem sodelujejo predvsem slovenski zgodovinarji, vendar se pa v njem precej

javljajo tudi drugi jugoslovanski zgodovinarji, v nekaterih letnikih pa tudi inozemski zgodovinarji. Tu ne more biti moja naloga, da bi dajal oceno Zgodovinskega časopisa, njegovih dobrih in slabih strani. Jasno je, da je postanek Zgodovinskega časopisa v zvezi z zmago NOB in nastankom nove Jugoslavije. Obenem se mi pa zdi, da je v Zgodovinskem časopisu toliko resnega in kritičnega znanstvenega stremljenja in toliko dokumentarnosti, da je v njem le malo prispevkov, ki bi jih mogli označiti samo kot dokument časa in ne kot resni znanstveni ali strokovni prispevek.

Fran Zwitter

UVOD

Misel o izdaji bibliografskega kazala Zgodovinskega časopisa je že pred nekaj leti sprožil profesor Vasilij Melik, uredništvo Zgodovinskega časopisa in Zgodovinsko društvo, ki časopis izdaja, pa sta ob srebrnem jubileju časopisa sklenila idejo realizirati. Tako je nastalo pričujoče bibliografsko kazalo za vseh petindvajset letnikov Zgodovinskega časopisa, ki se v metodi obdelave bibliografskega gradiva skuša držati sodobnih bibliografskih načel po vzgledu Slovenske bibliografije, Bibliografskega kazala Ljubljanskega Zvona in podobnih novjših del. Zaradi specifičnosti prispevkov, ki so razen redkih izjem omejeni izključno na historično problematiko, mednarodna decimalna klasifikacija ne bi bila najbolj primerna, ampak je gradivo razdeljeno v sedemnajst skupin po vsebini, te pa v podskupine, dodano pa je še imensko kazalo.

Imensko kazalo zajema avtorje prispevkov Zgodovinskega časopisa, avtorje ocenjenih del, osebe, omenjene v naslovih ter osebe, na katere se nanašajo biografije in bibliografije I/2 in I/3 skupine. Zaradi lažje uporabnosti so pisci ocen zaznamovani z zvezdico, pisci biografij z dvema zvezdicama, osebe, na katere se nanašajo biografije, bibliografije in nekrologi, s plusom (+), avtorji ocenjenih del pa s krožcem (°). V vsebinskem kazalu so označeni pisci ocen spet z eno zvezdico, pisci biografij in nekrologov pa z dvema zvezdicama. Pri nekaterih polemičnih prispevkih in dopolnilih smo s kazalkami opozorili na prispevek, ki z njim avtor polemizira ali ga dopolnjuje.

Poročila o enkratnih zbornikih, ki spadajo po vsej svoji vsebini v eno samo skupino ali podskupino, so uvrščena v to skupino ali podskupino; poročila o zbornikih s heterogeno vsebino (to velja zlasti za zbornike, izdane v počastitev določene osebe) ter zbornikih, ki so svoje vrste redne ali neradne periodične publikacije, pa so uvrščena obenem z revijami in drugimi periodikami v XVII. skupino.

Posamezne bibliografske enote so v skupini razvrščene po abecednem redu avtorjev, enote istega avtorja si slede kronološko. Zaradi lažje preglednosti je nekaj izjem: v skupini Biografije (I/2) velja abecedni red oseb, ki se nanje biografije nanašajo, v skupini Bibliografije (I/3) velja za tekoče slovenske zgodovinske bibliografije kronološki red, prav tako v skupini Kongresi (XV) za zborovanja slovenskih zgodovinarjev in kongrese jugoslovanskih zgodovinarjev, ter za tajniška poročila Zgodovinskega društva v XVI. skupini. V skupini Revije, periodične publikacije in zborniki (XVII) pa velja abecedni red ocenjenih revij, periodik in zbornikov.

Ime avtorja je natisnjeno polmastno, sledi naslov in v oglatem oklepaju morebitne dopolnitve. Za pomišljajem so navedeni letnik, letnica in strani Zgodovinskega časopisa. Ker Zgodovinski časopis od 1968. leta izhaja v dveh zvezkih, navajam od tega letnika dalje vedno tudi številko zvezka (št. 1—2, 3—4).

Razprave, ki imajo povzetek v tujem jeziku, imajo dodan naslov v jeziku, v katerem je povzetek napisan (prvi letniki imajo povzetke v dveh jezikih, kasneje praviloma le v enem).

Psevdonimov v Zgodovinskem časopisu ni. Prav neznatno je tudi število prispevkov, ki so signirani le z začetnicami. V takem primeru je avtor v bibliografiji naveden s polnim imenom, inicialke pa so navedene v bibliografski opombi. Ni pa bibliografskih opomb tam, kjer je avtor naveden s priimkom in začetnico osebnega imena. Z bibliografskimi opombami opozarjam na razliko med naslovom prispevka, kakor je objavljen v članku, in naslovom, kakor je bil objavljen v kazalu istega letnika Zgodovinskega časopisa. Naslovi ocen knjig in posameznih razprav so včasih zelo dolgi in vsebujejo vrsto podatkov, ki za bibliografijo niso bistveni, zato založbo, število strani in prilog ter format ocenjenega dela izpuščam, prav tako tudi prevajalca in nazive in naslove posameznih avtorjev.

Opozoriti velja tudi na dejstvo, da je Zgodovinski časopis včasih izšel z zamudo, vendar v bibliografiji navajam le ustrezne letnice letnikov, ne pa letnic dejanskega izida; te so razvidne iz priložene tabele. Do nesporazumov bi lahko prišlo tudi pri letniku XVIII/1964, ki ima v ovojnem naslovu letnico 1965, na kar še posebej opozarjam (v bibliografiji navajam le pravilno letnico naslovne strani). Pri letniku XXII/1968 pa je izpadla na drugem zvezku številka 3—4. Zgodovinski časopis se po obliki v vseh letih ni bistveno spreminjal, nekaj novosti je bilo le glede notranje ureditve z uvedbo nekaterih novih rubrik, dvakrat pa je Zgodovinski časopis izšel tudi kot zbornik; prvi ob 60-letnici profesorja Kosa (VI—VII/1952—1953) kot Kosov zbornik in drugi ob 60-letnici profesorja Zwitterja (XIX—XX/1965—1966) kot Zwitterjev zbornik.

Obseg časopisa se iz leta v leto veča, največji obseg je dosegel Kosov zbornik, kar 826 strani. Z letom 1968 je pričel ZČ na pobudo takratnega predsednika Zgodovinskega društva profesorja Ferda Gestrina izhajati dvakrat letno.

Uredniški odbor so od I. do III. letnika sestavljali Bogo Grafenauer, Jože Hainz, Jože Kastelic in Fran Zwitter; s IV. letnikom je funkcijo odgovornega urednika prevzel Bogo Grafenauer in jo obdržal do XXIII. letnika. Medtem pa se je članstvo uredniškega odbora nekoliko spreminjalo, pri IV. letniku je šlo šest članov (Bogo Grafenauer, Jože Hainz, Jože Kastelic, Josip Korošec, Milko Kos, Fran Zwitter), pri V. letniku pa se jim je pridružil še Vasilij Melik. Kosov zbornik (VI—VII) so uredili Bogo Grafenauer, Jože Hainz, Jože Kastelic, Josip Korošec, Vasilij Melik in Fran Zwitter. Od VIII. do XI. letnika pa je šlo uredništvo sedem članov (Bogo Grafenauer, Jože Hainz, Jože Kastelic, Josip Korošec, Milko Kos, Vasilij Melik, Fran Zwitter). Nato imamo od

XII.—XIII. letnika dalje že osem članov uredniškega odbora in sicer so to bili Bogo Grafenauer, Jože Hainz, Jože Kastelic, Josip Korošec, Milko Kos, Vasilij Melik, France Škerl, Fran Zwitter. V uredništvu XIV. letnika ni več Jožeta Kastelica, novi član pa je Metod Mikuž, pri XV. letniku zamenja umrlega Hainza Ferdo Gestriñ, nato pa pri XVII. letniku Metoda Mikuža Bogo Stupan. Potem ostane uredništvo do XXI. letnika nespremenjeno (z izjemo Zwitterjevega zbornika, kjer Zwitter ni sodeloval). Z XXI. letnikom se članstvo ponovno poveča za enega člana (Jože Šorn), potem v XXII. letniku nasledi umrlega Josipa Korošca Stane Gabrovec. Devetčlanski uredniški odbor v enakem sestavi (Stane Gabrovec, Ferdo Gestriñ, Bogo Grafenauer, Milko Kos, Vasilij Melik, Bogo Stupan, France Škerl, Jože Šorn, Fran Zwitter) ureja Zgodovinski časopis še danes, le da je od XXIII. letnika dalje njegov glavni urednik Ferdo Gestriñ.

Število v bibliografiji obdelanih letnikov, njihovo izhajanje in obseg prikazuje naslednja tabela:¹

Letnik	Redakcija zaključena Oddano v tisk	Izšel	Štev. str.
I/1947		junij 1948	240
II—III/1948—49		december 1949	350
IV/1950	7. 12. 1950	junij 1951	320
V/1951	16. 1. 1952	avgust 1952	512
VI—VII/1952—53	15. 11. 1952	junij 1953	826
VIII/1954	3. 1955	oktober 1955	428
IX/1955	7. 1956	september 1957	348
X—XI/1956—57		december 1959	412
XII—XIII/1958—59		junij 1961	422
XIV/1960	28. 6. 1961	december 1961	346
XV/1961	16. 6. 1962	marec 1963	256
XVI/1962	27. 2. 1963	avgust 1963	282
XVII/1963	30. 12. 1963	december 1964	349
XVIII/1964	30. 12. 1964	oktober 1965	330
XIX—XX/1965—66	15. 8. 1966	september 1967	427
XXI/1967	3. 1967	junij 1968	323

¹ Preglednica je sestavljena po obvestilih na ovitkih Zgodovinskega časopisa, po tajniških poročilih in v nekaterih primerih po drugih zapiskih.

Letnik	Redakcija zaključena Oddano v tisk	Izšel	Štev. str.
XXII/1968, 1—2 3—4	5. 1968 11. 1968	september 1968 junij 1969	344
XXIII/1969, 1—2 3—4	4. 1969 9. 1969	september 1969 december 1969	335
XXIV/1970, 1—2 3—4	3. 1970 10. 1970	september 1970 januar 1971	336
XXV/1971, 1—2 3—4	3. 1971 6. 1971	oktober 1971 december 1971	382

A. Vsebinsko kazalo

I. Zgodovinski viri in njihova nahajališča

1. Zgodovinski viri

a) Viri za starejšo zgodovino

Blaznik Pavle:* Milko Kos, Urbarji Slovenskega Primorja. Drugi del. Viri za zgodovino Slovencev. Knjiga tretja. Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Zvezek tretji. V Ljubljani 1954. — ZČ IX/1955 str. 252—255. 1

Blaznik Pavle:* Die mittelalterlichen Urbare des Benediktinerstiftes St. Paul in Kärnten 1289/90 und 1371/72. Herausgegeben von Walther Fresacher (Österreichische Urbare. Herausgegeben von der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. III. Abteilung. Urbare geistlicher Grundherrschaften. 3. Band. Die mittelalterlichen Stifturbare Kärntens. II. Teil. St. Paul 1289/90 und 1371/72). Wien 1968. — ZČ XXV/1971 št. 3—4 str. 297—300. 2

Gestrin Ferdo:* P. Blaznik, Urbarji freisinške škofije, Srednjeveški urbarji za Slovenijo, zvezek četrti. Viri za zgodovino Slovencev, knjiga četrta, Ljubljana 1963. — ZČ XXIV/1970 št. 3—4 str. 307—308 3

Grafenauer Bogo:* Milko Kos, Urbarji Slovenskega Primorja. Viri za zgodovino Slovencev. Knjiga druga. Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Zvezek drugi. I. del. V Ljubljani 1948. — ZČ II—III/1948—1949 str. 243—245. 4

Hauptmann Ljudmil:* Hans Pirchegger-Otto Dungern, Urkundenbuch des Herzogtumes Steiermark. Do datek zvezkom I. do III. 1949. — ZČ IV/1950 str. 245—248. 5

Kos Milko:* Hermann Wiesflecker, Die Regesten der Grafen von Görz und Tirol, Pfalzgrafen in Kärnten, I. Band. 1949. — ZČ IV/1950 str. 248—252. 6

Kos Milko:* Hermann Wiesflecker, Die Regesten der Grafen von Tirol und Görz, Herzoge von Kärnten. II. Band. 1952. — ZČ VIII/1954 str. 262—264. 7

Kos Milko:* Monumenta historica ducatus Carinthiae. Fünfter Band. Die Kärntner Geschichtsquellen 1269—1286. Sechster Band. Die Kärntner Geschichtsquellen 1286—1300. Herausgegeben von Hermann Wiessner. Klagenfurt 1956, 1958. — ZČ XII—XIII/1958—1959 str. 342—345. 8

Kos Milko:* Gurkner Urbare (Bistum und Kapitel in Auswahl aus der Zeit von 1285 bis 1502). Herausgegeben von Hermann Wiessner. Wien 1951. Hans Pirchegger, Die Herrschaften des Bistums Gurk in der ehemaligen Südsteiermark. Klagenfurt 1956. — ZČ XVII/1963 str. 269—275. 9

Kos Milko:* Hans Gille, Michel Beheims Gedicht »Von der Statt Triest«. Zeitschrift für deutsche Philologie, 77 (1958), 259—281; 78 (1959), 50—71, 291—309; 82 (1963), 90—91, 420. — ZČ XVIII/1964 str. 267—268. 10

Kos Milko:* Monumenta historica ducatus Carinthiae. Siebenter Band, Die Kärntner Geschichtsquellen 1300—1310. — Achter Band. Die Kärntner Geschichtsquellen 1310—1325. — Neunter Band. Die Kärntner Geschichtsquellen 1326—1335. — Herausgegeben von Hermann Wiessner. — Klagenfurt 1961, 1963, 1965. — ZČ XXI/1967 str. 282—286. 11

Voje Ignacij:* Monumenta turcica historiam Slavorum meridionalium illustrantia. Tomus primus-Serija I, Zakonski spomenici, sv. 1, Sarajevo 1957; Tomus secundus — Serija II, Defteri, knj. 1. Sarajevo 1964. — ZČ XXIII/1969 št. 3—4 str. 308—315. 12

- Voje Ignacij:*** Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Svezak I, listine godina 743—1100, JAZU, Zagreb 1967. — ZČ XXV/1971 št. 3-4 str. 131—132. 13
- b) Viri za novejšo zgodovino (20. stoletje)
- Gestrin Ferdo:** Dokument iz predpre-vratne dobe. — ZČ XXI/1967 str. 204—210. 14
- Jarc Janko:*** Publikacije virov za zgo-dovino narodnoosvobodilne borbe in kvizlinških organizacij. — ZČ I/1947 str. 203—205. 15
- Kranjec Silvo:** Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije. — ZČ XVI/1962 str. 218—229. 16
- Krizman Bogdan:** Zabilježka o razgo-voru Predsjednika Wilsona s pred-stavnicima Slovenaca (Pariz, 25. IV. 1919). — ZČ XVII/1963 str. 219—224. 17
- ## 2. Biografije
- a) Biografije zgodovinarjev in drugih znanstvenikov
- Miklavčič Maks:**** Dr. Rudolf An-drejka, bivši predsednik Muzej-skega društva za Slovenijo. ZČ II-III/1948—1949 str. 202—205. 18
- Teplý Bogo:**** Franjo Baš (1899—1967) — zgodovinar. — ZČ XXIII/1969 št. 3—4 str. 289—299. 19
- Jeločnik Aleksander:**** Egon Baum-gartner. — ZČ V/1951 str. 299—300. 20
- Korošec Josip:**** Akademik dr. Jaro-slav Böhm (8. III. 1901—6. XII. 1962) ZČ XVI/1962 str. 231—232. 21
- Zwitter Fran:**** Fabio Cusin. ZČ IX/1955 str. 220—222. 22
- Grafenauer Bogo:**** Gregor Čremoš-nik. — ZČ XII-XIII/1958—1959 str. 315—325. 23
Z bibliografijo.
- Kos Milko:**** Alfonz Dopsch. — ZČ VIII/1954 str. 179—180. 24
- Šorn Jože:**** Vladislav Fabjančič. — ZČ IV/1950 str. 220—222. 25
- Miklavčič Maks:**** Ludvik Modest Go-lia. — ZČ XXIV/1970 št. 1—2 str. 101—102. 26
- Vilfan Sergij:**** Dr. France Goršič — devetdesetletnik. — ZČ XXI/1967 str. 210—211. 27
- Vilfan Sergij:**** Francè Goršič. — ZČ XXIII/1969 št. 1—2 str. 137—151. 28
Z bibliografijo (do 1968).
- Kos Milko:**** Ivan Grafenauer. — ZČ XXI/1967 str. 233—235. 29
- Grafenauer Bogo:**** Franc Grivec. — ZČ XVII/1963 str. 259—260. 30
- Gestrin Ferdo:**** Jože Hainz. — ZČ XVI/1962 str. 230—231. 31
- Grafenauer Bogo:**** Ljudmil Haupt-mann (Gradec, 5. II. 1884 — Za-greb, 20. IV. 1968). — ZČ XXII/1968 št. 3—4 str. 311—312. 32
- Zwitter Fran:**** France Kidrič. — ZČ IV/1950 str. 219—220. 33
- Grafenauer Bogo:**** Josip Klemenc 4. III. 1898—28. IX. 1967. Bibliogra-fija dela dr. Josipa Klemenca. — ZČ XXII/1968 št. 1—2, str. 135—141. 34
- Grafenauer Bogo:**** Josip Korošec. 13. X. 1909—11. III. 1966. — ZČ XXI/1967 str. 238—246. 35
Z bibliografijo.
- Grafenauer Bogo:**** Pomien dela Franca Kosa v razvoju slovenske-ga zgodovinopisja. ZČ VIII/1954 str. 118—124. 36
Résumé: L'importance de l'oeuvre de Franc Kos pour l'évolution de la science historique slovène.
- Grafenauer Bogo:**** Znanstveno delo Milka Kosa. — ZČ VI—VII/1952—1953 str. 9—19. 37
Bibliografski pregled dela Milka Kosa glej pod številko 79.
- Grafenauer Bogo:**** Ob sedemdeset-letnici Milka Kosa. — ZČ XVI/1962 str. 171—172. 38
Bibliografijo glej pod številko 81.
- Zwitter Fran:**** Dragotin Lončar. — ZČ VIII/1954 str. 181—191. 39
Bibliografijo glej pod številko 95.
- Grafenauer Bogo:**** Anton Melik. 1. I. 1890—8. VI. 1966. — ZČ XXI/1967 str. 246—249. 40
- Gestrin Ferdo:**** Metod Mikuš — šest-desetletnik. — ZČ XXIII/1969 št. 3—4 str. 193—199. 41
Bibliografijo glej pod številko 85.
- Gestrin Ferdo:**** Mijo Mirkovič. — ZČ XVII/1963 str. 257—258. 42
- Teplý Bogo:**** Josip Mravljak. — ZČ VIII/1954 str. 192—194. 43
Z bibliografijo.
- Pleterski Janko:**** Milada Paulova (1891—1970). — ZČ XXV/1971 str. 106—107. 44
- Vilfan Sergij:**** Janko Polec. — ZČ X—XI/1956—1957 str. 315—324. 45
Z bibliografijo.

- Grafenauer Bogo:**** Nikola Radojčić (29. VIII. 1882 do 12. XI. 1964). — ZC XXI/1967 str. 231—253. 46
- Kos Milko:**** Fran Ramovš. — ZC VIII/1954 str. 177—178. 47
- Gestrin Ferdo:**** Mirko Rupel. — ZC XVIII/1964 str. 255—256. 48
- Grafenauer Bogo:**** Heinrich Felix Schmid. (14. VIII. 1896—6. II. 1963.) — ZC XVII/1963 str. 255—256. 49
- Kastelic Jože:**** Walter Schmid. — ZC V/1951 str. 292—299. 50
- Sorn Jože:**** Dr. Ivan Slokar. — ZC XXV/1971 št. 1—2 str. 103—106. 51
- Zwitter Fran:**** Alma Sodnikova. — ZC XXI/1967 str. 235—238. 52
- Z bibliografijo.
- Kastelic Jože:**** Anton Sovrè (1885—1963). — ZC XVIII/1964 str. 251—254. 53
- Stelè-Pivec Melitta:**** Janko Šlebinger. — ZC V/1951 str. 290—292. 54
- Voje Ignacij:**** Jorjo Tadić (1899—1969). — ZC XXIV/1970 št. 1—2 str. 103—107. 55
- Vilfan Sergij:**** Anton Urbanc. — ZC X—XI/1956—1957 str. 325—326. 56
- Grafenauer Bogo:**** Ob šestdesetletnici Frana Zwitterja (24. X. 1905—24. X. 1965). — ZC XIX—XX/1965—1966 str. 7—14. 57
- Bibliografijo glej pod številko 82.
- Pleterski Janko:**** Delo dr. Frana Zwitterja za rešitev mejnih vprašanj. — ZC XIX—XX/1965—1966 str. 23—29. 58

b) Ocene biografskih leksikonov

- Melik Vasilij:**** Österreichisches biographisches Lexikon 1815—1950. — ZC VIII/1954 str. 300. 59
- Podpis V. M.

c) Ostale življenjepise glej pod odgovarjajočimi obdobji in panogami

3. Bibliografije

a) Bibliografije slovenske zgodovine do leta 1941

- Stelè-Pivec Melitta:** Slovenska zgodovinska bibliografija 1. I. 1940—5. IV. 1941. — ZC II—III/1948—1949 str. 256—259. 60
- Stelè-Pivec Melitta:** Slovenska zgodovinska bibliografija 6. IV. 1941—9. V. 1945. — ZC I/1947 str. 218—221. 61
- Bibliografija slovenske zgodovine**

(Publikacije iz let 1945—1950). Uvod (Vasilij Melik). Splošni del (Vasilij Melik). Arheologija in zgodovina starega veka (Stanislav Jesse). Sredji in novi vek do 1941 (Vasilij Melik s sodelovanjem Milka Kosa, Alberta Rejca in Lojzeta Ude). — ZC V/1951 str. 454 do 491. 62

Bibliografija slovenske zgodovine (Publikacije iz let 1951—1958). Stavili Slavka Kajba, Vasilij Melik, Majda Smole in Ema Umek. — ZC XII—XIII/1958—1959 str. 377—422. 63

Bibliografija slovenske zgodovine (Publikacije iz let 1959—60). [Stavili] Slavka Kajba-Milič in Vasilij Melik. — ZC XV/1961 str. 242—256. 64

Bibliografija slovenske zgodovine (Publikacije iz let 1961—62). [Stavila] Slavka Kajba-Milič in Vasilij Melik. — ZC XVII/1963 str. 324—338. 65

Bibliografija slovenske zgodovine (Publikacije iz let 1963—68). [Stavili] Vasilij Melik, Olga Janša in Mirko Stiplovšek. — ZC XXV/1971 str. 165—185. 66

b) Bibliografije o Koroški in Primorju

Grafenauer Bogo in Lojze Ude: Bibliografija o vprašanju Sloveške Koroške 1945—1948. — ZC II—III/1948—1949 str. 327—350. 67

Kratkoe sodržanje: Bibliografija po vo prou Slovenskoj Karintii (1945—1948). Résumé: Bibliography on the problem of Slovene Carinthia, 1945—1948.

Rejec Albert s sodelovanjem Lava Cermelja: Bibliografija o primorskem problemu. — ZC V/1951 str. 506—512. 68

Ude Lojze: Bibliografija slovenske Koroške. — ZC V/1951 str. 501—506. 69

Zorn Tone:** Friedrich Zopp, Kärntner Bibliographie. Das Schrifttum über Kärnten aus den Jahren 1945 bis 1949. Klagenfurt 1961. — ZC XV/1961 str. 231. 70

Zwitter Fran: Bibliografija o problemu Julijske krajine in Trsta 1942—1947. — ZC II—III/1948—1949 str. 259—326. 71

Kratkoe sodržanje: Bibliografija po vo prou Julijskoj Krajiny i Triesta 1942—1947.

Résumé: Bibliography on the problem of the Julian March and Trst-Trieste.

- c) Bibliografije o NOB na Slovenskem
- Škerl France:** Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev 1945—1949. — ZC IV/1950 str. 278—316. 72
- Škerl France:** Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1950. — ZC V/1951 str. 492—500. 73
- Škerl France:** Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za 1954—1955. — ZC VIII/1954 str. 353—428. 74
- Škerl France:** Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za 1954—55 z dodatki za 1945—53. — ZC IX/1955 str. 287—348. 75
- Škerl France:** Kratka bibliografija o NOB Slovencev v letih 1961 in 1962. — ZC XVII/1963 str. 338 do 349. 76
- Škerl France:** Kratka bibliografija o NOB Slovencev v letih 1963—1965. — ZC XXIII/1969 št. 3—4 str. 321—355. 77

č) Ostale bibliografije

- Baš Franjo:** Okupatorska historiografija o Slov. Štajerskem. — ZC I/1947 str. 222—240. 78
- Grafenauer Bogo:** Bibliografski pregled dela Milka Kosa. — ZC VI—VII/1952—1953 str. 19—29. 79
- Grafenauer Bogo:** Dix années d'historiographie Yougoslave 1945—1955. Ten years of Yugoslav historiography 1945—1955. Beograd 1955. — ZC X—XI/1956—1957 str. 327—336. 80
- Grafenauer Bogo:** Bibliografski pregled dela Milka Kosa (1953—1962). — ZC XVI/1962 str. 172—175. 81
- Grafenauer Bogo:** Bibliografija Frana Zwitterja. — ZC XIX—XX/1965—1966 str. 15—21. 82
- Janša Olga-Mirko Stiplovšek:** Bibliografija prof. dr. Metoda Mikuža. — ZC XXIII/1969 št. 3—4 str. 201—209. 83
- Janša Olga:** Jože Munda, Bibliografija slovenskega marksističnega tiska. 11. april 1920—26. marec 1941. Knjige, brošure in časopisje. Bibliografija delavskega gibanja. II. del. 1. knjiga. V Ljubljani 1969. — ZC XXIV/1970 št. 1—2 str. 150—131. 84

Korošec Josip: Banner-Jakabffy, A közép-dunamedence régészeti bibliográfiája 1954—1959 (Archäologische Bibliographie des Mitteldonau-Beckens 1954—1959), Budapest 1961. — ZC XV/1961 str. 206—207. 85

Nove knjige v Narodni in univerzitetni knjižnici, knjižnici Slovenske akademije znanosti in umetnosti in knjižnici oddelka za zgodovino filozofske fakultete v Ljubljani. (Sestavili Melitta Pivec-Stelè, Miloš Rybař, Olga Janša.) — ZC XXIII/1969 št. 1—2, str. 175—191. 86

Nove knjige v Narodni in univerzitetni knjižnici, knjižnici oddelka za zgodovino filozofske fakultete in knjižnici Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani. (Sestavili Miloš Rybař, Olga Janša, Mara Mervič.) — ZC XXIV/1970 št. 1—2 str. 141—153. 87

Nove knjige v Narodni in univerzitetni knjižnici, knjižnici Slovenske akademije znanosti in umetnosti, knjižnici oddelka za zgodovino filozofske fakultete in knjižnici Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani. (Sestavili Miloš Rybař, Melitta Pivec-Stelè, Mara Mervič, Olga Janša.) — ZC XXV/1971 št. 3—4 str. 341—373. 88

Rybař Miloš: Zgodovinske publikacije v letu 1969. — ZC XXV/1971 št. 1—2 str. 187—196. 89

Rybař Miloš: Zgodovinske publikacije v letu 1970. — ZC XXV/1971 št. 3—4 str. 375—382. 90

Seznam publikacij za leto 1945—1950, ki so bile poslane Zgodovinskemu društvu v zameno ali v dar. — ZC IV/1950 str. 317—320. 91

Vrbnjak Viktor: Dissertationenverzeichnis der Universität Graz 1872—1963. Herausgegeben von Franz Kroller, Graz 1964. — ZC XVIII/1964 str. 297—300. 92

Zwitter Fran (s sodelovanjem Danice Lončarjeve): Bibliografija Dragotina Lončarja. — ZC VIII/1954 str. 187—191. 93

4. Arhivi, biblioteke in muzeji

a) Arhivi

Blaznik Pavle: 60 let Mestnega arhiva ljubljanskega. S sodelova-

- njem kolektiva ustanove sestavil S. Vilfan. Ljubljana 1959. — Splošni pregled fondov državnega arhiva LRS. Sestavil delovni kolektiv ustanove. Ljubljana 1960. — ZC XVI/1962 str. 277—279. 94
- Fabjančič Vladislav:** Ljubljanski mestni arhiv. — ZC I/1947 str. 174—183. 95
- Gestrin Ferdo:** Prispevek k poznavanju gradiva za slovensko zgodovino v tujini. Arhivi v Markah. — ZC XVIII/1964 str. 239—242. 96
- Gestrin Ferdo:*** 60 let Mestnega arhiva ljubljanskega (s sodelovanjem kolektiva ustanove sestavil Sergij Vilfan), Ljubljana 1959, Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS (sestavil kolektiv ustanove), Ljubljana 1960. — Vodnik po arhivih Slovenije, Ljubljana 1965. — ZC XXI/1967 str. 269—271. 97
- Gestrin Ferdo:*** Arhivi v Sloveniji, Ljubljana 1970. Sestavila in uredila s sodelovanjem arhivov Jože Zontar in Sergij Vilfan. — ZC XXV/1971 št. 3—4 str. 310—311. 98
- Golia Modest:** Stanje naših arhivov. — ZC I/1947 str. 155—160. 99
- Kos Milko:** Iz Državnega arhiva v Trstu Jugoslaviji izročene arhivalije. — ZC XV/1961 str. 197—199. 100
- Maček Jože:** Osrednji državni arhiv Slovenije in njegovi problemi. — ZC I/1947 str. 160—162. 101
- Miklavčič Maks:** Splošni zakon o državnih arhivih. — ZC V/1951 str. 241—248. 102
- Mohorič Ivan:** Arhiv zbornice za trgovino, obrt in industrijo. — ZC V/1951 str. 249—257. 103
- Stelè-Pivec Melitta:** Problem ilirskega arhiva. — ZC XIX—XX/1965—1966 str. 243—253. 104
Résumé: Le problème des archives illyriennes.
- Skerl France:** Ali so arhivi znanstvene ustanove. — ZC X—XI/1956—1957 str. 299—306. 105
- Skerl France:** O perečih vprašanjih naših arhivov. — ZC II—III/1948—1949 str. 165—177. 106
- Skerl France:** Poročilo o arhivskem gradivu za slovensko zgodovino v dobi narodnoosvobodilne borbe. — ZC I/1947 str. 162—173. 107
- Zwitter Franc:** Naše kulturne revindikacije v novih mirovnihih pogodbah. — ZC II—III/1948—1949 str. 157—165. 108
- b) Biblioteke
- Stelè-Pivec Melitta:** Obnova čitalnice Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani. — ZC VI—VII/1952—1953 str. 798—801. 109
Résumé: La restauration de la salle de lecture de la Bibliothèque nationale et universitaire de Ljubljana.
- Stelè-Pivec Melitta:*** Slovenske knjižnice. Pregled ob štirostoletnici slovenske knjige. Zbrala in uredila Josip Rijavec in Marija Zidar. Ljubljana 1951. — ZC IX/1955, str. 260—261. 110
- c) Muzeji in spomeniško varstvo
- Baš Franjo:** Pokrajinski muzej v Mariboru. (Od osvoboditve do septembra 1948.) — ZC II—III/1948—1949 str. 178—183. 111
- Baš Franjo:** Mestni muzej v Ptujju. — ZC II—III/1948—1949 str. 183—187. 112
- Baš Franjo:** Situacijska slika slovenskih muzejev. — ZC V/1951 str. 257—268. 113
- Baš Franjo:** Spomeniško varstvo v Sloveniji. — ZC V/1951 str. 268—277. 114
- Baš Franjo:** Tehniški muzej Slovenije. — ZC XIV/1960 str. 218—221. 115
- Kastelic Jože:** Narodni muzej v Ljubljani in njegovi problemi. — ZC IV/1950 str. 195—207. 116
- Marušič Branko:** Vprašanje zgodovine v muzejih na Slovenskem. — ZC XXV/1971 št. 1—2 str. 109—113. 117
- II. Splošna in politična zgodovina (dela o vseh ali večini obdobjih)
1. Slovenska zgodovina
- Grafenauer Bogo:*** Hermann Braumüller, Geschichte Kärntens. Kärntner heimatkundliche Schriftenreihe. Geleitet von Dr. Gotbert Moro. Klagenfurt 1949. — ZC V/1951 str. 301—320. 118
- Grafenauer Bogo:*** Edvard Kardelj (Sperans), Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Ljubljana 1970.

- Tretja predelana in dopolnjena izdaja. — ZČ XXIV/1970 št. 3—4 str. 312—333. 119
- Sorn Jože:*** Disertacije avstrijskih univerz o vprašanjih slovenske zgodovine. — ZČ XII—XIII/1958—1959 str. 358—368. 120
2. Zgodovina jugoslovanskih narodov
- Gestrin Ferdo:*** Ferdo Hauptmann, Rijeka od rimske Tarsatice do hrvatsko-ugarske nagodbe. Zagreb 1951. — ZČ V/1951 str. 375—378. 121
- Janša Olga:*** Iz preteklosti makedonskega ljudstva. Skopje 1969. — ZČ XXIV/1970 št. 3—4 str. 310—312. 122
- Lape Ljuben:** Prilog pitanju periodizacije istorije makedonskog naroda. — ZČ XIX—XX/1965—1966 str. 115—123. 123
- Zorn Tone:*** Anton Zollitsch, Filipowa. Entstehen, Wachsen und Vergehen einer donauschwäbischen Gemeinde in der Batschka, Freilassing 1957. Otto Vogenberger, Pantschowa. Zentrum des Deutschtums im Südbanat, Freilassing 1961. Martin Schneider, Miletiitsch, Freilassing 1961. — ZČ XV/1961 str. 229—230. 124
3. Zgodovina ostalih narodov
- Grafenauer Bogo:*** Georg Stadtmüller, Geschichte Südosteuropas. München 1950. — ZČ VIII/1954 str. 225—229. 125
- Stupan Bogo:*** Charles in Mary Beard, Zgodovina Združenih držav Amerike. 1959. — ZČ XV/1961 str. 233—234. 126
- III. Najstarejša zgodovina in arheologija
1. Stari Vzhod
- Korošec Viktor:** Kratko poročilo o nekaterih novejših klinopisnih tekstih. ZČ V/1951 str. 155—163. 127
- Résumé: Court rapport sur quelques nouveaux textes cunéiformes.
- Korošec Viktor:** Nekaj prazgodovinskih pripomb k doslej objavljenim pismom mesta Mari. — ZČ VI—VII/1952—1953 str. 30—70. 128
- Résumé: Quelques remarques juridiques sur les lettres de Mari, publiées jusqu'à présent. (Archives royales de Mari, I—IV).
- Korošec Viktor:*** Historia mundi. Ein Handbuch der Weltgeschichte in zehn Bänden. Zweiter Band: Grundlagen und Entfaltung der ältesten Hochkulturen. Bern 1953. — ZČ VIII/1954 str. 232—236. 129
- Korošec Viktor:*** Gurney O. R., The Hittites. A summary of the art, achievements, and social organisation of the people of Asia Minor during the second millennium B. C. 1. izd. 1952, 2. izd. 1954. — ZČ VIII/1954 str. 236—237. 130
- Korošec Viktor:*** G. R. Driver and John C. Miles, The Babylonian laws. Vol. I: Legal commentary. Oxford 1952. — ZČ VIII/1954 str. 237—238. 131
- Korošec Viktor:*** Szlechter Emile, Les lois d'Eshnunna. Transcription, traduction et commentaire. Paris 1954. — ZČ VIII/1954 str. 238. 132
- Korošec Viktor:*** Josef Klima, Zakony Chammurapho. Praha 1954. — ZČ VIII/1954 str. 238—239. 133
- Korošec Viktor:*** C. W. Ceram, Enge Schlucht und Schwarzer Berg. Entdeckung des Hethiter-Reiches, Hamburg. — ZČ IX/1955 str. 241—242. 134
- Korošec Viktor:*** Grosse Kulturen der Frühzeit, herausgegeben von Helmut Th. Bossert (2. zvezek): Ur, Assur und Babylon. Drei Jahrtausende im Zweistromland, von Hartmut Schmökel. Stuttgart 1955. — ZČ IX/1955 str. 242—244. 135
- Korošec Viktor:*** G. R. Driver and C. Miles, The Babylonian laws. Vol. II. Oxford 1955. — ZČ IX/1955 str. 244—245. 136
- Korošec Viktor:*** Goetze Albrecht, The laws of Eshnunna (v The annual of the American schools of oriental research, vol. XXXI, for 1951—1952). New Haven 1956. — ZČ IX/1955 str. 245—246. 137
- Korošec Viktor:*** Friedrich Johannes, Entzifferung verschollener Schriften und Sprachen (Verständliche Wissenschaft, 51. Band), Berlin [itd.] — ZČ IX/1955 str. 246—247. 138
- Korošec Viktor:*** Grosse Kulturen der Frühzeit, herausgegeben von Helmut Bossert: 1. zvezek: Die Welt

- der Hethiter von Margarete Riem-
schneider, Stuttgart 1954. — ZC
IX/1955 str. 247—249. 159
- Korošec Viktor:*** Erwin Seidl, Ein-
führung in die ägyptische Rechts-
geschichte bis zum Ende des Neu-
en Reiches, I. 1939. Isti, Ägyptische
Rechtsgeschichte der Saiten- und
Perserzeit. 1956. — ZC X—XI/1956
—1957 str. 341—342. 140
- Korošec Viktor:*** Samuel Noah
Kramer, From the tablets of Sum-
mer. 1956. — ZC X—XI/1956—1957
str. 343—344. 141
- Korošec Viktor:*** Handbuch der Ori-
entalistik, II/3: H. Schmökel, Ge-
schichte des alten Vorderasiens.
1956. — ZC X—XI/1956—1957 str.
344—345. 142
- Korošec Viktor:*** Hartmut Schmö-
kel, Das Land Sumer. Stuttgart
1956. — ZC X—XI/1956—1957 str.
346. 143
- Korošec Viktor:*** W. v. Soden, Herr-
scher im Alten Orient. Berlin
[titd.] 1954. — ZC X—XI/1956—1957
str. 346—347. 144
- Korošec Viktor:*** Kulturgeschichte
des Alten Orients: Albrecht Goet-
ze, Kleinasien. (Handbuch der Alt-
tertumswissenschaft, III, 1, 3.)
München 1957. — ZC X—XI/1956
—1957 str. 347—350. 145
- Korošec Viktor:*** Dietz Otto Ed-
ward, Die »zweite Zwischenzeit«
Babyloniens. Wiesbaden 1957. —
ZC XII—XIII/1958—1959 str. 326—
327. 146
- Korošec Viktor:*** Sir Leonhard Wo-
lley, Ur in Chaldäa. Wiesbaden
1857. — ZC XII—XIII/1958—1959
str. 327—328. 147
- Korošec Viktor:*** Sumerische und
akkadische Hymnen und Gebete,
eingeleitet und übertragen von A.
Falkenstein und W. von Soden.
Stuttgart 1953. — ZC XII—XIII/
1958—1959 str. 328—329. 148
- Korošec Viktor:*** F. R. Kraus, Ein
Edikt des Königs Ammi-saduqa
von Babylon. *Studia et documenta
ad iura Orientis Antiqui pertinen-
tia*. Vol. V. — ZC XII—XIII/1958—
1959 str. 329. 149
- Korošec Viktor:*** M. E. L. Mallovan,
Twenty-five years of Mesopota-
mian discovery. 1956. — ZC XII—
XIII/1958—1959 str. 329—330. 150
- Korošec Viktor:*** Adam Falkenstein,
Die neusumerischen Gerichtsur-
kunden. I., II., III. Teil. München
1956—1957. — ZC XII—XIII/1958-
1959 str. 330—332. 151
- Korošec Viktor:*** Einar v. Schuler,
Hethitische Dienstanweisungen
für höhere Hof- und Staatsbeamte.
Graz 1957. — ZC XII—XIII/1958—
1959 str. 332—333. 152
- Korošec Viktor:*** Riekele Borger,
Die Inschriften Asarhaddons, Kö-
nigs von Assyrien. Graz 1956. —
ZC XII—XIII/1958—1959 str. 333.
153
- Korošec Viktor:*** Ernst Weidner,
Die Inschriften Tukulti-Ninurtas
I. und seiner Nachfolger. Graz
1959. — ZC XII—XIII/1958—1959
str. 334. 154
- Korošec Viktor:*** Mission de Ras
Shamra: Tome VI: Le Palais royal
d'Ugarit, publié sous la direction
de Claude F. A. Schaffer, III:
Textes accadiens et hourrites des
Archives Est, Ouest et Centrales,
par Jean Nougayrol avec des étu-
des de G. Boyer et E. Laroche;
Paris 1955. Tome IX: Le Palais
royal d'Ugarit..., IV: Textes acc-
adiens des Archives Sud (Archives
internationales), par Jean Nougay-
rol, Paris 1956. Tome VII: Le
Palais royal d'Ugarit..., II: Textes
en cuneiformes alphabétiques des
Archives Est, Ouest et Centrales,
par Charles Vroilleaud, Paris 1957.
— ZC XII—XIII/1958—1959 str.
334—335. 155
- Korošec Viktor:*** Archives royales
de Mari (ARM) VII. Textes écono-
miques et administratives par Jean
Bottéro. Paris 1957. — ZC XII—
XIII/1958—1959 str. 335—336. 156
- Korošec Viktor:*** Geogres Boyer,
Archives royales de Mari. III.
Textes juridiques transcrits et
commentés. Paris 1958. — ZC XII—
XIII/1958—1959 str. 336—337. 157
- Korošec Viktor:*** D. J. Wiseman,
The Vassal-Treaties of Esarhaddon.
Iraq XX (1958), part. 1. — ZC XII—
XIII/1958—1959 str. 337—338. 158
- Korošec Viktor:*** André Dupont-
Sommer avec la collaboration de
M. l'abbé J. Starcky, 1. Une
inscription araméenne inédite de
Sfiré. 2. Les inscriptions aramée-
nnes de Sfiré. Extrait des Mémo-

- ires présentes par divers savants à l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres. Tome XV. Paris 1958. Str. 197—351. — ZČ XII—XIII/1958—1959 str. 338—359. 159
- Korošec Viktor:*** Reallexikon der Assyriologie, begründet von Erich Ebeling und Bruno Meissner. Unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter herausgegeben von Erich Ebeling. Durch den Druck geführt und ergänzt von Ernst Weider. Dritter Band. Erste Lieferung: F — Fixterme. 1957. Zweite Lieferung: Flächenmass-Gebet. 1959. str. 81—160. Berlin. — ZČ XII—XIII/1958—1959 str. 339—340. 160
- Korošec Viktor:*** Johannes Friedrich, Die hethitischen Gesetze. Documenta et monumenta Orientis Antiqui. Vol. septimum. Leiden 1959. — ZČ XII—XIII/1958—1959 str. 340—341. 161
- Korošec Viktor:*** Ur in retrospect in Memory of Sir C. Leonard Woolley. — Iraq XXII. London 1960. — ZČ XIV/1960 str. 252—253. 162
- Korošec Viktor:*** Svend Aåge Pallis, The antiquity of Iraq. A handbook of assyriology. XVI. Copenhagen 1956. — ZČ XIV/1960 str. 253—255. 163
- Korošec Viktor:*** I. Fridrih, Dešifrovka zabytyh pis'mennostej i jazykov... Moskva 1961. — ZČ XIV/1960 str. 255. 164
- Korošec Viktor:*** I. M. D'jakonov, Obščestvennyj i gosudarstvennyj stroj drevnego Dvurečja: Sumer. Moskva 1959. — ZČ XIV/1960 str. 256. 165
- Korošec Viktor:*** Klima Josef, Prawa Hammaurabiego. — ZČ XIV/1960 str. 256. 166
- Korošec Viktor:*** Neue deutsche Ausgrabungen im Mittelmeergebiet und im Vorderen Orient. Berlin 1959. — ZČ XV/1961 str. 208. 167
- Korošec Viktor:*** Lubor Matouš, Epos o Gilgamešovi. Praha 1958. — ZČ XV/1961 str. 208—209. 168
- Korošec Viktor:*** Introduction to the law of the Aramaic papyri by reuven lecturer in Roman law in the Hebrew University, Jerusalem. Oxford 1961. — ZČ XV/1961 str. 209. 169
- Korošec Viktor:*** Samuel Noah Kramer, Historie začíná v Sumeru. Praha 1961. — ZČ XV/1961 str. 210. 170
- Korošec Viktor:*** S. R. K. Glanville, The legacy of Egypt. Oxford 1953. — ZČ XV/1961 str. 210. 171
- Korošec Viktor:*** Collinet-Guérin, Marthe, Historie du nimbe des origines aux temps modernes. 1961. — ZČ XV/1961 str. 211. 172
- Korošec Viktor:*** Archäologische Übersichtskarte des Alten Orients, mit einem Katalog der wichtigsten Fundplätze. Weimar. — ZČ XV/1961 str. 211—212. 173
- Korošec Viktor:*** Laessoe Jørgen, The Shemshara tablets, A preliminary report. København 1959. — ZČ XV/1961 str. 212—213. 174
- Korošec Viktor:*** Egypt of the pharaohs. An introduction by Sir Alan Gardiner. Oxford 1961. — ZČ XV/1961 str. 213. 175
- Podpis: V. K.
- Korošec Viktor:*** Leemans W. F., Legal and administrative documents of the time of Hammurabi and Samsuiluna (mainly from Lagaba). Leiden 1960. — ZČ XV/1961 str. 214. 176
- Korošec Viktor:*** Leemans W. F., Foreign trade in the old Babylonian period as revealed by the texts from southern Mesopotamia. Leiden 1960. — ZČ XV/1961 str. 214. 177
- Korošec Viktor:*** John Garstang-O. R. Gurney, The geography of the Hittite Empire. London 1959. — ZČ XV/1961 str. 214—215. 178
- Podpis: V. K.
- Korošec Viktor:*** Josef Klíma, Společnost a kultura starověké Mezopotámie. Praha 1962. — ZČ XVI/1962 str. 242—244. 179
- Korošec Viktor:*** Kulturgeschichte des Alten Orient: Mesopotamien, Hethiterreich, Syrien-Palästina, Urartu. In Zusammenarbeit mit Heinrich Otten, Victor Maag und Thomas Beran, herausgegeben von Hartmut Schmökel. Stuttgart 1961. — ZČ XVI/1962 str. 244—246. 180
- Korošec Viktor:*** Iz kmečkega življenja v Egiptu v Dioklecijanovi dobi — v luči novih pápirov. — ZČ XVII/1963 str. 101—126. 181

- Résumé: Quelques traits caractéristiques de la vie villageoise en Egypte à l'époque de Diocletien d'après les papyrus récemment publiés.
- Korošec Viktor:*** Erich Lüddeckens, Agyptische Eheverträge. Wiesbaden. P. W. Pestman, Marriage and matrimonial property in ancient Egypt. A contribution to establishing the legal position of the woman. (Papyrologica Lugduno-Batava, vol. IX), Leiden 1961. — ZČ XVIII/1964 str. 307—309. 182
- Korošec Viktor:*** Haase Richard, Die keilschriftlichen Rechtssammlungen in deutscher Übersetzung. Wiesbaden 1963. — ZČ XVIII/1964 str. 310. 183
- Korošec Viktor:*** Falkenstein Adam, Zu den Inschriftenfunden der Grabung in Uruk-Warka 1960—1961 (Baghdader Mitteilungen, Band 2, 1963). Berlin 1963. — ZČ XVIII/1964 str. 310—312. 184
- Korošec Viktor:*** Hermann Junker: Die Geisteshaltung der Ägypter in der Frühzeit (Österr. Akademie der Wissenschaften, Philos.-hist. Klasse, Sitzungsberichte, 237 Band, 1. Abh.) Dunaj 1961. — ZČ XVIII/1964 str. 312—313. 185
- Korošec Viktor:*** Wörterbuch der Mythologie. Herausgegeben von H. W. Haussig, I. Abteilung: Die alten Kulturvölker: Teil I: Vorderer Orient, 1.—4. Lieferung, Teil II: Das alte Europa, 5. Lieferung. Stuttgart 1961. — ZČ XVIII/1964 str. 313—314. 186
- Korošec Viktor:*** Kienast Burkhardt, Die altassyrischen Texte des Orientalischen Seminars der Universität Heilderberg und der Sammlung Erlenmeyer-Basel. Berlin 1960. — ZČ XVIII/1964 str. 314—315. 187
- Korošec Viktor:*** Parrot André, Sumer. Paris 1960. — ZČ XVIII/1964 str. 315—316. 188
- Korošec Viktor:*** Akurgal Ekrem, Die Kunst der Hethiter (Aufnahmen von Max Hirmer), München 1961. Isti, Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander. Berlin 1961. — ZČ XVIII/1964 str. 316—318. 189
- Korošec Viktor:*** Jacques Pirenne, Histoire de la civilisation de l'Égypte Ancienne (avec la collaboration artistique d'Arpag Mehitarian). Paris, I—II, 1962, III, 1963. — ZČ XVIII/1964 str. 318—319. 190
- Korošec Viktor:*** Wolf Walter, Kulturgeschichte des Alten Ägypten (Kröners Taschenausgabe, Band 521). Stuttgart 1962. — ZČ XVI/1964 str. 319—321. 191
- Korošec Viktor:*** Simon Dieter, Studien zur Praxis der Stipulationsklausel (Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und antiken Rechtsgeschichte, 48. Heft. München 1964. — ZČ XVIII/1964 str. 321—323. 192
- Korošec Viktor:*** Reallexikon der Assyriologie, begründet von Erich Ebeling und Bruno Meissner. Unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter herausgegeben von E. Ebeling. Durch den Druck geführt und ergänzt von Ernst Weidner. Dritter Band, 3. Lieferung: Gebet II-Geschwulst. Berlin 1964. — ZČ XXI/1967 str. 271—272. 193
- Korošec Viktor:*** Reallexikon der Assyriologie, III. Band, 4. Lieferung: Geschwulst-Gewand. Berlin 1966 (Nach E. Ebeling, B. Meissner, E. Weidner unter Mitwirkung von R. Borger, P. Calmeyer, D. O. Edzard, A. Falkenstein, A. Moortgat, H. Otten, D. J. Wiseman herausgegeben von W. von Soden). — ZČ XXI/1967 str. 272—273. 194
- Korošec Viktor:*** Die Altorientalischen Reiche I. Vom Paläolithikum bis zur Mitte des 2. Jahrtausends. Herausgegeben von Elena Cassin, Jean Bottéro, Jean Vercoutter (= Fischer Weltgeschichte, Band 2), Frankfurt am Main 1965. — ZČ XXI/1967 str. 273—274. 195
- Korošec Viktor:*** Römer, Willem Hendrik Philibert, Sumerische »Königshymnen« der Isinzeit. (Documenta et Monumenta Orientis Antiqui, XIII), Leiden 1965. — ZČ XXI/1967 str. 274—275. 196
- Korošec Viktor:*** Schuler, von Einar, Die Kašäer. Ein Beitrag zur Ethnographie des alten Kleinasien. Untersuchungen zur Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie, 5. Berlin 1965. — ZČ XXI/1967 str. 275—277. 197
- Korošec Viktor:*** Jean Nougayrol, Textes suméro-accadiens des Archives privées d'Ugarit. Ugaritica

- V, Paris 1968. — ZČ XXIII/1969 št. 1—2 str. 163—166. 198
- Korošec Viktor:*** Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie. III. Band. 6. Lieferung (Girsu-Götterreisen), 7. Lieferung (Götterreisen-Gott), Berlin 1969. — ZČ XXIII/1969 št. 3—4 str. 305—306. 199
- Korošec Viktor:*** Cardascia, Guillaume, Les Lois Assyriennes. Introduction, traduction et commentaire. Littératures Anciennes du Proche-Orient. Paris 1969. — ZČ XXIII/1969 št. 3—4 str. 306—307. 200
- Urbanija Marko:*** O. Neugebauer, The Exact Sciences in Antiquity. Rhode Island, 1957. — ZČ XVI/1962 str. 246—247. 201
- Urbanija Marko:*** Paul Garelli, Le Proche Orient asiatique des origines aux invasions des peuples de la mer. Paris 1969. Nouvelle Cléo. L'Histoire et ses problèmes, vol. 2. — ZČ XXIV/1970 št. 3—4 str. 289—290. 202
- Urbanija Marko:*** Georges Roux, Ancient Iraq. Harmondsworth 1969. — ZČ XXIV/1970 št. 3—4 str. 290—291. 203
- Urbanija Marko:*** U. Bahadır Alkim, Anatolia I. From the beginnings to the end of the 2nd millennium B. C. London 1969. — ZČ XXV/1971 str. 295—297. 204
- Urbanija Marko:*** Robert J. Braidwood, Prehistoric Men. 7. izdaja. Glenview/Ill., 1967. — ZČ XXV/1971 str. 125—126. 205
- Urbanija Marko:*** Jack M. Sasson, The Military Establishment at Mari. Roma 1969. Studia Pohl, 3. — ZČ XXV/1971 str. 126—128. 206
2. Prazgodovina evropskih ljudstev
- Bregant Tatjana:*** Milutin V. Garašanin, Hronologija vinčanske grupe. Ljubljana 1952. — ZČ VIII/1954 str. 239—240. 207
- Bregant Tatjana:*** Alojzij Benac, Prehistorijsko naselje Nebo i problem butmirske kulture. Ljubljana 1952. — ZČ VIII/1954 str. 241—242. 208
- Bregant Tatjana:*** France Starè, Prazgodovinske Vače. Ljubljana 1954. — ZČ VIII/1954 str. 242—244. 209
- Bregant Tatjana:*** Draga Arandelović-Garašanin: Starčevačka kultura. Ljubljana 1954. — ZČ IX/1955 str. 249—250. 210
- Bregant Tatjana:*** Josip Korošec, Arheološke ostaline v Predjami. Razprave IV/1, Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Ljubljana 1956. — ZČ X—XI/1956—1957 str. 350—351. 211
- Bregant Tatjana:*** Stanko Pahič, Drugo žarno grobišče v Rušah. Razprave IV/3, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1957. — ZČ X—XI/1956—1957 str. 351. 212
- Bregant Tatjana:*** Josip Korošec, Neolitska naselbina u Danilu Bitinju. Zagreb 1958. Isti, Nova neolitska kulturna grupa na području Dalmacije, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 54, Split 1952. Isti, Iskopavanja u Danilu kraj Šibenika, Ljetopis JAZU, knj. 60, 1955, str. 194—204. Isti, Nastavak iskopavanja u Danilu kraj Šibenika u 1955. god., Ljetopis JAZU, knj. 63, Zagreb 1959, str. 226—239. — ZČ XIV/1960 str. 242—247. 213
- Bregant Tatjana:*** S. Gabrovec, Najstarejša zgodovina Dolenjske (Vodnik po arheoloških zbirkah muzejev v Novem mestu, Brežicah in Metliki), Novo mesto 1956. — ZČ XIV/1960 str. 249—250. 214
- Bregant Tatjana:*** Zgodovina Ljubljane, 1. knjiga Ljubljana 1955. — ZČ XV/1961 str. 215—217. 215
- Bregant Tatjana:*** Dragoslav Srejović, Lepenski Vir, nova pristorijska kultura u Podunavlju, Beograd 1969. — ZČ XXIV/1970 št. 3—4 str. 291—298. 216
- Gabrovec Stane:*** Paul Reinecke, Der Negauer Helmfund. Berlin 1950. — ZČ IV/1950 str. 223—226. 217
- Gabrovec Stane:** Pomen groba s sestavljenim čelado z Vač. [S slikami.] — ZČ XIX—XX/1965—1966 str. 81—90. 218
- Zusammenfassung: Das Helmgrab von Vače seine Bedeutung für den Südostalpinen Kreis.
- Kastelic Jože:*** Josip Korošec, Predzgodovinska naselbina na Ptujškem gradu. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za družbene vede. Dela 6. Ljubljana 1951 — ZČ V/1951 str. 322—337. 219

- Korošec Josip:** Butmirska keramika. — ZC I/1947 str. 123—150. 220
 Kratkoe sodržanie: Butmirskaja keramika.
 Resume: The ceramics of Butmir.
- Korošec Josip:*** France Starè, Poročilo o zaščitnih arheoloških izkopavanjih v Kandiji pri Novem mestu. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovino in družbene vede. Dela 3. Ljubljana 1950. — ZC V/1951 str. 320—322. 221
- Korošec Josip:*** France Starè, Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovino in družbene vede, Dela 9, Sekcija za arheologijo, 7, Ljubljana 1954. — ZC VIII/1954 str. 244—247. 222
- Korošec Josip:*** France Starè, Vače. (Ljubljana 1955). — ZC IX/1955 str. 250—251. 223
- Korošec Josip:** Neolit na Krasu in v Slovenskem Primorju. — ZC XIV/1960 str. 5—34. 224
 Summary: The neolithic age in the Slovene Karst area and the Slovene Littoral.
- Korošec Josip:*** Neustupný Jiří, Ivan Hásek, Jitka Hralová, Jiří Břen, Rudolf Turek, Pravěk Československa, Praha 1960. — ZC XV/1961 str. 204—206. 225
- Korošec Josip:*** L'Europe à la fin de l'âge de la pierre, Actes du Symposium consacré aux problèmes du néolithique européen, Prague-Liblice-Brno 5—12 octobre 1959, Praha 1961. — ZC XVI/1962 str. 240—242. 226
- Korošec Josip:** Zanimivi kulturni predmeti v neolitu jadranskega kulturnega kroga. [S slikami.] — ZC XIX—XX/1965—1966 str. 65—80. 227
 Zusammenfassung: Interessante Kultgegenstände im Neolithikum des Adriatischen Kulturkreises.
- Osole Franc:*** Herman Müller-Karpe, Handbuch der Vorgeschichte I, Altsteinzeit. München 1966. — ZC XXIV/1970 št. 1—2 str. 109—111. 228
- Slabe Marjan:*** V. Lahtov, Problem trebeniške kulture, Ohrid 1965. — ZC XXI/1967 str. 277—279. 229
- Starè France:** Nekaj železnodobnih predmetov iz Ljubljane. [S slikami.] — ZC VI—VII/1952—1953 str. 71—77. 230
- Résumé: Some iron age objects from Ljubljana.
- Urleb Mehtilda:*** Stane Gabrovce, Prazgodovinski Bled. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Sekcija za arheologijo, Ljubljana 1960. — ZC XIV/1960 str. 251—252. 231
3. Rimska (in grška) zgodovina in arheologija
- Kastelic Jože:*** Josip Klemenc, Ptujski grad v kasni antiki. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovinske in družbene vede. Dela 4. Ljubljana 1950. — ZC V/1951 str. 327—330. 232
- Klemenc Josip:** Teodozijevo pohod proti Maximusu iz Siscije do Poetovija. [Z zemljevidi.] — ZC VI—VII/1952—1953 str. 78—88. 233
 Résumé: The march of Theodosius against Maximum from Siscia to Poetovio.
- Klemenc Josip:*** Adreas Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Budapest 1959. — ZC XIV/1960 str. 256—261. 234
- Klemenc Josip:** Beg pred smrtjo na šempeterskih spomenikih. — ZC XIX—XX/1965—1966 str. 91—94. 235
- Korošec Viktor:*** Ziegler Karl-Heinz, Die Beziehungen zwischen Rom und Partherreich. Ein Beitrag zur Geschichte des Völkerrechts. Wiesbaden 1964. — ZC XVIII/1964 str. 323—325. 236
- Korošec Viktor:*** Max Kaser, Das römische Privatrecht (Rechtsgeschichte des Altertums, im Rahmen des Handbuchs der Altertumswissenschaft, 3. Teil, 3. Band). Erster Abschnitt: Das altrömische, das vorklassische und klassische Recht. 1955. Zweiter Abschnitt: Die nachklassischen Entwicklungen. 1959, München. — ZC XVIII/1964 str. 325—328. 237
- Petru Peter:*** J. Šašel, Emona. Pauly-Wissowa, Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Suppl. XI (1969). — ZC XXIV/1970 št. 1—2 str. 111—112. 238
- Šašel Jaro:** Upellae — Vitanje? — ZC VIII/1954 str. 125—130. 239
 Zusammenfassung: Upellae-Vitanje?
- Šašel Jaro:*** Borka Josifovska, Vodič niz Stobi. Skopje 1953. — ZC IX/1955 str. 251—252. 240

- Šašel Jaro:*** Pro Austria Romana V, 1955. — ZČ IX/1955 str. 270—271. 241
- Šašel Jaro:*** Anna Sadarska, Inscriptions latines et monuments funéraires romains au Musée national de Varsovie. Varsovie 1953. — ZČ XII—XIII/1958—1959 str. 341. 242
4. Arheologija srednjega veka
- Baš Angelos:*** Korošec Josip, Starslovenska grobišča v severni Sloveniji. Celje 1947. — ZČ I/1947 str. 206—212. 243
- Baš Franjo:*** Korošec Josip, Slovansko svetišče na ptujskem gradu. — ZČ II—III/1948—1949 str. 206—215. 244
- Glej odgovor J. Korošca, številka 251.
- Baš Franjo:** Mali grad v Ptuj. [S slikami.] — ZČ IV/1950 str. 127—150. 245
- Summary: Castrum minus Poetovionense. Povzetek v angleščini.
- Bregant Tatjana:*** J. Korošec, Društvo. Zbornik filozofske fakultete III/4, Ljubljana 1960. — ZČ XIV/1960 str. 247—249. 246
- Kastelic Jože:*** Josip Korošec, Starslovensko grobišče na Ptujem gradu. Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani. Razred za zgodovino in družbene vede. Dela 1. Ljubljana 1950. — ZČ V/1951 str. 334—338. 247
- Kastelic Jože:*** Franjo Ivaniček, Starslovenska nekropola u Ptuj. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovinske in družbene vede. Dela 5. Ljubljana 1951. — ZČ V/1951 str. 338—341. 248
- Kastelic Jože:** Najdbe zgodnjega srednjega veka v Gojačah pri Gorici. [S slikami.] — ZČ VI—VII/1952—1953 str. 89—109. 249
- Résumé: Les découvertes de l'époque Mérovingienne à Gojače près de Gorica.
- Klemenc Josip:*** Z. Vinski, Arheološki spomenici velike seobe naroda u Srijemu. Situla 2. Ljubljana 1957. — ZČ XVI/1962 str. 247—249. 250
- Korošec Josip:** Odgovor na kritiko Franja Baša o publikaciji »Slovansko svetišče na ptujskem gradu«. — ZČ II—III/1948—1949 str. 213—238. 251
- Kratkoe sodržanie: Vopros slavyanskogo svyatišča na territorii zamka v Ptue.
- Résumé: The problem of the Slav sanctuary on the castle-hill of Ptuj. Glej številko 244.
- Korošec Josip:*** Jože Kastelic-Božo Škerl, Slovanska nekropola na Bledu. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovino in družbene vede, Dela 2. Ljubljana 1950. — ZČ IV/1950 str. 226—231. 252
- Korošec Josip:*** Paola Korošec, Slovanske najdbe zgodnjega srednjega veka na Panorami v Ptuj. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovino in družbene vede, Dela 3, Ljubljana 1950. — ZČ IV/1950 str. 231—234. 253
- Korošec Josip:** Bijelo brdo. — ZČ V/1951 str. 174—185. 254
- Summary: Bijelo brdo. Povzetek v angleščini.
- Korošec Josip:*** Milutin Garašanin-Jovan Kovačević, Pregled materialne kulture Južnih Slovena u ranom srednjem veku. Beograd 1950. — ZČ V/1951 str. 341—351. 255
- Korošec Josip:*** Zdenko Vinski, Prilog poznavanju gradišta s osvrtnom na jedan nalaz u Podravini. Historijski zbornik 1949, 223—241. — ZČ V/1951 str. 351—352. 256
- Korošec Josip:*** Zdenko Vinski — Ksenija Vinski — Gasparini, Gradište u Mrsunjskom lugu. Zagreb 1950. — ZČ V/1951 str. 352—353. 257
- Korošec Josip:** Antropomorfna predstava na dnu slovanskega lončka iz 9. stoletja. [S slikami.] — ZČ VI—VII/1952—1953 str. 191—201. 258
- Summary: An anthropomorphic image on the bottom of a small Slav pot from IXth century.
- Korošec Josip:** Arheološki sledovi slovanske naselitve na Balkanu. [S slikami.] — ZČ VIII/1954 str. 7—26. 259
- Summary: Archeological vestiges of Slav settlement in Balkan.
- Korošec Josip:** Pravilnost opredeljevanja posameznih predmetov in kultur zgodnjega srednjega veka do 7. stoletja kot slovanskih. [S slikami.] — ZČ XII—XIII/1958—1959 str. 75—109. 260
- Summary: On the correctness to evaluate individual articles and cultures from the early middle ages till the seventh century as being Slavic.

Korošec Josip:* Joachim Werner, Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568. Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Abhandlungen N. F., H. 55 A und B. München 1962. — ZČ XVI/1962 str. 249—251. 261

Korošec Josip:* Gyul Török, Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. Archeologia Hungarica, Dissertationes archaeologicae Musei Nationalis Hungarici a consilio archeologorum Academiae scientiarum Hungaricae redactae, Ser. nova XXXIX. Budapest 1962 — ZČ XVI/1962 str. 251—254. 262

Korošec Josip:* Ilona Kovring, Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyan. Budapest 1963. — ZČ XVII/1963 str. 266—269. 263

Korošec Paola: Poskus delitve slovenske materialne kulture na področju Karantanije. — ZČ XV/1961 str. 157—194. 264

Zusammenfassung: Ein Versuch der typologischen Unterscheidung in der slawischen materiellen Kultur in Karantanien.

Korošec Paola: Tehnika »damasciranja« na slovanskem nožu iz nekropole na Ptujem gradu. [S slikami.] — ZČ XIX—XX/1965—1966 str. 95—101. 265

Zusammenfassung: Die Technik des »Damascierens« auf dem slawischen Messer aus der Nekropole auf Burg zu Ptuj.

V kazalu: Tehnika »damasciranja« na slovenskem nožu z nekropole na Ptujem gradu.

Korošec Paola: Elementi obdobja preseljevanja ljudstev na nekropoli na ptujem gradu. — ZČ XXIV/1970 št. 1—2 str. 77—81. 266

Zusammenfassung: Elemente aus der Periode der Völkerwanderung in der Nekropole auf dem Burghügel von Ptuj (Pettau).

Puš Ivo:* Andrej Valič, Staroslovansko grobišče na Blejskem gradu. Situla 7, Ljubljana 1964. — ZČ XXI/1967 str. 281—282. 267

Uredništvo: Problem slovenskega sveetišča na ptujem gradu. — ZČ II—III/1948—1949 str. 206. 268
Glej številki 244 in 251.

IV. Srednji vek

1. Slovenske dežele v srednjem veku
Dinić Mihajlo: O vitezu Palmanu. — ZČ VI—VII/1952—1953 str. 398—401. 269

Zusammenfassung: Über den Ritter Palmanus de Letinberch.

Gestrin Ferdo:* Bogo Grafenauer, Die ethnische Gliederung und geschichtliche Rolle der westlichen Südslawen im Mittelalter. Ljubljana 1966. — ZČ XXV/1971 št. 1—2 str. 133—134. 270

Grafenauer Bogo: Novejša literatura o Samu in njeni problemi. — ZČ IV/1950 str. 151—169. 271

Résumé: Les problèmes soulevés par quelques ouvrages récents sur Samo.

Grafenauer Bogo:* Josip Mal, Kontinuiteta slovenske karantanske kneževine. Celje 1949. — ZČ IV/1950 str. 237—241. 272

Grafenauer Bogo:* Wutte Martin, Zur Geschichte der Edlinger, der Kärntner Pfalzgrafen und des Herzogstuhles, Carinthia I 139, 1949, str. 13—48. Hermann Braumüller, Die Frage des Kärntner Pfalzgrafenamtes, prav tam 140, 150, str. 618—630. Eberhard Kranzmayer, Der Ostname »Meilsberg« und seine Verwandten, prav tam 140, 150, str. 284—304. Jakob Kelemina, Kazaz, kosez, Slavistična revija 3, 1950, str. 464—465. Paul Puntschart, Einige Ergänzungen zur kritischen Literatur über die bauerliche Herzogseinsetzung in Kärnten, Zeitschrift der Savignystiftung f. Rechtsgesch., German. Abt. 65, 1947, str. 337—344. Anton Kovačič, Knežji kamen; Vojvodski stol; Najstarejša oblika ustoličevanja; Ogenj in voda v obredu umeščanja koroških vojvod; Svoboda 2, 1949, str. 10—12, str. 13—19; 3, 1950; str. 118—129, 280—293; 4, 1951, str. 82—86, 136—144. — ZČ V/1951 str. 353—364. 273

Grafenauer Bogo: Vprašanje konca Kocljeve vlade v Spodnji Panoniji. — ZČ VI—VII/1952—1953 str. 171—190. 274

Zusammenfassung: Die Fragen um das Ende der Herrschaft Kocljs in Unterpannonien.

Grafenauer Bogo:* Josip Mal, Slovenska Karantanija in srednjeveška nemška država. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovinske in družbene vede. Razprave II. Ljubljana 1953. — ZČ VIII/1954 str. 253—258. 275

Grafenauer Bogo:* Milko Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do 15.

- stoletja. V Ljubljani 1955. — ZČ X—XI/1957 str. 337—341. 276
- Grafenauer, Bogo:*** Jakob Unrest, Österreichische Chronik. Herausgegeben von Karl Grossmann. Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Germanicarum. N. S. T. XI. Weimar 1957. Magda Roscher, Eine Rechtfertigungsschrift des Abten Johann von Vikring an das Cistercienser Generalkapitel (1489). Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, 48. Bd., Klagenfurt 1956. — ZČ XV/1961 str. 217—218. 277
- Grafenauer Bogo:*** Deset let proučevanja ustoličevanja koroških vojvod, kosezov in države karantanskih Slovencev. — ZČ XVI/1962 str. 176—209. 278
- Grafenauer Bogo:** Ob 1100-letnici slovenske rokopisne knjige. — ZČ XVII/1963 str. 171—195. 279
- Grafenauer Bogo:*** Ustoličevanje koroških vojvod in vojvodski prestol. Joseph Felician, The genesis of the contractual theory and the installation of the dukes of Carinthia. Celovec 1967. Gotbert Moro, Zur Zeitstellung und Bedeutung des Kärntner Herzogstuhles. Sonderdruck aus Mundart und Geschichte. Studien zur österreichisch-bairischen Dialektkunde, Bd. 4. Wien 1967, str. 95—110. Neue Arbeiten über den Kärntner Herzogstuhl. Sonderdruck aus Carinthia I, 157. Jahrgang, Heft 3/4, Klagenfurt 1967, str. 420—468. Ulrich Steinmann, Die älteste Zeremonie der Herzogseinsetzung und ihre Umgestaltung durch die Habsburger. Carinthia I, 157, str. 469—497. — ZČ XXIV/1970 št. 1—2 str. 112—122. 280
- Grivec France:** Prepir o Metodovih ječah. — ZČ VI—VII/1952—1953 str. 159—170. 281
Zusammenfassung: Der Streit um die Kerker des hl. Methodius.
- Grivec France:** O papeških pismih knezu Koclju. — ZČ VIII/1954 str. 134—138. 282
Résumé: De epistolis Hadriani II. et Joannis VIII. ad Kocelem Pannoniae comitem. Povzetek v latinščini.
- Grivec France:** Še o Metodovih ječah. — ZČ VIII/1954 str. 139—145. 283
Résumé: De carceribus s. Methodii.
- Grivec Fran:** Metodova ječa — Ellwangen. — ZČ X—XI/1956—1957 str. 282—284. 284
Conspectus: Carcer s. Methodii-Ellwangen. Povzetek v latinščini.
- Hauptmann Ljudmil:** Postanek kmetškega stanu na Koroškem. — ZČ V/1951 str. 186—191. 285
Zusammenfassung: Die Entstehung des Bauernstandes in Kärnten.
- Koropec Jože:** Srednjeveška gromberška gosposčina. — ZČ XXIII/1969 št. 3—4 str. 275—282. 286
- Kos Milko:** Naša zapadna meja v novejši italijanski zgodovinski literaturi. — ZČ I/1947 str. 187—192 287
- Kos Milko:*** Rajko Nahtigal, O imenu Pribinove in Kocljeve prestolice: Blatenski kostel. Slavistična revija, I, 1948, 17—18. Aladár Radnóti, Une église du haut moyen âge à Zalavár. Etudes slaves et roumaines, I, 1948, 21—30. Désiré Dercsényi, L'église de Pribina à Zalavár, prav tam, I, 1948, 85—100. — ZČ V/1951 str. 364—366. 288
- Kos Milko:*** Bogo Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev. Slovenska akademija znanosti in umetnosti: Razred za zgodovinske in družbene vede. Dela 7. Ljubljana 1952. — ZČ VIII/1954 str. 247—253. 289
- Kos Milko:*** Ljudmil Hauptmann, Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovinske in družbene vede. Dela 10. Ljubljana 1954. — ZČ IX/1953 str. 255—259. 290
- Melik Vasilij:** Vprašanje bitke pri Ljubljani v dobi madžarskih napadov. — ZČ VI—VII/1952—1953 str. 202—217. 291
Résumé: Le problème de la bataille près de Ljubljana au temps des incursions hongroises.
- Pahor Samo:** Rit(t)ershuebe. — ZČ XIX—XX/1965—1966 str. 149—152. 292
Résumé: Ritterschuebe. Povzetek v italijanščini.

2. Jugoslovanske dežele v srednjem veku

- Čremošnik Gregor:** Podlaga trditev o slovanskem poreklu cesarja Justinijana. — ZČ VI—VII/1952—1953 str. 110—115. 293
Summary: The basis of the hypothesis about the Slav origin of Justinian.

- Čremošnik Gregor:** Zadnja raziskovanja o bosanskih bogomilih (1952). — ZC XVIII/1964 str. 229—238. 294
- Pripombe k objavi tega članka iz avtorjeve zapuščine je napisal Bogo Grafenauer.
- Gestrin Ferdo:** Slovani v službi pri Malatestovih organih v Fanu (1434—1455). — ZC XIX—XX/1965—1966 str. 161—180. 295
- Résumé: Slavi negli organi amministrativi dei Malatesta a Fano (1434—1455). V kazalu: Jugoslovani v službi pri Malatestovih organih v Fanu (1434—1451).
- Grafenauer Bogo:** Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov. — ZC IV/1950 str. 23—126. 296
- Résumé: Quelques problèmes relatifs à l'époque de l'immigration des Slaves du Sud.
- Grafenauer Bogo:*** Angelos Baš in Branko Marušič, Stari Slovani v zgodovini. Ljubljana 1949. — ZC IV/1950 str. 234—237. 297
- Grafenauer Bogo:*** Dragoslav Janković, Istorija države i prava naroda FNRJ. I. Ranofeudalne države jugoslovenskih naroda (do XII. veka). Beograd 1950. — ZC IV/1950 str. 241—245. 298
- Grafenauer Bogo:*** Ljudmil Hauptmann, Hrvatsko praplemstvo. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovino in društvene vede. Razprave I, Ljubljana 1950. — ZC V/1951 str. 374—375. 299
- Glej Hauptmannov popravek (številka 311) in Grafenauerjev odgovor (številka 300).
- Grafenauer Bogo:** Odgovor. — ZC VIII/1954 str. 174—176. 300
- Odgovor na Hauptmannov popravek (številka 311).
- Grafenauer Bogo:** Razmerje med Slovani in Obri do obleganja Carigrada (626) in njegove gospodarsko-družbene podlage. — ZC IX/1955 str. 145—153. 301
- Grafenauer Bogo:** Sklabarhontes = »gospodarji Slovanov« ali »slovanški knezi«? — ZC IX/1955 str. 202—219. 302
- Zusammenfassung: Sklabarchontes = »die Herren der Slawen« oder »die slawischen Fürsten«? Glej Hauptmannovo repliko (številka 312).
- Grafenauer Bogo:** Vprašanje Hrvatske Krajine v Kvarneru. — ZC XII—XIII/1958—1959 str. 254—260. 303
- Zusammenfassung: Die Frage der Kroatischen »Mark« im Kvarner.
- Grafenauer Bogo:** Zgodnjefevdalna družbena struktura jugoslovan-
skih narodov in njen postanek. — ZC XIV/1960 str. 35—95. 304
- Zusammenfassung: Die Gesellschaftsstruktur der Südslawen im Frühmittelalter.
- Grafenauer Bogo:** Pomembnejši novi rezultati v starejši zgodovini jugoslovenskih narodov. — ZC XVIII/1964 str. 191—218. 305
- Zusammenfassung: Die ältere Geschichte der südslawischen Völker betreffende neue Ergebnisse von grösserer Bedeutung.
- Grafenauer Bogo:** Slovanski naselitveni valovi na Balkanski polotok. — ZC XVIII/1964 str. 219—227. 306
- V kazalu: Slovenski naselitveni tokovi na Balkanski polotok.
- Grafenauer Bogo:** Vprašanje srednjeveške etnične strukture prostora jugoslovenskih narodov in njenega razvoja. I. Terminologija in vsebina pojmov. — ZC XIX—XX/1965—1966 str. 103—114. 307
- Grafenauer Bogo:** Etnična struktura in zgodovinski pomen jugoslovenskih narodov v srednjem veku. [S slikami.] — ZC XXI/1967 str. 7—48. 308
- Zusammenfassung: Die ethnische Gliederung und geschichtliche Rolle der Südslawen im Mittelalter.
- Grafenauer Bogo:** Od kdaj je pačenje dejstev »evolucionistički smjerek«? — ZC XXI/1967 str. 225—227. 309
- Polemika z Mandičem.
- Grafenauer Bogo:** Postscriptum. — ZC XXI/1967 str. 228—229. 310
- Odgovor na številko 319.
- Hauptmann Ljudmil:** Popravek. — ZC VIII/1954 str. 173—174. 311
- Glej številki 299 in 300.
- Hauptmann Ljudmil:** Replika. — ZC IX/1955 str. 201—202. 312
- Prispevek se nanaša na Grafenauerjev odgovor (številka 300) glej tudi številko 302.
- Kastelic Jože in Gregor Čremošnik:*** Zgodovina narodov Jugoslavije I. knjiga. Ljubljana 1953. — ZC VIII/1954 str. 212—220. 313
- Karaman Ljubo:** Još o kralju Slavcu. — ZC VI—VII/1952—1953 str. 259—269. 314
- Résumé: Quelques remarques sur le roi Slavec.
- Klaić Nada:** Pitanje društvenog uređenja kvarnerskih općina u novijoj literaturi. — ZC XII—XIII/1958—1959 str. 242—254. 315
- Zusammenfassung: Die Fragen der Gesellschaftsstruktur der Kvarner-Gemeinden in der neueren historischen Literatur.
- Klaić Nada:** Problem Slavca i Neretljanske krajine. — ZC XIV/1960 str. 96—136. 316

Zusammenfassung: Das Problem des Fürsten Slavac und das Fürstentums »Pagania«.

Klaić Nada: Da li je postojala Dalmatinska marka Bečke ilustrirane kronike? — ZČ XIX—XX/1965—1966 str. 125—138. 317

Mandić Oleg: Primjedbe na neke kritike ispod teksta. — ZČ XXI/1967 str. 222—225. 318

Polemika z Grafenauerjem, glej članek Pomembnejši novi rezultati v starejši zgodovini jugoslovanskih narodov (305).

Mandić Oleg: Replika prof. O. Mandića. — ZČ XXI/1967 str. 227. 319

Odgovor na številko 309.

Mošin Vladimir: Povelje cara Dušana i Jovana Paleologa Pantelejomonomom manastiru. [S slikami.] — ZČ VI—VII/1952—1953 str. 402—416. 320

Résumé: Les diplômes du tzar Douchan et de l'empereur Jean Paléologue délivrés au monastère du St. Pantéléimon.

Ostrogorski Georgije: Konstantin Porfirogenit o Konstantinu Pogonatu. — ZČ VI—VII/1952—1953 str. 116—123. 321

Zusammenfassung: Konstantinos Porphyrogenetos und Konstantinos Pogonatos.

Schmid Heinrich Felix: Dalmatinische Stadtbücher. — ZČ VI—VII/1952—1953 str. 330—390. 322

Povzetek: Dalmatinske mestne knjige.

Sidak Jaroslav: Bosna i zapadni duralisti u prvoj polovici XIII stoljeća. [S slikami.] — ZČ VI—VII/1952—1953 str. 285—300. 323

Zusammenfassung: Bosnien und die westlichen Dualisten in der ersten Hälfte des XIII. Jahrhunderts.

Sidak Jaroslav: Problem bogumilstva v Bosni. — ZČ IX/1955 str. 154—162. 324

Voje Ignacij:* Georgije Ostrogorski, Serska oblast posle Dušanove smrti. Posebna izdanja Vizantološkog instituta, knj. 9, Beograd 1965. — ZČ XXIV/1970 št. 1—2 str. 122—125. 325

Voje Ignacij:* Sima M. Ćirković, Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba. Posebno izdanje SANU, knj. CCCLXXXVI, Beograd 1964. — ZČ XXIV/1970 št. 3—4 str. 301—303. 326

Voje Ignacij:* Marko Šunjić, Dalmacija u XV stoljeću, Sarajevo 1967. — ZČ XXIV/1970 št. 3—4 str. 303—307. 327

Voje Ignacij:* Jovanka Kalić-Mijušković, Beograd u srednjem veku.

Beograd 1967. — ZČ XXV/ 1971 št. 1—2 str. 128—131. 328

Voje Ignacij:* Franc Babinger, Mehmed Osvajač i njegovo doba. Novi Sad 1968. — ZČ XXV/1971 št. 3—4 str. 303—306. 329

Zupanić Niko: K antskemu problemu. Odgovor kritiku K. Boude. — ZČ II—III/1948—1949 str. 145—151. 330

Résumé: K voprosu Antov (otvet kritiku K. Boude). Contribution au problème des Antes (réponse au critique K. Boude).

Zontar Josip:* G. Ostrogorski, Pronija. Posebna izdanja SAN, knj. 176. Beograd 1951. — ZČ VIII/1954 str. 258—262. 331

Zontar Josip:* Klaus-Detlev Grothusen, Entstehung und Geschichte Zagrebs bis zum Ausgang des 14. Jahrhunderts (Giessener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens, Bd. 37), Wiesbaden 1967. — ZČ XXII/1968 št. 3—4 str. 333—335. 332

3. Ostali svet

Baš Angelos: K izvoru pleteninaste ornamentike. [S slikami.] — ZČ V/1951 str. 119—154. 333

Résumé: Remarks on origins of plait-work ornaments.

Hauptmann Ljudmil:* Hugelmann K. G., Nationalstaat und Nationalitätenrecht im deutschen Mittelalter, I. Bd. Stämme, Nation und Nationalstaat im deutschen Mittelalter, Stuttgart 1955. — ZČ X—XI/1956—1957 str. 352—354. 334

Pahor Samo:* Mario Brozzi, Contributo per uno studio sugli stanziamenti longobardi in Friuli. Memorie storiche forogiuliesi, 44 (1960—1961). Mario Brozzi, Contributo secondo allo studio sugli stanziamenti longobardi in Friuli. Ce fastu? Rivista della Societa filologica friulana, 37 (1961). Mario Brozzi, I Goti nella Venezia Orientale. Testimonianze toponomastiche e archeologiche. Aquileia nastra 34 (1965). — ZČ XXI/1967 str. 279—281. 335

Petrić Ernest:* Wschodnia ekspansja Niemiec w Europie środkowej. Zbiór studiów nad tzw. Niemieckim »Drang nach Osten«. Poznań, 1963. — ZČ XVII/1963 str. 287—288. 336

Podpis: E. P..

- Zontar Josip:*** H. F. Schmid, La legislazione bizantina e la pratica giudiziaria occidentale nel più antico codice slavo. Atti del congresso internazionale di diritto romano e di storia del diritto, Verona 27—29 Settembre 1948, Milano 1951, 397—403. — ZČ V/1951 str. 367. 337
- Zontar Josip:*** Die Stadt in Südosteuropa. Struktur und Geschichte. Südosteuropa Jahrbuch 8. Bd. München 1969. — ZČ XXIV/1970 št. 3—4 str. 298—300. 338

V. Zgodovina od 16. do 18. stoletja
1. Slovenci

- Božič Ivan:** Ludovik Kozjakar u Dubrovniku. — ZČ VI—VII/1952—1953 str. 522—530. 339
Résumé: Ludvik Kozjakar à Dubrovnik.
- Gantar Kajetan:** Andreas Divus iz Kopra — prevajalec Homerja. — ZČ XXIV/1970 št. 3—4 str. 273—278. 340
- Gestrin Ferdo:*** Albert Kos, Družbeni nazor slovenskih protestantov. Ljubljana 1946. — ZČ IV/1950 str. 252—256. 341
- Gestrin Ferdo:*** O. Sakrausky, Agoritschach. Geschichte einer protestantischen Gemeinde in gemischt-sprachigen Südkärnten. Kärntner Museumsschriften XX. Geleitet von Gotbert Moro. Klagenfurt 1960. — ZČ XVI/1962 str. 255—256. 342
- Gestrin Ferdo:*** M. Rupel, Primož Trubar, Življenje in delo. Ljubljana 1962. — ZČ XVII/1963 str. 278—280. 343
- Golia Modest:** Slovenica v spisih metliškega čevljarskega ceha. — ZČ V/1951 str. 214—222. 344
Zusammenfassung: Slovenica in den Schriften der Schusterzunft von Metlika (Möttling).
- Grafenauer Bogo:*** Drugi Trubarjev zbornik. Ljubljana 1952. — ZČ VIII/1954 str. 276—284. 345
- Grafenauer Bogo:** Stara in nova vprašanja ob hrvatsko-slovenskem kmečkem uporu 1573. — ZČ IX/1955 str. 170—188. 346
Résumé: Anciens et nouveaux problèmes concernant la révolte des paysans slovénes et croates en 1573.
- Grafenauer Bogo:*** Gottbert Moro. Die Kärntner Chronik des Paracelsus. Kärntner Museumsschriften V. Klagenfurt 1955. Wilhelm Neumann, Michael Gothard Christalnick. Kärntens Beitrag zur Geschichtsschreibung des Humanismus. Kärntner Museumsschriften XIII, Klagenfurt 1956. Wilhelm Neumann, Wirklichkeit und Idee des »windischen« Erzherzogtums Kärnten. Das Kärntner Landesbewusstsein und die österreichischen Freiheitsbriefe (Privilegium maius). Südostdeutsches Archiv III, 1961 — ZČ XV/1961 str. 219—223. 347
- Koropec Jože:** Ob urbarju gosposčine Slivnice pri Mariboru iz leta 1608. — ZČ XIX—XX/1965—1966 str. 235—241. 348
Zusammenfassung: Die Herrschaft Slivnica bei Maribor 1608.
- Jug Stanko:** Turški napadi na Kranjsko in Primorsko od prve tretjine 16. stoletja do bitke pri Sisku (1593). — ZČ IX/1955 str. 26—62. 349
Summary: Turkish, rains into Carniola and the Littoral region from the first third of the XVIth century to the battle of Sisek (1593).
- Rupel Mirko:** Namestitev Felicijana Trubarja v Ljubljani. — ZČ VI—VII/1952—1953 str. 588—595. 350
Résumé: La nomination de Felician Trubar à Ljubljana.
- Šedivý Jan:*** Mirko Rupel, Primus Truber. Leben und Werk des slovenischen Reformators. Deutsche Übersetzung und Bearbeitung von Balduin Saria. Südosteuropa-Schriften. 5. Band. München 1965. — ZČ XXI/1967 str. 291—292. 351
- Zontar Josip:*** Greta Mecenseffy, Im Dienste dreier Habsburger. Leben und Wirken des Fürsten Johann Weikhard Auersperg (1615—1677). Archiv für österreichische Geschichte 114. Bd. 1938. — ZČ VIII/1954 str. 296—299. 352

2. Jugoslovanski narodi

- Djurdjev Branislav:** Postanak brdskih, crnogorskih i hercegovačkih plemena. — ZČ XIX—XX/1965—1966 str. 187—195. 353
- Grafenauer Bogo:*** Ferdo Čulinović, Seljačke bune u Hrvatskoj. Zagreb 1951. — ZČ V/1951 str. 379—382. 354

Novak Grga: Hereza Agostina Capogrossa, »protestanta«, Splicanina. — ZČ VI—VII/1952—1953 str. 596—603. 355

Résumé: Heresy of Agostino Capogrosso, the »Protestant« of Split.

Novak Viktor: Učešće dubrovačke flote u španskoj Nepobedivoj armadi. — ZČ VI—VII/1952—1953 str. 604—611. 356

Résumé: The participation of the Ragusan fleet in the Spanish »Invincible Armada«.

Tadić Jorjo: O društvenoj strukturi Dalmacije i Dubrovnika u vreme renesanse. — ZČ VI—VII/1952—1953 str. 552—565. 357

Résumé: La structure sociale de la Dalmatie et de Dubrovnik au temps de la Renaissance.

Voje Ignacij: * Mavre Orbin, Kraljevstvo Slovena, Beograd 1968. — ZČ XXV/1971 št. 3—4 str. 300—302. 358

Žontar Josip: Mihael Gaismair in Hrvatje. — ZČ XIX—XX/1965—1966 str. 205—218. 359

3. Ostali narodi

Gestrin Ferdo: * Emile G. Léonard, Histoire générale du protestantisme I—III. Paris 1961—1964. — ZČ XXI/1967 str. 289—291. 360

Gestrin Ferdo: * Grete Mecenseffy, Geschichte des Protestantismus in Österreich. Graz-Köln 1956. — ZČ XVI/1962 str. 259—261. 361

Kresal France: * »Innerösterreich 1954—1619«. Publikationen des steiermärkischen Landesmuseums und der Steiermärkischen Landesbibliothek am Joaneum, 3. Band, Graz 1968. — ZČ XXIII/1969 št. 1—2 str. 166. 362

Stupan Bogo: * Paul Hazard, Kriza evropske zavesti (1680—1715). Ljubljana 1959. — ZČ XV/1961 str. 252—253. 363

VII. Zgodovina 18. in prve polovice 19. stoletja (do vključno 1848)

1. Slovenci

Grafenauer Bogo: Slovenski kmet v letu 1848. — ZČ II—III/1948—1949 str. 7—68. 364

Kratkoe sodržanje: Slovenskij krest'janin v 1848 godu.
Résumé: Le payson slovène en 1848.

Melik Vasilij: Frankfurtske volitve 1848 na Slovenskem. — ZČ II—III/1948—1949 str. 69—134. 365

Kratkoe sodržanje: Vybery v Frankfurtskij parlament v 1848 godu v Slovenij.

Résumé: Les élections pour le Parlement de Francfort de 1848 dans les pays slovènes.

Rozman Franc: Socialna struktura naročnikov »Novic« v letu 1845. — ZČ XXIV/1970 št. 1—2 str. 81—89. 366

Stelè-Pivec Melitta: Dnevnik Henrika Coste o kongresu Svete alianse v Ljubljani 1821. — ZČ XXV/1971 št. 3—4 str. 201—211. 367

Résumé: Le journal tenu par Henry Costa pendant le congrès de la Sainte alliance à Ljubljana en 1821.

Sorn Jože: Donesek k kmečkim uporum v letih 1705 in 1713. — ZČ IV/1950 str. 169—183. 368

Résumé: Remarque sur les soulèvements de paysans en 1705 et 1713.

Sorn Jože: * Josip Zontar, Christian Wilhelm Heil, ein Diplomat, Projektmacher und nationalökonomischer Theoretiker des 18. Jahrhunderts. Südostforschungen, Band XVII/2, München 1958, str. 376—406. — ZČ XIV/1960 str. 274—275. 369

Zwitter Fran: * Marjan Britovšek, Anton Fuster in revolucija 1848 v Avstriji. Maribor 1970. — ZČ XXV/1971 št. 1—2 str. 144—151. 370

Zontar Josip: Rokopis dr. Tomaža Dolinarja (1760—1839). — ZČ VIII/1954 str. 155—157. 371
Zusammenfassung: Tomaž Dolinar, ein slowenischer Rechtsgelehrte (1760—1839).

2. Jugoslovanski narodi

Stelè-Pivec Melitta: * Danilo Klen, Privredno stanje Rijeke u doba Ilirije. (Mijo Mirković: Predgovor.) Grada za gospodarsku povijest Hrvatske knj. 8. Zagreb 1959. — ZČ XII—XIII/1958—1959 str. 524—556. 372

V kazalu: Klein.

3. Ostali narodi

Stelè-Pivec Melitta: * A. L. Narotchnitzki, De l'importance historique du Blocus continental. Bilan du monde en 1815. Rapports conjoints. Paris 1966. — ZČ XXIII/1969 št. 1—2 str. 168—169. 373

VII. Obdobje od 1850—1914

1. Slovenci

Čurkina Iskra V. (Moskva): Davorin Hostnik. — ZČ XXII/1968 št. 3—4 str. 261—309. **374**

Rezjume: Martin Hostnik.
Glej številki 411 in 415.

Ferenc Tone:* Oris kronologije delavskega gibanja na Slovenskem 1867—1968, Ljubljana 1969. — ZČ XXIV/1970 št. 1—2 str. 131—133. **375**

Gestrin Ferdo:* F. Petrè, Rod in mladost Ivana Cankarja. Zbirka »Pogledi« 11—14. Ljubljana 1947. — ZČ IV/1950 str. 256—258. **376**

Gestrin Ferdo:* Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, tom V., Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920. Beograd 1951. — ZČ V/1951 str. 394—398. **377**

Gestrin Ferdo:* Janko Kersnik, Zbrano delo, V. knjiga: Podlistki, članki, ocene, dodatek. Uredil in z opombami opremil Anton Ocvirk. Ljubljana 1952. — ZČ VIII/1954 str. 299. **378**

Gestrin Ferdo:* Dušan Kermavner, Začetki slovenske socialne demokracije v desetletju 1884—1894. Ljubljana 1963. — ZČ XVIII/1964 str. 282—284. **379**

Juvančič Ivo:* Gorizia nel Risorgimento. (4. supplement k reviji Studi Goriziani. Gorica 1961). — ZČ XVI/1962 str. 265—269. **380**

Kermavner Dušan: Nekaj kritičnih pripomb k razpravljanju dr. Koste Milutinovića v tem časopisu. — ZČ XIV/1960 str. 203—217. **381**
Glej številko 403.

Kermavner Dušan: Hegemonistična prekonstrukcija jugoslovanskega kongresa v Ljubljani leta 1870. — ZČ XVI/1962 str. 81—144. **382**
V kazalu: Hegemonistična prekonstrukcija jugoslovanskega programa v Ljubljani leta 1870.

Kermavner Dušan: Še nekaj gradiva o ljubljanskem kongresu leta 1870. — ZČ XVII/1963 str. 155—170. **383**

Kermavner Dušan: O nekaterih kri- vjih prijemih v političnem zgodovinopisju. — ZČ VII/1963 str. 225—254. **384**

Polemika okrog Ljubljanskega kongresa, glej številke 380, 381, 382, 383, 385, 403, 422, 424.

Kermavner Dušan: Še iz predzgodovine jugoslovanskega kongresa v Ljubljani decembra 1870. — ZČ XIX—XX/1965—1966 str. 319—354. **385**

Kermavner Dušan: Ob spominskih zapisih R. Golouha: O tržaškem anarhizmu in o nekaterih črtah slovenske socialne demokracije. — ZČ XXII/1968 št. 1—2 str. 115—133. **386**

Kermavner Dušan: Sodelovanje dr. Karla Slanca v chicaškem »Glasu svobode« in drugi dopolnilni podatki o njegovi publicistiki. — ZČ XXIII/1969 št. 3—4 str. 282—288. **387**

Kermavner Dušan: Prispevek k pojmovnemu razčiščenju oznake »Jungslavenen«. (O njenih prvih pomenih v letih 1859—1860 in 1864). — ZČ XXIV/1970 št. 1—2 str. 21—37. **388**

Zusammenfassung: Die Anfangsbedeutungen der Bezeichnung »Jungslavenen« in den Jahren 1859-1860 und 1864.

Lončar Dragotin: K Prijateljevi Kulturni in politični zgodovini Slovencev 1848—1895. — ZČ IV/1950 str. 183—194. **389**

Résumé: En marge de l'ouvrage de Prijatelj »Histoire culturelle et politique des Slovènes de 1848 à 1895«.

Lončar Dragotin: Dva doneska o početkih socializma med Slovenci. — ZČ V/1951 str. 234—240. **390**

Résumé: Two contributions to the history of beginnings of socialism among the Slovians.

Luković Petko: Slovenci in krivošij-ski ustanak 1869. — ZČ XIX—XX/1965—1966 str. 297—307. **391**

Résumé: Les Slovènes et l'insurrection des Krivošijes 1869.

Marušič Branko: Doneski k biografiji dr. Karla Lavriča. — ZČ XIV/1960 str. 196—202. **392**

Marušič Branko: Razvoj političnega življenja goriških Slovencev od uvedbe ustavnega življenja do prvega političnega razkola. — ZČ XXIII/1969 št. 1—2 str. 1—30. **393**

Marušič Branko: Razvoj političnega življenja goriških Slovencev od uvedbe ustavnega življenja do prvega političnega razkola (Nadaljevanje). — ZČ XXIII/1969 št. 3—4 str. 211—256. **394**

Riassunto: Lo sviluppo della vita politica presso gli Sloveni del Goriziano dall' introduzione del costituzionalismo alla prima rottura politica.

- Marušič Branko:** Doneski k politični zgodovini goriških Slovencev v razdobju 1870—1875. — ZČ XXV/1971 št. 3—4 str. 213—241. **395**
 Riassunto: Il contributo alla vita politica degli Sloveni del Goriziano nel periodo 1870—1875.
- Melik Vasilij:** Volitve v Trstu 1907—1913. — ZČ I/1947 str. 70—122. **396**
 Kratkoe sodržanje: Vybery v Trieste v 1907 g. g.
 Summary: The election in Trst-Trieste 1907—1913.
- Melik Vasilij:** O nekaterih vprašanjih slovenske politike v začetku šestdesetih let 19. stoletja. — ZČ XVIII/1964 str. 155—171. **397**
 Summary: On some questions of the Slovenian policy in the sixtieths of the 19th century.
- Melik Vasilij:** Sprememba programa slovenskega političnega tabora v letu 1867. — ZČ XIX—XX/1965—1966 str. 309—317. **398**
- Melik Vasilij:** Slovenska politika ob začetku dualizma. — ZČ XXII/1968 št. 1—2 str. 25—59. **399**
 Zusammenfassung: Die slowenische Politik am Anfang des Dualismus (1867—1870).
- Melik Vasilij:** Nekaj značilnosti razvoja na Kranjskem 1867—1871. — ZČ XXIII/1969 št. 1—2 str. 65—74. **400**
 Summary: Some characteristics of the development in Carniola between 1867—1871.
- Melik Vasilij:** Slovensko narodno gibanje za časa taborov. — ZČ XXIII/1969 št. 1—2 str. 75—88. **401**
 Summary: The Slovene national movement at the time of taborov.
- Melik Vasilij:** O razvoju slovenske nacionalno-politične zavesti 1861—1918. — ZČ XXIV/1970 št. 1—2 str. 39—51. **402**
 Zusammenfassung: Die Entwicklung des slowenischen national-politischen Bewusstseins von 1861 bis 1918.
- Milutinović Kosta:** Problematika ljubljanskega programa 1870 kod Srba i Hrvata. — ZČ X—XI/1956—1957 str. 154—182. **403**
 Zusammenfassung: Die Problematik des südslawischen Programms aus Ljubljana 1870 bei den Serben und Kroaten.
 Glej polemiko med Kermavnerjem in Zwitterom.
- Pahor Miroslav:** Koprška nota iz leta 1849 ali prvi poskus namerne italianizacije Istre. — ZČ XIX—XX/1965—1966 str. 277—296. **404**
 V kazalu: Koprška nota iz leta 1848...
- Pleterski Janko:** Koroška socialna demokracija in slovensko nacionalno vprašanje na Koroškem do leta 1914. — ZČ XVI/1962 str. 212—218. **405**
- Pleterski Janko:** Politični profil koroškega časopisa »Mir« (1882 do 1920). — ZČ X—XI/1956—1957 str. 183—216. **406**
- Rozman Franc:** Füster in Marx. — ZČ XIX—XX/1965—1966 str. 275—276. **407**
- Rozman Franc:** Prepoved izdaje »Preporoda«. — ZČ XXII/1968 št. 1—2 str. 105—106. **408**
- Rozman Franc:*** Preporodovci proti Avstriji. Uredil Adolf Ponikvar, Ljubljana 1970. — ZČ XXV/1971 št. 1—2 str. 140—141. **409**
- Rode Matej:** Nekaj podatkov o Janezu Poharju. — ZČ XXII/1968 št. 1—2 str. 97—105. **410**
- Smolej Viktor:** O dijaških letih Davorina Hostnika. — ZČ XXIV/1970 št. 1—2 str. 90—93. **411**
 Glej prispevek I. V. Čurkine: Davorin Hostnik.
- Šebjanič Franc:** Prekmurški in porabski Slovenci v šestdesetih in sedemdesetih letih XIX. stoletja. — ZČ XXIII/1969 št. 1—2 str. 53—63. **412**
 Zusammenfassung: Die Slowenen von Prekmurje und Porabje in den sechziger und siebziger Jahren des 19. Jahrhunderts.
- Uredništvo:** Opomba uredništva. — ZČ XXII/1968 št. 3—4 str. 344. **413**
 Opomba se nanaša na prispevek I. V. Čurkine: Davorin Hostnik.
- Zorn Tone:*** Zmago Vrbnjak, 90-letnica I. slovenskega tabora (Pomurski vestnik, 22. maj 1958 — 26. junij 1958, št. 20—23, 25). — ZČ XIV/1960 str. 275. **414**
- Zorn Tone:** Slovenski narodnostni razvoj v članku S. Hafnerja »Die Deutschen im Geschichtsbild der Slowenen«. — ZČ XV/1961 str. 195—196. **415**
- Zorn Tone:** Andrej Einspieler in slovensko politično gibanje na Koroškem v 60. letih 19. stoletja — ZČ XXIII/1969 št. 1—2 str. 31—31. **416**
 Zusammenfassung: Andreas Einspieler und die slowenische politische Bewegung in den 60. Jahren des 19. Jahrhunderts.
- Zorn Tone:** O nekaterih vprašanjih slovenske problematike na Koroškem v prvi polovici 70. let 19. stoletja. — ZČ XXV/1971 št. 3—4, str. 243—250. **417**
 Zusammenfassung: Über einige Fragen der slowenischen Problematik in Kärnten in der ersten Hälfte der 70. Jahre des 19. Jahrhunderts.

- Zwitter Fran:** Narodnost in politika pri Slovencih. — ZČ I/1947 str. 31—69. 418
 Kratkoe sodržanie: Narodnost' i politika u Slovencev.
 Résumé: La nationalité et la politique chez les Slovènes.
- Zwitter Fran:***¹ Bogo Grafenauer, Czörnigova etnografska statistika in njena metoda. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za zgodovino in družbene vede. Razprave I. Ljubljana 1950. — ZČ V/1951 str. 386—388. 419
- Zwitter Fran:*** Ferdo Gestrin-Vasilij Melik. Slovenska zgodovina 1815—1914. Ljubljana 1950. — ZČ V/1951 str. 388—394. 420
- Zwitter Fran:** Problem narodnega preporoda pri Južnih Slovanih v Avstriji: legitimizem in narodnostno načelo. — ZČ IX/1955 str. 162—169. 421
- Zwitter Fran:** Nekaj problemov okrog jugoslovanskega kongresa v Ljubljani leta 1870. — ZČ XVI/1962 str. 145—170. 422
 Polemika s Kermavnerjem.
- Zwitter Fran:** Slovenski politični preporod XIX. stoletja v okviru evropske nacionalne problematike. — ZČ XVIII/1964 str. 75—153. 423
 Résumé: Le réveil politique des slovènes au XIXe siècle dans le cadre des problèmes nationaux européens.
- Zwitter Fran:** Odgovor polemičnemu izkrivljanju. — ZČ XVIII/1964 str. 243—250. 424
 Polemika s Kermavnerjem.
- Zwitter Fran:** Slovenci in habsburška monarhija. — ZČ XXI/1967 str. 49—67. 425
 Summary: The Slovenes and the Habsburg Monarchy.
- Zwitter Fran:** Vzroki in posledice avstrijsko-ogrškega sporazuma. — ZČ XXII/1968 št. 1—2 str. 1—24. 426
2. Jugoslovanski narodi
- Šidak Jaroslav:** Autobiografski spisi J. Trdine kao izvor za hrvatsku povijest. — ZČ VIII/1954 str. 157—168. 427
 Zusammenfassung: Die autobiographischen Schriften J. Trdina's als Quelle für die kroatische Geschichte.
3. Ostali narodi
- Marušič Branko:*** Il Risorgimento e l'Europa. A cura di Vittorio Frosini. Studi Risorgimentali 7, Catania 1969. — ZČ XXV/1971 št. 1—2 str. 139. 428
- Potrč Jože:*** V. I. Lenin, Imperializem kot najvišji stadij kapitalizma. Ljubljana 1946. — ZČ I/1947 str. 199—201. 429
- Prunk Janko:*** Wolfgang Abendroth, Sozialgeschichte der europäischen Arbeiterbewegung. Frankfurt a/M 1965. — ZČ XXIV/1970 št. 1—2 str. 128—130. 430
- Rozman Franc:*** Herbert Steiner, Die Arbeiterbewegung Österreichs 1867—1889. Dunaj 1964. — ZČ XXII/1968 št. 1—2 str. 155—157. 431
- Rozman Franc:*** Klausjürgen Miersch, Die Arbeiterpresse der Jahre 1869 bis 1889 als Kampfmittel der österreichischen Sozialdemokratie (Veröffentlichungen der Arbeitsgemeinschaft für Geschichte der Arbeiterbewegung in Österreich, 6). Wien 1969. — ZČ XXV/1971 št. 3—4 str. 314—315. 432
- Zorn Tone:*** Ernst Birke, Frankreich und Ostmitteleuropa im 19. Jahrhundert. (Osteuropa im Vergangenheit und Gegenwart, 6), 1960. — ZČ XV/1961 str. 231. 433

VIII. Od začetka prve do začetka druge svetovne vojne

1. Slovenci

- Biber Dušan:** Kočevski Nemci med obema vojnama. — ZČ XVII/1965 str. 23—42. 434
 Zusammenfassung: Die Gottscheer Deutschen zwischen den beiden Weltkriegen.
- Brezovar Milan:*** Ivan Regent-Janko Pleterski-Ivan Krefc: Progressivna Slovenija, Trst in Koroška. Murska Sobota 1964. — ZČ XVIII/1964 str. 284—297. 435
- Grafenauer Bogo:*** Claudia Cromer, Die Vereinigten Staaten von Amerika und die Frage Kärntens 1918—1920. Klagenfurt 1970. Aus Forschung und Kunst, Bd. 7, urednik G. Moro. — ZČ XXV/1971 št. 3—4 str. 319—328. 436
- Kermavner Dušan:** O posegu Ivana Cankarja v slovensko politiko leta 1918. — ZČ XXIII/1969 št. 1—2 str. 89—100. 437
 Zusammenfassung: Der Eingriff Ivan Cankars in die slowenische Politik im Jahre 1918.

- Kermavner Dušan:** O številu slovenskih justificirancev v prvi svetovni vojni. — ZČ XXIV/1970 št. 1—2 str. 93—97. 438
- Klopčič France:** Protivojno stališče Slovenske socialnodemokratske stranke leta 1914 in 1915. — ZČ XXIV/1970 št. 1—2 str. 53—75. 439
Rezjume: Antivoennaja pozicija Slovenskoj socialdemokratskoj partii v 1914-1915 gg.
- Kresal France:** Začetki in razvoj delavskega zavarovanja v Sloveniji med obema vojnama. — ZČ XXIV/1970 št. 3—4 str. 209—245. 440
Zusammenfassung: Die Anfänge und die Entwicklung der Arbeiterversicherung in Slowenien zwischen beiden Weltkriegen.
- Mikuž Metod:** Razvoj slovenskih političnih strank (1918 do zač. 1929) v stari Jugoslaviji. — ZČ IX/1955 str. 107—139. 441
Summary: Development of Slovene political parties in former Yugoslavia.
- Pleterski Janko:** Trializem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje. — ZČ XXII/1968 št. 3—4 str. 169—184. 442
Zusammenfassung: Trialismus bei den Slowenen und die jugoslawische Einigung.
- Pleterski Janko:** Slovenci v politiki dunajske vlade in dvora med prvo svetovno vojno. — ZČ XXIV/1970 št. 3—4 str. 177—189. 443
Zusammenfassung: Die Slowenen in der Politik der Regierungen und des Hofes in Wien während des ersten Weltkrieges.
- Slobodnik Jožko:** O osvoboditvi Maribora I. 1918. — ZČ XVIII/1964 str. 329—350. 444
Odgovor L. Udetu (številka 448).
- Stiplovec Mirko:** Strokovne organizacije slavninarskega delavstva 1907—1922. — ZČ XIX—XX/1965—1966 str. 365—374. 445
- Šepić Dragovan:** Slovenci i jadransko pitanje u prvom svjetskom ratu (Referat na XIV. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici septembra 1968). — ZČ XXIII/1969 št. 3—4 str. 257—273. 446
Zusammenfassung: Die Slowenen und die adriatische Frage während des ersten Weltkrieges.
- Ude Lojze:*** Seručar Zdravko, Vojne akcije u Koruškoj 1918/19 god. Beograd 1950. — ZČ V/1951 str. 398—402. 447
- Ude Lojze:** Boj za Maribor in štajersko Podravje leta 1918/19. — ZČ XV/1961 str. 65—156. 448
Zusammenfassung: Der Kampf um Maribor und das Steirische Draugebiet.
- Ude Lojze:** Odgovor na Slobodnikov dopis v Zgodovinskem časopisu XVIII. — ZČ XXI/1967 str. 213—222. 449
Glej številko 444.
- Ude Lojze:** Upori slovenskega vojaštva v avstro-ogrski armadi. — ZČ XXII/1968 št. 3—4 str. 185—205. 450
Zusammenfassung: Die Meutereien des slowenischen Militärs der österreichisch-ungarischen Armee.
- Ude Lojze:** Deklaracijsko gibanje pri Slovencih. — ZČ XXIV/1970 št. 3—4 str. 191—207. 451
Zusammenfassung: Die Deklarationsbewegung bei den Slowenen.
- Ude Lojze:*** Wilhelm Neumann, Abwehrkampf und Volksabstimmung in Kärnten 1918—1920. Legenden und Tatsachen. Das Kärntner Landesarchiv, 2. Band, Klagenfurt 1970. — ZČ XXV/1971 št. 3—4 str. 328—335. 452
- Vodopivec Peter:*** Koroški plebiscit, Razprave in članki. Uredili: Janko Pleterski, Lojze Ude in Tone Zorn. 1970. — ZČ XXV/1971 str. 315—318. 453
- Vodopivec Peter:*** Koroška in koroški Slovenci. Zbornik poljudnoznanstvenih in leposlovnih spisov. Uredili: dr. Vladimir Klemenčič, dr. Janko Pleterski, dr. Tone Zorn in dr. Janko Kos. V Mariboru 1971. — ZČ XXV/1971 št. 3—4 str. 318—319. 454
- Zorn Tone:*** F. X. Holder, Das Kärnten eins und frei bleibe. Klagenfurt 1961. — ZČ XV/1961 str. 232. 455
- Zorn Tone:*** Theodor Veiter, Die Lage im Kanaltal — Rechtsprobleme der Kanaltaler. Ostdeutsche Wissenschaft, Bd. VIII, 1961. (Festschrift für Max Hildebert Böhm). — ZČ XVI/1962 str. 275—277. 456
- Zorn Tone:** Iz germanizacijskih prizadevanj na Koroškem med obema vojnama. — ZČ XXIV/1970 št. 1—2 str. 98—99. 457
- Zorn Tone:** Stališča koroških strank glede kulturne avtonomije za koroške Slovence v letih 1925—1968. — ZČ XXV/1971 št. 3—4 str. 271—278. 458
Zusammenfassung: Die Standpunkte der Parteien Kärntens betreffend der Kulturautonomie für die Slowenen Kärntens zwischen den Jahren 1925—1968.

Zorn Tone: Koroška publicistika in plebiscit (izbor). — XXV/1971 št. 3—4 str. 335—338. 459
Zorn Tone:* Hans Steinacher, In Kärtens Freiheitskampf. Klagenfurt 1970. — ZČ XXV/1971 št. 3—4 str. 338—339. 460

2. Jugoslovanski narodi med obema vojnama

Čermelj Lavo: Kako je prišlo do prijateljskega pakta med Italijo in kraljevino SHS l. 1924. — ZČ IX/1955 str. 192—196. 461

Summary: How it came to the friendly agreement between Italy and the Kingdom of SHS in 1924.

Kreft Ivan:* Ivan Ribar, Politički zapisi, I—II. Beograd. — ZČ IV/1950 str. 261—263. 462

Kreft Ivan:* Istorijski arhiv Komunističke Partije Jugoslavije, tom II. Kongresi i zemaljske konferencije KPJ, 1919—1937. Beograd 1949. — ZČ IV/1950 str. 258—261. 463

Krizman Bogdan: Stranke u Hrvatskom saboru za vrijeme prvog svijetskog rata. — ZČ XIX—XX/1965—1966 str. 375—390. 464

Mikuž Metod:* Svetozar Pribičević, Diktatura kralja Aleksandra. (Prevod s francoščine Andra Milosavljević, predgovor, dopolnilo in redakcija Sava N. Kosanović), Beograd 1952. — ZČ VIII/1954 str. 300—306. 465

Mikuž Metod:* Bogdan Stojšavljević, Seljaštvo Jugoslavije 1918—1941. Zagreb 1962. — ZČ VIII/1954 str. 306. 466

Pleterski Janko:* Ivo J. Lederer, Yugoslavia at the Paris peace conference. A study in frontiersmaking. New Haven and London 1962. — ZČ XXII/1968 št. 1—2 str. 157—159. 467

Pleterski Janko:* Milada Paulová, Tajný výbor (MAFFIE) a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916—1918. Academia, Praha 1968. — ZČ XXV/1971 št. 1—2 str. 160—163. 468

Stiplovec Mirko:* Ferdo Čulinović, Jugoslavija između dva rata. Knj. I—II. Zagreb 1961. — ZČ XVI/1962 str. 269—275. 469

Sorn Jože: Kartelizacija stare jugoslovanske industrije kleja. — ZČ XIV/1960 str. 137—178. 470

Zusammenfassung: Kartellierung der alten jugoslawischen Leimindustrie.

Ude Lojze:* 1. Srdjan Budisavljević, Stvaranje države Srba, Hrvata i Slovenaca, povodom četrdesetgodišnjice jugoslavenskog ujedinjenja, Zagreb 1958; 2. Hamdija Kapidžić, Austro-ugarska politika u Bosni i Hercegovini i jugoslovensko pitanje za vrijeme prvog svjetskog rata. Godišnjak Istorijškog društva B. i H., IX., 1957, str. 7—55; 3. Bogdan Krizman, Stvaranje jugoslavenske države, Historijski pregled 1958, št. 3—4, str. 167—215; 4. Ante Mandić, Fragmenti za historiju ujedinjenja, povodom četrdesetgodišnjice osnivanja Jugoslavenskog odbora, Zagreb 1956; 5. Dragoslav Janković, Društveni i politički odnosi u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca uoči stvaranja socialističke radničke partije Jugoslavije (komunista) 1. XII. 1918—20. XII. 1919. Zbornik radova. Istorija XX. veka, I, 1959, str. 8—152. — ZČ XIV/1960 str. 280—305. 471

Zorn Tone:* Dokumentation der Verbreitung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, Band V. Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien. Bonn 1961. — ZČ XVII/1963 str. 301—302. 472

3. Ostali narodi

Klopčič France:* Karel Pichlik, Das Ende der österreichisch-ungarischen Armee. Österreichische Osthefte, 5. Jahrgang, 5. Heft, September 1963. — ZČ XVII/1963 str. 288—293. 473

Prunk Janko:* Vera Mujbegović, Komunistička partija Nemačke u periodu posleratne krize 1918—1923. Beograd 1968. — ZČ XXII/1968 št. 3—4 str. 342—344. 474

Wohinz-Kacin Milica:* Paolo Spiriano, Storia del partito comunista italiano, I, Da Bordiga a Gramsci, Torino 1967. — ZČ XXII/1968 št. 3—4 str. 338—342. 475

Zorn Tone:* Helfried Pfeifer, Das Recht der nationalen Minderheiten in Österreich. Posebni odtis iz Ostdeutsche Wissenschaft, Bd. VIII, 1961, str. 265—318. — ZČ XV/1961 str. 230. 476

IX. Od začetka druge svetovne vojne
dalje

1. Slovenci

- Biber Dušan:*** Franček Saje, Belogardizem. Ljubljana 1951. — ZC VIII/1954 str. 320—323. 477
- Čarni Luka:*** Ljubljana v ilegali I. knjiga. Ljubljana 1958. — ZC XIV/1960 str. 330. 478
- Ferenc Tone:** Ustanovitev operacijske cone »Jadransko Primorje« jeseňi 1945. leta. — ZC XIX—XX/1965—1966 str. 401—419. 479
- Ferenc Tone:*** Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih v okupirani slovenski Stajerski. Maribor 1965. — ZC XXI/1967 str. 312—320. 480
- Ferenc Tone:*** Poslovilna pisma žrtev za svobodo. Druga razširjena in dopolnjena izdaja. Maribor 1969. — ZC XXIV/1970 št. 1—2 str. 135—139. 481
- Ferenc Tone:** Izgnanci kot cenena delovna sila nemškega rajha. — ZC XXV/1971 št. 1—2 str. 47—59. 482
- Zusammenfassung: Die Absiedler als billige Arbeitskräfte des Deutschen Reiches.
- Jarc Janko:** Kočevsko v narodnoosvobodilni vojni. — ZC XVII/1965 str. 43—92. 483
- Zusammenfassung: Kočevsko im nationalen Befreiungskrieg.
- Jeršek Dare:*** Franček Saje, Pisma na smrt obsojenih. Ljubljana 1959. — ZC XIV/1960 str. 311—312. 484
- Mikuž Metod:** Prvo osvobojeno ozemlje v Sloveniji. (Doneski k problematiki narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji.) — ZC V/1951 str. 87—117. 485
- Résumé: Le premier territoire libéré en Slovénie. (Contribution aux problèmes de la lutte pour la libération en Slovénie.)
- Mikuž Metod:*** II. kongres Komunistične partije Slovenije. Ljubljana 1949. — ZC V/1951 str. 403—407. 486
- Mikuž Metod:*** Slovenski poročevalci 1938 in 1941. (Ponatis Slovenskega poročevalca iz leta 1938 in 1941, informacijskega vestnika Osvobodilne fronte). Ljubljana 1951. Uredil France Škerl. — ZC V/1951 str. 412—415. 487
- Mikuž Metod:** Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev Stajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu. — ZC VI—VII/1952—1953 str. 733—767. 488
- Summary: Did the peoples struggle for liberty prevent the annexation of Styria and Upper Carniola to the German Reich?
- Mikuž Metod:** Pregled gospodarske dejavnosti v narodnoosvobodilni borbi v Sloveniji. — ZC X—XI/1956—1957 str. 217—281. 489
- Summary: A survey of the economic activity of Slovenes during the war for national liberation.
- Mikuž Metod:** Boji Komunistične partije Jugoslavije za zahodne meje (od 1941 do 1945). — ZC XII—XIII/1958—1959 str. 7—50. 490
- Résumé: Les luttes du parti communiste de Yougoslavie pour la frontière occidentale (1941—1945).
- Mikuž Metod:** Specifični elementi v NOB (revoluciji) jugoslovanskih narodov. — ZC XV/1961 str. 5—65. 491
- Summary: Specific elements in the war of national liberation (revolution) of Yugoslav nations.
- Mikuž Metod:** Od Kočevskega zboru do 1. zasedanja SNOO (SNOS) v Crnomlju. — ZC XVII/1963 str. 5—21. 492
- Zusammenfassung: Von der Versammlung in Kočevje bis zur ersten Sitzung des Slovenischen nationalen Befreiungsrates (SNOS) in Crnomelj.
- Mikuž Metod:** Primorski NOO (odbor OF). — ZC XIX—XX/1965—1966 str. 391—399. 493
- Summary: The people's authority in Slovene littoral district.
- Mikuž Metod:** Boji za pravico samoodločbe na Primorskem od kapitulacije Italije do začetka maja 1945. — ZC XXIII/1969 št. 1—2 str. 101—136. 494
- Summary: The struggle for the right of self-determination at Primorska from the capitulation of Italy until the beginning of Mai 1945.
- Mikuž Metod:** Trojna (dvojna) internacionalistična akcija CK KPS (CK KPJ) na Koroškem med NOB od konca 1943 dalje. — ZC XXIV/1970 št. 3—4 str. 247—272. 495
- Zusammenfassung: Die dreifache (zweifache) internationalistische Aktion des ZK KPS (ZK KPJ) in Kärnten während des Volksbefreiungskampfes (seit Ende 1943).
- Mikuž Meton:** Donesek k zgodovini Osvobodilne fronte. — ZC XXV/1971 št. 1—2 str. 3—30. 496
- Zusammenfassung: Ein Beitrag zur Geschichte des Volksbefreiungsfront.
- Saje Franček:*** Metod Mikuž, Pregled razvoja NOB u Sloveniji I. Beograd 1956. — ZC X—XI/1956—1957 str. 368—375. 497

- Saje Franček:*** France Škerl, Počeci partizanskog pokreta u Sloveniji. Beograd 1956. — ZČ X—XI/1956—1957 str. 375—390. **498**
Glej Škerlov odgovor številka 515.
- Saje Franček:*** Delavska enotnost 1942—1944. V Ljubljani 1954. — ZČ XIV/1960 str. 308—311. **499**
- Stiplovšek Mirko:** O razvoju ljudske oblasti v osvobojeni Moravski in Zgornji Savinjski dolini. — ZČ XXV/1971 št. 1—2 str. 61—80. **500**
Zusammenfassung: Über die Entwicklung der Volksgewalt im befreiten Tal von Morayče und im Oberen Savinjatal.
- Stiplovšek Mirko:*** Metod Mikuš, Zgodovina slovenskega osvobodilnega boja. Ljubljana 1970. — ZČ XXV/1971 št. 3—4 str. 339—340. **501**
- Škerl France:*** Razpravi Dušana Kvedra o narodnoosvobodilni borbi. — ZČ I/1947 str. 201—202. **502**
v kazalu: Publikacije Dušana Kvedra o partizanskih borbah na Slovenskem.
- Škerl France:*** Slovenski zbornik 1945. Ljubljana 1945. — ZČ II—III/1948—1949 str. 245—255. **503**
- Škerl France:*** Metod Mikuš, Iz DoloMITOV na Rog. Ljubljana 1947. — ZČ IV/1950 str. 263—264. **504**
- Škerl France:*** Edvard Kocbek, Tovarišija. Dnevniški zapiski od 17. maja 1942 do 1. maja 1943. Ljubljana 1949. — ZČ IV/1950 str. 264—268. **505**
- Škerl France:** Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja. — ZČ V/1951 str. 7—86. **506**
Résumé: Les courants politiques dans le Front de libération du peuple slovène dans la première année de son existence.
- Škerl France:*** Makso Snuderl, Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji. Ljubljana 1949. — ZČ V/1951 str. 415—419. **507**
- Škerl France:** Nacistične deportacije Slovencev v letu 1941. — ZČ VI—VII/1952—1953 str. 768—797. **508**
Summary: Nazi deportation of Slovenes in 1941.
- Škerl France:*** Makso Snuderl, Zgodovina ljudske oblasti. Ljubljana 1950. — ZČ VIII/1954 str. 307—317. **509**
- Škerl France:*** Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del VI. Knjiga 1. Borbe v Sloveniji. Beograd 1952. — ZČ VIII/1954 str. 317—320. **510**
- Škerl France:** Obdelava NOB v zbornikih 1954—1956. — ZČ X—XI/1956—1957 str. 391—397. **511**
- Škerl France:** Osmorica Robottijevih talcev v luči Kozakove »Lesene žlice« in italijanskih aktov. — ZČ XII—XIII/1958—1959 str. 285—292. **512**
Zusammenfassung: Acht Geiseln des General Robotti.
- Škerl France:*** Problematičnost v Saretovi kritiki o knjigi »Počeci partizanskog pokreta u Sloveniji« v Zgodovinskem časopisu 1956/57. — ZČ XII—XIII/1958—59 str. 295—312. **513**
- Škerl France:*** Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji. Knjiga I. Ljubljana 1962. — ZČ XVII/1963 str. 294—301. **514**
- Škerl France:** Znanstveni institut. [S slikami.] — ZČ XIX—XX/1965—1966 str. 31—63. **515**
- Škerl France:** Prispevki k zgodovini razvoja nasprotnikov Osvobodilne fronte v letu 1941. — ZČ XXI/1967 str. 69—198. **516**
Résumé: Contribution à l'histoire de l'évolution des adversaires du Front de libération en 1941.
- Škerl France:** Drugi tržaški proces. — ZČ XXV/1971 št. 1—2 str. 31—45. **517**
Zusammenfassung: Der zweite Prozess von Triest.
- Ževart Milan:** Narodnoosvobodilna vojna v Šaleški dolini. — ZČ XXV/1971 št. 1—2 str. 81—102. **518**
Zusammenfassung: Der Volksbefreiungskampf in Šaleška dolina.
- Žgajner Matija:*** Rab — Živa priča »kulture in civilizacije« italijanskega okupatorja. Maribor 1953. — ZČ XII—XIII/1958—1959 str. 356—357. **519**
- Žgajnar Matija:*** Franc Strle: Med proletarci. Ljubljana 1953. — ZČ XII—XIII/1958—1959 str. 357—358. **520**

2. Jugoslovanski narodi

- Ferenc Tone:*** Jugoslavija — spomeniki revolucije. Beograd 1968. Urednik Miloš Bajčić (s sodelovanjem članov uredniškega odbora in svetovalcev), Beograd, Sarajevo. — ZČ XXIV/1970 št. 1—2 str. 134—135. **521**
- Klopčič France:** Proti abstraktni podobi naše zgodovine. O referatu Vlada Strugarja »Ustvaritev socia-

- listične Jugoslavije« na IV. kongresu zgodovinarjev Jugoslavije novembra 1965 v Sarajevu. — ZC XXI/1967 str. 199—202. 522
- Mikuž Metod:*** V. kongres Komunistične partije Jugoslavije. Ljubljana 1948. — ZC V/1951 str. 402—403. 523
- Mikuž Metod:*** Edvard Kardelj, Pot nove Jugoslavije. Članki in govori iz narodnoosvobodilne borbe 1941—1945, Ljubljana 1946. — ZC V/1951 str. 407—410. 524
- Mikuž Metod:*** Vladimr Dedijer, Dnevnik. I., II., III. Beograd 1945, 1946, 1950. — ZC V/1951 str. 410—412. 525
- Mikuž Metod:*** Leon Geršković, Dokumenti o razvoju narodne vlasti. Beograd 1948. — ZC V/1951 str. 419—422. 526
- Mikuž Metod:*** Tomo Čubelić in Milovan Milostić, Pregled historije Narodnoosvobodilačke borbe Jugoslavije. Zagreb 1952. — ZC VIII/1954 str. 306—307. 527
- Prunk Janko:*** Julijana Vrčinac, Naša najnovija istorija. (Pregled od 1919 do 1945.) — ZC XXII/1968 št. 3—4 str. 336—338. 528
- Skerl France:*** Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije. Ljubljana 1963. — ZC XXI/1967 str. 305—312. 529

3. Ostali narodi

- Zorn Tone:*** Otto Molden, Ruf des Gewissens, Der österr. Freiheitskampf 1938—1945, 2. Auflage, 1958. — ZC XV/1961 str. 227. 530
- Zorn Tone:*** Charles F. Delzell, Mussolini's Enemies. The Italian anti-fascist resistance, New York 1961. — ZC XVII/1963 str. 293—294. 531
- Zorn Tone:*** Proceß proti Aloisu Maier-Kaibitschu (od 14. X.—31. X. 1947). — ZC XIX—XX/1965—1966 str. 421—427. 532

X. Posamezne zgodovinske panoge

1. Slovenska gospodarska in socialna zgodovina

- a) Splošna slovenska gospodarska in socialna zgodovina

Gestrin Ferdo: Gospodarstvo in družba na Slovenskem v 16. stoletju.

(Oris razvoja.) — ZC XVI/1962 str. 5—26. 533

Résumé: Economie et société en Slovénie au XVIe siècle.

- Gestrin Ferdo:*** Josip Žontar, Ločan Volbenk Schwarz. Prispevek k zgodovini finančnega gospodarstva v dobi Friderika III. in Maksimiljana I. Loški razgledi 4, 1957. — Villach und der Südosten. Zur Geschichte der wirtschaftlichen Beziehungen Villachs und seiner Bewohner zur Krain, dem Küstenlande und Kroatien bis zum Ende des 16. Jahrhunderts. 900 Jahre Villach. Neue Beiträge zur Stadtgeschichte. Villach 1960. — Nastanek, gospodarska in družbena problematika policijskih redov prve polovice 16. stoletja za dolnjeavstrijske dežele s posebnim ozirom na slovenske pokrajine. Zgodovinski časopis 10—11. 1956—1957. — ZC XVI/1962 str. 256—259. 534
- Hauptmann Ljudmil:** Razvoj družabnih razmer v Radovljiškem kotu do krize petnajstega stoletja. [S sliko.] — ZC VI—VII/1952—1953 str. 270—284. 535
- Zusammenfassung: Die Entwicklung der gesellschaftlichen Verhältnisse im Radmannsdorfer Winkel bis zur Krise des fünfzehnten Jahrhunderts.
- Sorn Jože:*** Toussaint Hočevar, The structure of the Slovenian economy, 1848—1965. New York 1965 (Studia Slovenica, V). — ZC XXII/1968 št. 1—2 str. 153—155. 536

- b) Razvoj prebivalstva, štetja in popisi; razvoj priimkov

Andrejka Rudolf: Pfeifer-Pišec. — ZC II—III/1948—1949 str. 152—156. 537

Kratkoe sodržanje: Pfeifer-Pišec.

Résumé: Pfeifer-Pišec.

Grafenauer Bogo:* Statistika o Julijški krajini. — ZC I/1947 str. 192—195. 538

Valencič Vlado: Štetje prebivalstva leta 1754 v predjožefinski ljubljanski škofiji in njegovi rezultati. — ZC XVI/1962 str. 27—54. 539

Zusammenfassung: Die Volkszählung des Jahres 1754 im vorjosephinischen Bistum Ljubljana und ihre Ergebnisse.

Valencič Vlado: Starostna in družbena struktura prebivalstva v predjožefinski ljubljanski škofiji po štetju leta 1754. — ZC XVII/1963 str. 127—154. 540

Zusammenfassung: Altertums- und Gesellschaftsstruktur der Bevölkerung im vorjosephinischen Bistum Ljubljana nach der Volkszählung d. J. 1754.

Vilfan Sergij: Davčni privolitvi Kranjske za leti 1523 in 1527 in popis prebivalstva gospodstva Gradac iz teh let. — ZC XIX—XX/1965—1966 str. 219—235. 541

Zusammenfassung: Die krainischen Steuerbewilligungen für die Jahre 1523 und 1527 und die Bevölkerungsverzeichnisse der Herrschaft Gradac aus diesen Jahren.

c) Zgodovina davkov

Vilfan Sergij: Zgodovina neposrednih davkov in arestnega postopka v srednjeveški Ljubljani. (Ob Henrikovem privilegiju iz leta 1320.) — ZC VI—VII/1952—1953 str. 417—442. 542

Zusammenfassung: Geschichte der direkten Steuern und des Arrestverfahrens im mittelalterlichen Ljubljana (Heinrichs Privilegium vom Jahre 1320).

č) Kolonizacijska zgodovina

Blaznik Pavle:* Kos Milko, O starejši slovanski kolonizaciji v Istri. Slovenska akademija znanosti in umetnosti; razred za zgodovino in družbene vede; Razprave I. Ljubljana 1950. — ZC V/1951 str. 367—369. 543

Blaznik Pavle:* Svetozar Ilešič, Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem. Slovenska akademija znanosti in umetnosti; razred za prirodoslovne in medicinske vede; Institut za geografijo. Dela 2. Ljubljana 1950. — ZC V/1951 str. 369—372. 544

Blaznik Pavle: Doneski k historični topografiji ljubljanske okolice. — ZC VI—VII/1952—1953 str. 391—397. 545

Zusammenfassung: Beiträge zur historischen Topographie der Umgebung von Ljubljana.

Blaznik Pavle: Freisinška županija Dovje. — ZC IX/1955 str. 7—25. 546

Résumé: La communauté de lieu (županija) Dovje.

Blaznik Pavle:* S. Ilešič, Die Flurformen Sloweniens im Lichte der europäischen Flurforschung. Münchener Geographische Hefte, Heft 16, Materialien zur Agrargeographie V, 1959. — ZC XIV/1960 str. 264—266. 547

Blaznik Pavle:* G. Glauert, Siedlung und Wirtschaft im oberen Sawege-

biet (Nordwestslowenien) während des 16. Jahrhunderts und heute. Südostforschung XVI, München 1957, str. 388—426. — ZC XIV/1960 str. 266. 548

Gestrin Ferdo: Gospodarska in socialna struktura gornjegrajske posesti po urbarju leta 1426. [Z zemljevidom.] — ZC VI—VII/1952—1953 str. 473—514. 549

Résumé: Tableau économique et social du domaine de Gornji grad d'après le terrier de 1426.

Kos Milko: Odnosi med kolonizacijo in oblikovanjem narodnostnih in etničnih meja. — ZC IX/1955 str. 140—145. 550

Kos Milko: K slovenski naselitvi na vzhodnem Tirolskem in Zgornjem Koroškem. — ZC XIV/1960 str. 179—186. 551

Kos Milko: Haloze po ptujskih urbarjih iz 15. stoletja. — ZC XIV/1960 str. 187—193. 552

Kos Milko: Doneski k historični topografiji Kranjske v srednjem veku. — ZC XIX—XX/1965—1966 str. 139—147. 553

Zusammenfassung: Beiträge zur historischen Topographie von Krain im Mittelalter.

Ramovš Fran: Iz slovenske toponomastike. — ZC VI/VII/1952—1953 str. 154—158. 554

Zusammenfassung: Aus der slowenischen Toponomastik.

Vilfan Sergij:* Pavle Blaznik, Kolonizacija in kmetsko podložništvo na Sorskem polju. Zemljiška gospodarstva na Besniškem ozemlju. Razprave SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede, II. Ljubljana 1953, str. 139—242, 243—276. — ZC VIII/1954 str. 269—276. 555

Voje Ignacij: Kajžarstvo v logaškem gospostvu. — ZC VI—VII/1952—1953 str. 650—662. 556

Résumé: Cotters in the Manorial Estate of Logatec.

d) Zgodovina mest

Blaznik Pavle: K problemu nastanka Škofje Loke in njenega notranjega razvoja v srednjem veku. — ZC XIX—XX/1965—1966 str. 153—160. 557

Zusammenfassung: Zur Frage der Entstehung der Stadt Škofja Loka und ihrer inneren Entwicklung im Mittelalter.

Gestrin Ferdo: Doneski k zgodovini Ljubljane v srednjem veku. — ZC V/1951 str. 192—209. 558

- Résumé: Contributions à l'histoire de la ville de Ljubljana, au moyen age.
- Grafenauer Bogo:** Ptuj v srednjem veku. [S slikami.] — ZČ XXIV/1970 št. 3—4 str. 157—175. 559
Zusammenfassung: Ptuj (Pettau) im Mittelalter.
- Kos Milko:** O izvoru prebivalcev Ljubljane v srednjem veku. — ZČ X—XI/1956—1957 str. 7—31. 560
Résumé: Les origines de la population médiévale de Ljubljana.
- Zwitter Fran:** K predzgodovini mest in meščanstva na starokarantanskih tleh. — ZČ VI—VII/1952—1953 str. 218—245. 561
Zusammenfassung: Zur Vorgeschichte der Städte und des Bürgertums auf altkarantanschen Boden.
- e) Zgodovina poljedelstva, kmetijstva in planinskega gospodarstva ter socialni problemi na vasi
- Britovšek Marjan:** Uvajanje novih kultur na Kranjskem v drugi polovici 18. in v prvi polovici 19. stoletja. — ZČ XII—XIII/1958—1959 str. 111—149. 562
Zusammenfassung: Die Einführung der neueren Kulturpflanzen in Krain in der zweiten Hälfte des 18. und in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts.
- Janja Olga:** Agrarna reforma v Sloveniji med obema vojnama. — ZČ XVIII/1964 str. 173—189. 563
- Novak Vilko:*** E. Moór, Die Ausbildung der Betriebsform der ungarischen Landwirtschaft im Lichte der slawischen Lehnwörter. Pos. odtis iz Studia Slavica Academiae scientiarum Hungaricae II, Budapest, 1956, 31—117. — ZČ XIV/1960 str. 262—264. 564
- Polec Janko:*** Walther Fresacher, Der Bauer in Kärnten. II. Teil. Das Freistiftrecht. Klagenfurt 1952. — ZČ VIII/1954 str. 286—294. 565
- Vilfan Sergij:*** Walther Fresacher, Der Bauer in Kärnten, III. Teil: Das Kaufrecht. Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, 43. und 44. Band, Klagenfurt 1955. — ZČ X—XI/1956—1957 str. 354—367. 566
- f) Zgodovina obrti, manufaktur, industrije in rudarstva na Slovenskem
- Baš Franjo:** Iz zgodovine hiše v Kropi (Prispevek za podobo delavskih stanovanjskih razmer v zgodnji kapitalistični dobi.) [S slikami.] — ZČ VI—VII/1952—1953 str. 619—649. 567
Zusammenfassung: Aus der Geschichte des Wohnhauses in Kropa. (Beitrag zur Geschichte der Arbeiterwohnungen im Zeitalter des Frühkapitalismus).
- Baš Franjo:*** Wiessner Hermann, Geschichte des Kärntner Bergbaues. I. Geschichte des Edelmetallbergbaues. Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie. 32. Bd., Klagenfurt 1950. — II. Geschichte des Kärntner Buntmetallbergbaues mit besonderer Berücksichtigung des Blei- und Zinkbergbaues. Archiv... 36./37. Bd. Klagenfurt 1951. — III. Kärntner Eisen. Archiv... 41./42. Bd. Klagenfurt 1953. — ZČ VIII/1954 str. 266—268. 568
- Kresal France:** Ekspanzija Mautnerjevega tekstilnega koncerna na Slovensko. — ZČ XIX—XX/1965—1966 str. 355—363. 569
- Kresal France:*** Katarina Kobe-Arzenšek, Prvi tekstilni industrijski obrati na Slovenskem. Publikacije Tehniškega muzeja Slovenije, Ljubljana 1968. — ZČ XXIII/1969 št. 1—2 str. 167. 570
- Kresal France:*** Miroslav Kokolj: Vevški papirničarji v boju za svoje pravice 1842—1945. Ljubljana 1970. — ZČ XXV/1971 št. 1—2 str. 134—139. 571
- Natek Milan:** Vpliv industrializacije na agrarno pokrajino v Velenjski kotlini. — ZČ XXV/1971 št. 3—4 str. 251—270. 572
Zusammenfassung: Die Einflüsse der Industrialisierung auf die landwirtschaftliche Struktur des Beckens von Velenje.
- Schmidt Vlado:** Doneski k problemu otroškega dela v začetkih kapitalističnega razvoja na Slovenskem. — ZČ X—XI/1956—1957 str. 122—153. 573
Résumé: Contributions au problème du travail des enfants au début de l'époque capitaliste en Slovénie.
- Slokar Ivan:** Nekaj dodatkov k zgodovini mlinov za papir na Slovenskem. — ZČ X—XI/1956—1957 str. 295—298. 574
Zusammenfassung: Einige Beiträge zur Geschichte der Papiermühlen in Slovenien. Glej številki 580, 582.
- Slokar Ivan:** Zadržni nagibi pri celohovskih rokodelcih in prva obrtniška zadruga v Ljubljani. — ZČ XII—XIII/1958—1959 str. 260—266. 575

- Zusammenfassung: Die Genossenschaftlichen Neigungen bei den Zunftgewerbsleuten und die erste Gewerbegenossenschaft in Ljubljana.
- Slokar Ivan:** Delovne norme pri ljubljanskih rokodelcih ob koncu 16. stoletja. — ZC XIV/1960 str. 193—195. 576
- Slokar Ivan:** Koliko let je poslovala prva rokodelska zadruga v Ljubljani. — ZC XIV/1960 str. 195—196. 577
- Slokar Ivan:** Ljubljanska suknarna. Prvo razdobje od leta 1724 do leta 1747. (Stanovska suknarna v krempljih finančnih mogotcev in spekulantov). — ZC XVI/1962 str. 55—79. 578
- Zusammenfassung: Laibacher Tuchfabrik. Die Tuchfabrik in Selo bei Ljubljana, betrachtet vom Standpunkte ihrer Ausbeutung durch kapitalistische Magnaten.
- Šorn Jože:** Začetki suknarne kranjskih deželnih stanov. (Odlomek iz našega zgodnjega kapitalizma). — ZC VI—VII/1952—1953 str. 663—685. 579
- Résumé: Les débuts de la draperie des états provinciaux de Carniole.
- Šorn Jože:** Starejši mlini za papir na Slovenskem. [S slikami.] — ZC VIII/1954 str. 87—117. 580
- Résumé: Les anciennes papeteries de la Slovénie.
- Šorn Jože:** Ljubljanska suknarna. [S slikami.] — ZC IX/1955 str. 62—87. 581
- Résumé: La fabrique de draps de Ljubljana.
- Šorn Jože:** Dodatek k starejšim mlinom za papir na Slovenskem. — ZC IX/1955 str. 189—192. 582
- Summary: A supplement to older paper mills in Slovenia.
- Šorn Jože:** Še o mlinih za papir na Slovenskem. — ZC XII—XIII/1958—1959 str. 266—272. 583
- Zusammenfassung: Noch einmal über die Papiermühlen in Slowenien. Glej številke 574, 580, 582.
- Šorn Jože:** Josip Zontar, Svilogojstvo in svilarstvo na Slovenskem od 16. do 20. stoletja. Ljubljana 1957. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede, Dela 11. — ZC XII—XIII/1958—1959 str. 345—347. 584
- Šorn Jože:** Ivan Mohorič, Industrializacija Mežiske doline. Maribor 1954. — ZC XII—XIII/1958—1959 str. 347—351. 585
- Šorn Jože:** Janko Orožen, Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola, I. Od početka do 1918. V Trbovljah 1958. — ZC XII—XIII/1958—1959 str. 351—354. 586
- Šorn Jože:** Kärntens gewerbliche Wirtschaft von der Vorzeit bis zur Gegenwart. Klagenfurt 1953. — ZC XIV/1960 str. 241—242. 587
- Šorn Jože:** Publikacije Tehniškega muzeja Slovenije. — ZC XIV/1960 str. 271—274. 588
- Šorn Jože:** Ivan Slokar, Zgodovina solitrarn in smodnišnic v Ljubljani in njeni okolici. (Kronika, IX., 1961, str. 110—113). — ZC XVI/1962 str. 261—262. 589
- Šorn Jože:** Ivan Slokar, Začetki kemične industrije v Ljubljani in njeni okolici. (Kronika X, 1962, 30—35.) — ZC XVI/1962 str. 262—264. 590
- Šorn Jože:** Ivan Mohorič, Bombažna predilnica in tkalnica v Trziču. Nastanek, razvoj in delo 1885—1960. Trzič 1960. (Zgodovina obrti in industrije v Trziču, II. knjiga.) — ZC XVIII/1963 str. 280—282. 591
- Šorn Jože:** France Kresal, Razvoj Predilnice Litija. Litija 1961. — ZC XVII/1963 str. 283—287. 592
- Šorn Jože:** Premogovništvo na slovenskem ozemlju do sredine 19. stoletja. [S slikami.] — ZC XVIII/1964 str. 7—74. 593
- Zusammenfassung: Kohlenbergbau im slowenischen Gebiete bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts.
- Šorn Jože:** Izumiteljsivo na Slovenskem narodnostnem ozemlju v predmarčni dobi. — ZC XIX—XX/1965—1966 str. 255—262. 594
- Šorn Jože:** Franc Minarič, Pohorska steklarne, Maribor 1966. — ZC XXI/1967 str. 299—300. 595
- Šorn Jože:** Publikacije Tehniškega muzeja Slovenije. — ZC XXI/1967 str. 295—298. 596
- Šorn Jože:** Naši znameniti tehniki. Ljubljana, 1966. — ZC XXI/1967 str. 298—299. 597
- Šorn Jože:** Igor Vrišer, Rudarska mesta Zagorje, Trbovlje, Hrastnik. Ljubljana 1963. — ZC XXI/1967 str. 300—302. 598
- Šorn Jože:** Beiträge zur Geschichte der Industrialisierung des Südostalpenraumes im 19. Jahrhundert. Graz 1970 (Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der

- Steiermark, XXIV. Band). — ZČ XXIV/1970 št. 3—4 str. 309—310. 599
- Šorn Jože:*** Ivan Mohorič, Dva tisoč let železarstva na Górenjskem. Prva knjiga: Doba samoniklega železarstva. Od pradob do ugasnitve plavžev in opustitve rudarjenja na Karavankah. Ljubljana 1969. — Druga knjiga: Boji za obstoj — do samoupravljanja. Vzpon železarne, razsulo in obnova. Ljubljana 1970. (Ob 100-letnici železarne na Jesenicah.) — ZČ XXV/1971 št. 1—2 str. 151—157. 600
- Šorn Jože:** Naše zgodovinske pisane o rudarstvu in fužinarstvu na Slovenskem. — ZČ XXV/1971 št. 3—4 str. 279—290. 601
- Verbič Marija:** Idrijski delavec v 16. stoletju. — ZČ VI—VII/1952—1953 str. 551—551. 602
- Résumé: L'ouvrier de Idrija au 16e siècle.
- g) Zgodovina trgovine in prometa
- Golia Ludovik Modest:** Razvoj cestnega omrežja na Kranjskem in Primorskem v 16. in 17. stoletju. — ZČ VI—VII/1952—1953 str. 612—618. 603
- Résumé: Laying out of streets in Carniola and Littoral in the 16th and 17th centuries.
- Gestrin Ferdo:** O nameravani trgovski poti iz Ancone in Pesara v Italiji na Nizozemsko prek Ljubljane za Ferdinanda I. — ZČ XXI/1967 str. 202—204. 604
- Šorn Jože:*** Josip Žontar, Zapora proti kugi v Karavankah v l. 1713—1716. Prispevek k zgodovini blagovnega prometa in organizacije trgovine na Slovenskem v 18. stoletju. Knjižnica Muzejskega društva v Trzinu, I (Priloga »Trziškega vestnika« VI, 1957, št. 11). Trzin 1957. — ZČ XIV/1960 str. 270—271. 605
- Šorn Jože:*** Martin Riedlinger, Das Journal des Österreichischen Lloyd, seine Stellung zur Regierung. Dissertation... an der phil. Fak. der Universität Wien. Wien 1948. — ZČ XVIII/1964 str. 300—302. 606
- Šorn Jože:*** Ivan Mohorič, Zgodovina železnic na Slovenskem. Ljubljana 1968. — ZČ XXII/1968 št. 3—4 str. 335. 607
- Šorn Jože:** Delovanje komerčnih koncesov. — ZČ XXIV/1970 št. 1—2 str. 1—20. 608
- Zusammenfassung: Das Wirken von Kommerzkoncessen.
- Šorn Jože:*** Miroslav Pahor, Sto let slovenskega ladjarstva 1841—1941. Piran, 1969 (Priloga I. »Informatorja« 3/69 — glasila delovne skupnosti Splošne plovbe, Piran). — ZČ XXIV/1970 št. 1—2 str. 126—128. 609
- Šorn Jože:** Trgovina in rudarstvo v naših disertacijah. — ZČ XXV/1971 str. 311—314. 610
2. Gospodarska in socialna zgodovina jugoslovanskih narodov
- Grafenauer Bogo:*** Josip Bösendorfer, Agrarni odnosi u Slavoniji. Zagreb 1950. — ZČ V/1951 str. 578—579. 611
- Lučić Josip:** Agrarno-proizvodni odnosi u okolici Dubrovnika (do polovine XIV. stoljeća). — ZČ XXII/1968 št. 1—2 str. 61—96. 612
- Zusammenfassung: Agrarwirtschaftliche Verhältnisse in der Umgebung von Dubrovnik (bis z. M. d. XIV. Jhdts.)
- Sindik Ilija:** Verige, tesnac u Boki Kotorskoj. — ZČ VI—VII/1952—1953 str. 515—521. 613
- Résumé: »Verigee« (Chains).
- Šorn Jože:** Jugoslovanska industrija papirja do osvoboditve. [Z zemljevidi.] — ZČ XII—XIII/1958—1959 str. 151—241. 614
- Zusammenfassung: Die jugoslawische Papierindustrie bis zur Befreiung i. J. 1945.
- Šorn Jože:*** Andrija Ljubomir Lisac, Razvoj industrije papirja u Zagrebu. Zagreb 1961. — ZČ XV/1961 str. 226—227. 615
- Šorn Jože:*** Vasilije Simić, Razvoj ugljenokopa i ugljarske privrede u Srbiji. Beograd 1958. Srpska Akademija Nauka. knjiga 300. — ZČ XVI/1962 str. 264—265. 616
- Šorn Jože:*** Tri disertacije o geografski zgodovini, Stevan Mezei, Razvitak industrije u Bačkoj do prvog svetskog rata (1961). Kemal Hrelja, Industrija Bosne i Hercegovine do kraja prvog svetskog rata. Beograd 1961 (Ekonomska biblioteka, 15). Mirčeta Đurović, Trgovački kapital u Crnoj gori u drugoj polovini XIX i početkom XX vijeka. Cetinje 1958. — ZČ XVIII/1964 str. 302—304. 617

Voje Ignac: Brskovo in vrednost srebra v srednjem veku. — ZC X—XI/1956—1957 str. 285—295. **618**

Summary: Brskovo and the value of the silver during the middle ages.

Voje Ignacij:* Desanka Kovačević, Trgovina u srednjovekovnoj Bosni. Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Djela, knjiga XVIII, odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 13, Sarajevo 1961. — ZC XVIII/1964 str. 268—277. **619**

Voje Ignacij: Sukno iz Hercegnovega. — ZC XIX—XX/1965—1966 str. 181—185. **620**

Zusammenfassung: Das Tuch aus Hercegnovi.

3. Gospodarska in socialna zgodovina ostalih narodov

Gestrin Ferdo:* The Cambridge Economic History of Europe III: Economic Organization and Policies in the Middle Ages. Edited by M. M. Postan — E. E. Rich — E. Miller. Cambridge 1963. — ZC XXI/1967 str. 286—289. **621**

Otorepec Božo:* Fritz Popelka, Schriftdenkmäler des steierischen Gewerbes. Graz 1950. — ZC VIII/1954 str. 264—266. **622**

Pleterski Janko:* Pavla Horská-Vrbová, Kapitalistická industrializace a stredo-evropská společnost. Příspěvek ke studiu formování tzv. průmyslové společnosti. Academia, Praha 1970. — ZC XXV/1971 št. 1—2 str. 159—160. **623**

Sorn Jože:* Arnošt Klíma. Manufakturní období v Čechách. Praha 1955. — ZC XIV/1960 str. 269—271. **624**

Sorn Jože:* Richard M. Allesch, Arsenik, seine Geschichte in Österreich. Klagenfurt 1959 (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, 54. Band). — ZC XV/1961 str. 223—224. **625**

Sorn Jože:* Alois Brusatti, Unternehmensfinanzierung und Privatkredit im österreichischen Vormärz. Wien 1960. (Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs, 13. Band.) — ZC XV/1961 str. 224—225. **626**

Sorn Jože:* Papiergeschichte. Zeitschrift der Forschungsstelle Papiergeschichte im Mainz. Darmstadt 1951. — ZC XVII/1963 str. 305—307. **627**

Sorn Jože:* Wilhelm Treue, Wirtschaftsgeschichte der Neuzeit — Im Zeitalter der Industriellen Revolution 1700 bis 1960. Stuttgart 1967 (Kröner Taschenausgabe, Band 208). — ZC XXI/1967 str. 294—295. **628**

Sorn Jože:* Toussaint Hočevar, The Portorož Conference: A plea for liberalization of trade in the Danubian area, Volume 1, 1967. — ZC XXII/1968 št. 3—4 str. 336. **629**

Sorn Jože:* Ein Jahrhundert Creditanstalt-Bankverein. Wien 1957. — ZC XV/1961 str. 225—226. **630**

Sorn Jože:* Alois Brusatti, Österreichische Wirtschaftspolitik vom Josephinismus zum Ständestaat. Wien 1965. (Institut für angewandete Sozial- und Wirtschaftsforschung, Schriftenreihe, Heft 7). — ZC XXIII/1969 št. 1—2 str. 171—172. **631**

Sorn Jože:* Eduard März, Österreichische Industrie- und Bankpolitik in der Zeit Franz Josephs I. Am Beispiel der k. k. priv. Österreichischen Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe. Wien-Frankfurt-Zürich 1968. — ZC XXIV/1970 št. 1—2 str. 125. **632**

Tadić Jorjo: Ekonomsko jedinstvo Balkana i Sredozemlje u XVI veku. — ZC XIX—XX/1965—1966 str. 197—204. **633**

Žontar Josip:* L. Beutin, Der wirtschaftliche Niedergang Venedigs im 16. und 17. Jahrhundert. Hansische Geschichtsblätter, 76, I. 1958. — ZC XIV/1960 str. 266—269. **634**

4. Pravna in upravna zgodovina

Goršič Francè: O rodbinski zadruzi kot izrazoslovnem problemu. — ZC XVI/1962 str. 209—211. **635**

Polec Janko: »Župan« in »občina« v novjšem slovenskem izrazoslovlju. — ZC V/1951 str. 222—234. **636**
Résumé: »Župan« (maire) et »občina« (commune) dans la terminologie slovène moderne.

Polec Janko: Uvedba občin na Kranjskem l. 1849/1850. — ZC VI—VII/1952—1953 str. 686—732. **637**
Zusammenfassung: Die Einführung des Gemeindewesens in Krain 1849/1850.

Valenčič Vlado: O ženitni svobodi in njenih omejitvah od fevdalizma do

- liberalizma. — ZC XXII/1968 št. 3—4 str. 225—260. **638**
 Zusammenfassung: Verehelichungsfreiheit und ihre Beschränkungen zwischen Feudalismus und Liberalismus.
- Voje Ignacij:** Knjige zadolžnic, posebna notarska serija dubrovnškega arhiva. — ZC XXII/1968 št. 3—4 str. 207—223. **639**
 Zusammenfassung: Die Bücher der Verschuldigungsbriege (debita notariae) im Notarialarchiv in Dubrovnik (Ragusa).
- Zontar Josip:** Ob šeststoletnici Dušanovega zakonika. — ZC V/1951 str. 209—214. **640**
 Résumé: Le sixième centenaire du Code Dušan.
- Zontar Josip:** Kranjski sodni red za deželska sodišča iz leta 1535. — ZC VI—VII/1952—1953 str. 566—587. **641**
 Summary: Carniolian court-order of the country courts of the year 1535.
- Zontar Jože:** Posebno sodišče za kmetске podložnike, njihove pritožbe ter poskusi regulacij podložniškega položaja v terezijanski dobi na Kranjskem. — ZC IX/1955 str. 87—106. **642**
 Zusammenfassung: Sondergericht für Untertanenbeschwerden und Versuche zur Regulierung des Untertänigkeitsverhältnisses in Krain im Zeitalter Maria Theresias.
- Zontar Josip:** Nastanek, gospodarska in družbena problematika policijskih redov prve polovice 16. stoletja za dolnjeavstrijske dežele s posebnim ozirom na slovenske pokrajine. — ZC X—XI/1956—1957 str. 32—121. **643**
 Zusammenfassung: Entstehung, wirtschaftliche und soziale Problematik der Polizeiordnungen für die niederösterreichischen Lande aus der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts mit besonderer Rücksicht auf die slowenischen Gebiete.
- Zontar Josip:** Gaetano Perusini, Vita di popolo in Friuli. Patti agrari e consuetudini tradizionali. Biblioteca di »Lares«, vol. VIII., Firenze 1961. — ZC XXI/1967 str. 293—294. **644**
5. Cerkvena zgodovina
- Gestrin Ferdo:** M. Ostravsky, Beiträge zur Kirchengeschichte im Patriarchate Aquileia, Kärntner Museumsschriften 30 (geleitet von G. Moro), Klagenfurt 1965. — ZC XXII/1968 št. 1—2 str. 151—152. **645**
- Miklavčič Maks:** Rudolf Egger, Der heilige Hermagoras. Eine kritische Untersuchung. (Posebni odtis iz Carinthie I, 1947 in 1948.) Celovec 1948. — ZC V/1951 str. 330—333. **646**
- Miklavčič Maks:** Jovan Radonić, Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka. Posebna izdanja Srpske akademije nauka 155. (Odelenje društva nauka, Nova serija, knjiga 3.) Beograd 1950. — ZC V/1951 str. 382—385. **647**
6. Zgodovina šolstva in pedagogike
- Gestrin Ferdo:** Dr. Vlado Schmidt, Pedagoško delo protestantov na Slovenskem v XVI. stoletju. Pedagoški tisk, zvezek 6. Ljubljana 1952. — ZC VIII/1954 str. 285—286. **648**
- Gestrin Ferdo:** V. Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem. I. del. Ljubljana 1963. — ZC XVII/1963 str. 276—278. **649**
- Gestrin Ferdo:** V. Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem, 2. del (1805—1848). Ljubljana 1964. — ZC XVIII/1964 str. 278—280. **650**
- Gestrin Ferdo:** V. Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem, III. del, Ljubljana 1966. — ZC XXI/1967 str. 302—304. **651**
- Gestrin Ferdo:** Osnovna šola na Slovenskem 1869—1969. Uredili dr. Vlado Schmidt, dr. Vasilij Melik in France Ostanek. Ljubljana 1970. — ZC XXV/1971 str. 141—143. **652**
- Grafenauer Ivan:** Stolica za slovenski jezik na ljubljanskem liceju in Slomškovi tečaji v celovškem semenišču. — ZC XII—XIII/1958—1959 str. 272—285. **653**
 Zusammenfassung: Der Lehrstuhl der slowenischen Sprache am Lyzeum in Ljubljana und Slomšeks slowenische Lehrkurse im Klagenfurter Priester-seminar.
- Janša Olga:** Zbornik za historiju školstva i prosvjete, I, II, III. Zagreb 1964, 1965, 1967. — ZC XXIII/1969 št. 3—4 str. 313—316. **654**
- Schmidt Vlado:** A. Linhart kot okrožni šolski nadzornik. — ZC VIII/1954 str. 143—154. **655**
 Résumé: Linhart- inspecteur scolaire de district.
- Slokar Ivan:** Zgodovina obrtnega šolstva v Ljubljani do leta 1860. — ZC XVII/1963 str. 196—218. **656**
- Stelè-Pivec Melitta:** Geschichte der Technischen Hochschule in Wien.

Nach neugefundenen Aktenmaterial bearbeitet von H[edwig] Gollob. Wien 1964. — ZČ XVIII/1964 str. 280—281. 657

7. Umetnostna in glasbena zgodovina

Cevc Emilijan: Nova umetnostnozgodovinska odkritja v Ptujju. [S sliko.] — ZČ VI—VII/1952—1953 str. 301—329. 658

Résumé: Quelques découvertes récentes de monuments artistiques à Ptuj.

Cvetko Dragotin: Značilnosti in rezultati slovenskega glasbenega dela v letu 1848. — ZČ XIX—XX/1965—1966 str. 263—274. 659

Zusammenfassung: Die Musik bei den Slovenen im Jahre 1848.

8. Narodopisje

Baš Franjo:* Narodopisje Slovencev I. S sodelovanjem A. Breznika, Iv. Grafenauerja, Fr. Kotnika, Fr. Marolta, B. Orla in S. Vilfana priredil Rajko Ložar. Ljubljana 1944. II. Uredila Ivan Grafenauer in Boris Orel. Ljubljana 1952. — ZČ VIII/1954 str. 230—232. 660

Grafenauer Ivan: Slovenska pripovedka o ujetem divjem možu. — ZČ VI—VII/1952—1953 str. 124—153. 661

Zusammenfassung: Die Sage von gefangenen Wilden Mann (Waldmann)

Grafenauer Ivan: Dostavek k »Slovenskim pripovedkam o ujetem divjem možu«. — ZČ VIII/1954 str. 130—135. 662

Zusammenfassung: Ein neuer Beitrag zu der »Sage vom gefangenen wilden Mann« (Waldmann).

Sedivý Jan:* Volksmusik Südosteuropas. Beiträge zur Volkskunde und Musikwissenschaft anlässlich der I. Balkanologentagung in Graz 1964. Herausgegeben und redigiert von W. Wünsch. — Südosteuropaschriften 7. Band. München 1966. — ZČ XXI/1967 str. 292—293. 663

9. Telesna kultura

Stelè-Pivec Melitta:* Ljubomir Lisac, Razvoj estetske gimnastike v Jugoslaviji. Zagreb 1953. — ZČ IX/1955 str. 260. 664

XI. Problemi zgodovinopisja

Bičanić Rudolf: Ekonomska povijest medju ekonomskim i historijskim

naukama. — ZČ VI—VII/1952—1953 str. 820—826. 665

Summary: Economic history and its place among economic and historical sciences.

Bičanić Rudolf: Još jedna riječ o ekonomskoj povjesti. — ZČ IX/1955 str. 197—199. 666

Glej odgovor številka 676.

Grafenauer Bogo: Problemi in naloge slovenskega zgodovinopisja v našem času. — ZČ I/1947 str. 11—30. 667

Kratkoe sodržanje: Problemy i zadači slovenskoj istoriografiji u naše vremena. Résumé: Problèmes et tâches de l'histoire slovene à notre époque.

Grafenauer Bogo: O arheologiji in zgodovini. — ZČ V/1951 str. 163—174. 668

Summary: On archaeology and history.

Klopčič France: Nekateri hibe našega zgodovinopisja. — ZČ XXII/1968 št. 1—2 str. 107—115. 669

Korošec Josip: Arheologija in nekatere njene naloge. — ZČ IV/1950 str. 5—22. 670

Summary: Archaeology and some of its tasks.

Kos Milko: O nekaterih nalogah slovenskega zgodovinopisja. — ZČ II—III/1948—1949 str. 135—143. 671

Kratkoe sodržanje: O nekotoryh zadačah slovenskoj istoriografiji.

Summary: Some tasks of the Slovene historiography.

Stelè France: Umetnostna zgodovina — zgodovinska stroka. — ZČ VI—VII/1952—1953 str. 802—819. 672

Résumé: Histoire de l'art — science historique.

Škerl France: Zgodovinarji v novi dobi. — ZČ I/1947 str. 151—154. 673

Uredništvo: Obračun in program. — ZČ I/1947 str. 7—10. 674

Zwitter Fran: Gospodarska zgodovina kot znanost. — ZČ VIII/1954 str. 169—173. 675

Résumé: La science de l'histoire économique.

Zwitter Fran: Odgovor. — ZČ IX/1955 str. 199—201. 676

Odgovor R. Bičaniću (številka 666).

XII. Pomožne zgodovinske vede

1. Diplomatika

Santifaller Leo: Über die Titel in den Adressen der Papsturkunden von Anfängen bis zum Ende des 11. Jahrhunderts. — ZČ VI—VII/1952—1953 str. 246—258. 677

Povzetek: O naslovih v adresah papeških listin od začetkov do konca 11. stoletja.

2. Sfragistika

- Cremonnik Gregor:** Doslej neznani južnoslovanski pečati. [S slikami.] — ZC XII—XIII/1958—1959 str. 51—74. **678**
Zusammenfassung: Unbenannte südslawische Urkundensiegel.

3. Numizmatika

- Jeločnik Aleksander:*** Oesterreichische Münzprägungen. 1519—1938. Bearbeitet von V. Miller zu Aichholz — A. Loehr-E. Holzmair. 2. Auflage, Wien 1948. — ZC V/1951 str. 385—386. **679**
- Jeločnik Aleksander:** Dve najdbi srednjeveških novcev. [S slikami.] — ZC VI—VII/1952—1953 str. 443—472. **680**
Résumé: Two finds of middle age coins.

4. Metrologija

- Vilfan Sergij:** Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim oziranjem na ljubljansko mero (16.—19. stoletje). — ZC VIII/1954 str. 27—86. **681**
Zusammenfassung: Beiträge zur Geschichte der Masse in Slowenien unter besonderer Berücksichtigung des Masses von Ljubljana.

XIII. Atlasi

- Grafenauer Bogo:*** Atlas zur Geschichte der deutschen Ostsiedlung. Bearbeitet von Wilfried Krallert unter Mitarbeit von Walter Kuhn und Ernst Schwarz. Bielefeld-Berlin-Hannover, 1958. — ZC XV/1961 str. 228—229. **682**
- Grafenauer Bogo:*** Relja Novaković, Gavro Škrivanić, Vladimir Stojančević, Željko Škalamera: Školski istorijski atlas. Kartografski radovi Željko Škalamera. Beograd 1965. — Zgodovinski atlas. Urednik Zvonimir Dugački. Uredniški odbor Josip Lucić, Olga Salzer, Josip Kampuš in Ferdo Gestrin. Tehnični urednik Josip Zoričić. II. dopolnjena izdaja. Slovenski prevod opravil Tomaž Weber. Zagreb 1968. — ZC XXII/1968 št. 3—4 str. 315—353. **683**
- Hauptmann Ljudmil:*** Heimatatlas der Steiermark. Graz 1946/49. — ZC IV/1950 str. 276—277. **684**

XIV. Problemi pouka zgodovine in ocene (srednješolskih in osnovnošolskih) učbenikov in čitank

- Grafenauer Bogo:*** Bogdan Binter: Južni Slovani v srednjem veku. Ljubljana 1947. — ZC I/1947 str. 212—218. **685**
- Grafenauer Bogo:*** Slovenska zgodovina v novih učbenikih. — ZC II—III/1948—1949 str. 240—243. **686**
- Hainz Jože:*** Učbeniki za zgodovino na naših šolah. — ZC II—III/1948—1949 str. 253—255. **687**
- Hainz Jože:** Učbeniki za zgodovino v luči mednarodnih konferenc zgodovinarjev. — ZC VIII/1954 str. 205—208. **688**
- Kranjec Silvo:*** Nastava istorije u srednjoj školi. I, 1—2. Zagreb 1951. — ZC V/1951 str. 446—447. **689**
- Stupan Bogo:** Problem zgodovinskega pouka na naših šolah. — ZC XVII/1963 str. 93—99. **690**
Zusammenfassung: Die Fragen des Geschichtsunterrichtes in den Schulen der SR Slovenien.
- Stupan Bogo:*** Mavricij Zgonik, Zgodovina v sodobni šoli, Ljubljana 1968. — ZC XXIV/1970 št. 3—4 str. 353—354. **691**
- Stupan Bogo:*** Marija Vrbečić, Nastava povijesti u teoriji i praksi. Zagreb 1968. — ZC XXIV/1970 št. 3—4 str. 334—336.
- Weber Tomaž:*** Zgodovinske čitanke. Š. Zadnik, Zbirka zgodovinskih virov za 4. razred gimnazije. Ljubljana 1968; M. Kos-F. Gestrin-V. Melik, Zgodovinska čitanka za 6. razred osnovne šole. 1969; J. Križnar-Š. Zadnik, Zgodovinska čitanka za 8. razred osnovne šole. 1970. — ZC XXV/1971 št. 1—2 str. 157—159. **693**

XV. Kongresi, simpoziji in zborovanja

1. Zborovanja slovenskih zgodovinarjev
- Golia Modest:** III. zborovanje slovenskih zgodovinarjev. — ZC I/1947 str. 184—185. **694**
- Golia Modest:** IV. zborovanje slovenskih zgodovinarjev. — ZC II—III/1948—1949 str. 188—194. **695**
- Grafenauer Bogo:** V. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Novi Go-

- rici (8. in 9. oktobra 1948). — ZČ II—III/1948—1949 str. 194—198. 696
- Petauer Leopold:** VI. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Celju in Laškem od 2. do 4. aprila 1950. — ZČ IV/1950 str. 208—212. 697
- Petauer Leopold:** Sedmo zborovanje slovenskih zgodovinarjev ob desetletnici Osvobodilne fronte v Ljubljani od 3. do 5. maja 1951. — ZČ V/1951 str. 278—287. 698
- Otorepec Božo:** VIII. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Ptujju od 18. do 20. septembra 1953. — ZČ VIII/1954 str. 195—198. 699
- Grafenauer Bogo:** IX. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Kopru in Piranu od 26. do 28. septembra 1955. — ZČ IX/1955 str. 225—227. 700
- Grafenauer Bogo:** X. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Ravnah v dneih 23. do 25. septembra 1957. — ZČ X—XI/1956—1957 str. 307—309. 701
- Grafenauer Bogo:** XI. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Murski Soboti ob štiridesetletnici Komunistične partije Jugoslavije (od 28. do 30. septembra 1959). — ZČ XIV/1960 str. 226—229. 702
- Zorn Tone:** XII. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Kočevju (od 14. do 16. oktobra 1963. leta). — ZČ XVII/1963 str. 261—263. 703
- Zorn Tone:** XIII. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Novem mestu od 22. do 24. X. 1965. — ZČ XXI/1967 str. 251—252. 704
- Zorn Tone:** XIV. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici od 9. do 13. septembra 1968. — ZČ XXIII/1969 št. 1—2 str. 158—160. 705
- Zorn Tone:** XV. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Velenju od 10. do 13. septembra 1970. — ZČ XXIV/1970 št. 3—4 str. 279—281. 706
2. Kongresi zgodovinarjev Jugoslavije
- Grafenauer Bogo:** I. kongres zgodovinarjev FLR Jugoslavije (od 5. do 8. V. 1954 v Beogradu). — ZČ VIII/1954 str. 198—205. 707
- Zwitter Fran:** Drugi kongres zgodovinarjev Jugoslavije. — ZČ XIV/1960 str. 222—226. 708
- Voje Ignac:** Tretji kongres zgodovinarjev Jugoslavije (od 5. do 8. decembra 1961 v Ljubljani). — ZČ XV/1961 str. 200—203. 709
- Grafenauer Bogo:** Peti kongres zgodovinarjev Jugoslavije (Ohrid, 5. do 7. septembra 1969). — ZČ XXV/1971 str. 115—117. 710
3. Ostali kongresi, simpoziji itd.
- Fischer Jasna:** Znanstveno posvetovanje ob 100-letnici pariške komunne v Beogradu od 15. do 17. marca 1971. — ZČ XXV/1971 št. 1—2 str. 291—293. 711
- Gestrin Ferdo:** * Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Die Vorträge des 1. Internationaler Grazer Symposion zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Südosteuropas (5. bis 10. Oktober 1970). Herausgegeben von Othmar Pickl. Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Band 1, Graz 1971. — ZČ XXV/1971 str. 306—310. 712
- Grafenauer Bogo:** I. posvetovanje hrvatskih zgodovinarjev v Zagrebu od 25. do 27. XI. 1955. — ZČ IX/1955 str. 234—238. 713
- Grafenauer Bogo:** IV. zborovanje avstrijskih zgodovinarjev in III. zborovanje avstrijskih arhivarjev v Celovcu od 17. do 22. septembra 1956. — ZČ X—XI/1956—1957 str. 309—311. 714
- Grafenauer Bogo:** XI. mednarodni kongres zgodovinskih ved, Stockholm, 21.—28. avgust 1960. — ZČ XIV/1960 str. 233—239. 715
- Grafenauer Bogo:** Sestanek jugoslovanskih in sovjetskih zgodovinarjev v Beogradu, 19.—22. XII. 1961. — ZČ XVI/1962 str. 236—238. 716
- Korošec Josip:** Prvo posvetovanje jugoslovanskih arheologov. — ZČ IV/1950 str. 212—215. 717
- Korošec Josip:** VI. internacionalni kongres prazgodovinarjev in protozgodovinarjev 1962. leta v Rimu. — ZČ XVI/1962 str. 233—236. 718
- Korošec Josip:** IV. mednarodni simpozij za slovansko arheologijo. — ZČ XXI/1967 str. 252—256. 719
- Korošec Josip:** I. mednarodni kongres za slovansko arheologijo v Varšavi. — ZČ XXI/1967 str. 256—259. 720

- Korošec Josip:** Kolokvij o Bribiru. — ZC XXI/1967 str. 259—260. 721
- Korošec Josip:** Simpozij o teritorialni in kronološki razmejitvi Plirov v prazgodovinski dobi. — ZC XVIII/1964 str. 261—263. 722
- Korošec Viktor:** XXV. mednarodni kongres orientalistov, 9.—16. avgusta 1960 s poročilom o kongresni publikaciji. — ZC XVIII/1964 str. 264—266. 723
- Kresal France:** »Geschichte der Industrialisierung des Südostalpenraumes im 19. Jahrhundert«. — ZC XXIII/1969 št. 1—2 str. 161—162. 724
Simpozij v Gradcu od 10. do 11. oktobra 1968.
- Pleterski Janko:** »Jesen 1918«. — ZC XXIII/1969 št. 1—2 str. 160—161. 725
- Puš Ivo:** Poročilo s kolokvija »Kelti v Sloveniji«. — ZC XXI/1967 str. 266—267. 726
- Rozman Franc:** V. konferenca zgodovinarjev delavskega gibanja v Linzu (16.—20. septembra 1969). — ZC XXIII/1969 št. 3—4 str. 302—304. 727
- Rozman Franc:** VI. konferenca zgodovinarjev delavskega gibanja v Linzu od 15. do 19. septembra 1970. — ZC XXV/1971 str. 117—120. 728
- Sorn Jože:** II. kölnski kolokvij o mednarodni socialni in gospodarski zgodovini (od 24. do 26. aprila 1968). — ZC XXII/1968 št. 3—4 str. 313—314. 729
- Sorn Jože:** VII. kongres internacionalne asociacije zgodovinarjev papirja (IPH, Association Internationale des Historiens du Papier), Oxford, 24.—29. septembra 1967. — ZC XXII/1968 št. 1—2 str. 143—144. 730
- Uredništvo:** XI. mednarodni kongres zgodovinskih ved. — ZC X—XI/1956—1957 str. 311—313. 731
- Voje Ignac:** Posvetovanje jugoslovanskih zgodovinarjev na Cetinju. (2. in 3. julija 1960. leta.) — ZC XIV/1960 str. 229—233. 732
- Zorn Tone:** Znanstveno zborovanje o odporiških gibanjih na Balkanu (Ohrid 3.—4. IX. 1969). — ZC XXIII/1969 št. 3—4 str. 301—302. 733
- Zwitter Fran:** Prva konferenca historikov Srbije. — ZC IV/1950 str. 216—217. 734
- Zwitter Fran:** X. svetovni kongres za zgodovinske vede v Rimu. — ZC IX/1955 str. 228—233. 735
- Zwitter Fran:** Simpozij ob stoletnici narodnega preroda Dalmacije in Istre. — ZC XVII/1963 str. 265—265. 736
- Zwitter Fran:** Mednarodna historična konferenca o problemih Avstro-Ogrske 1900 do 1918 v Budimpešti 4.—9. maja 1964. — ZC XVIII/1964 str. 257—260. 737
- Zwitter Fran:** Simpozij v Marburgu o socialni problematiki nacionalnih gibanj okrog leta 1848. — ZC XXI/1967 str. 260—261. 738
- Zwitter Fran:** Konferenca o nacionalnem problemu v habsburški monarhiji v XIX. stoletju v Bloomingtonu. — ZC XXI/1967 str. 261—266. 739
- Zwitter Fran:** Mednarodni kongres o avstrijsko-ogrskem sporazumu. V Bratislavi 28. VIII.—1. IX. 1967. — ZC XXIV/1970 št. 3—4 str. 281—283. 740
- Zwitter Fran:** Mednarodni znanstveni kolokvij Evropa v novembru 1918 v Reimsu 9.—11. novembra 1968. — ZC XXIV/1970 št. 3—4 str. 283—285. 741
- Zwitter Fran:** Znanstveno zborovanje ob petdesetletnici razpada Avstro-Ogrske in ustanovitvi jugoslovanske države v Zagrebu 27.—28. decembra 1968. — ZC XXIV/1970 št. 3—4 str. 285—287. 742

XVI. Zgodovinsko društvo za Slovenijo

(Tajniška in blagajniška poročila ter društvene objave)

- Golia Modest:** Tajniško poročilo. — ZC I/1947 str. 186. 743
- Golia Modest:** Tajniško poročilo za leto 1947. — ZC II—III/1948—1949 str. 198—199. 744
- Grafenauer Bogo:** Tajniško poročilo za leto 1948. — ZC II—III/1948—1949 str. 200—201. 745
- Grafenauer Bogo:** Tajniško poročilo za leto 1949. — ZC IV/1950 str. 217—218. 746

- Grafenauer Bogo:** Tajniško poročilo za leto 1950. — ZC V/1951 str. 287—289. 747
- Grafenauer Bogo:** Tajniško poročilo za leto 1951. — ZC VIII/1954 str. 208—209. 748
- Melik Vasilij:** Tajniško poročilo za leto 1952/53. — ZC VIII/1954 str. 209—211. 749
- Melik Vasilij:** Tajniško poročilo za leto 1953/55. — ZC IX/1955 str. 238—240. 750
- Melik Vasilij:** Tajniško poročilo za leto 1955/56. — ZC X—XI/1956—1957 str. 313—314. 751
- Melik Vasilij:** Tajniško poročilo za dobo 1956—1959. — ZC XIV/1960 str. 239—240. 752
- Melik Vasilij:** Tajniško poročilo za dobo 1960—1962. — ZC XVI/1962 str. 238—239. 753
- Stiplovšek Miro:** Zgodovinsko društvo za Slovenijo v letih od 1962 do 1966. (Tajniško poročilo). — ZC XXII/1968 št. 1—2 str. 144—150. 754
- Stiplovšek Miro:** Zgodovinsko društvo za Slovenijo v letih 1966—1968. Tajniško poročilo za obdobje med XVI. in XVII. občnim zborom. — ZC XXIII/1969 št. 1—2 str. 153—157. 755
- Škerl France:** Zgodovinsko društvo za Slovenijo v letih 1966—1968. Blagajniško poročilo. — ZC XXIII/1969 št. 1—2 str. 157—158. 756
- Janša Olga:** Zgodovinsko društvo za Slovenijo v letih 1968—1970. (Tajniško poročilo) — ZC XXV/1971 št. 1—2 str. 120—123. 757
- Odbor Zgodovinskega društva za Slovenijo:** [Uvodne besede v Kosov zbornik.] — ZC VI—VII/1952—1953 str. 3—4. 758
Objava v sloven. in francoskem jeziku.
- XVII. Revije, periodične publikacije in zborniki
1. Slovenske revije in zborniki
- Bregant Tatjana:*** Arheološki vestnik (Acta archaeologica), I—IV, Ljubljana 1950—1953. — ZC VIII/1954 str. 339—343. 759
- Bregant Tatjana:*** Arheološki vestnik (Acta archaeologica) V—VI, 1954—1955. — ZC IX/1955 str. 266—268. 760
- Bregant Tatjana:*** Arheološki vestnik (Acta archaeologica), VII/1—4, Ljubljana 1956. — ZC X—XI/1956—1957 str. 398—399. 761
- Bregant Tatjana:*** Arheološki vestnik (Acta archaeologica), VIII/1—4, Ljubljana 1957. — ZC XIV/1960 str. 317. 762
- Bregant Tatjana:*** Arheološki vestnik (Acta Archaeologica), IX—X, 1—4, Ljubljana 1958—1959. — ZC XV/1961 str. 235—236. 763
- Bregant Tatjana:*** Arheološki vestnik (Acta archaeologica), XI—XII, Ljubljana 1960—1961. — ZC XVII/1963 str. 312—313. 764
- Grafenauer Bogo:*** Celjski zbornik 1951 — Slovenj Gradec ob 700-letnici. — Slovenci ob Jadranu. — Istrski zgodovinski zbornik I. — Kostanjevica na Krki ob sedemstoletnici mestnega obstoja. — Ptujski zbornik. 1893—1953. — Mengeški zbornik. 1154—1954, I. — ZC VIII/1954 str. 220—225. 765
- Kacin Milica:*** Goriški zbornik 1947—1957. Ob desetletnici priključitve Slovenskega Primorja k FLR Jugoslaviji. Nova Gorica 1957. — ZC XIV/1960 str. 318—320. 766
- Istrski zgodovinski zbornik.**
Glej številko 765.
- Stiplovšek Miro:*** Kamniški zbornik VIII, 1962. Odgovorni urednik Zvozne Verstovšek. Ljubljana 1962. — ZC XVII/1963 str. 307—312. 767
- Zwitter Fran:*** Koroški zbornik. Uredili Bogo Grafenauer, Lojze Ude, Maks Veselko. V Ljubljani 1946. — ZC I/1947 str. 195—199. 768
- Kostanjevica na Krki ob sedemstoletnici mestnega obstoja.**
Glej številko 765.
- Šorn Jože:*** Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino I—X, 1953—1962. Ljubljana. — ZC XVII/1963 str. 303—305. 769
- Štiligoj Nada:*** Letopis Muzeja narodne osvoboditve LR Slovenije v Ljubljani. I, II, 1957, 1958. — ZC XIV/1960 str. 325—329. 770
- Križnar Ivka:*** Loški razgledi IV—VI, 1957—1959. — ZC XIV/1960 str. 305—308. 771
- Mengeški zbornik.**
Glej številko 765.
- Ptujski zborik. 1893—1953.**
Glej številko 765.
- Marušič Branko:*** Prosvetni zbornik 1868—1968. Izdala in založila Slo-

- venska prosvetna zveza Trst-Gori-
ca-Cedad, Trst 1970. — ZC XXV/
1971 št. 1—2 str. 143—144. 772
- Kajba Slavka:*** Savinjski zbornik, Ce-
lje 1959. — XIV/1960 str. 321. 773
- Urleb Mehtilda:*** Situla, Glasnik Na-
rodnega muzeja v Ljubljani, (Opu-
scula Musei Nationalis Labacensis)
zv. 1, 2, 3, 4. Ljubljana 1957—1961.
— ZC XV/1961 str. 236—238. 774
- Slovenci ob Jadranu.**
Glej številko 765.
- Slovenj Gradec ob 700-letnici.**
Glej številko 765.
- Janša Olga:*** Svet med Muro in Dra-
vo. Ob 100-letnici 1. slovenskega
tabora v Ljutomeru 1868—1969.
Maribor 1968. — ZC XXIII/1969 št.
1—2 str. 172—174. 775
- Kajba Slavka:*** Zbornik Koroške. (Za
50. obletnico Zveze komunistov Ju-
goslavije.) Ljubljana 1959. — ZC
XIV/1960 str. 322—324. 776
2. Revije in zborniki drugih jugo-
slovanskih narodov
- Rybář Miloš:*** Anali Jadranskog insti-
tuta sv. II., Zagreb 1958. — ZC
XIV/1960 str. 275—279. 777
Podpis M. R.
- Korošec Paola:*** Arheološki radovi i
rasprave I, Zagreb 1959. — ZC XV/
1961 str. 240—241. 778
- Škerl France:*** Arhiv za pravne in
društvene nauke 1945—1959. Organ
Saveza udruženja pravnika Jugo-
slavije. Beograd 1945—1959. — ZC
XII—XIII/1958-59 str. 375—376. 779
- Ribnikar Peter:*** Arhivist I—V, 1951-
1955. ZC IX/1955 str. 262-265 780
- Škerl France:*** Crvena zvezda 1949—
1951. Organ Glavnog odbora Save-
za boraca Narodnooslobodilačkog
rata. Beograd 1949—1951. — ZC
XII—XIII/1958-59 str. 372—373. 781
- Škerl France:*** Crvena zvezda 1951—
1959. List Saveza boraca narodno-
oslobodilačkog rata. Beograd 1951
—1959. — ZC XII—XIII/1958—1959
str. 373—375. 782
- Korošec Paola:*** Diadora, glasilo Ar-
heološkega muzeja u Zadru, sv. 1,
1951. Zadar 1960. — ZC XV/1961
str. 238—239. 783
- Korošec Paola:*** Diadora. Glasilo Ar-
heološkega muzeja u Zadru, sv. 2,
1960—1961, Zadar 1962. — ZC XVII
/1963 str. 321—322. 784
- Čremošnik Gregor:*** Glasnik zemalj-
skog muzeja u Sarajevu, Nova se-
rija I—V, 1946—1950. — ZC IV/
1950, str. 269—275. 785
- Voje Ignac:*** Godišnjak Istoriskog
društva Bosne i Hercegovine. Let-
nik I (1949); II (1950); III (1951);
IV (1952); V (1953). — ZC IX/1955
str. 276—282. 786
- Čremošnik Gregor:*** Historijski zbor-
nik. I—III letnik. Zagreb 1948—
1950. — ZC V/1951 str. 436—446. 787
- Voje Ignacij:*** Historijski zbornik
IV—VI. — ZC VIII/1954 str. 324—
329. 788
- Voje Ignacij:*** Historijski zbornik VII
—IX, Zagreb 1954—1956. — ZC X
—XI/1956—1957 str. 402—405. 789
- Stiplovšek Mirko:*** Istorija XX. ve-
ka. Zbornik radova I (1959), II
(1961), III (1962). — ZC XVI/1962
str. 280—282. 790
- Stiplovšek Mirko:*** Istorija XX. veka.
Zbornik radova IV (1962), V (1963).
— ZC XVIII/1964 str. 304—307. 791
- Stiplovšek Miro:*** Istorija XX. veka.
Zbornik radova VI (1964); VII
(1965); VIII (1966). — ZC XXII/
1968 št. 1—2 str. 159—165. 792
- Čremošnik Gregor:*** Istoriski glasnik.
I—III letnik. Beograd 1948—1950.
— ZC V/1951, str. 423—436. 793
- Voje Ignacij:*** Istoriski glasnik IV—
VI. Beograd 1951—1953. — ZC VIII
/1954 str. 329—334. 794
- Voje Ignac:*** Istoriski glasnik 1953 (3
—4) in 1954 (1—3). Beograd. — ZC
IX/1955 str. 272—276. 795
- Voje Ignac:*** Istoriski glasnik 1954/4,
1955/1—4, 1956/1—4. Beograd. — ZC
X—XI/1956—1957 str. 405—410. 796
- Gestrin Ferdo:*** Pomorski zbornik I
—II, Zagreb 1962 in III, Zagreb
1963; Pomorski zbornik I—V, Za-
dar 1963-67. — ZC XXII/1968 št. 1
—2 str. 165—166. 797
- Gestrin Ferdo:*** Pomorski zbornik
društva za proučavanje i unapre-
djenje pomorstva Jugoslavije,
knjiga 8 (1970), Zadar. — ZC XXIV
/1970 št. 3—4 str. 308—309. 798
- Janša Olga:*** Pouk zgodovine. Nasta-
va istorije, Nastava povijesti, Na-
stava po istoriji. Zagreb, 1967/68.
— ZC XXIII/1969 št. 3—4 str. 317
—319. 799
- Voje Ignac:*** Prilozi za orijentalnu fi-
lologiju i istoriju jugoslovenskih
naroda pod turskom vladavinom I

- IV, Sarajevo 1950—1953. — ZČ IX/1955 str. 282—286. 800
- Korošec Josip:*** Rad vojvodjanskih muzeja 1, Novi Sad 1952. — ZČ VIII/1954 str. 343—345. 801
- Bregant Tatjana:*** Rad vojvodjanskih muzeja 2, Novi Sad 1953. — ZČ VIII/1954 str. 345—346. 802
- Korošec Josip:*** Starinar, Nova serija, knjiga I. Beograd 1950. — ZČ VIII/1954 str. 346—348. 803
- Korošec Josip:*** Starinar, Nova serija, knjiga II, Beograd 1951. — ZČ VIII/1954 str. 348—351. 804
- Korošec Josip:*** Starinar, Nova serija, knjiga III—IV, 1952—1953. Beograd 1953. — ZČ IX/1955 str. 269—270. 805
- Korošec Josip:*** Starinar, Nova serija, knjiga V—VI, 1954—1955. Beograd 1956. — ZČ X—XI/1956—1957 str. 399—402. 806
- Korošec Josip:*** Starinar, Nova serija, knjiga VII—VIII, 1956—1957. Beograd 1958. — ZČ XII—XIII/1958—1959 str. 369—371. 807
- Korošec Josip:*** Starinar, Nova serija, knjiga IX—X/1958—1959, XI/1960, XII/1961. — ZČ XVII/1963 str. 314—320. 808
- Korošec Josip:*** Starinar, Nova serija, knjiga XIII—XIV, 1962—1963. Beograd 1965. — ZČ XXI/1967 str. 321—323. 809
- Škerl France:*** Vojnoistoriski Glasnik, 1950—1953. Beograd 1950—1953. — ZČ VIII/1954 str. 351—352. 810
- Škerl France:*** Vojnoistoriski glasnik 1954—1956. Beograd 1954—1956. — ZČ X—XI/1956—1957 str. 411—412. 811
- Škerl France:*** Vojni istoriski glasnik. Beograd 1957—1959. — ZČ XII—XIII/1958—1959 str. 371—372. 812
- Korošec Josip:*** Zbornik na trudovi, Narodni muzej vo Ohrid, Posebno izdanje po povod 10-godišnjinate od osnovuvanjeto na muzejot, posvećeno na XII medjunaroden kongres na vizantolozite, Ohrid 1961. — ZČ XVII/1963 str. 322—323. 813
3. Tuje revije in zborniki
- Kresal France:*** XVIII. Bericht der historischen Landeskommission für Steiermark. Festschrift 75 Jahre historische Landeskommission für Steiermark (1892 do 1967), Graz 1967. — ZČ XXIII/1969 št. 1—2 str. 166—167. 814
- Korošec Josip:*** Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protostoriche II, Comunicazioni. Sezioni I—IV, 1965. — ZČ XXI/1967 str. 320—321. 815
- Marušič Branko [Pula]:*** Atti e memorie della Societa istriana di archeologia e storia patria. N. S. vol. I, II, III, IV, V, VI, VII—VIII, Venezia 1949, 1952, 1954, 1956, 1957, 1958, 1960. — ZČ XIV/1960 str. 313—316. 816
- Baš Franjo:*** Carinthia I, 134—140. Celovec 1947—1950. Urednik Gotbert Moro. — ZČ V/1951 str. 450—453. 817
- Baš Franjo:*** Carinthia I. 141—143. 1951—1953. Urednik Gotbert Moro. — ZČ VIII/1954 str. 334—336. 818
- Polec Janko:*** Jahrbuch f. Landeskunde von Niederösterreich N. F. XXIX, 1944—1948; Wien 1948 in N. F. XXX, 1949—1952; Wien 1953. — ZČ VIII/1954 str. 294—296. 819
- Marušič Branko:*** »Studi goriziani«, supplemento V—IX, Gorizia 1965, 1967, 1967, 1968, 1968. — ZČ XXIII/1969 št. 1—2 str. 169—171. 820
- Baš Franjo:*** Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, XXXVII—XLI, Graz 1946—1950. Ureja Ferdinand Tremel. — ZČ V/1951 str. 447—450. 821
- Baš Franjo:*** Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark. Graz 1951 (XLII), 1952 (XLIII), 1953 (XLIV). — ZČ VIII/1954 str. 337—339. 822

B. Imensko kazalo

- Abendroth Wolfgang 430°
 Akurgal Ekrem 189°
 Aleksander Karadorđević 465+
 Aleksander Makedonski 189+
 Alkim Bahadir U. 204°
 Allesch Richard M. 625°
 Ammi-saduqa 149+
 Andreas Divus iz Kopra 340+
 Andrejka Rudolf 18+, 537
 Arandelović-Garašanin Draga glej:
 Garašanin-Arandelović Draga
 Arzenšek-Kobe Katarina 570°
 Asarhaddon 153+, 158+
 Auersperg Johann Weikhard 352+
- Babinger Franz 329°
 Bajić Miloš 521°
 Banner J. 85°
 Baš Angelos 243*, 297°, 333
 Baš Franjo 19+, 78, 111, 112, 113, 114,
 115, 244*, 245, 251°, 567, 568*, 660*,
 817*, 818*, 821*, 822*
 Baumgartner Egon 20+
 Beard Charles 126°
 Beard Mary 126°
 Beheim Michel 10+
 Benac Alojzij 208°
 Beran Thomas 180°
 Beutin L. 634°
 Biber Dušan 434, 477*
 Bičanić Rudolf 665, 666, 675°, 676°
 Binter Bogdan 685°
 Birke Ernst 433°
 Blaznik Pavle 1*, 2*, 3°, 94*, 544*, 545,
 546, 547*, 548*, 555°, 557
 Böhm Jaroslav 21+
 Böhm Max Hildebert 456°
 Borger Riekeley 153°, 194°
 Bösendorfer Josip 611°
 Bossert Helmuth Th. 135°, 139°
 Bottéro Jean 156°, 195°
 Bouda K. 330°
 Božić Ivan 339
 Boyer Georges 155°, 157°
 Braidwood Robert J. 205°
 Braumüller Hermann 118°, 273°
 Bregant Tatjana 207*, 208*, 209*, 210*,
 211*, 212*, 213*, 214*, 215*, 216*,
 246*, 759*, 760*, 761*, 762*, 763*,
 764*, 802*
- Břen Jiři 225°
 Breznik Anton 660°
 Brezovar Milan 435*
 Britovšek Marjan 370°, 562
 Brozzi Mario 335°
 Brusatti Alois 626°, 631°
 Budisavljević Srdjan 471°
 Burkhart Kienast 187°
- Calmeyer P. 194°
 Cankar Ivan 376+, 437+
 Capogrosso Agostino 355+
 Cardascia Guillaume 200°
 Cassin Elena 195°
 Christalnick Michael Gothard 347+
 Ceram C. W. 134°
 Cevc Emilijan 658
 Collinet-Guérin Marthe 172°
 Costa Henrik 367+
 Cromer Claudia 436°
 Cvetko Dragotin 659
 Czörnig Karl 419+
 Cusin Fabio 22+
- Čarni Luka 478*
 Čermelj Lavo 68, 461
 Čirković Sima M. 326°
 Čremošnik Gregor 23+, 293, 294, 313*,
 678, 785*, 787*, 793*
 Čubelić Tomo 527°
 Čulinović Ferdo 354°, 469°
 Čurkina Iskra V. 374, 411, 413
- Dedijer Vladimir 525°
 Dercsényi Désiré 288°
 Dieter Simon 192°
 Dietz Otto Edward 146°
 Dioklecijan 181+
 Dinić Mihajlo 269
 D'jakonov I. M. 165°
 Dj... glej: Đ...
 Dolinar Tomaž 371+
 Dopsch Alfons 24+
 Driver G. R. 131°, 136°
 Dugački Zvonimir 683°
 Dungern Otto 5°
 Dupont André 159°
 Dušan (car) 320+, 325+, 640+

- Durdev Branislav 353
Durović Mirčeta 617°
- Ebeling Erich 160°, 193°, 194°
Egger Rudolf 646°
Einspieler Andrej 416+
Erdzard D. O. 194°
Esarhaddon glej: Asarhaddon
Eshnunna 132+, 137+
- Fabjančič Vladislav 25+, 95
Falkenstein Adam 148°, 151°, 184°, 194°
Felician Jože (Joseph) 280°
Felix Heinrich 49°
Ferdinand I (cesar) 604+
Ferenc Tone 375*, 479, 480*, 481*, 482, 521*
Fischer Jasna 711
Fresacher Walter 2°, 565°, 566°
Friderik III. (cesar) 534+
Friedrich Johannes 138°, 161°, 164°
Frosim Vittorio 428°
Füster Anton 370+, 407+
- Gabrovec Stane 214°, 217*, 218*, 251°
Gaismair Mihael 359+
Gantar Kajetan 340
Garašanin-Arandelović Draga 210°
Garašanin Milutin V. 207°, 255°
Gasparini-Vinski Ksenija glej:
Vinski-Gasparini Ksenija
Gardiner Alan 175°
Garelli Paul 202°
Garstang John 178°
Gestrin Ferdo 3*, 14, 31**, 41**, 42**, 48**, 96, 97*, 98*, 121*, 270*, 295, 341*, 342*, 343*, 360*, 361*, 376*, 377*, 378*, 379*, 420*, 535, 534*, 549, 558, 604, 621*, 645*, 648*, 649*, 650*, 651*, 652*, 683°, 693°, 712*, 797*, 798*
- Geršković Leon 526°
Gilgameš 168+
Gille Hans 10°
Glauert G. 548°
Glanville S. R. K. 171°
Goetze Albrecht 137°, 145°
Golia Ludvik Modest 26+, 99, 344, 603, 694, 695, 743, 744 /
Gollob Hedwig 657°
Golouh Rudolf 386°
Gorsič Francè 27+, 28+, 635
Grafenauer Bogo 4*, 23**, 30**, 32**, 34**, 35**, 36**, 37**, 38**, 40**, 46**, 49**, 57**, 67, 79, 80*, 81, 82, 118*, 119*, 125*, 270°, 271, 272*, 273*, 274, 275*, 276*, 277*, 278*, 279, 280*, 289°, 294, 296, 297*, 298*, 299*, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 312°, 318°, 345*, 346, 347*, 354*, 364, 419°, 436*, 538*, 559, 611*, 667, 668, 682*, 683*, 685*, 686*, 696, 700, 701, 702, 707, 710, 713, 714, 715, 716, 745, 746, 747, 748, 765*, 768°
- Grafenauer Ivan 29+, 653, 660°, 661, 662
Grivec Franc 30+, 281, 282, 283, 284
Grossmann Karl 277°
Grothusen Klaus-Detlev 332°
Guérin-Collinet Marthe glej:
Collinet-Guérin Marthe
Gurney O. R. 130°, 178°
- Haase Richard 183°
Hadrian II (papež) 282+
Hafner S. 415+
Hainz Jože 31+, 687*, 688
Hamurabi (Champpurapih) 133+, 166+, 176+
Hásek Ivan 225°
Hauptmann Ferdo 121*
Hauptmann Ljudmil 5*, 32+, 285, 290°, 299°, 300°, 302°, 311, 312, 334*, 335, 684*
Haussig W. 186°
Hazard Paul 363°
Henrik (goriški grof) 542+
Hermagoras glej: Mohor sveti
Hirmer Max 189°
Hočevar Toussaint 536°, 629°
Holder F. X. 455°
Homer 189+
Horská-Vrbová Pavla 623°
Hostnik Davorin 374+, 411+, 413+
Hralová Jitka 225°
Hrelja Kemal 617°
Hugelmann K. G. 334°
- Ilešič Svetozar 544°, 547°
Ioanes glej: Paleolog
Ivaniček Franjo 248°
- Jakabffy I. 85°
Janković Dragoslav 298°, 471°
Janša Olga 66, 83, 84*, 86, 87, 88, 122*, 363, 654*, 757, 775*, 799*
Jarc Janko 15*, 483
Jeločnik Aleksander 20**, 680
Jeršek Dare 484*
Jesse Stanislav 62
Joannes VIII. (papež) 282+
Jörgen Laessoe 174°
Josifovska Borka 240°
Jug Stanko 349
Junker Hermann 185°
Justinijan 295+
Juvančič Ivo 380*

Kacin Milica glej: Wohinz-Kacin Mi-
 lica
 Kajba Slavka glej: Milić-Kajba
 Slavka
 Kalić-Mijušković Jovanka 328°
 Kampuš Josip 683°
 Kapidžić Hamdija 471°
 Karaman Ljubo 314
 Kardelj Edvard (Sperans) 119°, 524°
 Kaser Max 237°
 Kastelic Jože 50**, 53**, 116, 219*,
 232*, 247*, 248*, 249, 252°, 313*
 Kelemina Jakob 273°
 Kermavner Dušan 379°, 381, 382, 383,
 384, 385, 386, 387, 388, 403, 437, 438
 Kersnik Janko 378°
 Kidrič France 33+
 Klaić Nada 315, 316, 317
 Klein Danilo 372°
 Klemenc Josip 34+, 232°, 233, 234*,
 235, 250*
 Klemenčič Vladimir 454°
 Klíma Arnošt 624°
 Klíma Josef 133°, 166°, 179°
 Klopčič France 439, 473*, 522, 669
 Kobe-Arzenšek Katarina glej:
 Arzenšek-Kobe Katarina
 Kocbek Edvard 505°
 Kocelj 274+, 282+, 288+
 Kokolj Miroslav 571°
 Konstantin Pogonat 321+
 Konstantin Porfirogenit 321+
 Koropec Jože 286, 348
 Korošec Anton 16+
 Korošec Josip 21**, 35+, 85*, 211°,
 213°, 219°, 220, 221*, 222*, 223*, 224,
 225*, 226*, 227, 243°, 244°, 246°,
 247°, 251, 252*, 253*, 254, 255*, 256*,
 257*, 258, 259, 260, 261*, 262*, 263*,
 670, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 801*,
 803*, 804*, 805*, 806*, 807*, 808*,
 809*, 813*, 815*
 Korošec Paola 253°, 264, 265, 266, 778*,
 783*, 784*
 Korošec Viktor 127, 128, 129*, 130*,
 131*, 132*, 133*, 134*, 135*, 136*,
 137*, 138*, 139*, 140*, 141*, 142*,
 143*, 144*, 145*, 146*, 147*, 148*,
 149*, 150*, 151*, 152*, 153*, 154*,
 155*, 156*, 157*, 158*, 159*, 160*,
 161*, 162*, 163*, 164*, 165*, 166*,
 167*, 168*, 169*, 170*, 171*, 172*,
 173*, 174*, 175*, 176*, 177*, 178*,
 179*, 180*, 181, 182*, 183*, 184*,
 185*, 186*, 187*, 188*, 189*, 190*,
 191*, 192*, 193*, 194*, 195*, 196*,
 197*, 198*, 199*, 200*, 236*, 237*,
 723
 Kos Albert 341°
 Kos Franc 36+
 Kos Janko 454°
 Kos Milko 1°, 4°, 6*, 7*, 8*, 9*, 10*, 11*,
 24**, 29**, 37+, 38+, 47**, 62, 79+,
 81+, 100, 276°, 287, 288*, 289*, 290*,
 550, 551, 552, 553, 560, 671, 693°
 Kosanović Sava N. 465°
 Kotnik Franc 660°
 Kovačić Desanka 619°
 Kovačić Jovan 255°
 Kovačić Anton 273°
 Kovring Ilona 263°
 Kozak Juš 512°
 Kozjakar Ludovik 359+
 Krallert Wilfried 682°
 Kramer Samuel Noah 141°, 170°
 Kranjec Silvo 16, 689*
 Kranzmayer Eberhard 273°
 Kraus F. R. 149°
 Krefť Ivan 435°, 462*, 463*
 Kresal France 362*, 440, 569, 570*,
 592°, 724, 814*
 Krizman Bogdan 17, 464, 471°
 Križnar Ivka 771*
 Križnar Ivan 693°
 Kroller Franc 92°
 Kveder Dušan 502°
 Kuhn Walter 682°
 Lahtov V. 229°
 Lape Ljuben 123°
 Laroche E. 155°
 Lavrič Karl 392+
 Lederer Ivo J. 467°
 Leemans W. F. 176°, 177°
 Lenin Vladimir Iljič 429°
 Léonhard Emile G. 360°
 Linhart A. T. 655+
 Lisac Andrija Ljubomir 615°, 664°
 Lončar Dragica 93
 Lončar Dragotin 39+, 93+, 389, 390
 Lučić Josip 612, 683°
 Lüddeckens Erich 182°
 Lüković Petko 391
 Maag Victor 180°
 Maček Jože 101
 Maier-Kaibitsch Alois 532+
 Maksimiljan I. (cesar) 534+
 Mal Josip 272°, 275°
 Mallovan M. E. L. 150°
 Mandić Ante 471°
 Mandić Oleg 309, 318, 319
 Marolt France 660°
 Marušič Branko (Nova Gorica) 117,
 392, 393, 394, 395, 428*, 772*, 820*
 Marušič Branko (Pula) 297°, 816*
 März Eduard 652°

- Marx Karel 407+
 Matouš Lubor 168°
 Mautner Izidor 569+
 Mecenseffy Greta 352°, 361°
 Mehmed Osvajač 329+
 Meissner Bruno 160°, 195°, 194°
 Mekhitarian Arpag 190°
 Melik Anton 40+
 Melik Vasilij 59*, 62, 63, 64, 65,
 66, 291, 365, 396, 397, 398, 399, 400,
 401, 402, 420°, 652°, 693°, 749, 750,
 751, 752, 753
 Mervič Mara 87, 88
 Metod 281+, 283+, 284+
 Mezei Stevan 617°
 Miersch Klausjürgen 432°
 Mijušković-Kalić Jovanka glej:
 Kalić-Mijušković Jovanka
 Miklavčič Maks 18**, 26**, 102, 646*,
 647*
 Mikuz Metod 41+, 83+, 441, 465*, 466*,
 485, 486*, 487*, 488, 489, 490, 491,
 492, 493, 494, 495, 496, 497°, 501°,
 504°, 523°, 524*, 525*, 526*, 527*
 Miles John C. 131°, 136°
 Milić-Kajba Slavka 65, 64, 65, 773*,
 776*
 Miller E. 621°
 Milosavljević Andra 465°
 Milostić Milovan 527°
 Milutinović Kosta 381°, 403
 Minařík Franc 595°
 Mirković Mijo 42+, 372°
 Mocsy Adreas 234°
 Mohor sveti 646+
 Mohorič Ivan 103, 585°, 591°, 600°, 607°
 Molden Otto 530°
 Moór E. 564°
 Moro Gotbert 118°, 280°, 342°, 347°,
 436°, 817°, 818°
 Mošin Vladimir 320
 Moortgat A. 194°
 Mravljak Josip 43+
 Mujbegović Vera 474°
 Munda Jože 84°
 Müller-Karpe Herman 228°

 Nahtigal Rajko 288°
 Natek Milan 572
 Neugebauer O. 201°
 Neumann Wilhelm 347°, 452°
 Neustupný Jiří 225°
 Nougayrol Jean 155°, 198°
 Novak Grga 355
 Novak Viktor 356
 Novak Vilko 564*
 Novaković Relja 683°

 Ocvirk Anton 378°
 Orbin Mavre 358°
 Orel Boris 660°
 Orožen Janko 586*
 Osole Franc 228*
 Ostanek France 652*
 Ostravsky M. 645°
 Ostrogorski Georgije 321, 325°, 331°
 Otorepec Božo 622*, 699
 Otten Heinrich 180°, 194°

 Pahič Stanko 212°
 Pahor Miroslav 404, 609°
 Pahor Samo 292, 335*
 Paleolog Ioanes 520+
 Palman (vitez) 269+
 Paracelsus 347°
 Parrot André 188°
 Paulová Milada 44+, 468°
 Pauly August 238°
 Perusini Gaetano 644°
 Pestman P. W. 182°
 Petauer Leopold 697, 698
 Petrič Ernest 336*
 Petré F. 376°
 Petru Peter 238*
 Pfeifer Helfried 476°
 Pichlick Karel 473°
 Pirchegger Hans 5°, 9°
 Pirenne Jacques 190°
 Pivec-Stelé Melitta glej:
 Stelé-Pivec Melitta
 Pleterski Janko 44**, 58**, 405, 406,
 435°, 442, 443, 453°, 454°, 467*, 468*,
 623*, 725
 Pohar Janez 410+
 Polec Janko 45+, 565*, 636, 637, 819*
 Ponikvar Adolf 409°
 Popelka Fritz 622°
 Postan M. M. 621°
 Potrč Jože 429*
 Pribičević Svetozar 465°
 Pribina 288+
 Prunk Janko 430*, 474*, 528*
 Puntchart Paul 273°
 Puš Ivo 267*, 726

 Radnóti Aladár 288°
 Radojčić Nikola 46+
 Radonić Jovan 647°
 Ramovš Fran 47+, 554
 Regent Ivan 435°
 Reinecke Paul 217°
 Rejec Albert 62, 68
 Ribar Ivan 462°
 Ribnikar Peter 780*
 Rich E. E. 621°
 Riedlinger Martin 606°
 Riemschneider Margarete 139°

- Rijavec Josip 110°
 Robotti Mario 512+
 Rode Matej 410
 Römer Willem Hendrik Philibert 196°
 Roscher Magda 277°
 Roux Georges 203°
 Rozman Franc 566, 407, 408, 409*,
 452*, 727, 728
 Rupel Mirko 48+, 543°, 350, 351°
 Rybář Miloš 86, 87, 88, 89, 90, 777*
- Sadarska Anna 242°
 Saje Francšek 477°, 484°, 497*, 498*,
 499*
 Sakrausky O. 342°
 Salzer Olga 683°
 Samo 271+
 Samsuiluna 176°
 Santifaller Leo 677
 Saria Balduin 351°
 Sasson Jack M. 206°
 Schaffer F. A. 155°
 Schmid Heinrich Felix 337°, 322
 Schmidt Vlado 573, 648°, 649°, 650°,
 651°, 652°, 655
 Schmidt Walter 50+
 Schmökel Hartmut 135°, 142°, 143°,
 180°
 Schneider Martin 124°
 Schuler Einar 152°, 197°
 Schwarz Ernst 682°
 Schwarz Volbenk 534°
 Seidl Erwin 140°
 Seručar Zdravko 447°
 Sfiligoj Nada 77°
 Simić Vasilije 616°
 Sindik Ilija 613
 Slabe Marjan 229*
 Slanec Karel 387+
 Slavac (knez oz. kralj) 316+
 Slobodnik Jožko 444, 449°
 Slokar Ivan 51+, 574, 575, 576, 577,
 578, 589°, 590°, 656
 Slomšek A. M. 653+
 Smole Majda 63
 Smolej Viktor 411
 Soden W. 144°, 148°, 194°
 Sodnik Alma 52+
 Sovrè Anton 53+
 Spiriano Paolo 475°
 Srejović Dragoslav 216°
 Stadtmüller Georg 125°
 Stracky J. 159°
 Starè Francè 209°, 221°, 222°, 223°,
 250
 Stefan Vukčić-Kosača 326+
 Steinacher Hans 460°
 Steinmann Ulrich 280°
 Stelè France 672
- Stelè-Pivec Melitta 54*, 60, 61, 86,
 88, 104, 109, 110*, 367, 372*, 373*,
 657*, 664*
 Stiplovšek Miro 66, 83, 445, 469*, 500,
 501*, 754, 755, 767*, 790*, 791*, 792*
 Stojančević Vladimir 683°
 Stojsavljević Bogdan 466°
 Sirle Franc 520°
 Stupan Bogo 126*, 363*, 690, 691*,
 692*
 Szlechter Emile 132°
- Šasel Jaro 238°, 239, 240*, 241*, 242*
 Šebjanič Franc 412
 Šedivý Jan 351*, 663*
 Šepić Dragovan 446
 Šidak Jaroslav 323, 324, 427
 Škalamera Željko 683°
 Škerl Božo 252°
 Škerl France 72, 73, 74, 75, 76, 77, 105,
 106, 107, 487°, 498°, 502*, 503*, 504*,
 505*, 506, 507*, 508, 509*, 510*, 511,
 512, 513*, 514*, 515, 516, 517, 529*,
 673, 756, 779*, 781*, 782*, 810*, 811*,
 812*
 Škrivanič Gavro 683°
 Šlebinger Janko 54+
 Šnuderl Makso 507°, 509°
 Šorn Jože 25**, 51**, 120*, 368, 369*
 470, 536*, 579, 580, 581, 582, 583,
 584*, 585*, 586*, 587*, 588*, 589*,
 590*, 591*, 592*, 593, 594, 595*, 596*,
 597*, 598*, 599*, 600*, 601, 605*,
 606*, 607*, 608, 609*, 610, 614, 615*,
 616*, 617*, 624*, 625*, 626*, 627*,
 628*, 629*, 650*, 651*, 652*, 729, 730,
 769*
 Sunjić Marko 327°
- Tadić Jorjo 55+, 357, 633
 Teply Bogo 19**, 43**
 Török Gyul 262°
 Trdina Janez 427°
 Tremel Ferdinand 821°
 Treue Wilhelm 628°
 Trubar Felicijan 350+
 Trubar Primož 343+, 345+, 351+
 Tukulti-Ninurta 154+
 Turek Rudolf 225°
- Ude Lojze 62, 67, 69, 444, 447*, 448,
 449, 450, 451, 452*, 453°, 471*
 Umek Ema 63
 Unrest Jakob 277°
 Urbanc Anton 56+
 Urbanija Marko 201*, 202*, 203*, 204*,
 205*, 206*
 Uredništvo 268, 413, 674, 731
 Urleb Mehtilda 231*, 774*

Valenčič Vlado 539, 540, 638
 Valič Andrej 267°
 Veiter Theodor 456°
 Verbič Marija 602
 Vercoutter Jean 195°
 Veselko Maks 768°
 Vetrinjski Janez (Johann von Vikt-
 ring) 277+
 Vilfan Sergij 27**, 28**, 45**, 56**,
 94°, 97°, 98°, 541, 542, 555*, 566*,
 660°, 681
 Vinski-Gasparini Ksenija 257°
 Vinski Zdenko 250°, 256°, 257°
 Virolleaud Charles 155°
 Vodopivec Peter 453*, 454*
 Vogenberger Otto 124°
 Voje Ignacij 12*, 13*, 55**, 325*, 326*,
 327*, 328*, 329*, 358*, 556, 618, 619*,
 620, 639, 709, 752, 786*, 788*, 789*,
 794*, 795*, 796*, 800*
 Vrbetič Marija 692°
 Vrbnjak Viktor 92*
 Vrbnjak Zmagó 414°
 Vrčina Julijana 528°
 Vrišer Igor 598°

 Weber Tomaz 683°, 693*
 Weidner Ernst 154°, 160°, 193°, 194°
 Werner Joachim 261°
 Wisemann D. J. 158°, 194°
 Wiesflecker Hermann 6°, 7°
 Wiessner Hermann 8°, 9°, 11°, 568°

 Wilson Woodrow 17+
 Wissowa Georg 328°
 Wohinz-Kacin Milica 475*, 766*
 Wolf Walter 191°
 Woolley Leonhard 147°, 162°
 Wunsch W. 663°
 Wutte Martin 273°

 Zadnik Štefka-693°
 Zgonik Mavricij 691°
 Zollitsch Anton 124°
 Zopp Friedrich 70°
 Zoričić Josip 683°
 Zorn Tone 70*, 124*, 414*, 415, 416,
 417, 433*, 453°, 454°, 455*, 456*, 457,
 458, 459, 460*, 472*, 476*, 530*, 531*,
 532, 703, 704, 705, 706, 733.
 Zidar Marija 110°
 Ziegler Karl-Heinz 236°
 Zupanič Niko 330
 Zwitter Fran 22**, 33**, 39**, 52**,
 57+, 58+, 71, 82+, 93, 108, 370*,
 403, 418, 419*, 420*, 421, 422, 423,
 424, 425, 426, 561, 675, 676, 708, 734,
 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742,
 768*

 Ževart Milan 518
 Žgajner Matija 519*, 520*
 Žontar Josip 331*, 332*, 337*, 338*,
 352*, 359, 371, 534°, 584°, 605°, 634*,
 640, 641, 643, 644*
 Žontar Jože 98°, 642

KAZALO

Predgovor (Fran Zwitter)	189(1)
Uvod	193(5)
A. Vsebinsko kazalo	197(9)
I. Zgodovinski viri in njihova nahajališča	197(9)
1. Zgodovinski viri	197(9)
a) Viri za starejšo zgodovino	197(9)
b) Viri za novejšo zgodovino (20. stoletje)	198(10)
2. Biografije	198(10)
a) Biografije zgodovinarjev in drugih znanstvenikov	198(10)
b) Ocene biografskih leksikonov	199(11)
c) Ostale življenjepise glej pod odgovarjajočimi obdobji in panogami	199(11)
3. Bibliografije	199(11)
a) Bibliografije slovenske zgodovine do leta 1941	199(11)
b) Bibliografije o Koroški in Primorju	199(11)
c) Bibliografije o NOB na Slovenskem	200(12)
č) Ostale bibliografije	200(12)
4. Arhivi, biblioteke in muzeji	200(12)
a) Arhivi	200(12)
b) Biblioteke	201(13)
c) Muzeji in spomeniško varstvo	201(13)
II. Splošna in politična zgodovina (dela o vseh ali večini obdobjih)	201(13)
1. Slovenska zgodovina	201(13)
2. Zgodovina jugoslovanskih narodov	202(14)
3. Zgodovina ostalih narodov	202(14)
III. Najstarejša zgodovina in arheologija	202(14)
1. Stari Vzhod	202(14)
2. Prazgodovina evropskih ljudstev	206(18)
3. Rimska (in grška) zgodovina in arheologija	207(19)
4. Arheologija srednjega veka	208(20)
IV. Srednji vek	209(21)
1. Slovenske dežele	209(21)
2. Jugoslovanske dežele	210(22)
3. Ostali svet	212(24)
V. Zgodovina od 16. do 18. stoletja	213(25)
1. Slovenci	213(25)
2. Jugoslovanski narodi	213(25)
3. Ostali narodi	214(26)
VI. Zgodovina 18. in prve polovice 19. stoletja (do vključno 1848)	214(26)
1. Slovenci	214(26)
2. Jugoslovanski narodi	214(26)
3. Ostali narodi	214(26)
VII. Obdobje od 1850 do 1914	215(27)
1. Slovenci	215(27)
2. Jugoslovanski narodi	217(29)
3. Ostali narodi	217(29)

VIII. Od začetka prve do začetka druge svetovne vojne	217 (29)
1. Slovenci	217 (29)
2. Jugoslovanski narodi	219 (31)
3. Ostali narodi	219 (31)
IX. Od začetka druge svetovne vojne dalje	220 (32)
1. Slovenci	220 (32)
2. Jugoslovanski narodi	221 (33)
3. Ostali narodi	222 (34)
X. Posamezne zgodovinske panoge	222 (34)
1. Slovenska gospodarska in socialna zgodovina	222 (34)
a) Splošna slovenska gospodarska in socialna zgodovina	222 (34)
b) Razvoj prebivalstva, štetja in popisi; razvoj priimkov	222 (34)
c) Zgodovina davkov	223 (35)
č) Kolonizacijska zgodovina	223 (35)
d) Zgodovina mest	223 (35)
e) Zgodovina poljedelstva, kmetijstva in planinskega gospodarstva ter socialni problemi na vasi	224 (36)
f) Zgodovina obrti, manufaktur, industrije in rudarstva	224 (36)
g) Zgodovina trgovine in prometa	226 (38)
2. Gospodarska in socialna zgodovina jugoslovanskih narodov	226 (38)
3. Gospodarska in socialna zgodovina ostalih narodov	227 (39)
4. Pravna in upravna zgodovina	227 (39)
5. Cerkevna zgodovina	228 (40)
6. Zgodovina šolstva in pedagogike	228 (40)
7. Umetnostna in glasbena zgodovina	229 (41)
8. Narodopisje	229 (41)
9. Telesna kultura	229 (41)
XI. Problemi zgodovinopisja	229 (41)
XII. Pomožne zgodovinske vede	229 (41)
1. Diplomatika	229 (41)
2. Sfragistika	230 (42)
3. Numizmatika	230 (42)
4. Metrologija	230 (42)
XIII. Atlasi	230 (42)
XIV. Problemi pouka zgodovine in ocene (srednješolskih in osnovnošolskih učbenikov in čitank)	230 (42)
XV. Kongresi, simpoziji in zborovanja	230 (42)
1. Zborovanja slovenskih zgodovinarjev	230 (42)
2. Kongresi zgodovinarjev Jugoslavije	231 (43)
3. Ostali kongresi, simpoziji in zborovanja	231 (43)
XVI. Zgodovinsko društvo (tajniška in blagajniška poročila ter društvene objave)	232 (44)
XVII. Revije, periodične publikacije in zborniki	233 (45)
1. Slovenske revije in zborniki	233 (45)
2. Revije in zborniki drugih jugoslovanskih narodov	234 (46)
3. Tuje revije in zborniki	235 (47)
B. Imensko kazalo	237 (49)

SINOPSIS

Ferdo Gestrin, red. univ. prof., Ljubljana: **In memoriam akademiku in profesorju dr. Milku Kosu**. Življenje in delo ter vloga in pomen enega izmed vodilnih slovenskih zgodovinarjev dr. Milka Kosa (1892—1972).

To the Memory of Academic and Professor Milko Kos, Ph. D. An account of his life and work as well as of his role and significance in Slovene historiography.

UDK: 92 Kos M.

Bogo Grafenauer, red. univ. prof., Ljubljana: **Bibliografski pregled dela Milka Kosa 1963—1972**. Bibliografski pregled dela prof. dr. Milka Kosa za leta 1963—1972.

A Bibliographical Survey of Professor Milko Kos's Work 1963—1972. A bibliographical Survey of Professor Milko Kos's Work for the Period 1963—1972.

UDK 012 Kos M. »1963/1972«

Paola Korošec, arheolog, Ljubljana: **Zgodnjesrednjeveška nekropola na Ptujskem gradu**. Sintetična obdelava zgodnjesrednjeveškega gradiva v nekropoli na Ptujskem gradu.

The Early Mediaeval Necropolis at the Castle of Ptuj. A synthetic presentment of the early mediaeval archeological material et the necropolis at the Castle of Ptuj.

Resumée **La nécropole du moyen age de Ptujski grad.**

UDK 930.26 (497.12) Ptuj

Ferdo Gestrin, red. univ. prof., Ljubljana: **Otok (Gutenwerth)**. Zgodovinski oris freisinskega trga Otok (Gutenwerth) ob spodnji Krki na Dolenjskem v času 12.—14. stoletje.

Otok (Gutenwerth). A historical outline of the freisinger settlement Otok (Gutenwerth) on the lower Krka in Dolenjsko from the 12th to the 14th century.

UDK 949.712 Otok (Gutenwerth)

Vinko Šribar, znanstveni sodelavec, Ljubljana: **Poročilo o arheološkem odkrivanju freisinskega trga Otok pri Dobravi (Gutenwerth)**. Prvi del strokovnega poročila o arheoloških delih pri odkrivanjih Otoka od 1967 do 1970.

Report on the Archeological Discovery of the Freisinger Settlement Otok near Dobrava (Gutenwerth). First part of technical report on the archeological work done in the discovering of Otok during the years 1967—1970.

Zusammenfassung: **Bericht über die archäologische Freilegung des freising'schen Marktes Gutenwerth.**

UDK 930.26 (497.12) Otok — Gutenwerth)

Jože Pierazzi, mag. zgodovine, Trst: **Vincenc Ferreri Klun in beneška revolucija 1848—1849**. Delovanje V. F. Kluna v beneški revoluciji od marca 1848 do junija 1849 in njegova historiografska pričevanja o njej.

Vincenc Ferreri Klun and the Venetian Revolution of 1848—1849. V. F. Klun's activity in the Venetian revolution from March 1848 until Juin 1849 and his historiographic accounts.

Riassunto: **Vincenc Ferreri Klun e la rivoluzione veneziana (1848).**

UDK 945.511 »1848/1849«: 92 Klun V. F.

Vasilij Melik, izred. univ. prof., Ljubljana: **Razcep med staroslovenci in mladoslovenci.** Razcep je ena izmed posledic nasprotij med liberalci in klerikalci v Avstriji v drugi polovici 60. let in v prvi polovici 70. let 19. stoletja.

The Split between Staroslovenci and Mladoslovenci. The Split is one of the consequences entailed by the oppositions between the clericals and the liberals in Austria in the second half of the 'sixties and in the first half of the 'seventies in Last Century.

Zusammenfassung: **Das Zerwürfnis zwischen Alt- und Jungslowenen.**
UDK 949.712 »1867/1873«

Po mnenju republiškega sekretariata za prosveto in kulturo Ljubljana, št.
421-2/72, z dne 17. 8. 1972. je knjiga oproščena prometnega davka.

K A Z A L O — СОДЕРЖАНИЕ — CONTENTS

RAZPRAVE — СТАТЬИ — STUDIES

- Ferdo Gestrin, In memoriam akademiku in profesorju dr. Milku Kosu (s sliko) 5—10
Памяти академика и профессора д-ра Милка Коса
To the Memory of Academic and Professor Milko Kos, Ph. D.
UDK 92 Kos M.
- Bogo Grafenauer, Bibliograf. pregled dela Milka Kosa 1963—1972 10—12
Библиографическое обозрение работ Милка Коса 1963—1972
A Bibliographical Survey of Professor Milko Kos's Work 1963—1972
UDK 012 Kos M. »1963/1972«
- Paola Korošec, Zgodnjesrednjev. nekropola na Ptujskem gradu 15—31
Ранний средневековый некрополь у замка г. Птуй
The Early Mediaeval Necropolis at the Castle of Ptuj
UDK 950.26 (497.12 Ptuj)
- Ferdo Gestrin, Otok (Gutenwerth) 33—37
Оток (Гутенверт)
UDK 949.712 Otok (Gutenwerth)
- Vinko Šribar, Poročilo o arheološkem odkrivanju freisinškega trga Otok pri Dobravi (Gutenwerth) 37—68
Отчет об археологических находках в фрейзиншском местечке
Оток возле Добравы (Гутенверт)
Report on the Archeological Discovery of the Freisinger Settlement
Otok near Dobrava (Gutenwerth)
UDK 950.26 (497.12 Otok — Gutenwerth)
- Jože Pierazzi, Vincenc Ferreri Klun in beneška revolucija 1848—1849 69—84
Винченций феррери Клун и венецианская революция в 1848—1849 гг.
Vincenc Ferreri Klun and the Venetian Revolution of 1848—1849
UDK 945.511 »1848/1849«: 92 Klun V. F.
- Vasilij Melik, Razcep med staroslovenci in mladoslovenci 85—98
Раскол между старословенцами и младословенцами
The Split between Staroslovenci and Mladoslovenci
UDK 949.712 »1867/1873«

ZAPISKI — ЗАПИСИ — NOTES

- Iz poročil avstrijskega predstavnika v plebiscitni komisiji leta 1920 (Tone Zorn) 99—101
Из отчетов представителя Австрии в комиссии по плебисциту в Каринтии в 1920 г.
From the Reports of the Austrian Representative in the Plebiscite Commission in 1920
UDK 341.23.4 (436.6) »1920«

PROBLEMI IN DISKUSIJA — ПРОБЛЕМИ И ДИСКУССИИ — PROBLEMS AND DISCUSSION

- Zlom avstromarksizma pri Slovencih (Fran Zwitter) 103—138
Крах австромарксизма между словенцами
The Decline of the Austro-marxism in Slovenia
UDK 529.14 (497.12) »1917/1918«

KONGRESI, SIMPOZIJ I IN ZBOROVANJA — СЪЕЗДЫ, НАУЧНЫЕ СОВЕЩАНИЯ
И СОБРАНИЯ — CONGRESSES, SYMPOSIA, AND MEETINGS

UDK 061.2.05 + 061.5

- VII. konferenca zgodovinarjev delavskega gibanja v Linzu od 14. do 18. septembra 1971 (Franc Rozman) 139—142
Седьмая конференция историков рабочего движения в Линце с 14 по 18 сентября 1971 г.
The Seventh Conference of Historians Studying the Workers' Movement Held in Linz, September 14—18, 1971
- Simpozij »Srednjeveška Bosna i evropska kultura« v Zenici od 2. do 5. oktobra 1971 (Ignacij Voje) 142—143
Научное совещание »Средневековая Босния и европейская культура« в г. Зеница с 2 по 5 октября 1971 г.
The Symposium »Mediaeval Bosnia and European Culture« Held at Zenica, October 2—5 1972
- Mednarodni kongres o povezavah obeh obal Jadranskega morja v Brindisiju, Lecce in Tarantu (15.—18. okt. 1971) 143—146
Международный съезд по вопросу связей обоих побережий Адриат. моря в Бриндизи, Лечче и Таранту (15—18 окт. 1971)
International Symposium on the Connections between the Shores of the Adriatic Sea Held at Brindisi, Lecce, and Taranto, October 15—18, 1971
- Peto zasedanje češkoslovaško-jugoslovanske zgodovinske komisije v Pragi novembra 1971 (Vasilij Melik) 146—147
Пятая сессия чехословацко-югославской исторической комиссии в г. Прага в ноябре 1971 г.
The Fifth Session of the Czechoslovakian—Yugoslav Historiographic Commission, Held in Prague in November 1971

IN MEMORIAM

- Dr. Maks Miklavčič (Bogo Grafenauer) 149—155
UDK 92 + 012 Miklavčič M.

OCENE IN POROCILA — РЕЦЕНЗИИ И ИЗВЕЩЕНИЯ — BOOK REVIEWS AND REPORTS

UDK 950 (048.1)

- Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie (Viktor Korosec) 157—159
- Kurt Bittel, Hattusha, the capital of the Hittites (M. Urbanija) 160—162
- Evelyn und Horst Klengel, Die Hethiter (Marko Urbanija) 162—163
- Ekrem Akurgal, Ancient Civilizations and Ruins of Turkey from Prehistoric Times until the End of the Roman Empire (Marko Urbanija) 163—164
- Josip Lučić, Prošlost dubrovačke Astoreje (Župe, Šumeta, Rijeke, Zatona, Gruža i okolice grada do 1366) (Ignacij Voje) 164—167
- Mihailo J. Dinić, Humsko-trebinjska vlastela (Ignacij Voje) 167—169
- Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. I. zv., Agrarno gospodarstvo (Ferdo Gestrin) 169—171
- P. Vodopivec, Luka Knafelj in štipendisti njegove ustanove (J. Šorn) 171—172
- Dr. Branislav Gligorijević, Demokratska stranka i politički odnosi u kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (Janko Prunk) 172—173
- A. Ravbar, Zakaj je padla španska republika (P. Vodopivec) 173—178
- Prispevki za zgodovino delavskega gibanja I—X (Franc Rozman) 178—180
- Knjižnica NOV in POS (Miro Stiplovec) 180—187

BIBLIOGRAFIJA — БИБЛИОГРАФИЯ — BIBLIOGRAPHY

- Olga Janša, Bibliografsko kazalo k Zgodovinskemu časopisu I—XXV (1947—1971) 189—244
UDK 014.3 : 950 (497.12) (05) »1947/1971«